

**“ANA” TANRIÇA KÜLTÜNÜN PESSİNUS’DAN ROMA’YA GİDİŞİ
- ANTİK KAYNAKLAR, ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK VERİLER
IŞIĞINDA-**

Yüksek Lisans Tezi

Rukiye ÇOMAK

Eskişehir, 2022

**“ANA” TANRIÇA KÜLTÜNÜN PESSİNUS’DAN ROMA’YA GİDİŞİ
-ANTİK KAYNAKLAR, ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK VERİLER IŞIĞINDA-**

Rukiye ÇOMAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Şubat, 2022**

ÖZET

“ANA” TANRIÇA KÜLTÜNÜN PESSİNUS’DAN ROMA’YA GİDİŞİ - ANTİK KAYNAKLAR, ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK VERİLER IŞIĞINDA-

Rukiye ÇOMAK

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2022.

Danışman: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

Anadolu’da köklü bir geçmişe sahip olan “Ana” tanrıça inancı değişen medeniyet ve toplumlara karşın varlığını çağlar boyu sürdürmeyi başarmıştır. Hiçbir tanrıça onun kadar geniş bir tapınım alanına sahip olmamıştır. Farklı dönemlerde, farklı kültürlerle kolayca adapte olabilen bir tanrıça olarak karşımıza çıkmıştır. Külte dâhil edilen yeni özellikler olsa da o asla yerel kimliğini kaybetmemiştir.

Tezin özünü Pessinus’daki tanrıçanın önce Pergamon’a oradan Şehir Roma’ya uzanan yolculuğu oluşturmaktadır. Kült, Pessinus-Pergamon-Roma üçgeninde, Helenistik Dönem’in siyasi olaylarının ışığında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda filolojik kaynakların yanısıra ağırlıklı olarak arkeolojik ve epigrafik verilerden yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: “Ana” tanrıça, Attis, Pessinus, Pergamon, Roma, “Ana” tanrıça İkonografisi.

ABSTRACT

TRAVEL OF THE “MOTHER” GODDESS CULT FROM PESSINUS TO ROME - IN THE LIGHT OF ANCIENT SOURCES, ARCHAEOLOGICAL AND EPYGRAPHIC DATA-

Rukiye ÇOMAK

Department of Archaeology

Classical Archeology Department

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, February 2022.

Supervisor: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

The belief in the “Mother” goddess, which has a deep-rooted history in Anatolia, has managed to maintain its existence for ages despite changing civilizations and societies. No goddess has had such a wide area of worship. In different periods, she appeared as a goddess who could easily adapt to different cultures. Although there are new features included in the cult, it has never lost its local identity.

The essence of the thesis is the journey of the goddess in Pessinus, first to Pergamon and then to the City of Rome. The cult was evaluated in the Pessinus-Pergamon-Rome triangle, in the light of the political events of the Hellenistic Period. In this direction, besides the philological sources, mainly archaeological and epigraphic data were used.

Keywords: “Mother” Goddess, Attis, Pessinus, Pergamon, Rome, “Mother” Goddess Iconography.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın özünü Pessinus'daki tanrıçanın önce Pergamon'a oradan Şehir Roma'ya uzanan yolculuğu oluşturmaktadır. Kült, Pessinus-Pergamon-Roma üçgeninde, Hellenistik Dönem'in siyasi olayları ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca, "Ana" tanrıçanın şehir Roma'daki ikonografisinin Pergamon ile etkileşimi ve değişimi yanında kült ve kült faaliyetleri de mercek altına alınmıştır. Bu doğrultuda filolojik kaynakların yanısıra ağırlıklı olarak arkeolojik ve epigrafik verilerden yararlanılmıştır. Bu konunun şimdiye kadar bütüncül olarak ele alınmamış olması, uyandırdığı heyecan ve merak bu konuyu çalışmak istememdeki başlıca neden olmuştur.

Tez konumun belirlenmesinde ve çalışma sürecinde bana yol gösteren, içerik ve yöntem konusunda yardımını esirgemeyen, çalışma aşamasında oluşan soruları çözmemde yardımcı olan, özellikle motive edici ve destekleyici konuşması ile benim çalışma azmimi her zaman diri tutan, değerli hocam ve danışmanım Sayın Prof. Dr. Feriştah ALANYALI'ya teşekkürlerimi borç bilirim. Aynı zamanda bana kattığı bilgi ve tecrübe adınada kendisine ayrıca teşekkür ediyorum. Değerli görüşlerini benimle paylaşan ve yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Lisans eğitimim boyunca desteğini her zaman hissettiğim ve çalışmamda kaynak temini konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇORBACI'ya teşekkür ederim.

Lisans eğitimim boyunca beni yalnız bırakmayan, ayrıca İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'ndeki kaynaklara ulaşmamı sağlayan Necla DOĞUÇ'a ve tez çalışma süresi boyunca her zaman desteğini hissettiğim Fatma AYDIN'a, Miyaser Var'a ve Bahar ÇAĞLAR'a teşekkür ederim. Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GÖRSELER DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ	xii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı	1
I. BÖLÜM	3
1. 1. M.Ö III. ve I. Yüzyıllar Arasında Anadolu	3
1.2. Galatların Anadolu'ya Gelişi ve Phrygia Bölgesini Egemenlikleri Altına Alması.....	5
1.3. Galatlar'da Tanrı İnancı ve Pessinus'daki “Ana” Tanrıça Kültünü Benimsemeleri.....	19
1.4. “Ana” Tanrıça	25
-Kubaba, Matar Kubileya, -Areastis; Kybebe; “Ana” Tanrıça; Cybele, Megale/ Magna Mater-	25
II. BÖLÜM.....	33
2.1. Pessinus-Bergama-Roma Üçgeninde “Ana” Tanrıça Kültü	33
2.1.1. Pessinus “Ana” Tanrıça Kültü	33
2.1.1.1. Rahipler	36
2.1.1.2. Attis.....	37

2.1.1.3. Gallus (Galloi).....	49
2.2. Pergamon “Ana” Tanrıça Kültü.....	53
2.2.1. Kutsal Alanlar	55
2.2.1.1. Şehir İçi Kutsal Alanları.....	55
2.2.1.1.1 Magelesia.....	55
2.2.1.1.2 Şehir Dağında Yer Alan Kutsal Alanlar	57
2.2.1.2. Açık Hava Kutsal Alanları	62
2.2.1.2.1. Mamurt Kale (Asperdon) Kutsal Alanı	62
2.2.1.2.2. Kapıkaya (Pindos) Kutsal Alanı (Mağarası)	66
2.2.1.2.3. Molla Mustafa Tepesi Kutsal Alanı.....	68
2.3. Phrygia “Ana” Tanrıça İkonografisinden Pergamon “Ana” Tanrıça ikonografisine	70
2.3. 1. Pergamon ”Ana” Tanrıça İkonografisi	75
2.4. Pergamon Krallığı ve Galat İlişkileri	82
2.4.1. Helenistik Dönem’de Kraliyet Yazışmaları (Pergamon- Pessinus) 82	
2.4.1.1. 1. Mektup= Welles 55, Eumenes II’nin Attis’e Mektubu	84
2.4.1.2. 2. Mektup= Welles 56, Eumenes II’nin Attis’e Mektubu	85
2.4.1.3. 3. Mektup= Welles 57, Attalos’un Attis’e Mektubu.....	86
2.4.1.4. 4. Mektup= Welles 58, Attalos’un Attis’e Mektubu.....	87
2.4.1.5. 5. Mektup= Welles 59, Attalos’un Attis’e Mektubu.....	88
2.4.1.6. 6. Mektup= Welles 60, Attalos II’nin Attis’e Mektubu.....	89
2.4.1.7. 7. Mektup= Welles 61, Attalos II’nin Attis’e Mektubu.....	92
2.5. Şehir Roma’da “Ana” Tanrıça Kültü	98
2.5.1. “Ana” Tanrıça Kült Törenleri (Festivaller)	112
2.5.1.1. Megalensia Festivali	112
2.5.1.2. Mart Törelere/ Festivalleri.....	116
2.5.1.3. Tourobolium ve Criobolium Törenleri.....	119

2.5.2. “Ana” Tanrıçanın Tapınağı ve Tanrıçanın Roma İkonografisi...	122
2.6. Hellenistik Dönem’de Pergamon ve Şehir Roma’da “Ana” Tanrıça	
İkonografisi	135
2.6. 1. Pergamon ve Şehir Roma “Ana” Tanrıça Kült İkonografisi	135
2.6. 2. Katalog.....	136
SONUÇ	144
KAYNAKÇA	147
GÖRSELLER	165
TABLolar.....	187
ÖZGEÇMİŞ	189

GÖRSELER DİZİNİ

Görsel 1. 1. Galatlar’ın Anadolu’ya geçişi, Arslan, 2000, a.g.k. , Harita I.....	165
Görsel 2. 1. Pessinus Tapınak Yapısı, Lambrechts, Strubbe, Waelkens, Stoops, ,1972, a.g.k. , s.41.....	166
Görsel 2. 2. Gordion’dan “Ana” Tanrıça ve Boğa Kabartması, Bernt-Ersöz, 2006, a.g.k. , s.396.....	166
Görsel 2. 3. Pergamon Çevresinin Görünümü, Güngör, 2005, a.g.k. , s.10.....	167
Görsel 2. 4. Kutsal Alan, Pirson, Ateş, ve Engels, 2012, a.g.k. , s.286	168
Görsel 2. 5. Mağara Kutsal Alanı, Pirson, Ateş, ve Engels, 2012, a.g.k. , s.290.....	168
Görsel 2. 6. Büyük Kaya Kutsal Alanı, Pirson, Ateş, ve Engels, 2012, a.g.k. , s.286.....	169
Görsel 2. 7. Mamurt Kale “Ana” tanrıça Kutsal Alanı- Plan Taslağı, Agelıdıs, 2009, a.g.k. , s.50.....	169
Görsel 2. 8. Terracottalar, K, Lazarova-Valkov (2012). Der Hellenistische Kult der Kybele in Kleinasien. Das Beispiel Pergamon (Kapıkaya, Mamurt Kaleh, Metroon). Seminararbeit für das Seminar ”Orientalische Götter“ , s.16	170
Görsel 2. 9. “ATTIN” yazısı ile flüt çalgıcısı betimi, Conze, Schazman,1991, a.g.k. , Tafell, XIII.....	170
Görsel 2. 10. Kapıkaya Kutsal Alanı, Lazarova-Valkov, 2012, a.g.k. , s.18	171
Görsel 2. 11. Mola Mustafa Tepesi, https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=133653	171
Görsel 2. 12. Pergamon Mermer Attis Heykeli, Roller, 2004, a.g.k. , s.209	172
Görsel 2. 13. Gordion Tahta Oturan Phiale ve Tympanonlu “Ana” Tanrıça Roller, 2004, a.g.k. , s.191.....	172
Görsel 2. 14. Gordion Tahta Oturan “Ana” Tanrıça, Roller, 1991, a.g.k. , Plate III (c).....	173
Görsel 2. 15. Troia Tahta Oturan “Ana” Tanrıça, Roller, 1991, a.g.k. , Plate IV (c) ...	173
Görsel 2. 16. Gordion Aslan Üzerinde Oturan Tanrıça, Roller, 2004, a.g.k. , s.191	173

Görsel 2. 17. Didyma Aslan Üzerinde Oturan “Ana” Tanrıça, Naumann, 1983, a.g.k. , Levha 47, Kat; No. 615	173
Görsel 2. 18. Ordu Kurul Kalesi “Ana” Tanrıça Heykeli, Şenyurt- Durugönül, 2018, a.g.k. , s.340.....	174
Görsel 2. 19-a. 2. Mektup, Virgilio, 1981, a.g.k. , Tablo 1, Levha 1.....	174
Görsel 2. 19-b. Sol taraf, 2. mektubun 9-12 son satırları = sağ taraf 5. Mektup (3-6 satırları), Virgilio, 1981, a.g.k. , Tablo 2, Levha 2.....	175
Görsel 2. 20. 3. Mektup (1-5 satırlar) = 4. Mektup (6-12 satırlar), Virgilio, 1981, a.g.k. , Tablo 3, Levha 3.....	175
Görsel 2. 21. 4. Mektup (1-6 satırlar) = 5. Mektup (7-12 satırlar), Virgilio, 1981, a.g.k. , Tablo 4, Levha 4.....	176
Görsel 2. 22-a. 7. Mektup sol kısım (1-12 satırlar), Virgilio, 1981, a.g.k. , Tablo 5, Levha 5... ..	176
Görsel 2. 22-b. 7. Mektup sol kısım (13-23 satırlar), Virgilio, 1981, a.g.k. , Tablo 6, Levha 6	177
Görsel 2. 22-c. 7. Mektup sağ kısım (1-23 satırlar), Virgilio, 1981, a.g.k. , Tablo 7, Levha 7	177
Görsel 2. 23. “Ana” Tanrıçanın Roma’ya Yolculuğu, Nikoloska, 2012, a.g.k. , s.367.....	178
Görsel 2. 24. Roma Palatinus Tepesi’ndeki “Ana” Tanrıça Tapınağı, Roller, 2004, a.g.k. , s.262.....	178
Görsel 2. 25. Roma, Sur Taçlı Magna Mater, Roller, 2004, a.g.k. , s.265.....	179
Görsel 2. 26. Roma, Claudia Quinta ve “ Ana” Tanrıça CCCA III, Plate CXIII, No. 218.....	179
Görsel 2. 27. Ara Pietatis Augustae-Valle- Medici Kabartması, Bell, 2009, a.g.k. , s. 68.....	180
Görsel Kat. No. 1. Ateş, 2014 ” <i>Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon</i> ” <i>Pergamon’da Doğa ve Kült: Ana Tanrıça İnancı ve Doğal Kutsal Alanlar</i> , s. 426.....	181
Görsel Kat. No. 2. CCCA I, No. 401	181

Görsel Kat. No. 3. CCCA I, No. 395	181
Görsel Kat. No. 4. Kielau, 2009, a.g.k. , Taf. 2A.	181
Görsel Kat. No. 5. CCCA I, No. 358.	182
Görsel Kat. No. 6. Kielau, 2009, a.g.k. , Taf. Kat. 1.	182
Görsel Kat. No. 7. CCCA I, No. 384	182
Görsel Kat. No. 8.	
https://arachne.dainst.org/entity/1120932/image/532445?fl=20&q=Pergamon%20Kybele&resultIndex=1	183
Görsel Kat. No. 9.	
https://arachne.dainst.org/entity/1123994?fl=20&q=Bergama%20kybele&resultIndex=1 ...	183
Görsel Kat. No. 10. CCCA I, No. 350	183
Görsel Kat. No. 11.	
https://tr.wikipedia.org/wiki/Bergama_Zeus_Suna%C4%9F%C4%B1#/media/Dosya:Pergamonmuseum_-_Antikensammlung_-_Pergamonaltar_37.JPG	184
Görsel Kat. No. 12. CCCA I, No. 365	184
Görsel Kat. No. 13. Mamurt Kale terracota Aslan üzerinde “Ana” tanrıça betimi, Conze- Schazman,1911, a.g.k. , Levha XII, No. 3.....	184
Görsel Kat. No. 14. CCCA I, No. 364	184
Görsel Kat. No. 15. CCCA III, No. 247.....	185
Görsel Kat. No. 16. CCCA III, No. 410.....	185
Görsel Kat. No. 17. CCCA III, No. 311.....	185
Görsel Kat. No. 18. http://informadik.blogspot.com/2017/09/ana-tanrica-kybele.html	185
Görsel Kat. No. 19. CCCA III, No. 248.....	186

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2. 1. Pergamon Krallığı.....	187
Tablo 2. 2. Mektupların Genel Kronolojisi	187
Tablo 2. 3. Mart Festivalleri Tablosu.....	188

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.k.	: Adı geçen kaynak.
AKMED.	: Suna-İnan Kır��� Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
Bkz.	: Bakınız
CCCA.	: Corpus Cultus Cybelae Att��disque
��ev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Kat.	: Katalog
m.	: metre
M.	: Mektup
M��	: Milattan ��nce
MS	: Milattan Sonra
No.	: Numara
s.	: Sayfa
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve devamı
y.	: Yükseklik
yy.	: Yüzyıl
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, antik kaynaklar, arkeolojik ve epigrafik belgeler ışığında Pessinus'daki “Ana” tanrıça Kültünün Pergamon Krallığının aracılığıyla Şehir Roma'ya taşınmasını ele almaktadır. Bu kapsamda Kült, Pessinus-Pergamon-Şehir Roma güzergâhında Helenistik Dönem'in siyasi olayları ışığında irdelenmiş ayrıca, hem kültün hem de tanrıça ikonografisinin bu hat üzerinde karşılaştığı etkileşim ve değişimin ele alınması amaçlanmıştır.

Böylece, “Ana” tanrıça kültünün Roma'ya taşınmasında etkili olan dini ve siyasi özellikler bir bütün halinde ele alınarak bu aktarımın sebepleri ve olaylar örgüsü anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle, MÖ 2. yüzyılda Roma'nın Anadolu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Pergamon Krallığı'nın aktarımdaki rolü vurgulanmıştır.

Anadolu Üniversitesi, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanelerinde yayın taraması yapılmış, antik kaynaklar, arkeolojik ve epigrafik belgeler doğrultusunda çalışmanın ana taslağı hazırlanmıştır.

Çalışmada kullanılan temel kaynaklar arasında, M. J. Vermaseren'in “Corpus Cultus Cybelae Attidisque I ve III” numaralı bantları, L. R. Roller'ın “Anadolu Kybele Kültü: Ana Tanrıçanın İzinde”, S. Berndt-Ersöz'ün; “Phrygian Rock-Cut Shrines” Structure, Function, and Cult Practice”, A. Conze ve P. Schazman'ın; “Mamurt-Kaleh - Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon”, F. Naumann'ın “Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst”, E. Ohlmutz'un; “Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon”, C. B. Welles'in; “Royal Correspondence In The Hellenistic Period: A Study In Greek Epigraphy“, M. Arslan'ın “Antik Çağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar” sayılabilir. Ayrıca çalışma konusunda çok sayıda antik kaynak, makaleler ve tezlerden faydalanılmıştır.

Birinci bölümde ilk olarak olarak Galatların MÖ 3.-1. yüzyıllarda Anadolu'daki faaliyetleri ele alınarak “Ana” tanrıça kültünde ve siyasi etkileri göz önünde bulundurulmuştur. Galatlar'ın inanç sistemi ele alınarak “Ana” tanrıça kültü ile ilgili bağlantı ve etkileşimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. “Ana” kültünün, Anadolu “Ana” tanrıça kült tarihi içindeki yeri ve anlamı irdelenmiştir.

İkinci bölümde, Pessinus ve rahip kültü altında Attis, Gallos bağlantısı ele alınarak kült ve mythos bağlantısına değinilmiştir. “Ana” tanrıça kültünü sadece dini açıdan değil aynı zamanda dönemin siyaseti içinde de etkin olduğu gözlemlenmiştir. Pessinus ve Pergamon arasındaki ilişkiler gerek kült bağlamında gerekse Kraliyet mektupları çerçevesinde siyasi olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tanrıça kültüründe etkin rol oynayan rahipler ile Pergamon krallığı arasında geçen yazışmalar tek tek ele alınarak kültte atfedilen siyasi propaganda ön planda tutulmuştur. “Pergamon “Ana” tanrıça kültü” kısmında şehir içi ve şehir dışı kutsal alanlar işlenmiş, “Ana” tanrıça kültürünün Pergamon Krallık Kültü’ndeki önemine ve tanrıçanın kült ikonografisine değinilmiştir. Roma’da “Ana” tanrıça inancını bizzat yansıtan kült törenlerine değinilmiş, kültürün Roma’ya aktarılışında gerek ikonografik gerekse de antik kaynaklarca sık sık ele alınan söylence göz önünde bulundurularak, Pergamon ve Şehir Roma’da kült ikonografik olarak ele alınmıştır.

I. BÖLÜM

1. 1. M.Ö III. ve I. Yüzyıllar Arasında Anadolu

Galatlar hakkındaki bilgilerin hemen hemen hepsinin Yunan ve Roma kaynaklı olması dolayısıyla şimdiye kadar tek taraflı bir kültür, tarih aktarımına gidilmiştir. Barbar, savaşçı ve yağma gibi kelimeler ile özdeşleştirilen bu topluluk, Hellenistik hükümdarların kendi aralarında yaşadığı siyasi ayrışma sebebiyle, Anadolu'nun içlerine kadar gelme fırsatı bularak bölgede aktif siyasi bir faaliyet yürütmüş ve Anadolu (Küçük Asya) tarihinde yerini almışlardır. Galatlar, antik çağ yazınında *Galatai*, *Galli* ve *Keltoi* olmak üzere, üç farklı ad ile anılmaktadır.¹ Hellenler *Keltoi* (*Keltler*) adını kullanırken Romalılar *Galli* (*Gal*) adını kullanmışlardır.² Kelt anlamını tam olarak bilinmemekle birlikte bu adın *yükseltme*, *övme*, *vuruş* kelimelerini karşıladığı Galli adı ise *yabancı düşman* anlamında özellikle Galatların MÖ 387'de Roma'yı yağmaladıkları zaman aldıkları bir isim olabileceği üzerinde durulmuştur.³ Galatlar ile Keltlerin akraba olduğu göz önünde bulundurulduğundan Romalılar bu adı Kelt kültürü ve dilini taşıyan tüm topluluklar için kullanmışlardır.⁴ Galatlar, Keltler ve Galler aynı dili konuşan topluluklar olduğundan akraba olan halklar olduğu ancak yaşadıkları yer bakımından farklı olduklarından bahsedilmektedir.⁵ MÖ 3. yüzyıl şairi Kallimakhos, Galatları "Titanların soyundan gelen cesur insanlar olarak", Diodoros, Partenios ve Ammianus Galatları "Herakles'in soyundan gelen varlıklar" olarak tanımlamaktadır.⁶ Galatların kabartmalarda yer alan betimlerine bakıldığında insanlar üzerinde bıraktıkları korku, endişe oldukça net bir şekilde anlaşılmaktadır. Galatların Anadolu'ya geçmeden önce tam olarak hangi topraklarda yaşam sürdüğünü söylemek güç olsa da bu konuda bazı yazarlar bilgi vermektedir.⁷ Galatlardan ilk kez bahseden Hekataios, Periegesis

¹"*Greeo-Gauls* , κελτοι" Diodorus. (1939). *Bibliotheca Historica*. (Çev: C. H. Oldfather) London: Harvard University Press, Cilt. III, V, 32, 33.; "κελτας- κελτους" Strabon. (1966). *Geographie*. Cilt II, Livres III-IV. (Çev: F.Lasserre). Paris: Les Belles Lettres, IV. 1, 14. 5.

²M. A. Kaya (2005). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 17.

³R. Özman (1999). *Eski Anadolu Tarihinde Galatlar*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.2.

⁴M, Arslan (2000). *Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 2-3.

⁵Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.17.; G. Darbyshire, S. Mitchell, L. Vardar (2000). *The Galatian Settlement in Asia Minor*. British Institute at Ankara, s.77.

⁶Özman, 1999, **a.g.k.**, s.2.

⁷"Bu nehir (Ren), bu kavimlerin farklı isimler almasından bu yana, bugüne kadar hep sınır olarak kabul edilmiştir; Çok eski zamanlarda nehrin her iki tarafında yaşayan her iki halk da MÖ 55'de Keltler olarak adlandırılırdı".Cassius Dio. (1938). *Roman History*, (Çev: E. Gary). New York: London William Heinemanx, Cilt III, XXXIX, 49; Strabon, IV, 1.14.

(*Yeryüzünün Tasfiri*) adlı eserinde Galatların Narba adlı ticaret merkezine değinmiştir.⁸ Diodoros⁹, Strabon ve Cassius Dio'da yine Galatların ana yurtlarından ve kentlerinden bahsederler. Keltler MÖ II. binyılda Güney Almanya'dan Doğu Fransa'ya oradan da Avusturya'ya kadar yayılım gösterirler.¹⁰ Kuzey İtalya Alplerinden Ren Irmağı boyunca yayılırlarken akabinde Herkynia'da oluşan bir kolu ise Polonya'ya kadar ilerlemiş ve '*Gallicia*' denilen bölgeyi oluşturmuşlardır.¹¹ Diğer bir kol ise batıya yönelerek, Ren, Moselle ve ardından Seine ve Loire nehirlerini aşarak Iber yarımadasının ortalarına kadar olan bölgeleri işgal etmişlerdir.¹² Daha sonra Gallicia adını alan Atlantik kıyısını ele geçirerek oradan Portekiz'e ve Britania'ya kadar yayılım göstermişlerdir.¹³ MÖ I. binde Fransa'nın güney kısmında yer edinen Keltler buradan tüm Avrupa'ya yayılım göstermişlerdir.¹⁴ Genel olarak Galatların Ren Nehri civarında yaşadıkları ve oradan diğer bölgelere yayılım sağladıklarını söylenebilir.

Galatlar, Anadolu'ya yerleşmeden önce birçok defa göç yaşamışlardır. İlk göç Hallstaat Kültürü dönemi'nde olup Britanya ve İvernia'yı istila etmeleriyle yaşanır.¹⁵ Böylece güneybatı Fransa ve İspanya işgali ardından MÖ 5. yüzyıl (Urnfield Kültür dönemi) sonlarında Galat boyları İtalya'yı işgal ederek Etrüks hâkimiyetini sonlandırırlar. Keltler (Galatlar) MÖ 4. yüzyılda (La Tane dönemi; MÖ 5.- 3. yüzyıl) önce liderleri Brennos önderliğinde Kuzey İtalya topraklarını yağmalayıp MÖ 387 yılında Allia ırmağı civarında Roma'yı bozguna uğratar ve kenti yedi ay boyunca kuşatırlar ancak, kenti ele geçiremeyince para karşılığı kuşatmayı kaldırırırlar.¹⁶ MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında son göç dalgasını gerçekleştiren Galatlar, Balkan, Makedonia, Yunanistan, Thrakia ve Batı Anadolu topraklarına yayılım sağlayarak Anadolu tarihinde yerini almıştır.¹⁷ Göç dalgalarının halkları yerinde oynatması, bölgelerde oluşan huzursuzluk sebebi ile Balkanlarda hâkimiyet sürdüren Makedonia krallığının dikkatini çekmiştir. Bu huzursuzluğu ortadan kaldırmak adına İskender krallığın

⁸FGrH 54:56; İ, Gürgeç (2019). *Galatlar'ın Anadolu'ya Geçiş Süreci ve Bithynia ile İlişkileri*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, s. 235.

⁹Keltlerin Gallia'nın güneyinden Massilia'ya kadar, Alplerin eteklerinde ve Priene dağlarının doğusunda, Galatlar ise Keltika'nın kuzeyinde Okeanos'un her iki kıyısında, Hyrkania dağı boyunca Skythia'ya kadar olan bölge." Diodoros, Cilt III. V, 32. 1.

¹⁰Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 6.

¹¹Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 7.

¹²F, Lenquenne (1979). *Galat'lar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 3.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 7.

¹³Lenquenne, 1979, **a.g.k.**, s. 3; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 7.

¹⁴Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 7.

¹⁵Kaya, 2005, **a.g.k.**, s. 20.

¹⁶Özkan, 1999, **a.g.k.**, s. 6-7.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 8-9.

¹⁷Kaya, 2005, **a.g.k.**, s. 22.

kuzeyine sefer düzenler ve anlaşma sağlanır ve bu anlaşma İskender'in ölümüne (MÖ 323) kadar sürer.¹⁸

1.2. Galatların Anadolu'ya Gelişi ve Phrygia Bölgesini Egemenlikleri Altına Alması

İskender'in ölümüyle birlikte halefleri (Diadokhoi) arasında toprak paylaşımları yaşanır. Makedonia'yı elinde tutan Lysimachos MÖ 281 yılında Kurupedion Savaşında ölünce yerine I. Seleukos geçer ancak kısa bir süre sonra onun da ölümüyle Ptolemaios krallığını ilan eder. Yaklaşık kırk yıl süren bu karışıklıklardan dolayı özellikle Galatların istilasına uğrayacak olan Makedonia, Thrakia, Yunanistan'da otorite boşluğu meydana gelir.¹⁹ Bu boşluğu kendi lehlerine çevirmeyi başaran Galatlar MÖ 280 yılında güneye doğru hareket ederek üç kola ayrılıp istila faaliyetlerine başlarlar (Görsel 1. 1).²⁰ Böylece bu istilalar ile İskender ile kurulmuş olan otuz yıllık dostluk anlaşmasının da sonunu hazırlamıştır.²¹ Krethrios kumandasındaki grup Thrakia ve Tribal üzerine, Beronnos ve Akikhorios liderliğindeki grup Paionia (Kosova) Bölgesine, Bolgios önderliğindeki son grup ise Makedonia ve Illyria üzerine hareket başlatırlar.²² Makedonia Bölgesi'nde yaşanan sorunlar ve otorite boşluğundan faydalanan Galat şefi Bolgios sefer düzenler ve elçiler göndererek kendisine haraç ödemesi iletir. Ancak Makedonia kralı Ptolemaios'un (Keraunos) olumsuz cevabı ile karşılaşınca savaş başlar ve zafer Galatların olur. Ptolemaios'un başı da mızrakta askerlerine teşhir edilmiş ve kent büyük bir yağmaya maruz kalmıştır. Makedoniali General Sosthenes Galatları uzun uğraşlar sonucu püskürtmeyi başarır ve Galatlar buradan ayrılıp Thrakia'ya doğru Beronos ile birleşmek için harekete geçerler. Burada birleşen Galat beyleri Hellas üzerine sefer kararı alırlar. Yapılacak olan bu sefer ile Galatlar geri çekilmek zorunda kalır ancak Makedonia'ya bu defa oldukça büyük muazzam bir orduyla tekrar girerek, Berones izlediği yağma politikası sayesinde Makedonia'yı tekrardan yağmalamıştır.²³ Daha sonra Beronnos önderliğindeki grup Thermophylai geçidine ulaşır ve bu haberi alan Hellen kentleri arasında korku ve panik yaşanır. Bunun üzerine Hellen kentleri

¹⁸Özman, 1999, **a.g.k.**, s. 7.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 11-12.

¹⁹Kaya, 2005, **a.g.k.**, s. 39.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 31-38.

²⁰V, Sevin. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara, s. 213-220.

²¹Özman, 1999, **a.g.k.**, s. 8.

²²Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 39.

²³Özman, 1999, **a.g.k.**, s.8.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.40-41.; Arslan, 1999, **a.g.k.**, s.39-40.; Pausanias. (1900). *Description of Greece* (Çev: A. R. Shilleto). London: George Bell and Sons, X, 19.

aralarında yaşanan anlaşmazlıklara son vererek Galatlara karşı birleşmişlerdir. Boiotia, Aitolia, Attika, Phokis, Lokria, Megara ortak hareket ederek Galatlara karşı cephe almaya başlarlar. Galatların Sperheios Irmağı civarında olduğu haberini alan Hellenler ırmak üzerindeki köprüleri yıkıp kamp kurmuşlar ve Galat ilerleyişini durdurmaya çalışmışlardır. Bunu gören Beronos savaş stratejisini doğru kullanarak öncelikle Galatların fiziksel unsurlarını da ön planda tutmuştur (Galatlar ırk olarak uzun boylu ve iri yapıdadırlar). Irmağın geceleyin daha sakin olan su seviyesinden de yararlanarak Galat birlikleri ırmağı aşarlar. Sabah karşılarında Galatları gören Hellen birlikleri panik içinde Thermopylai'a kaçarlar.²⁴ İlk başta büyük yenilgi alan Galatlar daha sonra Brennos önderliğinde Thermopylai geçidini ele geçirirler. Galatların asıl hedefi küçümsedikleri Hellen tanrı tapınaklarını yağmalamak ve ganimet elde etmektir. Yağmadan nasibini alacak olan tapınaklardan biri de Delphoi'daki Apollon Tapınağıydı.²⁵ MÖ 279 yılı Tapınağı yağmalama başlayan Galatlar karşısında Hellen birlikleri ağır yenilgi alır. Ancak akşamüzeri yaşanan deprem sarsıntısı ve gök gürlemelerini tapınak rahipleri tanrıların işareti olarak kabul edip tanrıların Hellenlerin yanında olduğu orduya iletmesi ile moral depolayan Hellen birlikleri sabaha karşı Galatlara saldırır ve bu saldırıda Brennos ağır yaralanır.²⁶ Çareyi geri çekilmekte bulan Galatlar Brennos'un yardımcı olan ve Hellen kentleri üzerine seferlerde daima yanında yer alan ve Herakleia kentindeki hazineyi korumakla görevlendirilen Akikhorios ile buluşurlar.²⁷ Ancak, Pausanias'a göre Brennos yaralarının ve yenilginin verdiği acıdan dolayı²⁸, saf şarap içerek intihar etmiştir.²⁹

Bunun sonucunda her ne kadar Galatlar Akikhorios öncülüğünde direnmelerini sürdürseler de yazılı kaynaklar Galatların bu aşamadan sonra nasıl bir süreç izledikleri konusunda farklı açıklamalarda bulunmuşlardır.³⁰ Thrakia ve Anadolu istilas ile ilgili bilgileri sunan yazılı kaynaklar arasında çelişkiler vardır. Ancak Thrakia ve Makedonia istilas ile farklı bilgiler olsa da Galatların Makedonia kralı Antigonas Gonatas ile

²⁴Pausanias X, 20; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.42-44.

²⁵Pausanias X, 23. Tapınak hazinesinin taşınıp taşınmaması konusunda Apollon rahiplerine danışılır ve tanrının tapınağı koruyacağını ve bundan dolayı taşınmamasına karar verilir; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 45-47.

²⁶Özman, 1999, **a.g.k.**, s.12-13; Pausanias bu savaşta Hellenlerin yanında yer alan mitolojik kahramanlardan (Hyperocus, Laodocus, Pyrrhus, Phylacus) bahseder. Galatlar'ın Küçük Asya'ya geçişlerinin yaşandığı bu tarihlerde (özellikle MÖ 279 Makedonia'ya girmeleri) Hellenistik dünyanın içinde bulunduğu kargaşanın vermiş olduğu en büyük avantajdı. Pausanias, X, 23.

²⁷Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.49.; Özman, 1999, **a.g.k.**, s.13.

²⁸Pausanias, X, 23.

²⁹E, Schwertheim (2009). *Antikçağda Anadolu*. (1. Basım), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 64- 65.

³⁰Polybios. *The Histories*. (W.R. Paton). London: William Heinemann, IV. 46.2.; Pausanias, X. 19.

Lysimakheia kentinde savaştıkları ve yenilgi aldıkları bilgisine ulaşılmaktadır.³¹ Yine aynı zaman da Galatlar Byzantion'un kuzeyinden Karadeniz kıyılarına kadar uzanan Kommentorios önderliğinde Tylis krallığı³² ile Balkanlarda Serbia'da (Sırbistan) Bathanattos önderliğinde kurulan Skordisk'ler Anadolu'ya geçmek yerine burada kalan Galat boylarıdır.³³ Anadolu'da Galat varlığının temelini atacak olan Leonnorios ile Luturios önderliğindeki Galat grubu Thrakia'ya gelip buradan Anadolu'ya geçmişlerdir.

Tarih MÖ 278/7 gösterdiğinde Galatlar Leonnorios ve Lutirios önderliğinde stratejik açıdan karşıya geçmelerini sağlayacak olan Lysimakheia'yı yağmalarlar ve böylece Anadolu'ya geçişlerinde ilk adımlarını atmış olurlar.³⁴ Galatlar boğazın karşı tarafında hâkimiyeti elinde bulunduran I. Antiokhos'un generali Antipatros'a haber yollayarak karşıya geçmek istediklerini bildirirler. Ancak oyalama taktiğini kullanarak zaman kazanmak isteyen Antipatros'un tepkisi üzerine iki Galat lideri arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı Leonnorios Byzantion'a geçer. Ancak Hellaspontus'da kalan Luturios Antipatrosla anlaşma sağlar ve Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçer.³⁵ Byzantion'a geçen Leonnorios Bithynia Kralı I. Nikomedes'in yardımını alarak İstanbul Boğazı'ndan geçerek Luturios ile birleşir.³⁶ Galatların bu tarihlerde sayılarının tahminen 20 bin kişi olabileceği ve kadın ve çocukları ile Anadolu'ya geldiklerinden bahsedilmektedir.³⁷ Nikomedes'in bu yardımının altında yatan başlıca nedeni kardeşi Zipoites'in isyanı ve kardeşini destekleyen ve dönemin en güçlü krallığı olan Suriye Kralı I. Antiokhos'un kardeşine yardım etmesiydi. Nikomedes Galatları paralı asker olarak kullanarak bu isyanı MÖ 277 yılında bastırır ve Bithynia'nın tek hâkimi olur.³⁸ Böylece Galatlar Anadolu'daki ilk savaşlarını ve paralı asker olarak ilk görevini yapmış bulunmaktaydılar. Nikomedes ve Kuzey Birliği üyeleri Galatlar'ın Anadolu'ya geçmeleri ve bu isyanda aktif rol almaları sonucu kendileri için bir tehlike oluşturmamaları adına aralarında anlaşma imzalarlar. Bu anlaşmanın temel koşulları şöyledir; Nikomedes'in dost olduğuna dost olacak Galatlar, düşman olduğuna düşman

³¹Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.31.

³²Özkan, 1999, **a.g.k.**, s.15.

³³Kaya, 2005, **a.g.k.**, s. 31.

³⁴Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.54.

³⁵Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.43.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 55.; Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s.31.; Galat adının günümüzde 'Galatasaray, Galata Kulesi' adları ile halen varlığını koruduğundan bahsetmektedir Bkz. S. Taşkın (1997). *Ege Rüzgarları Sürgündeki Zeus, Pergamon Hümanizması ve İzmirli Kör Ozan Homeros*, s.79-82.

³⁶Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.43 vd.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.55.; Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s.33.

³⁷Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.49.

³⁸Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.55.

olacak, ayrıca paralı asker olarak Nikomedes ordusunda yer alıp bunun karşılığında da kendilerine Anadolu'da yerleşim sağlamaları için toprak verilecektir.³⁹ Bu toprak parçası Yukarı Phrygia (Gallograecia) bölgesidir. Bunun sebebi ise Antiochos'a karşı tampon bölgeye konuşlandırılmış ve Nikomedes taraftarı olmalarıdır.⁴⁰

Galatlar Bithynia'dan ayrıldıktan sonra tam olarak nasıl olduğu bilinmese de üç boya ayrıldıkları ve bu boyların ilk olarak Anadolu'nun batı kesiminde yer almaları göze çarpmaktadır.⁴¹ Bahsedilen bu üç Galat boyu ile ilgili Strabon; "Şu hâlde Galatialılar Paphlagonia'lının güneyinde bulunuyorlar. Burada üç kabile vardır; bunlardan ikisi Trokmi'ler ve Tolistobog'lar önderlerinin ismini almışlardır, hâlbuki üçüncüsü olan Tektosag'lar Keltia'daki kabilelerinin ismini almıştır." şeklindeki açıklaması ile bunların Galatia denilen bölgeye yerleştiklerinden bahseder.⁴² Tolistoboglar, dağlık Bithynia ve Phrygia Epiktetosu denilen bölgeye; Tektosag'lar, Ankyra, Pessinus (Ballıhisar), Gordion (Polatlı) kısmına; Trokmiler ile Halys Irmağı'nın doğu kenarında Pontus ve Kapadokia denilen ana merkez olarak ise Tavion (Büyük Nefes Köyü) bölgeye yerleşmişlerdir.⁴³ Genel olarak Galatia denilen bölgenin coğrafi sınırını belirtecek olursak; "Batıda Phrygia Epiktetos; kuzey batıda Bithynia, kuzeyde Paphlagonia, kuzeydoğuda Pontus, güneyde Lykaonia, Pisidia ve Mygdonia; güney doğudan ve doğuda ise Kappadokia bölgeleri ile çevrilidir."⁴⁴ Ancak Galatların Bithynia'dan ayrıldıktan sonra oluşan bu boyların nasıl bir sistem üzerinde şekillendiği veya bu boyların kimin veya kimlerin önderliğinde toplandığı tam olarak bilinmese de Strabon Anadolu seferlerini yöneten Galat beyinin Leonnorios olduğunu ve bu üç kabilenin aynı dili konuştuklarını ve akraba olduklarından bahseder.⁴⁵

³⁹Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.45.; Memnon (2007). *Peri Herakleias (Herakleia Pontike Tarihi)*. (Çev: Murat Arslan), İstanbul: Odin Yayıncılık, s. 35, XIX.

⁴⁰Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s. 36.; Özman, 1999, **a.g.k.**, s. 27. Justinus. (1880). *Delle Istorie Di Giustino, Abbreviatore Di Trogo Pompejo, Volgarizzamento Del Buon Secolo*. Bologna: Gaetan Romagnol, XXV, 2.

⁴¹Kaya,2005, **a.g.k.**, s.47.

⁴²Strabon (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*. (Çev: A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, XII. V. I. "Galatia adı köken olarak Keltçedir ve bu adı Greko-Romen gözlemcilerinin dışında Galatların özellikle kendilerini tanımlamak için seçtikleri bir terimdir". Darbyshire, Mitchell, Vardar (2000). **a.g.k.**, s.77

⁴³Strabon, XII. V. II, IV, c. 567-568.; O. Bayatlı (1996). *Bergama Tarihinde Krallık Devri*. İstanbul: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, s. 31.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.66-67.; detaylı bilgi için Bkz.; Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s. 56-58.

⁴⁴Özman, 1999, **a.g.k.**, s.27.; D. Ulusoy (2006). *Archaeology Of The Galatians At Ancyra From The Hellenistic Pperiod Through The Roman Era*. The Graduate School Of Social Sciences of The Middle East Technical University, s. 11-13.

⁴⁵Strabon, XII. V. I.

Ancak, Galatlar, Zipoites isyanını bastırdıktan sonra hemen yerleşme sağlamamış, belli bir zaman göçebe tarzı diye bileceğimiz bir yaşam sürdürmüş olmalılardır. Galatların Anadolu'nun batısında yağma faaliyetleri sürdürdüğünü ve halk üzerinde büyük korku yarattıklarından antik kaynaklar bahsetmektedir. Iustinus, Galatlar ile ilgili “*Tantus terror Gallici nominis*”⁴⁶ kaydıyla Galatların bölge kentler üzerinde nasıl korkutucu bir etki bıraktığından bahseder. Aynı şekilde Livius'da⁴⁷ Batı Anadolu ve Torosların kuzey ve kuzey batısında Galat akınlarına uğrayan kentlerin, yaşanan savaşlar sonrası Galatların üstünlüğünü tanıdıklarını ve vergi ödediklerinden bahsetmektedir. Strabon'un⁴⁸ verdiği bilgi ışında Hegesianaks; Galatların öncelikle İlion'a geldiklerini ancak surları olmadığından burayı terk ettiklerini bildirmektedir. MÖ 278/7 yıllarında Galatların Kyzikos kentine saldırdığı ve başarısız oldukları bilinmektedir.⁴⁹ Ayrıca bu kente ilk yardım elini uzatan Pergamonlu Philetairos MÖ 281 yılında Kurupedion savaşında ölen Lysimakhos'un hazinelerine sahip olmasından dolayı finansal olarak hem güçlü hem de izlediği bir çeşit siyasi politika doğrultusunda çeşitli gıda ve asker yardımlarında bulunmuş ve bundan dolayı da onurlandırılmıştır.⁵⁰ Galatların yağma seferlerinin hedefinde bu defa MÖ 277/6 yılında Didyma Apollon Kutsal Alanı yer almış, bu yağmalar sonrasında Priene ve Miletos da yağmalanmış ve Galatlar Lykia'ya kadar ilerlemişlerdir.⁵¹ Galat yağmalamalarının şiddetinin artması ile MÖ 270 yılında Seleukos Kralı I.Antiokhos'un Galatlara karşı filleri ile giriştiği bu savaş Filler Savaşı olarak anılmaktadır. Kazanan tarafın Seleukoslar olmasına karşın, Galatların Phrygia'daki egemenliğine dokunulmadığı hatta Seleukos Krallığının Galatlar adına vergi topladıkları Erythrai⁵² yazıtlarından bilinmektedir.⁵³ Bu savaş sonrası artık Galatlar, Nikomedes ve müttefikleri direktifinde değil istedikleri takdirde istedikleri devletin yanında paralı asker olarak yer alabileceklerdi. Galatlar, Filler savaşı sonrası yapılan anlaşma gereği ile yönünü Batı Anadolu'nun kuzey kesimlerine çevirirler. Bithynia Kralı I. Nikomedes'in yerine küçük oğlu Zipoites'i tayin etmesi ile büyük oğlu Ziaelas arasında gerginliğe neden olur. Ziaelas'ın da Galat boyu

⁴⁶Marcus Iunianus Iustinus (1848). *Historiae Philippicae*. (Çev: FR. Arnulfus). Taurini: Ex Officina Regina, XXV, 2.10.

⁴⁷T. Livius (1873) *Ab Urbe Condita*. (Çev: W. Weissenborn). Lipsiae: B. G. Teubneri, XXXVIII, 16.

⁴⁸Strabon, XIII. 27.

⁴⁹Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.68.

⁵⁰Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.20.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.52.

⁵¹Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.69-71.

⁵²Erythrai RC 15= OGIS_223. C.B. Welles (1934). *Royal Correspondence In The Hellenistic Period: A Study In Greek Epigraphy*. Yale University: New Haven, s.78-85.

⁵³Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.73.

Tolistobog'lardan yardım isteği gerginliği artırır. Herakleia Pontika'nın araya girmesi ve arabuluculuk yapması ortamı yumuşatmış ancak, Herakleia Pontika bu hareketi ile Galatlar'ın hedefi haline gelmiştir.⁵⁴ MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Galat yağmalarının artması üzerine Antiokhos I. Soter, Anadolu'nun önemli noktalarına koloniler kurmuştur.⁵⁵ MÖ 240 yılında Seleukos II. Kallinikos ile kardeşi Antiokhos II. Hieraks arasında Ankara Muharebesi (Kardeşler Savaşı) yaşanır. İlk karşılaşma Batı Anadolu'da yaşanır ve savaşı Kallinikos kazanır. Ancak kardeşinin destekçisi olan Kral II. Mitridates'in ikinci sefer harekete geçmesi ve II. Mitridates tarafında Galatların yanı sıra kardeşinin de yer alması sonucu Kallinikos yenilgiye uğrar ve Anadolu topraklarına geri döner.⁵⁶

Galatlar ile Anadolu'daki en büyük rakibi olan Pergamon Krallığı gerek siyasi gerek dini alanlarda birçok kez karşı karşıya gelmişlerdir. Dönemin etkin güçlerinden biri olan Pergamon ile Galatlar özellikle "Ana" tanrıça kültünün Roma'ya taşınmasında aktif rol oynayarak ön plana çıkmıştır. Bu nedenle Pergamon krallığına ayrı bir başlık adı altında Pergamon "Ana" tanrıça kültü kısmında değinilmiştir. Pergamon Krallığının kurucusu olan Philetairos (MÖ 283-263) Galatlar ile ilişkisinde savaşçı bir politika gütmekten vergi ödemeyi kabul etmiştir. Ancak Galat saldırılarına uğrayan birçok kentten de yardımlarını esirgememiştir. Bunun birçok sebebi olabileceği gibi en önemli etken Lysimakhos'un hazinesine sahip olmuş olmasıydı. Yardım politikaları ile hem kentleri yanında tutmak hem de bu kentler tarafından onurlandırmalara sahne olması ve adına özel törenlerin yapılması gibi birçok neden sayılabilir.⁵⁷ Bu politikayı halefi I. Eumenes'te izler ancak, I. Attalos'un başa gelmesi ve Galat'lar üzerine en az iki kez seferde bulunması ve zaferler kazanması Pergamon Krallığına Helenistik kentlerin nazarında önemli prestijler kazandırmış ve Galatlara karşı Pergamon Krallığına kurtarıcı gözüyle bakılmıştır. İlk kez Galatlara karşı vergi ödemeyi I. Attalos reddetmiştir.⁵⁸ Galatlarla ilk savaşın tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte MÖ 241/40 yılında

⁵⁴ Arslan, 2000 **a.g.k.**, s.74.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.71.

⁵⁵ Detaylı bilgi için Bkz.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.76.

⁵⁶ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.77.

⁵⁷ Philetairos sadece Galatlar ile değil diğer devletler ile olan ilişkilerini de güzel tutarak taraftar kazanma çabaları içerisinde çeşitli politik hamleler gerçekleştirmiştir; bunlardan biri de Seleukos'un Tarkya geçişi sırasında öldürülmesi üzerine Philateraios cenazeyi Mısır kralından alıp Seleukos'un oğlu Antiochos'a göndererek barışın sağlanması konusunda önemli bir hamlede bulunmuştur.; Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s. 20-21.; Y, Güngör (2005). *Bergama Krallık Kültü*. İzmir: Çağdaş Matbaacılık-Bergama., s.29.

⁵⁸ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.71.

Mysia civarında⁵⁹ ikinci karşılaşma Aphrodite tapınağı civarlarında olasılıkla MÖ 238/37 yıllarında tekrar karşılaşılır bu sefer oldukça kalabalık olan Galat boylarının yanı sıra Antiokhos II. Hieraks da Galatlara yardım etmiş ve bu savaş I. Attalos'un galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu savaş sonrası 'soter' (Kurtarıcı) ve 'basilleus' (Kral) unvanını alan I. Attalos ayrıca savaş sonrası pergamon sunağını inşa ettirmeye başlar.⁶⁰ Pergamon'un, dönemin Anadolu kentleri arasında, özellikle Seleukos Kralı III. Soter'in ölmesi ile prestiji daha da artmıştır. Ancak, Seleukos Kralı III. Antiokhos'un başa gelmesi ile Seleukoslar için parlak bir dönemin başlar. III. Antiokhos'un emri ile MÖ 223 yılında Anadolu'ya vali olarak gelen Akhaios, I. Attalos ile birçok kez karşı karşıya gelirler ve üstünlük Akhaios'dan yana olur.⁶¹ Bunun üzerine Pergamon Kralı I. Attalos Trakya'da bulunan Kelt kökenli Aigosag'lar⁶² kabilesini yapılan anlaşma üzerine paralı asker olarak topraklarına davet eder. Başlarda Aigosak'lar sayesinde zafer kazanan Attalos, Megistos Irmağı civarında yaşanan ay tutulması nedeni ile Aigosak'lar bu olayı kötüye yorar ve geri çekilmek ister. Bunun üzerine Attalos Aigosak'ları Troas bölgesine yerleştirir fakat burada yağma ve saldırı faaliyetlerinde bulunan Aigosak'lar üzerine Bithynia Krallı I. Prusias (MÖ 230-182) MÖ 217 yılında Aigosak kampında büyük bir yıkım gerçekleştirir.⁶³ Seleukos Kralı Antiokhos III. Mega ile Mısır Kralı IV. Philapator arasında yaşanan IV. Suriye savaşı sonlandırılır.⁶⁴ MÖ 216 yılında I. Attalos ile I. Soter anlaşma imzalar ve her ikisi Anadolu'da vali olarak görevlendirdiği Akhaios'un krallığını ilan etmesi üzerine Sardes yakınlarında Akhaios yenilir ve Sardes geri alınır.⁶⁵ Artık Antiokhos III özellikle Galatlardan oluşturduğu ordusuyla Hindistan'a kadar ilerler ve Anadolu'nun batısından İndus'a (Sind) kadar hâkimiyet sağlar.⁶⁶ Attalos ile

⁵⁹Galatlar'a karşı korkuya kapılan Pergamon ordusunun moralini yükseltmek için Attalos Kalde'li Kâhiniyle anlaşarak tanrıya kurban adar ve kurbanın iç organlarında çıkan zafer tanrıçasının (Nikea) adı ile başarı Pergamon'lulardan yana olacağı duyurulur. Detaylı bilgi için Bkz.; Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s.52.; Aynı savaşla ilgili Bkz. A. Akşar (2008). *Eskiçağ Literatüründe Mysia: Coğrafya, Kentler ve Kültür*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.124-5.; Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.32.

⁶⁰D, Magie (2001)." *Anadolu'da Romalılar-1- "Attalos'un Vasiyeti*, (Çev: N, Başgelen ve Ö, Çapar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.13.; Özman, 1999, **a.g.k.**, s. 40.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.81.

⁶¹Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.85.

⁶²Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.38.; Detaylı bilgi için Bkz.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.86-87.

⁶³Schwertheim, 2009, **a.g.k.**, s. 66-67.; Detaylı bilgi için Bkz.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.79-82.

⁶⁴Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.88.

⁶⁵Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.39.; Detaylı bilgi için Bkz. Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s. 66.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.88.

⁶⁶Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s.66.

Antiochos arasında yapılan savaş ve uzlaşmanın yaşandığı yıllarda Roma'da Pön Savaşı (MÖ 218-210) ve I. Makedonia Savaşı (MÖ 217-205) patlak vermiştir.⁶⁷

MÖ III. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında Galatlar ile ilgili bilgilere ulaşılamamaktadır.⁶⁸ Bu tarihlerde Roma, Kartacalı Hanibal karşısında büyük yenilgiler almış ve Roma halkı içinde büyük bir bunalım ve korku ortamı oluşmuştur. Hanibal'ın Roma üzerinde yarattığı bu etki ileride üzerinde sık sık duracağımız ve bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturan Tanrıça'nın Roma'ya taşınması konusu bu dönemler de patlak vermektedir. Yaklaşık ondört yıl süren bu savaş Roma ordusu ile halk içerisinde büyük sıkıntı yaratır. MÖ 205 yılları gök taşı yağmurları ve halk arasında yaşanan din bunalımının sonucu olarak Roma senatosu Sibyllia kitaplarına MÖ 204 yılında başvurur ve cevap olarak; "yabancı ırktan düşman, savaşı İtalya toprağına kaydırıldığı zaman, onu kovmak için Pessinus'tan İda anasını getirmek icap edecektir" der.⁶⁹ Bunun üzerine Senatus Pergamon Krallığına heyet gönderir.⁷⁰ Böylece Büyük "Ana" Tapınak (Magalesion) rahipleri Pessinus rahipleri ile bağlantı kurar.⁷¹ Çünkü Pessinus bu tarihlerde Galat topraklarında yer almaktaydı ve Roma'nın her daim destekçisi olan Pergamon rahipleri aracılığıyla Pessinus ile irtibat halinde olması Roma'nın gözünden kaçmamıştı. Tanrıça kültü Pessinus'dan alınıp Roma'ya götürülür.⁷² Hanibal MÖ 203 yılında İtalya'yı terk edip mücadelesini Makedonia ve Seleukos Krallıklarının yanına sığınarak sürdürmeye devam edecektir.⁷³

MÖ II. yüzyılda Galatlar tekrardan yağma faaliyetlerine MÖ 197/6 yıllarında öncelikle Lampsakos, Phokaia, Massalia'ya sefer düzenleyerek harekete geçer ardından MÖ 191/90 yıllarında Herakleia Pontika üzerine saldırıda bulunan Galat birlikleri başarısız olur.⁷⁴ Seleukos Kralı III. Antiokhos Anadolu fethi için MÖ 198 yılında Suriye ve Klikia bölgeleriyle başmış ancak Roma ile MÖ 190 yılında Magnesia'da yapılan savaş ile son bulmuştur.⁷⁵ Seleukos krallığının yanında Hanibal, Ptolemaios V.

⁶⁷ Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.39.; Pön Savaşı, Kartaca ile Roma- Makedonia Savaşları Roma ile Makedonia arasında yaşanmıştır.

⁶⁸ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.87.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 88.

⁶⁹ T. Livius (1878). *Ab Urbe Condita*. (Çev: W. Weissenborn). Lipsiae: B. G. Teubneri, XXIX. 10.

⁷⁰ Halikarnas Balıkcısı (1954). *Anadolu Efsaneleri*, Ankara: Yeditepe Yayınları: 43, s.78.; Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s.68.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.89.

⁷¹ Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s.71-72.

⁷² Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.45-46.

⁷³ Laquenne, 1979, **a.g.k.**, s.72-73.

⁷⁴ Memnon, **a.g.k.**, XXVII-XXVIII, s. 48-51.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.91-92.

⁷⁵ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 92.; Galat, Pergamon ve Roma ilişkisinin kısa bir özeti için Bkz.; S. Mitchell (1995). *Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor, The Celts And The Impact Of Roman Rule*, Cilt I, New York: Oxford University Press, s.21-23.

Epiphanes (MÖ 204-180) ve Ariarathes IV. Eusebes ile bu süreçte özellikle Anadolu’da önemli rol edinen Galatlar yer almıştır. Roma yanlıları arasında ise Pergamon ve Rodos krallıkları yer almaktaydı.⁷⁶ Magnesia Savaşı Scipio Africanus’un başarısı Roma’nın zaferiyle sonuçlandı ve III. Antiokhos Toros dağlarının ötesine çekilmek zorunda kaldı.⁷⁷ Magnesia Savaşından sonra Romalı konsül Manlius Vulso III. Antiokhos’u destekleyen devletlerle anlaşma sağlamak adına Anadolu’ya ayak basar.⁷⁸ Ancak bu Vulso’nun bu hareketinin temel nedeni Roma’yı gerek İtalya’da gereksede Anadolu’da birçok kez karşılarına çıkan Galatları yenip haraca bağlamak yatmaktaydı. Senato onayı olmadan orduyu alıp Anadolu’ya doğru harekete çıkan Vulso yol üzerindeki kentleri tek tek ele geçirerek Harpasos (Akçay) Irmağında II. Eumenes’in gönderdiği birlik ile birleşerek kentleri ele geçirmeye devam etmiştir.⁷⁹ Vulso Phrygia bölgesi Abbassos’ta (Göme)⁸⁰ kamp kurduğu zaman Tolistobog boyunun lideri olan Eposognatos elçi gönderir.⁸¹ Bu elçilerin sebebi ise Vulso’nun Galatlar üzerine saldırıda bulunmaması bunun için Eposognatos diğer Galat boyları ile konuşup Galatları ikna edeceğini bildirir. Ancak işler umulduğu gibi gitmez ve diğer Galat boyları vergi ödemeyi kabul etmeyip aileleri ile birlikte bölgelerinin en yüksek dağları olan Olympos⁸² (Ala Dağ) ve Magaba (Magabis)⁸³ Dağına sığınır.⁸⁴ Vulso Tolistobog sınırında yer alan Pessinus Tapınağına dokunmadan Gordion’a yönelmiştir ancak buraya vardığında kenti bomboş bulmuştur.⁸⁵ Gordion hareketi sırasında Sangarios Irmağı civarında kamp kuran Vulso burada “Ana” tanrıça rahipleri tarafından ziyaret edilerek zaferin kendine ait olacağı kehanetini alır.⁸⁶ Bu sırada Galatların başında Ortiagon⁸⁷, Kombolomaros ve Gaulotos yer almaktaydı.⁸⁸ Yapılan savaş sonucu Galatlar büyük bir yenilgi yaşar ve rahiplerinde

⁷⁶Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.86.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.94.

⁷⁷Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.95.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.76-77.

⁷⁸Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.88.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.96

⁷⁹Bu kentler ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.97-99.

⁸⁰Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.89.

⁸¹Abbassos, Bolvadin yakınlarında Tolistobog sınırında yer alan bir kenttir.

⁸²Ankara Gordion arasında yer alır.

⁸³Ankara’nın kuzey doğu kesiminde yer alır.

⁸⁴Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.104.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.82. yaptığı açıklamada Galatların bu dağlara sığınma sebebi olarak öldüklerinde gökyüzü ile olan bağlantılarını kolay kurmalarına bağlayarak dini yönden de ele almıştır.

⁸⁵Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.103.; W. M. Ramsay (1960). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev: M. Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.247.

⁸⁶Detaylı bilgi için Bkz. Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.92.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.103.

⁸⁷Ortiagon’un eşi Khiorama savaş sırasında esir alındığı sırada Polybius bu kadınla tanışma fırsatı bulur ve ondan övgüyle bahseder; detaylı bilgi için Bkz. Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.84-85.

⁸⁸Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.104.

kehanette bildirdiği üzere zafer Roma'nın olur.⁸⁹ MÖ 188 yılı Apameia Antlaşması (Dinar) ile III. Antiokhos Anadolu'yu Toroslara kadar terk eder ve savaş tazimatı öder Roma ise bu antlaşmada toprak yerine para, politik bir üstünlük elde edip topraklardaki en büyük payı Pergamon'a bırakır çünkü bu süreçte Pergamon Roma'nın yanında yer almıştı.⁹⁰ Roma'nın en büyük düşmanlarında olan Galatların yenilgiye uğratılmasına karşın ilginçtir ki Apameia Antlaşması bağlamında Pergamon ile iyi anlaşmaları ve bölgede terör estirmemeleri sureti ile Galatlar bağımsız kalmalarına karar verilmiştir.⁹¹

Apameia Savaşı sonrasında hem Galatların⁹² hem de Bithynia Krallığının topraklarının bir kısmı Pergamon'a bırakılmıştı. Bunun üzerine Bithynia kralı I. Puriassias ile Pergamon arasında çıkan savaşa Galatların lideri olan ve tüm Galatları MÖ 186-183 yıllarında bir çatıda birleştiren Ortiagon da bu savaşta II. Prusias'ın yanında yer alır.⁹³ MÖ 184 yılında gerçekleşen savaşta Pergamon'un zaferi ile sonuçlanır ve II. Eumenes bu savaş sonucu "Soter" (kurtarıcı) unvanını alır.⁹⁴ Kısa süre sonra II. Eumenes bu defa I. Pharnakes ve Galat şeflerinin ayaklanarak tekrar isyan başlatmaları ile uğraşmak zorunda kalır. II. Eumenes kardeşi Attalos'u Roma'ya elçi olarak göndererek yardım talebinde bulunur. Bilinmeyen bir nedenden dolayı Galatlar ile I. Pharnakes'in arası açılır ve Pharnakes Galat toprakları ile Kappadokkia topraklarını yağmalaması üzerine bu defa II. Eumenes kardeşini Galat topraklarına yardıma gönderir.⁹⁵ Büyük olasılıkla Eumenes'in bu yardımı Galat topraklarında yer alan Pessinus Tapınağını, yağmalardan korumak için yapmış olduğu bir hamle olarak değerlendirebiliriz.⁹⁶ MÖ 179 yılında barış sağlanarak Pharnakes Galat topraklarında çekilmiştir. Ayrıca bu dönemlerde Makedonia Kralı Perseus ile Roma arasında III. Makedonia Savaşı (MÖ 171-168) başlamıştır.⁹⁷ Pergamon her zaman olduğu gibi yine Roma'nın yanında yer alır bu savaşta ancak bu savaş Pergamon ile Roma arasındaki iplerin kopacağı ve Romanın artık Ege'de Roma yanlısı bir krallığa ihtiyaç duymayacağı son savaş olacaktır. II. Eumenes III. Makedonia Savaşı sırasında iken

⁸⁹Detaylı bilgi için Bkz. Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.93-101.; Benzer kaynaklar için Bkz. Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.105-111.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, 81-87.

⁹⁰Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.86.

⁹¹Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.87.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.113.

⁹²Apameia Antlaşması ile Phrygia Epiktetos'u Pergamon'a bırakılmıştı.

⁹³Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.103.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.115.

⁹⁴Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.104.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.116.

⁹⁵Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.117.

⁹⁶Özellikle göz önünde bulundurulması gereken sebeplerden biri de Pergamon Krallığı'nın Pessinus'ta tanrıça için bir tapınak inşa ettirmesi neden Pessinus ile ilgilendiğini daha iyi açıklamaktadır; Halikarnasos Balıkçısı, 1955, **a.g.k.**, s. 84.

⁹⁷Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.119.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.108.

Galatların Anadolu’da isyan çıkarttıkları haberini alınca kardeşi Attalos’u Roma’ya destek olması için bırakır kendisi Anadolu’ya geri döner. Thessalia’da yaşanan savaş Perseus kazanınca Eumenes Roma Senatosu tarafından Eumenes karşıtı bir politika güdülür.⁹⁸ Roma’nın MÖ 168 yılında Pydna Zaferi ile Perseus’u yenmesi üzerine artık Pergamon Krallığına da ihtiyacı olmayacağı düşünülürse Roma’nın neden II. Eumenes karşıtı politika izlediği daha da netleşmektedir. Galatlarla uğraşan II. Eumenes kardeşini Roma’ya yardım için gönderir sonuç çıkmayınca kendisi gitmeye karara verir ancak Brindisium Limanı’nda Romalılarca durdurulup artık hiçbir krallığın elçi olarak Roma’ya kabul edilemeyeceğini açıklaması üzerine geri Pergamon’a dönmek zorunda kalır.⁹⁹ Buradan da anlaşılacağı üzerine Roma izlediği siyaset doğrultusunda Hellenistik Krallıkları kendi içerisinde bağımsız bıraksa da bu Roma çıkarına fayda sağlayacak bir durum olduğundan Roma’nın lehine sonuçlanmıştır. Roma istediği krallığı çıkarlarına ters düştüğü zaman ortadan kaldırarak Helenistik Krallıklar üstündeki etkisini göstermekti. Roma’nın bu tepkisi üzerine II. Eumenes Phrygia’da yer alan Synnada’da (Şuhut) Galatlar ile olan mücadelesi zaferle sonuçlanır.¹⁰⁰ Bunun üzerine Hellen kentleri tarafından Pergamon Krallığının öneminin gittikçe arttığını gören ve kazandığı bu zafer ile Galat tehdidinin bertaraf edileceğini anlayan ve bu durumdan memnun kalmayan Roma MÖ 165 yılında olaya el atarak Galatların Roma korumasında özgür olduklarını ilan eder.¹⁰¹ Ancak II. Eumenes’in bu karar doğrultusunda dahi Galatia’dan vazgeçmediği hatta sefer dahi düzenlemeyi birçok kez düşündüğü ancak Roma’dan dolayı bu arzusunu bir türlü gerçekleştiremediğini bizler Pergamon ve Pessinus rahipleri arasında yapılan yazışmalarda öğrenmekteyiz.¹⁰² MÖ 164 yılı Pessinus tapınak rahibi Attis, Tolistobog Kralı Aioioriks’in kardeşidir ve aralarında sürtüşmelerin yaşandığı ve bundan dolayı Pergamon’dan yardım talep ettikleri bilinmekte.¹⁰³ Aioioriks’in Pessinus Tapınağını yağmaladığı zaman Pergamon müdahalede bulunamamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Pergamon Roma’nın bunu hoş karşılamayacağını bildiğinden ve Roma’nın Aioioriks yanlısı bir tutum sergilediğinden geri adım atmıştır. II. Attalos (MÖ 159-138) zamanında Pessinus ile Pergamon arasındaki bağların zayıfladığı bize ele geçen mektuplar sunmaktadır. Bu mektuplardan birinde II. Attalos ile Pessinuslu Rahip

⁹⁸ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.120.

⁹⁹ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.108-109.

¹⁰⁰ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.109-110.

¹⁰¹ Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.89.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.124.

¹⁰² Welles, 1934, **a.g.k.**, s. 241-253; M. 55-61.

¹⁰³ Welles, 1934, **a.g.k.**, s. 242-243; M. 56.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.89.; Bölüm 2. 4. kısmına detaylı bilgi için Bkz.

Attis arasında bir plan hazırlığında oldukları ancak, Roma'nın onayı olmaksızın bağımsız hareket edemeyeceklerini belirtmişlerdir.¹⁰⁴ III. Attalos (MÖ 138-133) döneminde bağlar tamamen kopar. III. Attalos'un vasiyeti ile Pergamon toprakları Roma'ya bırakılınca II. Eumenes'in gayri meşru oğlu olan Aristonikos isyan başlatır ve Roma'nın bu sıralarda Afrika ve Sicilya isyanları ile uğraşmasından dolayı Aristonikos birçok bölgeyi ele geçirerek ilerleme kaydeder.¹⁰⁵ Roma müttefiki olan Anadolu kentleri arasında Bithynia, Kappadokia ve Paphlagonia krallıkları yer almaktaydı. Roma adına bu kentler ile Roma'nın gönderdiği beş senatör isyanı bastırmada başarısız olması üzerine MÖ 131 yılında Roma adına M. Perperna bir ordu ile Anadolu'ya gelir.¹⁰⁶ İsyan bertaraf edilip Pergamon MÖ 129 yılında 'Province Asia' ilan edilir.¹⁰⁷ Aristonikos'a karşı Roma yanlısı siyaset güden krallara toprakları paylaşılır. Bu krallıklardan biri olan Pontus Krallığına (V. Mithridates) Büyük Phrygia ve Galatia bölgeleri, Lykaonia ve Kilikya Kappadokia'ya düşer.¹⁰⁸ V. Mithridates'in ölümü üzerine Romanın bu toprakları Asia Eyaletine bağlaması VI. Mithridates'in bu topraklar için tekrar savaş ilan etmesine neden olur.¹⁰⁹ VI. Mithridates MÖ 106 yılında Bithynia kralı III. Nikomedes ile ortak harekât edip aralarında Paphlagonia'yı paylaşırlar.¹¹⁰ Ardından Galatia'yı istila edip Pessinus Tapınağını ve Kappadokia bölgesini yağmalaması üzerine şikâyetlerde artış göstermiş özellikle Pessinus rahiplerinin bizzat Roma'ya gitmesi ile Roma tarafından VI. Mithridates üzerine bir ordu gönderilir ancak Roma ordusu büyük bir hezimete uğrar.¹¹¹ Bunun üzerine Pontus Kralı gerek savaşarak gereksede savaşa gerek duymadan kentlerin çoğunun bizzat teslim olmasıyla büyük bir ün ve şöhrete kavuşmuştur. Ardından Roma MÖ 86 yılında Sulla'yı bu iş için görevlendirir ve VI. Mithridates'e büyük bir darbe vurulur ve Hellas'ın tamamı Roma'ya geçer.¹¹² Kendisine bu süreçte ihanet ettiği düşüncesi ile Galatları Pergamon'da verdiği ziyafete davet eder. Bu davete iştirak eden Galat boyları belli bir süre sonra davetin hiç de dostça olmadığını anlayınca Pontus kralı onları öldürtmeden atağa geçerek Galatlar VI. Mithridates'i

¹⁰⁴ Magie, 2001, **a.g.k.**, s.56.; Welles, 1934, **a.g.k.**, s.245-246; M. 61.; A, Erzen, (2010). *İlkçağda Ankara*. (2. Basım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.48.

¹⁰⁵ Güngör, 2005, **a.g.k.**, s.35.

¹⁰⁶ Güngör, 2005, **a.g.k.**, s.35.; Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.94-97.; Detaylı bilgi için Bkz. H. Malay (1993). *Aristonikos Ayaklanması (İ.Ö.133-129)*. Bergama Belleten sayı 3, s.7-28.

¹⁰⁷ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.130.; Güngör, 2005, **a.g.k.**, s.36.

¹⁰⁸ Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.98.

¹⁰⁹ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.130-132.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.121.

¹¹⁰ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.122.

¹¹¹ Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.100-101.; Arslan, 2000, **a.g.k.** s.136.

¹¹² Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.102.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.137.

öldürmeye çalışırlar ancak tüm çabaları sonuçsuz kalır.¹¹³ Bu davet Galat tarihi açısından bir son ve yeni bir başlangıç olarak nitelendirilebilir. Davette üç Galat lideri dışında hepsi, karıları ve çocukları da dâhil olmak üzere 1500 kişinin öldürtüldüğünden bahsedilir.¹¹⁴ Pontus Kralı komutanı Eumakhos'u Galatya'ya satrap olarak atar ancak katliamdan kaçan Deiatoros kalan tüm Galat boylarını MÖ 86/5 yılında bir araya toplar ve Galatia'yı geri alır.¹¹⁵ Bu katliam ile Galatlar ve Romalıları artık aynı saftadır. MÖ 71 yılında Kabeira'da (Niksar) Galatlar, VI. Mithridates'e karşı Lucullus'un yanında, Roma taraftarı olarak savaşırlar.¹¹⁶ Savaşta kaçmayı başaran VI. Mitridates damadı Armenia Kralı Tigranes II. Megas'a sığınır, bunun üzerine Lucullus, Pontus Kralığına bağlı olan Karadeniz topraklarını Roma hâkimiyetine bağlar.¹¹⁷ MÖ 69 yılı savaş Armenia'nın başkenti Tigranokerta' da (Sered) tekrar cereyan eder ancak bir sonuç alınamayınca Lucullus Anadolu'ya döner ve artık MÖ 66-64 yılında ordunun başında Pompeius yer alır. MÖ 63 yılında tüm çabalara ve uğraşlara rağmen yakalanamayan VI. Mithridates oğlu Pharnekes'in isyanı üzerine VI. Mithridates düşmanın eline geçmektense intihar etmiştir.¹¹⁸ Mithridates'e destek veren şehirler cezalandırılmıştır. Mithridates Savaşları boyunca Roma'nın yanında yer alan Galatlar, Pompeus tarafından Küçük Asya toprakları üzerinde büyük ve köklü bir değişikliğe giderek yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁹ Bu düzenlemede Galatia toprakları Galat beyleri olan Deiatoros ve Brigitoros arasında paylaştırıldı.¹²⁰ MÖ 58 yılında Roma Senatosunun da onayı ile Tolistobog ve Trokme boylarının beyleri olan Deiatoros ve Brigitoros kral unvanına sahip oldular bu süreç içerisinde Pessinus Tapınağı bağımsız bir tapınak devleti olarak varlığını sürdürdü.¹²¹ İki Galat kralı arasında özellikle Pessinus Tapınağına sahip olmak için aralarında uyuşmazlıklar yaşanır ancak Brigitoros'un ölümüyle Deiatoros bu sorundan kurtulur. Deiatoros iktidarı boyunca hem Hellen kentleri hemde Romalı devlet adamlarıyla arasını her daim iyi tutmuştur.¹²² Ancak Roma bu dönemlerde iç savaşla çalkalanmaktaydı. Ceasar, Pompeus ve Crassus Triumvirliğinin arasında hatların gerilmesi özellikle Crassus'un Parth seferinde ölmesi üzerine Ceasar ve Pompeus

¹¹³ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.137-139.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.125-126.

¹¹⁴ Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.102.

¹¹⁵ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.139.

¹¹⁶ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.127.

¹¹⁷ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.145.

¹¹⁸ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.129.

¹¹⁹ Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s. 104.

¹²⁰ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.150-151.

¹²¹ Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.132-133.

¹²² Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.135.

arasında MÖ 48 yılında yaşanan bu savaşta Deiotoros, Pompeus yanlısı olarak yer aldı.¹²³ Savaşı kazanan Ceasar, Deiotoros'un Pompeus yanında yer almasından dolayı büyük bir haraç ödemeye mecbur bırakılır ve Deiotoros kendini affettire bilmek adına MÖ 47'de Zela'da (Tokat) Ceasar ile Pharnakes arasında yaşanan savaşta Ceasar'ın yanında yer alır.¹²⁴ Yaşanan bu savaş ve sonrasında Anadolu'da topraklar üzerinde birçok kez değişikliklerin yaşandığını gözlemlenmiştir.¹²⁵ Deiotoros, MÖ 44 yılında Ceasar'ın ölümünü fırsat bilip hayalini kurduğu Galatya krallığı için harekete geçer. Galatya Krallığı için Brigioros'un ölümünden sonra önündeki tek engeli Trokmiler'in başında bulunan damadı Kastor Tarkondarios'u öldürerek, Galatya Krallığını tek çatı altında birleştirir.¹²⁶ Ceasar'ın ölümüyle Roma tekrar bir iç savaşın eşiğine gelmiş ve Deiotoros MÖ 42' de Philippi Savaşında Brutus ve Cassius'un tarafını seçmesine karşın Deiotoros'un yerine savaşa katılan başyazmanı Amyntas stratejik bir hamlede bulunarak Antonius ve Octavianus tarafını seçmesi ile büyük bir yenilgiden Galat'ya Krallığını kurtarır.¹²⁷ Bu savaştan kısa bir süre sonra ölen Deiotoros'un kurduğu krallık torunu Kastor'a (Kasto Tarkondanos'un oğlu) Romalı Antonios tarafından devredilmiş ancak MÖ 36 yılında Kasto'un ölümü ile bu krallık Deiotoros'un başyazmanı olan Amyntas'a bırakılır.¹²⁸ MÖ 31 Actium Savaşında Amyntas daha önce yaptığı stratejik hamleyi bu savaşta da yaparak Antonius taraftarı olarak savaşa katılmıştır. Ancak, sonradan Octavianus'un tarafına geçerek bir kez daha mağlup olmaktan kurtulmuştur.¹²⁹ Böylece Galatia Krallığını yaptığı bu hamle ile sürdürmeyi başarmıştır. Octavianus bu savaştan sonra Anadolu'nun siyasi yapısında yeni bir değişikliğe gitmiş ve Galatia ve Kappadokia toprakları dışında bu savaşta yanında yer almayan krallıklara verilen bir ceza olarak toprakları kendi himayesi altında birleştirmiştir.¹³⁰ Bu süreç içinde Amyntas sınırlarını genişletme politikası güderek Roma'nın yanında yer almış ve Pisidia ve Isauria bölgelerinde yaşayan kabilelerin etkilerini Roma adına kırmak için çeşitli

¹²³Kaya, 2005, **a.g.k.**, s. 138.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.156.

¹²⁴Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.140.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.161.

¹²⁵Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.162-163.

¹²⁶Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.143.

¹²⁷Bayatlı, 1996, **a.g.k.**, s.105.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.145.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.166.

¹²⁸Amyntas'a; Galatia, Lykoania; Isauria ve Pamphylia bırakılır.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.146.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.167-171.; Ayrıntılı bilgi için Bkz. K. Taşdöner (2016). *Anadolu'nun Galat Kökenli Kralları: Amntas ve Sonrası*. Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı. 53, s.307-v.d.

¹²⁹Kaya, 2005,**a.g.k.**, s.148.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.178.

¹³⁰Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.179-181.; Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.148.

mücadelelerde bulunmuştur.¹³¹ Amyntas'ın bu bölgelerde yaptığı son seferi Toroslarda yaşayan Homonad'lar üzerine olur. Homonadlar¹³² üzerine yaptığı bu seferde zafer elde eden Amyntas Homonadlar beyinin karısı tarafında MÖ 25 yılında tuzağa düşürülerek öldürülür.¹³³ Amyntas'ın ölümü Galatia denilen krallığın sonu demekti MÖ 25 yılında Galatia Roma'nın eyaleti haline getirilmiştir. Roma Amyntas'ın ölümünden sonra Galatia'yı, Amyntas'ın oğluna bırakmak yerine kendi 'Galatia Eyaleti' ilan etmiştir. Roma'nın çoğu zaman vasiyet yolu ile hâkimiyeti altına aldığı Anadolu krallıkları gibi Galatia'nın da bir vasiyet yolu ile bırakılıp bırakılmadığı konusunda her ne kadar net bir bilgi olmasa da Strabon'un aktardığı pasajda; " Burada aynı zamanda Men Arkhaios rahipliği vardır. Bunun bir hayli tapınak kölesi ve kutsal yerleri de bulunur. Fakat rahiplik kurumu Amyntas'ın ölümünden sonra oraya varis olarak gönderilenler tarafından ortadan kaldırılmıştır... " şeklindeki bu anlatım bunun ihtimaller dâhilinde olabileceğini göstermektedir.¹³⁴

1.3. Galatlar'da Tanrı İnancı ve Pessinus'daki "Ana" Tanrıça Kültünü Benimsemeleri

MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Avrupa üzerinden Anadolu'ya göç eden Galatlar ile ilgili inanç sistemlerini anlamamız açısından önce kısaca Galya'daki dini yaşantılarına göz atmakta fayda vardır.

Galya'da *Plepler* sınıfı dışında makamsal olarak önem arz eden iki toplumsal sınıf mevcuttur. Bu sınıflar dinsel işlerle ilgilenen Duridler sınıfı ile savaş alanlarında yer alan şövalye sınıfıdır.¹³⁵ Bizi burada asıl ilgilendiren sınıf Duridler¹³⁶ sınıfı olacaktır. Duridler dinsel işler ile ilgilenen ve resmi ya da özel kurban törenleri düzenler dini ritüelleri yerine getirmenin yanı sıra toplumsal hayatın birçok noktasında karar mercileri konumundadırlar. Duridler'de öğrenilen ve öğretilenler yazıya dökülmez kişinin bunları

¹³¹Kaya, 2005, **a.g.k.**, s.148.

¹³²Strabon, XII, VI. 3-5.

¹³³Homonadenses, Konya'nın Güneyinde Toros Dağlarında yer alan topluluk, M. Kadioğlu, K. Görkay, S. Mitchell (2001). *Roma Dönemi'nde Ankyra*. İstanbul: YKY, s.25.

¹³⁴Strabon, XII, VIII, 14.

¹³⁵G. I. Caesar (2017). *Notlar Galya Savaşı Üzerine*. (Çev: S. Özgüler), Ankara: Doğu Batı Yayınları, VI. 13, s.189

¹³⁶Keltçe'de bu adın karşılığı olarak 'çok bilge kişiler veya meşeler' olarak çevrile bilmektedir; L. Yılmaz (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I. Cilt, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları., s.553.

aklında tutması istenir.¹³⁷ Yazıyı resmi işler dışında kullanmamaları bugün Galatlar hakkında sınırlı bilgilere sahip olmamızın sebebidir. Duridler, ruhların ölümsüz olduğu ve ölen kişinin başka bir varlıkta tekrar can bulacağı ‘metempsychosis’ inancını Galya halkına aşılamaı amaç edinmiş kişilerdir.¹³⁸ Bu bilgidan yola çıkarak aslında gittikleri yerlere korku salan, savaşmaktan korkmayan ve çekinmeyen bir halk olan Galatlar’ın bu inanç doğrultusunda kendilerine hemen hemen gittikleri her bölgede yer bulmalarına şaşmamalıdır. Çünkü ölümden korkmayan bir halkın çekinecek ve geri adım atacak bir nedeni de yoktur. Duridler ayrıca yeryüzü, yıldız ve evren hakkında çeşitli konularda faaliyette bulunan rahip sınıfıdır.¹³⁹ Bütün Galyalıları *Dis Pater* adlı babadan (tanrıdan) dünyaya geldiklerine inanırlar ve bu inancı da Galyalıları aşılamanın birçok konuda söz sahibi olan Duridler olduğu söylenmektedir.¹⁴⁰

“Keltler için “Ana” tanrıça’ kavramı da çok önemliydi. Anneler, koruyucular, bakıcılar ve ırkların, toprakların, kahramanların ve kralların yaratıcısı olarak kabul edilen kadınlar. Kadın tanrıları genellikle doğurganlık ile dernekleri için saygı görür. İrlandalı Kelt tanrıalarının en önemlilerinden biri olan Ana ya da Danu, ondan adını alan Tuatha Dé Danann tanrıalarının annesiydi. Ayrıca İrlanda’nın zengin toprağı ve yemyeşil peyzajı ile ilişkilendirildi. Galli mevkidaşı Dôn da önemli çocuklara sahipti ve doğurganlık konusunda güçleri vardı. Tanrıça Domnu, Fomorian lider Indech’in annesi olarak seçildi. Ayrıca, tüm Fomorianların annesi olarak da adlandırılır. Kelt ana tanrıçası, her biri bir hayvan, bir balık ve bir meyve sepeti gibi farklı bir öğeye sahip olan üç kadın olarak tasvir edilmiştir.”¹⁴¹

Galyalıların tanrılarına baktığımızda burada tam olarak bir etkileşimin olup olmadığından bahsetmek mümkün değildir.¹⁴² Ele alacağımız tanrı gruplarının saf Kelt tanrıaları olmadığı Roma ve Yunan’da karşılıklarını bulacağımız bu tanrıların bazı durumlarda sadece ad olarak farklılık gösterdiklerini görmekteyiz.¹⁴³ Bu benzerlik birçok toplumlarda olduğu gibi Galyalıların inanç sisteminde de kendini göstermektedir.

¹³⁷Diodorus, Cilt III. V. 31.; Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.189

¹³⁸E. Sarıkçioğlu (1983). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, s.84.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.212.

¹³⁹Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.190.; Duridlerin halka aktardıkları arasında, *bir zaman gelecek yeryüzüne su ve ateş hâkim olacak ama gök çökmeyecek ve bazı tepelerin içinde peri sarayları (Periler Ülkesi Emain, Kutsallar Adası Avalonis) bulunmakta ve oraya yalnızca seçkin insanların girebilir* bkz.; Sarıkçioğlu, 1983, **a.g.k.**, s.84.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.211-229.

¹⁴⁰Yer altı tanrısı Dis’in Yunan Panteonundaki karşılığı Hades’tir Bkz.; Caesar, 2017, VI. 13, s.192.

¹⁴¹E. E. Kükürtlü (2020). *Pagan İnanişında Ana Tanrıça: Antik Ege’de Kutsal Alanlar*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 83.

¹⁴²Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.192.

¹⁴³L. Yılmaz (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s.307.; Kelt tanrıaları için Bkz.; Sarıkçioğlu, 1983, **a.g.k.**, s.84.

Tapınım da bulundukları tanrılar arasında ilk sırada tanrıça Danu, baba tanrı Danga'nın kimi zaman eşi, kızı veya annesi olarak yer alır.

“Avrupalı Keltler arasında Ma ismi, Danu ya da Anu, yani sularıyla Tuna (Danube) nehrini oluşturan Ana biçimini alır. Daha sonra ise İrlanda'da ana tanrıça olmuştur. “Bu en eski ana, insanların geçmişini, yaşamını ve hukukunu sağlıyordu. Onun günlerinin en kutsalı ise aydınlığın geceye kadar en uzun sürdüğü ‘orta yaz arifesi’ydi; ellerinde meşaleler taşıyan insanlar, yeni ekilmiş tarlaları, sığırları ve Danu'nun bu yeşil sahillere ilk geldiği böyle bir günü kutlardı.”¹⁴⁴

Diğer bir tanrı ise sanatın mucidi, kılavuz tanrısı, para ve güç gibi birçok sıfatla anılan üç başlı Mercurius'tur.¹⁴⁵ Daha sonra Minerva (Athena); iş ve sanat tanrıçasının Galya'daki karşılığı olarak Daga'nın kızı Brixta (Birigit-Brigid) verilebilir. Iupiter (Zeus); göklerin tanrısı, savaşların efendisi, elinde tekerlek ya da şimşek tutar ata binmediğinde direk veya sütun üzerinde yer alır buda bir Galya betimidir.¹⁴⁶ Ayrıca Volcanus (Hephaistos); demirci tanrı, Silvanus (Silenos?, Pan?); tokmaklı tanrı, Dioskurlar ve Galya-Roma Hafta Tanrıları olarak adlandırılan ‘Gezegen’ tanrıları da mevcuttur.¹⁴⁷ Galyalıları dini ritüellere oldukça bağlı bir halk olarak nitelendirir Ceasar.¹⁴⁸ Bu dinin getirmiş olduğu bazı ritüeller doğrultusunda özellikle hastalık veya savaş alanında tehlike atlatanların insan ve hayvan kurban ettiklerine ve bu kurban törenini tanrı Mars'a sunduklarına değinmektedir.¹⁴⁹ Kâhinlik yönünden de etkin bir halk olan Galyalıları kuşların uçumuna, kurban bağırsaklarına ve kurban edilen kişinin kan akışı ve düşme pozisyonlarına bağlı olarak kehanette bulunurlardı.¹⁵⁰ Bu kurban törenleri toplumsal hayat içinde de düzenlenen ritüeller arasında yer almaktadır: sazdan devasa heykeller yapıp içine canlı insanların konulduğunu ve yakma töreninin gerçekleştirildiğinden bahseder Caesar.¹⁵¹ Romalıların bu eylemlerden rahatsız olduklarını ve Tiberius (MS 14-37) zamanında da bu kültürel aktivitelerin yasaklandığı bilinmektedir.¹⁵² Galyalıların bu kurban törenlerini devam ettirdiğine dair Anadolu'ya yerleşen Galatlarda gözlemek mümkündür. MÖ 166 yılında Galatlı bir liderin savaştan sonra (olasılıkla II. Eumenes'e karşı yapılan bir savaş) ele geçirdiği esirler arasında

¹⁴⁴Kükürtlü, 2020, **a.g.k.**, s.88.

¹⁴⁵Yılmaz, 2000, **a.g.k.**, s.307.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.215.; Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.191.

¹⁴⁶Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.192.; Yılmaz, 2000, **a.g.k.**, s.308.

¹⁴⁷Yılmaz, 2000, **a.g.k.**, s.308.; Kükürtlü, 2020, **a.g.k.**, s.73-93.

¹⁴⁸Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.190.

¹⁴⁹Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.213.; Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.190- 192.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.88.

¹⁵⁰Diodoros, Cilt III. V.31. 3.; Strabon, II, 4.4.

¹⁵¹Caesar, 2017, **a.g.k.**, VI. 13, s.190-91.; Diodorus, Cilt III. V. 32.6.

¹⁵²Yılmaz, 2000, **a.g.k.**, s.553.

birini seçip tanrılara kurban etmesi Galatlar'ın bu dini kurban törenlerini halen devam ettirdiği göstermektedir.¹⁵³

Kültür aktarımına en iyi örnek, yöneten toplum ile yönetilen toplum arasındaki kaçınılmaz etkileşimdir. Galatların Anadolu topraklarına kadar süren yolculuğunda geçtikleri bölgelere korku salan yol güzergâhlarındaki tapınakları yağmalayan ve kendi inanç ve değerleri dışında diğer inançlara saygı duymayan bir halk olarak uzun yıllar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Onların bu özellikleri etkileşimden uzak tutmada başarılı olmamış ve diğer tüm toplumlarda olduğu gibi yeni bir kültür aktarımı sağlamıştır. Ancak Galat inanç ve ritüelleri yerel halk tarafından ne kadar benimsediği belirsizliğini korumaktadır. Bunun yanı sıra aynı şekilde Galatların yerel halkın inanç ve değerlerini, kendi inanç potalarında özümseterek yeni ortak bir kültür yaratmalarındaki zaman skalasını tespit etmek eldeki veriler kapsamında (şimdilik) oldukça güçtür.¹⁵⁴ Galatlar Phrygia'ya yerleştikten sonra da Hellen ve Roma tanrılarına tapınmayı sürdürürken Phrygia'nın yerel tanrılarını da zaman içerisinde Panteonlarına katarak tapınımda bulunmuşlardır.¹⁵⁵

Galatların Helenistik Dönem boyunca tapınımda bulunduğu tanrıları ve başlıca kentleri; Zeus (Ankyra, Tavion¹⁵⁶), Artemis, Ares (Savatra¹⁵⁷), Asklepios (Ankyra, Pessinus¹⁵⁸ ve Amblada) dır. Bu tanrıların başında hiç şüphesiz “Ana” tanrıça gelmektedir. Burada asıl önemli olan nokta Galatların “Ana” tanrıça inancını ne ölçüde benimsedikleri ve Galatların bölgeye yerleştikten sonra “Ana” tanrıça kültüründe yaşanması muhtemel olan dini ritüellerdir.

Galatların, “Ana” tanrıça tapınımını büyük ölçüde benimsemelerinin başında olasılıkla tanrıçanın tam anlamıyla bir betimlemesinin olmaması Galatları kendine çekmesi açısından ilk sırada yer almaktadır.¹⁵⁹ Çünkü Kelt/Galat dininin ana unsurunu oluşturan tanrısal varlığın herhangi bir betimleme ile örtüşemeyeceğidir. MÖ III. yüzyıllarda Hellas'a saldıran Brennos'un ünlü Apollon tapınağı Delphoi'yu yağmalarken

¹⁵³ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.213.

¹⁵⁴ Darbyshire, Mitchell, Vardar (2000). **a.g.k.**, s.84.

¹⁵⁵ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.215.

¹⁵⁶ Strabon, XII, V. 2.

¹⁵⁷ Lykonía Bölgesinde yer alır.; Strabon, XII, VI. 1.

¹⁵⁸ Eskişehir Balahisar'da (Pessinus) yer alır; Strabon, XII, V. 3.

¹⁵⁹ Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.92. Buradaki dikkat çeken noktalardan biride “Ana” tanrıça kültürünün MÖ 205 yılında Roma'ya taşındığı esnada antik kaynaklarda “Ana” tanrıçanın siyah bir taş olarak; yani herhangi bir betimlemenin olmadığı (antropomorfik) biçimi ile aktarımın sağlandığıdır. Bu nedenle bizler Phrygia toplumundan bildiğimiz “Ana” tanrıçanın genel olarak niş içerisinde verilmesi veya kaya anıtları ile kutsallaştırılması motifinin yanı sıra Galatlarda da hâkim olan inanç gereği tanrıların bir betimlemesinin olmayacağı anlayışının olduğunu görmekteyiz.

antropomorfik (insan biçimli) heykeller ile dalga geçmesi Galat dini ile ilgili önemli bir veri sunmaktadır.¹⁶⁰ Önceden de belirttiğimiz gibi Galat dini özünde tanrısal varlığı insan biçiminde betimlememeleri ve tanrıların dünyevi ihtiyaçların bulunmadığından ”Tanrının olan herkesindir” anlayışı hâkimdi.¹⁶¹ Bunun yanı sıra “Ana “ tanrıçanın kırlarda, yüksek yerlerde bulunan taş sunakları ve törenlerde kullanılan meşe, çam, selvi gibi ağaçların ön planda olması Galatların sevdiği motifler arasındaydı.¹⁶² Burada dikkat çeken noktalardan biride Keltçe’de Duridler’in adının anlamlarından biride *Meşeler* olmasıdır.¹⁶³ Aynı zamanda “Ana” tanrıçanın doğa, hayvan, çocuk ve anne kavramlarını barındırması yine Galatlar tarafından benimsenmesini kolaylaştıran unsurlar arasında yer almaktadır.¹⁶⁴ Galatların Phrygia halkıyla yaptıkları evliliklerin yanı sıra Eski Çağ inançlarında başka bir bölgeye göç eden halk bölgenin yerli tanrılarını benimsemedikleri zaman tanrının gazabına uğrayacak olma korkusu da bu etkileşimi hızlandıran unsurlar arasında yer almış olmalıydı.¹⁶⁵ “Ana” tanrıça inancı Galatlar tarafından o kadar benimsendi ve kabul gördü ki Pessinus/Pessinunt “Ana” tanrıça rahipleri arasında Phrygialıların yanında soylu Galat rahipleri de yerini aldı.¹⁶⁶ Attis olarak adlandırılan bu rahip sınıfının beşi Phrygialı beşi de Galatdır.¹⁶⁷ Bu rahip gurubu içerisinde en eski olanı da ‘Yüce Attis’ veya başrahip unvanına sahip oluyordu. “Ana” tanrıça tapınımı Galatlar arasında MÖ II. yüzyılda hızlı bir artış göstermiş Battakes ünvanlı Galat ile Attis ünvanlı rahip başrahipliği beraber yürütmüşlerdir.¹⁶⁸ Pessinus, “rahip hükümdarlar” tarafından yönetilen bağımsız bir tapınak devlet konumundaydı.¹⁶⁹ Özellikle MÖ 205 yıllarında Roma’ya götürülen “Ana” tanrıça betimi (siyah taş) ile birlikte Galatların ilgisini çeken Pessinus bu tarihten sonra elde edilmeye çalışılan bir kent konumu aldı. Büyük ölçüde kabul gören “Ana” tanrıça inancına karşı olan Galatlarda vardı. Bunlar arasında en bilineni tam bir Keltli olarak nitelendirilen

¹⁶⁰ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.212.

¹⁶¹ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.212.; Özman, 1999, **a.g.k.**, s.97.

¹⁶² Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.92.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.216.

¹⁶³ Yılmaz, 2000, **a.g.k.**, s.553.

¹⁶⁴ Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.92.

¹⁶⁵ Özman, 1999, **a.g.k.**, s.97.

¹⁶⁶ Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s. 91.; Pessinus dışında “Ana” tanrıça inancının yer aldığı diğer büyük dini merkezler arasında;” Zela, Sardis, İda dağı, Hiyarapolis, Sizik (Bandırma), Selene” yer almaktadır.; Halikarnas Balıkcısı, 1955, **a.g.k.**, s.84.

¹⁶⁷ Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s. 91.

¹⁶⁸ E. İznik (2004). *Galluslar (İlkçağda Anadolu’daki Sıra dışı Rahipler)*. Anadolu Üniversitesi Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 135.

¹⁶⁹ Arslan, 2000, **a.g.k.**, s. 217.

Tolistobog kralı Aiorix'tir.¹⁷⁰ MÖ 164 yıllarında Pessinus'da rahiplik görevini üslenen Attis, Aiorix'in kardeşi idi ve aralarında uyuşmazlık vardı.¹⁷¹ Bu uyuşmazlığın temel sebebi ise Aiorix'in (Aioioriks) tapınak yapısı ve rahiplik kurumlarına karşı olması ve bunun sonucunda da Pessinus'daki "Ana" tanrıça tapınağını Brennos'un Delphoi tapınağında yaptığı gibi yağmalaması ile sonuçlandı.¹⁷² Bu yağma sonucu Attis'in Pergamon krallığına gönderdiği mektupta günümüze kadar ulaşmıştır.

"Kral Eumenes Attis'i selamlar. Sen iyi sen, her şey iyidir. Ben de sıhhatteyim. Kardeşin Aioiorix'ten söz açtığın mektubunu bana verdiler. Demek ki ona karşı koymakta haklıymışsın; Tanrıça zor altında bırakılmış olan ve hala zor altında olan rahiplerini korusun. Günahkâr adam iyi duygularla dönmedikçe ve çaldıklarını geri vermedikçe, tanrıça dünyada en çok sevdiği ne varsa alsın onun elinden..."¹⁷³

Ele geçen bu mektup ile Anadolu'ya yerleşen Galat boyları arasında dini inanç konusunda bir ayrışma yaşandığını ve "Ana" tanrıça kültünün bölgeye yerleşen bütün Galatlar için aynı şeyi ifade etmediği gözlenmektedir. Diğer bir açıdan baktığımızda bunu siyasi bir eğilim olarak görebiliriz. Pessinus rahibi Attis'in bu süreçte Pergamon'la iyi ilişkiler içinde olması diğer taraftan kardeşi Aiorix'in arkasında Roma'nın olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁷⁴ Ele geçen mektuplardan anlaşıldığı üzere Pergamon Krallığının Attis'e yardım göndermemesinin nedenleri arasında Roma tarafından gönderilen ikaz olmuştur.¹⁷⁵ Bunun sonucunda da Pergamon Roma'yı karşısına almamak için geri adım atmıştır.

¹⁷⁰Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.91.

¹⁷¹Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.125.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.89.

¹⁷²Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.126, 218-219.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.89-91.

¹⁷³Welles, 1934, **a.g.k.**, Mektup 56, s. 242-243.; benzer kaynaklar için Bkz. Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.126; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.89.

¹⁷⁴Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.90.

¹⁷⁵Welles, 1934, **a.g.k.** 7. Mektup 61, s.245.

1.4. “Ana” Tanrıça

-Kubaba, Matar Kubileya, -Areastis; Kybebe; “Ana” Tanrıça; Cybele, Megale/ Magna Mater-

Anadolulu tanrıça olarak ele aldığımız “Ana” tanrıçanın kökenine kısaca değinmek onu anlamlandırmamız adına daha faydalı olacaktır. Son yıllarda “Ana” tanrıça kültü üzerine yapılan araştırmalarda bilim insanları antropomorfik biçimli, tarihöncesi döneme ait figürlerin işlevi ve anlamı konusunda görüş ayrılığı yaşamaktadırlar.¹⁷⁶ Bunun en önemli nedeni ise geniş bir alana yayılan bu kültürün başlangıç noktasının tam anlamı ile tespit edilemeyişi ve etkin bir şekilde birçok kültürde var olmasıdır.

Paleolitik Dönem’de insanlar anlamlandıramadığı her türlü doğaüstü olaydan ürküp korktukları için bu olaylara tanrısallık affetmiş olmalıydılar.¹⁷⁷ Paleolitik Dönem’e tarihlenen “Venüs” heykelciklerini “Ana” tanrıça olarak değerlendirmek günümüz bilim insanları arasında bir tartışma konusudur. Bu sadece Paleolitik Dönem için değil Neolitik Dönem heykelcikleri içinde geçerlidir. “Ana” tanrıçanın insanlığın ilk tanrısı/tanrıçası olduğu görüşü MÖ 8. yüzyılda Hesiodos’a dek dayanmaktadır.¹⁷⁸ İnsanlığın ilk tanrısı olarak birçok araştırmacı “Ana” tanrıçayı göstermelerindeki en önemli nedenlerinden biride kadının ilk toplumlar içerisindeki rolü “yaşamı üretmek ve korumak” olarak değerlendirildiğinden toprak kültü ile ilişkilendirilmiştir.¹⁷⁹ İnsanlık tarihi için Neolitik Dönem’in bir devrim sayılması sadece ekinde ve yerleşik yaşamda değil aynı zamanda din olgusu da bir devrim geçirmiş olarak değerlendirilmektedir. Özellikle “Ana” tanrıçanın asıl çıkış noktası olarak birçok araştırmacı Neolitik Dönem’i işaret etmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁶Ç, Yücel (2018). *Tarih Öncesi İnsan Biçimli Figürünler Hakkında Genel Bir Değerlendirme*. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 21, s.235.

¹⁷⁷Armstrong; Tanrı imgeler ile temsil edilmezdi ve tanrı insanı yaratıp uzaktan onları seyrederek onların (insanların) yaptıkları her türlü iş ve eylemler aracılığı ile tanrıyla etkileşim sağlandığını belirtir. K, Armstrong (2006). *Mitlerin Kısa Tarihi/ A Short History of Myth*. (Çev: D, Şendil). İstanbul: Şefik Matbaası, s.21-5.; N, Kolankaya Bostancı (2014). “Paleolitik Çağ Kadınları”. Engin Özgen’e Armağan, *Studies in Honor of Engin Özgen*, Ankara: Asitan Kitap, s. 191-204.; A, Aslan (2010). *Steatopijik Ana Tanrıça Heykelcikleri ve 20.YY Heykel Sanatına Etkileri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, s. 4-22.

¹⁷⁸Roller, 2013, **a.g.k.**, s.28.

¹⁷⁹E, Altunay (2018). *Paganizm I*. (12. Basım), İstanbul: Destek Yayınları, s.174.; I, Yalçınkaya (1973). *Paleolitik Devirlerde Kadın Figürünleri*. Antropoloji 6, s. 203-222.

¹⁸⁰Ş, Çiftçi (2019). *Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş İnsan Figürünleri: Anlamsal, Bağlamsal ve Etnoarkeolojik Değerlendirmeler*. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Sayı 10, s. 1-40.

Bizler her ne kadar Phrygialı “Ana”nın özellikleri arasında bereket ve doğurganlıkla ilişkili bir unsur görmememize karşın Neolitik Dönem heykelcikleri araştırmacılar, tarafından bu kapsamda ele alınmıştır. Bitkiler ve toprak ile uğraşan kadın “bereket kültürünün” öncülünü sağlamıştır. Çünkü mahsulün bolluğunda kadın sorumludur yaratmanın “sırrını” yalnız onlar bilmektedir. Toprağın doğurganlığı ile kadının doğurganlığı arasında bağlantı kuran ilk toplumlar, topraktan istedikleri beklenti için toprak ile “Ana” tanrıçayı ilişkilendirilmiş olabilecekleri görüşü yer almaktadır.¹⁸¹ Kadının içinde büyüttüğü canlıyı uygun zamanda nasıl dünyaya getiriyorsa, toprakta aynı şekilde uygun zamanda ve ortamda ürünü yeryüzüne sunmakta ve bu benzerlikler ikili arasında bir bütünlük oluşturmaktadır. Kadın doğurganlığı ile erkekten ayrılmış ve kadının vücudundaki değişimler anlamlandırılmadığından insanüstü vasıflar yüklenerek kadın “insan yaratan/doğuran” bir tanrı(ça) olarak görülmesine neden olduğu görüşü yer almakta. Bunun sonucunda da ilk inanç sistemi oluştuğu düşünülmektedir.¹⁸² Tüm bunlar pek tabi mümkündür ancak kadının bu dönemde bir tanrısallık vasfının dışında bir inanç kült aktivitesi doğrultusunda da şekillendirilmiş olması da olasıdır. Bu bir “Ana” tanrıça etrafında gerçekleşen bir kült olarak değil, özellikle kırılıp tekrar gömülen bu heykelciklerin bir adak, büyü tarzında bir işlevleri de olabileceği göz önünde bulundurulmuş görüşler arasındadır.¹⁸³

Eyüpoğlu, tek tanrılı dinlerin temelinde toprak olduğunu söyler. Ayrıca Işık’ta Anadolu için ilk ekinin “Ana” tanrıça ile başladığını söyleyerek toprakla olan ilişkisine değinir.¹⁸⁴ Avrupalı birçok bilim insanı “Ana” tanrıça tapınımını “ilkel evre” olarak ele alıp Hint-Ari kavimlerin gelişi ile “Ana” tanrıça merkezli kültür zamanla erkek tanrıların tekeline girdiği ve erkek tanrının üstün tanrı olarak gösterilmek istenmesi

¹⁸¹Altunay, 2018, **a.g.k.**, s.171-4.; Armstrong, 2006, **a.g.k.**, s.45-8.; H, Aydoğdu Yılmaz (2010). *Ana Tanrıça’nın Anadolu’da Biçimsel Değişimi ve Günümüz Türk Heykel Sanatına Yansımaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, s.4-11.; H. G, Işık (2017). *Eski Anadolu’da Kadının Rolü (MÖ I. Binyıl)*. Kars: Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.26-8.

¹⁸²A. M, Darga (2013). *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.26,43.

¹⁸³S, Efecan (2011). *Geç Neolitik Döneme Ait Hacılar Kazılarında Bulunmuş Terracota Figürlerin Çağdaş Yorumlarla Biçimlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, s.82. “ilk kökeni açıklayan mitler böylece her türlü ritüelin nesnesi haline dönüşür...” ; A, Arslanlar (2017). *Karia Bölgesinin Arkaik ve Klasik Dönemlerinde Ana Tanrıça Kültleri*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.100.

¹⁸⁴F. Işık (1999). *Doğa Ana Kubaba/ Tanrıçaların Egede Buluşması*, İstanbul: Suna-İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s.9.; İ. Z. Eyüpoğlu (1973). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, İstanbul: Sinan Yayınları, Sümer Matbaası, s.182.

sonrası iki tanrı kavramının oluştuğunu (Tanrılar Panteonu) savunmaktadırlar.¹⁸⁵ Anaerkillikte “Ana” tanrıçanın tarihöncesi dönemlerde var olduğunu veya nasıl bir konuma sahip olduğu şu anki arkeolojik bulgular doğrultusunda tartışmaya açık bir konudur. Birçok bilim insanı tarih öncesi dönemlerde bir anaerkinliğin olduğunu ya da tek tanrılı bir dinin hâkim olduğu görüşüne yer vermektedirler. Özellikle soyun anneye dayandığı ve kadının belli güç konumlarını elinde tuttuğunu ileri sürülmektedir.¹⁸⁶

Yakın zamana kadar özellikle Çayönü, Çatal Höyük ve Hacılar heykelciklerine baktığımızda bu figürünler ““Ana” tanrıça” olarak değerlendirilmiş ve “bereket/doğurganlık kültü” ile ilişkilendirilmişlerdir.¹⁸⁷ Ancak tarih öncesi dönemlerde “Ana” tanrıçanın varlığında somut olarak söz etmek tam anlamıyla mümkün değildir. Bu dönemlerde ele geçen heykelcikler bir tanrıçanın (“Ana” tanrıça) varlığını ispatlamak için yeterli doneye sahip değildir. Ancak yapılan çalışmalar ışığında “Ana” tanrıça inancının tarih öncesi dönemlerde de var olduğunu saptamak özellikle Anadolu “Ana” tanrıça inancı için oldukça olasıdır. Var olan birçok medeniyetin dini inancında bizler tanrıçaları görmekteyiz. Bazen en önemli konumda bazen de ikincil planda olmak koşulu ile her daim varlığını sürdürmüştür.¹⁸⁸

İlk olarak “Ana” tanrıça isminin kökenine ve geçirdiği değişimleri ele alarak başlayacağız. Çalışmanın, ana konusunu oluşturan “Ana” tanrıça inancına baktığımızda, birçok coğrafya da ve Kuzey Suriye, Phrygia ve Lydia bölgesinde, Hellen ve Latin dünyasında tapınım görmüş ulusal sınırları aşmış bir külte olarak karşımıza çıkmakta. Özellikle Phrygia’dan itibaren aldığı yolda tanrıça hep “ana” (Matar, Meter, Mater) olarak görülmüştür. “Ana” tanrıça Anadolu’nun en önemli tanrıçalarından biri olarak, farklı dönemlerde değişik epitetlerle tapınım görmüş, çeşitli formatlarda varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

¹⁸⁵J. J, Bachofen (1997). *Söylence, Din ve Anaerki*. (Çev: N, Şarman). İstanbul: Payel Yayınları, s.97-vd.; M, Stone (2000). *Tanrılar Kadınen*. (Çev. N, Şarman), İstanbul: Payel Yayınevi, s.96.; A, Tekin (2001). *Ana Tanrıçanın Işığında Kadının Yeni Bilinci*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.154-6.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.28-49.

¹⁸⁶F, Engels (2003). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Eriş Yayınları, s.48-9, v.d.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.29-47. Ayrıca Prehistorik Dönemlerde insanların tam olarak ne derecede gelişmiş bir din bilincinde oldukları da ayrı tartışma konusudur.

¹⁸⁷Ö, Ergün (2012). *Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Toprakta Yapılmış Kybeleler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, s. 57-77 vd.; Efecan, 2011, **a.g.k.**, s.47-77.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.49-63. Gritille, Nevali Çori, Çafar Höyük, Köşk Höyük, Kuruçay, Badem Ağacı, Düden gibi merkezlerde çeşitli formlarda kadın heykelcikleri ele geçmiştir.

¹⁸⁸B. A, Deveci (2017). *Ana Tanrıça Kültü Bağlamında Hinduizm’deki Parvati, Durga, Kali*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.1.; D, Özcan Elçi (2018). *Batı ve Doğu Mitolojilerinde Kadın İmgesi: Tanrıça’lar*. Atlas International Refereed Journal On Social Sciences, Cilt 4, s.826- 839.

Geç Hitit tanrıçası ‘*Kubaba*’, “Ana” tanrıçanın öncülü olarak kabul edilmektedir. Bu paralellik sadece ikonografik olarak değil aynı zamanda iki tanrıçanın da isim olarak yakınlık gösterdiği düşünülmekte. Geç Hitit tanrıçasının adına baktığımızda buradaki ‘*Kubaba*’ tanrıçanın adı olarak verilmektedir. Ancak Phrygia tanrıçasında biz “*Matar*” adını görmekteyiz. ‘*Kubileya*’ Phrygia tanrıçasının bir sıfatı olarak yer almakta. Roller, Phrygia tanrıçası ile Karkamış tanrıçası arasında isim benzerliğinin bir ilgisi olmadığını belirtir¹⁸⁹ ve “iki tanrıçanın adları yalnızca Yunanca’da benzer ses verir, Anadolu dillerinde ise bunların birbiriyle ilgisi yoktu.” şeklinde açıklayarak isimsel anlamda benzerlik taşımadığına dikkat çeker.¹⁹⁰ Roller, Kilikia’daki Kastabala’da bulunan ve MÖ 5. ya da 4. yüzyıla ait olan aramca bir metinde *Kubaba* adı ile Sardes’teki çömlek parçasındaki *Kybebe* adını *Kubaba* ile özdeşleştirmektedir.¹⁹¹

Phrygia’daki MÖ 7. yüzyılda yazıtlarda kendisine *Matar* yani ‘*Ana*’ olarak seslenilen tanrıça asıl çıkışını Phrygia uygarlığı ile yapmış ve *Kubileya* tanrıçanın bir sıfatı olarak yer almıştır.¹⁹²

Phrygler tanrıçayı; *Matar* gibi yalın halde W-04 (Köhnüş Vadisi Basamaklı anıt No.56), W-06 (Fındık Fasadı No.5) ve iki kez B-01 (Germanos’taki nişte No. 3) nolu yazıtlarda; *Mater* gibi seslenme halinde, M-01c (Midas Anıtı No. 30) nolu yazıtta; *materan* gibi –i halinde, W-01a (Areyastis No. 37) ve M-01d (Midas Anıtı) nolu iki yazıtta; *Materay* gibi –e halinde, M-01e (Midas Anıtı) ve W-01b (Areyastis Anıtı) nolu yazıtlarda iki kez olmak üzere toplam onbir kez görülmektedir. W-06, M-01c ve M-01 nolu üç yazıtta, *Mater*’den önceki metin korunmamış ve bu nedenle bir sıfat tarafından devam edip edilmediği bilinmemekte. Bazı araştırmacılar tarafından birkaç durumda *Matar* olmadan sıfatın tek başına kullanıldığı belirtilmekte.¹⁹³

Burada *Matar* adı bazen sıfatlar ile de birçok kez kullanılmıştır. *Matar* adı eski Phrygia dilinde yazılmış büyük ihtimalle “dağın” anlamına gelen “*kubileya*” sıfatı ile iki

¹⁸⁹ Roller, 2004, **a.g.k.**, s.63-4.

¹⁹⁰ Roller, 2004, **a.g.k.**, s.68.

¹⁹¹ Ayrıca Herodotos;” *Sardes yanmıştı ve bu arada ülkenin tanrıçalarından Kybeba’nın tapınağı da yanmıştı*” belirtir, Herodotos, 5.102. Roller, “*bu adın o yöreye ait olan bir çömlek parçası üzerine Lydia alfabesiyle çiziktirilmiş bir yazıda görülmesi, onun Kubaba ile özdeşleştiğini kesinleştirir.*” Roller, 2004, **a.g.k.**, s.63.

¹⁹² G. Alkış Yazıcı, H. Üreten (2020). *Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri*. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt.7, Sayı. 1, s.462.

¹⁹³ S. Bernt-Ersöz (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines Structure Function, and Cult Practive*. Leiden-Boston, s.74, 84.

kez nitelendirilmiştir.¹⁹⁴ *Kubileya/ kubeleya* Köhnüş Vadisi’ndeki Phrygia dağlık arazisinde (W-04 nolu) ve Bithynia’daki Germanos yazıtlarında (B-01 nolu) olmak üzere iki kez farklı alanlarda gözüken bir sıfattır. *Kubileye* sıfatının kökü tartışılan bir konudur. Yukarıda değinildiği gibi Kubaba ve Kubile arasında fonetik benzerlik bazı araştırmacılar tarafından köken olarak bir ele alınmıştır. Aynı zamandan bu sıfatın bir dağ adı olarak da kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁹⁵ Antik yazarlardan Strabon, “*Kybele* adının Kybelon’dan gelmesi gibi, tanrıçanın *Dindymene* sıfatının da Dindymos dağından geldiğini” belirtir. Roller, bu sıfatın dağ anlamına gelen Phrygce bir sözcük ya da belli bir dağın adı olabileceğini bildirir.¹⁹⁶ Bunun dışında Matar adı “*areyastin*”¹⁹⁷ sıfatı ile de bir kez betimlenmiştir.¹⁹⁸

“Ana” tanrıçayı başka bir isim altında özellikle Lydia’da *Kybebe* olarak görmekteyiz. MÖ 7. yüzyılın sonlarında Phrygia devletinin yıkılması ile “Ana” tanrıça kültü Lydia topraklarında da baskın olmuştur. Bu dönemde Metragyrtoi adındaki rahipleri de kültü misyoner gibi dört bir yana yaymışlardır. Herodotus’a göre Lidya’da “Ana” tanrıçaya *Kybebe* adı ile tapınılmakta idi.¹⁹⁹ Aynı zamanda eski edebi metinlerde *Kybebe* adı yer almakta. “*Hipponax (Fr.127) Zeus’un kızına Kybebe*²⁰⁰ *ya da Trakyalı Bendis diye seslenildiğini kaydeder. Kharon*²⁰¹ *ise, Phrygialılarla Lydialıların Aphrodite’ye Kybebe dediğini bildirir. Simonides’e (Fr. 36) göre, tanrıçanın sonraları metragyrtoi diye tanınan gezgin rahiplerine verilen ad, Kybebos idi.*”²⁰²

Bu metinlerdeki *Kybebe*, Geç Hitit devletlerinde tapınılan ve yukarıda bahsettiğimiz, Herodotos’un Sardes’in yerel tanrıçası dediği Anadolu tanrıçasının adı olan *Kubaba*’nın değiştirilmiş biçimi olarak ele almakta. Herodotos Sardes Savaşını ele

¹⁹⁴G. Çiçek (2018). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Anadolu’da Ana Tanrıça Heykellerinin Örnekleme, Ordu Kurul Kalesi Kybelesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.46.; Kyzikos’ta Paelo-Phrygia dilinde yazılan MÖ 7. yüzyıl- 6. yüzyıl’ın ilk yarısına tarihlenen “Matar” kelimesi ile Khios’ta bulunan ve MÖ 350-300 tarihlenen yazıtta “Μήτηρ Κυβελείη” Dağın Anası ile eşleştirilmiştir Bkz.; E. B. Özkan (2016). *Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü*, İstanbul: Kabalçı Yayıncılık, s.660.

¹⁹⁵Bernt-Ersöz, 2006, **a.g.k.**, s.83.

¹⁹⁶Roller, 2004, **a.g.k.**, s.83.

¹⁹⁷Arezastis yazıtı için Bkz.; T, Kaya (2007). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Frigler*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.50.

¹⁹⁸Roller, 2013, **a.g.k.**, s.88-93.

¹⁹⁹Herodotos, 5.102.

²⁰⁰P. E. Easterling, B. M. W. Knox (1989). *The Cambridge History of Classical Literature*, Cambridge University Press, s. 120

²⁰¹F. Jacoby (1964). *Die Fragmente Der Griechischen Historiker*, Leiden: E.J. Brill, 262 F 5.

²⁰²Roller, 2004, **a.g.k.**, s.132.

aldığı birinci kitabında da kültü değinir.²⁰³ Ayrıca Yunanlıların MÖ 6. yüzyılda ilişkide bulundukları bir kent olan Sardes’de *Kubaba*’nın tanınmış bir tanrıça olması, bu iki adın birleşmesine ve iki Anadolu tanrıçasının bir bütün olarak Yunan kült geleneğinin içinde erimesine yol açmış olabileceği değerlendirilmektedir. Tanrıçanın Yunanistan’ daki varlığına dair en eski kanıtlardan biri olan MÖ 6. yüzyılın ortasına tarihlendirilen on dördüncü Homerik Övgü, tanrıçaya bütün tanrıların ve insanların anası olarak seslenilmiş ve “*Tanrılar Anası*” unvanı yazınsal metinlerde ve kült adak yazıtlarında onun başlıca unvanı haline gelmiştir.²⁰⁴

“μητέρα μοι πάντων τε θεῶν πάντων τ’ ἀνθρώπων
ὔμνει, Μοῦσα λίγεια, Διὸς θυγάτηρ μέγαλοιο,
ἧ κροτάλων τυπάνων τ’ ἰαχὴ σὺν τε βρόμος αὐλῶν
εὔαδεν ἡδὲ λύκων κλαγγὴ χαροπῶν τε λεόντων,
οὔρεά τ’ ἠχήμεντα καὶ ὑλήεντες ἔναυλοι.
Καὶ σὺ μὲν οὕτω χαῖρε θεαί θ’ ἅμα πᾶσαι ἀοιδῇ.

“Ulu Zeus’un kızı, berrak sesli Musa, tüm tanrıların ve insanların Ana’sını söyle bana; o, zillerle teflerin çın çın ötmesinden, flütlerin gürlemesinden, kurtlarla parlak gözlü aslanların sesinden, yankılana dağlardan ve ormanlık vadilerden zevk alır. Selam sana ve şarkıya katılan tüm tanrıçalara.”²⁰⁵

MÖ 5. yüzyılın son yarısında artık *Kybebe* adı kullanılmamaktadır. Aristophanes’in Kuşlar²⁰⁶ ve Euripides’in Bakkhalar²⁰⁷ eserinde görülen *Kybele*, tanrıçanın asıl adı olmuştur. Kara Yunanistan’da daha sonra yazılan edebi metinlerinin çoğunda “Ana” tanrıçanın adı *Kybele* olarak yer alır. Burada tanrıçanın Phrygia sıfatı *kubileyā*’yı özel bir ada çevrilerek kullanılması dağlar ile olan ilişkisinin yanında Phrygia kökenini ima eden Yunanca bir ad vermelerinden dolayı da kaynaklanmış olduğudur.²⁰⁸

Hellenistik Dönem ile birlikte artık “Ana” tanrıça kültü geniş olanlara yayılım göstermiştir. Artık “Ana” tanrıça genellikle “Ana” tanrıça ‘Ana’ olarak ismin ardına eklenen yer adından bir türeme sıfat ile seslenilmiştir. Pessinus (Aizonai) *Dindymene*

²⁰³“Hyllos ırmağı ve başka ırmaklar akar burada, hepsi de içlerinde en büyüğü olan ve Kutsal Ana’ya adanmış bulunan Dindymon Dağı’nda çıkan ve Phokaia yörelerinde denize dökülen Hermos ırmağına karışırlar.” Herodotos, I. 80.

²⁰⁴Roller, 2004, **a.g.k.**, s.27.

²⁰⁵Alıntılanan çeviri; Roller, 2004, **a.g.k.**, s.130

²⁰⁶Aristophanes (1998). *Birds*. Oxford: University Press, Kuşlar, 873-5, 876.

²⁰⁷Euripides (1892). *Bacchae*. Cambridge: University Press, Bakkai, 78-79.

²⁰⁸Roller, 2004, **a.g.k.**, s.133-4.

Ana, Aizanoi'da “*Steuene Ana*”, Kayseri Sızma'da “*Zizimmene Ana*”; İonia'da, Sipylos eteğindeki Magnesia kentinde “*Sipylene* ya da *Plastene Ana*”, Erythrai'da “*Kybeleie, Ana*”, Kolophon'da “*Antaia Ana*”, Smyrna'da “*Sipylene Ana*, Gallesion Dağında “*Gallesia Ana*” gibi çok çeşitli sıfatlar alarak “Ana” olarak tapınım görmüştür. Aynı zamanda geleneksel unvanları olan; Dağ Ana (Μητρὶ ορεῖα), Büyük Ana (Μητρὶ Μεγάλῃ), Tanrıların Anası (Μητρὶ θεῶν) olarak seslenilmiştir.²⁰⁹

“Ana” kültü Roma'ya aktarıldıktan sonra ilk yüzyıllarda Anadolu'daki gelişimini sürdürdüğünü görmekteyiz. Neredeyse her topluluğun kendine ait bir “Ana” tanrıça tapınağı vardı. Oralarda tanrıçaya kişilerin, onların ailelerinin ve dostlarının koruyucusu olarak, yöresel adıyla tapınılıyordu. Anadolu'da Roma Dönemi “Ana” tanrıça kültürüne baktığımızda tanrıçanın Dağların Anası sıfatını halen kullandığı görülmektedir. Ancak bunun yanı sıra bizlerin Hellenistik Dönem'de gördüğümüz genel dağ sıfatlarından ziyade artık tapınıcıların kendi bölgeleri ile olan bağı vurgulamak için belli yer adı kullanmışlardır. Phrygia'da “*Salsaoudene Ana*”, “*Tazene Ana*”. “*Pontanene Ana*” “*Malene Ana*”, Aizanoi'da “*Kikleia Ana*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Kült Anadolu'da daha da bölgesel bir kimlik kazanmıştır.

Roma'daki örnekte, tanrıça yine *Magna Mater* (Büyük Ana) veya *Mater Deum Magna Idaea* (Tanrıların İdalı Büyük Anası) idi. Hem Phryg, hem Yunan tanrıçalarının kişiliklerini barındırmaktaydı. Phrygia'daki konumuna benzer bir şekilde, Roma devletinin koruyucu rolünü de üstlenmiştir.²¹⁰ Lucretius'da (2. 640-43) tanrıça *Magna Mater* olarak ele alınmıştır; “Büyük Ana'ya silahlı kabileler eşlik eder bu yüzden, amaçları, tanrıçanın buyruklarını ifade etmektir, Yurtlarını silahlarla cesurca korumalarını, Ana babalarına itaat etmeye, onları gururlandırmaya hazır olmalarını buyurmuştur tanrıça.” olarak yer verilir.²¹¹

Magna Mater isminin yanında yazınsal kaynaklarda Cybele adı da yer almakta. Tanrıçanın Roma'ya getirilişini ele alan en eski anlatımda Cicero; “İtalya Kartaca savaşından yorgun düşüp Hannibal tarafından yağmalanırken bu kâhinin ikna etmesi sonucu Romalı atalarının, Cybele törenlerini benimseyip Phrygia'dan Roma'ya getirip yerleştirdiklerini” aktarır.²¹² Catullus'da (63.91-93) şirinde “Ana” tanrıça dan Cybele olarak bahsetmekte; “Büyük tanrıça, tanrıça Cybele, Dindymus'un sahibesi tanrıça,

²⁰⁹Vermaseren, 1987, CCCA I, s.312-14.; Roller, 2004, **a.g.k.**, s.197., G. Karahan (2018).” *Bithynia Bölgesi'nde Kybele Kültü*”. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.19.

²¹⁰Roller, 2004, **a.g.k.**, s.27.

²¹¹Alınrılanan çeviri; Roller, 2004, **a.g.k.**, s.285.

²¹²Cicero, De Harus. Res. 13,27.

evimden uzak olsun senin çılgınlıkların. Başkalarını hiddete sal, başkalarını çıldırt sen.”²¹³ Vergilius Aeneas’ın da genel olarak tanrıçanın İda kökenine atıflarda bulunarak tanrıçayı önemli bir konumda ele alır; “Aeneas’ın gemisi başı çeker; pruvasında Phrygia aslanları, tepede İda, sürgün Troialılar için ne hoş bir manzara.”²¹⁴

Belki de hiçbir tanrıça onun kadar çeşitli ad ve sıfatla tapınım görmemiştir. Phrygia’da Matar, Hellen Düyasında “Meter” ve Roma’da Cybele, Magna/Megale Mater olarak isimlendirilen tanrıçayı bu çalışmada tek bir isim altında “Ana” olarak ifade etmeyi uygun gördük. Ana ismi özünü ve anlamını kuruyarak Roma Dönemin’e kadar ulaşmıştır.

²¹³Alıntılanan Çeviri; Roller, 2004, **a.g.k.**, s.291.

²¹⁴P. Vergilius Maro. (1903). Aeneis. (Ed. E. Norden). Leipzig: B.G. Teubneri, 6. 784-87; Alıntılanan çeviri; Roller, 2004, **a.g.k.**, s.287.

II. BÖLÜM

2.1. Pessinus-Bergama-Roma Üçgeninde “Ana” Tanrıça Kültü

2.1.1. Pessinus “Ana” Tanrıça Kültü

Pessinus antik kenti bugün Sivrihisar yakınındaki Ballıhisar köyünde yer almaktadır. Ankara-Eskişehir kara yolu üzerinde yer alan Pessinus’un geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte kent “Ana” tanrıça kenti olmak ile ünsalmıştır.²¹⁵

Marcellinus,²¹⁶”Pessinus (Balahisar) şehri adını tanrıçanın tasvirinin cennetten düşmesinden ve Grekçe’de Πεσεῖς (düşmek) fiilinden almıştır.” şeklindeki açıklaması ile Pessinus adının kökeninin siyah taş olduğunu belirtir.²¹⁷ Ayrıca bu göktaşının dinsel açıdan tanrının bir tezahürü yani tanrısal bir kutsallıkla yeryüzüne indiğine inanılmaktaydı. Ayrıca bu göktaşları bereket ile ilişkilendirilerek tanrıçanın bereket motifine de vurgu yaptığı belirtilmektedir.²¹⁸ Aynı şekilde “Ana” tanrıça kentte bir idol (diopetes)²¹⁹ olarak tapınım görmüş ve Roma’ya aktarıldığı sırada da antik kaynaklar kültün idol olarak taşındığından bahsetmektedir. Antik kayalar idolün koyu siyah renkte, düzensiz çıkıntıları olması dolayısı ile işlenmediğini ve insan eli değmediği için taşın doğal yapısını koruduğunu aktarmışlardır.²²⁰

“Ana” tanrıça onuruna kentte tapınak inşa edildiğini antik yazarlar aktarmaktadır. Strabon: “...Tanrılar Anasına ait tapınak buradadır... kutsal bölge Attaloslar tarafından kutsal bir yere yakışacak şekilde, tapınak ve beyaz mermerden portikler inşa edilecek şekilde yapılmıştır.”²²¹ Diodoros²²², “...Phrygia’da Pessinus’ta (Ballıhisar) görkemli bir tapınak inşa ettiler ve ona saygı gösterdiler...”²²³

²¹⁵M. Güngör (2007). *Antik Çağ’da Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.46.

²¹⁶A. Marcellinus (1862). *Roman History*. (Çev: C. D. Yonge) London: HG Bohn, XXII, IX. 7.

²¹⁷C. Albayrak (2007).” Anadolu’da Kybele-Attis Kültü”. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.27.; Şehir adı için için diğer bir açıklama için Bkz.; C. Babington (2020). *On an Unedited Autonomous coin Of Pessinus, In Galatia, Together With Some Remarks On The Name Of The City*. Royal Numismatic Society, Cilt 2, s.36-9.

²¹⁸Çiçek, 2018, **a.g.k.**, s.39. Bilindiği üzere tanrıçanın bereket motifi Roma Dönemi’nde ortaya çıkan bir özelliğidir. Roma öncesi dönemlerde de tanrıçanın bereket motifi ön planda olan veya vurgulanan bir özellik değildi.; Meter Adrastos’un (Attouda) Septimus Severus Dönemine tarihlenen bir sikkesinde de hilal ve sekiz şualı yıldız sembollerinin eklemesi yine tanrıçanın gökyüzü ile olan ilişkisi olarak ele alınmıştır. B. Yılmaz Kolancı (2021). *Attouda’da Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi*. SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 52, s. 63.

²¹⁹Gökten düştüğüne inanılan kara taş (Meteorit-Göktaşı).

²²⁰C. Texier (2002). Küçükasya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi. Altıncı Kitap Frigya ve Galatya, (İkinci Cilt), (Çev: Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, s.439.

²²¹Strabon, XII, V.3.

²²²Diodoros, Cilt II. III, 59. 7.

²²³Alıntılanan çeviri, B. Akşit (1993). *Phryg’ler ve Phrygia ile İlgili Antik Kaynaklar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 198.

Bu pasajlar ile Pessinus'da bir tapınak yapısı olduğu konusunda bilgi sahibi olmaktayız. Ayrıca kenti kral-rahip unvanı ile Attis(ler)'in yönettiğini, yönetimin başında iki başrahip olduğu ve bunlardan biri Attis diğeri ise dışarıdan gelme koşulu öne sürülen Megabyzos²²⁴ adlı rahipler olduğu belirtilmektedir. Kendilerini tanrıçaya adayan Megabyzoslar dışında bizler sık sık Gallus adlı hadım rahipleri görmekteyiz.²²⁵ Ghent Üniversitesi tarafından 1967-1973 yıllarında kazı çalışmalarını sürdüren P. Lambrecht bir tapınak yapısını ortaya çıkarmıştır (Görsel 2. 1).²²⁶

Tapınak, kutsal alanın kuzey bölümünde, tapınak alanının kuzey batı köşesinde ve tiyatronun doğu uç kısmında yer almaktadır. Yapı, basamaklı bir podiyum (krepidoma) üzerinde yükselmektedir. Peripteros planlı tapınak korint düzeninde yaklaşık 7.60 m. yükseklikte dar kenarında 6, uzun kenarında 11 sütun yer almaktadır. 10.20x9.15 m. cellanın büyük bir bölümünü Pronaos (8.20x9.15 m.) kaplamaktadır.²²⁷ Tapınak yönü batıya bakmaktadır. Tapınak önündeki basamaklı yapı tiyatro olarak adlandırılmıştır. Tiyatronun önündeki kare alan sütunlu galeri ile çevrelenmiştir. Galeride İon ve Dor sütun başlıkları ele geçmesi yapının iki katlı olduğunu düşündürmektedir. Tapınak ile tiyatro arasındaki kısa mesafe ve ortak eksen birliği dolayısı ile yapı tiyatro tapınak olarak adlandırılmıştır.²²⁸ Akurgal yapıyı Aizonai tapınağı ile benzerliğine dikkat çekerek “Ana” tanrıça kültü ile olan bağlantısına değinmiştir.²²⁹ Hellenistik Dönem’de tapınağa eklenen tiyatro ve stoa ile yapı Roma Dönemi’nde de kullanımını sürdürmüştür. Burada özellikle tapınak planının Yunan ve Roma tapınak planlarını anımsatması yapının Phrygia Dönemi’nden sonra yapıldığı görüşü birçok araştırmacı tarafından yer almaktadır. Bu görüşü destekleyen en önemli argüman ise yapının Phrygia Dönemi tapınak mimarisi ile örtüşmemesidir.²³⁰ Daha doğrusu Phrygia inanç sistemi ile ilgili şu ana denk her herhangi bir tapınak yapısının

²²⁴ Megabyzos adlı tanrıça rahiplerinden Strabon bahsetmekte, Strabon, XIV. I. 23

²²⁵ M. Dağdeviren (2005). *Ana Tanrıça Işığı Altında Gerga'daki Eserlerin Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.50.

²²⁶ M. Waelkens. (1986). *The Imperial Sanctuary at Pessinus: Epigraphica Anatolica*. İstanbul: Deutsches Archäologisches Institut Abteilung, s. 37-72.

²²⁷ Ö. Teraman (2007). *Roma Dönemi Tiyatro-Tapınak Kompleksleri ve Anadolu'daki İzduşümleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 206-7.

²²⁸ Teraman, 2007, **a.g.k.**, s.207-8. ;Texier, 2002, **a.g.k.**, (İkinci Cilt), s.441-442.

²²⁹ M. Güngör (2007). *Antik Çağ'da Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.47.; “Ana” tanrıça kültü ile ilişkilendirilen bir diğr basamaklı tapınak örneği için Bkz.; G. Mutlu (2017). *Hellenistik-Roma Dönemi Phrygia Paroreia'da Dini Yapı*. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı-1, s.34-5. Tapınakta; “Ana” tanrıça kültü Steunos mağarasından taşındıktan sonra Zeus ile birlikte tapınım görmüştür Roller, 2013, **a.g.k.**, s.392-6.; P, Thonemann, (2009). *Asia Minor*. (Ed: A. Erskine), New York: Blackwell, s.231.

²³⁰ Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.27.

tespit edilmemiş olması araştırmacıları bu konuda fikir ayrılığına düşürdüğünde söyleye biliriz. Diodorus'un pasajından da anlaşıldığı üzere Attalos hanedanından öncede "Ana" tanrıça için Pessinus'da bir tapınak inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Ancak Pessinus'ta yürütülen çalışmalarda ortaya çıkartılan tapınağın MS 1. yüzyılın ilk yarısına (Tiberius MS 14-37) ait olduğu ve yapının temelinin altında daha eski bir yapıya ulaşılamadığı ve incelen çanak çömlek parçalarının da daha eskiye dayanmadığı tespit edilmiştir.²³¹ Ayrıca tapınak yapısı içinde "Ana" tanrıça kültüne dair herhangi bir arkeolojik verinin de tespit edilmemiş olması bu görüşü güçlendirmiştir.²³² Ayrıca Erken İmparatorluk Dönemi'nde kutsal alanın her hangi bir yıkım ile karşılaşmamış olması Romalılar tarafından bu yapının yıkılıp tekrardan aynı tanrıça için yeni tapınak yapma fikri de ihtimal dışı olarak değerlendirilmektedir.²³³ Antik kaynaklarca bahsedilen Pessinus'daki tapınak yapısı olasılıkla günümüzdeki modern yapıların altında gün ışığına çıkartılmayı bekliyor olmalı.

Rasmussen, MÖ 205 yılında kutsal taşın Pessinus'tan Roma'ya taşınması kültün yayılımında önemli bir katkı sağladıysa da bu olay Pessinus'taki tapınağın prestijini düşürmüş olabileceğini ancak rahipler ve rahiplik sınıfının ise Pessinus'taki varlığını sürdürmeye devam ettiğini belirtir.²³⁴ Ancak Burton, tanrıçanın MÖ 204 yılında Roma'ya transferini ele alarak tanrıçanın Pessinus'tan gitmesi tapınağın bir kült merkezi olarak devam etmesinin önünde bir engel teşkil etmeyeceğini belirtir. Burada MÖ 294/3 yılında Roma'daki veba salgını sonrası Epidaurus'taki Asklepios kültünün Roma'ya nakli ile bağdaştırır. Nasıl ki Asklepios Epidaurus tapınağında transfer edildikten sonra da bu tapınağın zenginliği ve kült merkez özelliği devam ettiyse bu "Ana" tanrıçanın Pessinus'taki tapınağı içinde geçerliydi. Bundan dolayıda taş Pessinus'tan alındıktan sonrada burası önemli bir kült merkezi olarak işlevini sürdürmeye devam etmiştir.²³⁵ Son pagan imparator olan Iulianus (MS 331-363) "Ana"

²³¹Tapınak ile ilgili tarihlendirme için Bkz.; P. Lambrechts, J. Strubbe, M. Waelkens and G. Stoops (1972). *Les Fouilles De Pessinonte: Le Temple*. L'Antiquité Classique, T. 41, s.158.; H. Kumandaş Yanmaz (2016). *Galatia (Galatya) Bölgesi Pessinus Darph Sikkeleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.54.; Tapınak ile ilgili seramik ve mimari özellikler ele alınarak yapılan araştırma sonuçlarında yapı Tiberius dönemine tarihlendirilmiş ve tapınakta yapılan yenileme çalışmaları ile de yapının MS 1. ve 2. yüzyılda da kullanıldığı tespit edilmiştir Bkz.; Waelkens, 1986, **a.g.k.**, s. 48-60.

²³²Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.27.; Ö, Çapar (1979-a)." *Anadolu'da Kybele Tapınımı*". Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIX, 1-4, s.194.

²³³Teraman, 2007, **a.g.k.**, s.209.

²³⁴A.H, Rasmussen (2002). *The Attalid Kingdom and the Cult of Cybele At Pessinous*. Rome: <L'erma> di Bretschneider, s.159.

²³⁵P. J. Burton (1969). *The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 B.C.)*. Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Cilt 45, s.53.

tanrıça kültünü canlandırmaya çalışan bir imparatordu. MS 362 yılında Pessinus'taki “Ana” tanrıça tapınağına uğradığı ve burada tarıcaya bir kurban kestiği bilinmektedir. Bu dönemde Pessinus kentindeki “Ana” tanrıça tapınağından bahsetmesi oldukça önemlidir.²³⁶ Tanrıça rahiplerinin bağımsız bir tapınak devletini yönetmeleri ve rahiplik sınıfı altında siyasi faaliyetlerde aktif rol oynamaları kültün uzun yıllar varlığını sürdürmesine olanak sağlamıştır. Özellikle çevresi ile dostane ilişkilerini de sürdürerek “Ana” tanrıça kültünün yayılımındaki belki de en önemli stratejik hamlelerini gerçekleştirmiş bulunmaktaydılar.

“Ana” tanrıça kültüne öncülük eden Pessinus, kültün gelişiminde ve yayılımında aktif rol oynayarak “Ana” tanrıça inancının Anadolu karakterini ortaya koyarak ön plana çıkmıştır. “Ana” tanrıça kültü bağlamında kentin ‘tapınak devleti’ olarak adlandırılması ve döneminin en önemli ticaret merkezi konumunda yer alması kuşkusuz tanrıça inancının kente sunduğu en önemli özelliğidir. Şuan için arkeolojik veriler doğrultusunda “Ana” tanrıça tapınağına ulaşılmamış olması kentin antik kaynaklarca da bahsedilen “tapınak devleti” yapısını somut veriler ile karşılayamayacak olsakta Pessinus’un döneminin önemli bir kült ve ticaret merkezi olduğu gerçeği yadsınamaz.

2.1.1.1. Rahipler

Antik Dönemlerde rahiplerin önemli görevler üstlendikleri bilinmektedir. Dini törenleri idare etmek, tanrının heykeline ve kutsal eşyalarına bakmak rahiplerin görevleri arasındaydı.²³⁷ Rahiplerin görevleri oldukça çeşitlilik arz etmekteydi. Tapınak bakımından ve tapınıcıların tanrılar ile arasındaki iletişimde aracı rol oynamaktaydılar. Kutsal bayramlar, kurbanlıklar, adaklar ve kutsal düzeni korumakta yine görevler arasındaydı. Tapınaklar ayrıca depolama ve kazancında üst merkezleriydi. Zamanla tapınaklar sadece bir kült merkezi olarak değil devletin yönetim ve siyasi gücü üzerinde de etkili olmaya başladı.²³⁸

İlk önceleri rahipler toplumlar tarafından seçilmiş devlet memurları görevini üstlenen kişilerdi. Daha sonra devletin başı bu görevi üstlenir. Belli bir süre sonra rahiplik babadan oğula geçmeye başlar ve ayrıca rahipler belli görevlere atanabilir, satılabilir ve özel hizmetler karşılığında da bağışlana bilmekteydi. Anadolu’da özellikle

²³⁶ Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.670.

²³⁷ Ş. D, Ful (2008). Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültürleri. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **a.g.k.**, s.192.

²³⁸ M. Rıcl (2003). *Society and Economy Of Rural Sanctuaries In Roman Lydia and Phrygia*, Epigraphica Anatolica 35, s.77.

Lydia ve Phrygia’da köy tapınaklarında kült memurlarının başında rahip ve rahibeler bulunmaktaydı. Rahiplik babadan oğula geçmemişse birkaç yıl görevden kaldıktan sonra tekrar seçim yapılırdı. Rahiplerin tam olarak nasıl göreve geldikleri bilmese de olasılıkla ya köylüler tarafından ya da bağlı olunan şehir tarafından görevlendiriliyorlardı.²³⁹

Pessinus’daki “Ana” tanrıça kültünü yaşatmaya ve yaymaya kendini adanmış bu rahipleri bizler acık bir şekilde Attis, Gallus adlı iki rahip kurumu olarak görmekteyiz.²⁴⁰ Bu rahip sınıfı sadece din olgusuyla değil siyasi ve ekonomik gibi birçok konuda ön plana çıkarak da etkin bir rol oynamaktadırlar. Tanrıçanın rahiplik görevini üstlenen rahipler her ne kadar farklı adlarla anılıyor olsa da özünde tek bir amaca hizmet etmek için oluşturulan rahiplik sınıfının farklı dönemlerde farklı adlarla yenilenmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle bizler “Ana” tanrıçanın, Attis, Gallus ismi dışında *Megabyzos*, *Battakos*, *Metragyte* adlı rahiplerinde olduğunu bilmekteyiz. Burada *Metragyte* adlı kurumun Gallusların ölçülü olduğu bilinmekte. Yine *Battakos* adlı rahiplik kurumunda olasılıkla Gallusların bir alt kurumu olarak oluşturulmuş olmalıydı. *Megabyzos* adını, Artemis Tapınağı’nın hadım rahipleri olan “Megabyzoi” heyetinde de görmekteyiz ve bunların Ephesos’taki “Ana” tanrıça rahiplerinin birer kalıntısı olma ihtimali olarak ele alınmakta.²⁴¹ Rahiplik kurumu içerisinde alt üst ilişkisi bakımında farklı adlarla ancak aynı amaca hizmet eden bir rahiplik kurumu oluşturulmuş gibi görülmekte. Birazdan daha detaylı değineceğimiz bu grup Hellenistik ve Roma toplumlarında gerek hadım törenleri gerekse de gizem dinleri dolayısıyla marjinal bir grup olarak toplum içinde varlığını sürdürmüştür.²⁴² İlk olarak rahiplik kurumuna yön veren bu sınıfın oluşmasında en büyük etkiye sahip olan “Ana” tanrıça ve Attis mythosuna değinmek faydalı olacaktır.

2.1.1.2. Attis

Bu mythosda birazdan göreceğimiz gibi tek bir hikâye yoktur birçok formunu bizlere ulaştıran Yunan ve Latin yazarlar olmasından dolayı bizler bu aktarımları ikincil kaynak olarak değerlendirmeliyiz. Aynı zamanda Pessinus kült törenlerinden bahseden

²³⁹Ful, 2008, **a.g.k.**, s.193.

²⁴⁰Manlius Vulso’nun MÖ 189’da Galat seferi anlatan Polybius’un bir pasajı için bkz.; Polybius, *The Histories*, XXI 37. 4-7.; M. G. Lancellotti (2002). *Attis Between Myth and History: King, Priest and God*, Leiden Koninklijke Brill, s.48.

²⁴¹Alkış Yazıcı, Üreten, 2020, **a.g.k.**, s.465.

²⁴²İznik, 2004, **a.g.k.**, s.127-128.

aktarımların Yunan ve Romalı yazarlar olmasında yine Pessinus törenlerine dair ikincil bir kaynak olarak ele alınmaktadır. Bu mythos üç ana öge etrafında birleştirilerek karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki; tanrılar Panteonunu²⁴³ konu alan ilk kısım, ikincisi Phrygia kökenli mythoslar²⁴⁴ ile Yunan ve Romalı yazarların olumsuz²⁴⁵ bir dille ele aldıkları üçüncü kısım olarak ele alınmaktadır. Değindiğimiz gibi bu mythosların bize ulaşan aktarımları saf Phrygia özünü oluşturmadiğundan bu akatarımlar Yunanlıların ve Romalıların bakış açısını yansıtmaktadır.²⁴⁶

Attis mythosu kendi içinde Phrygia ve Lydia versiyonu olarakda iki alt başlıkta ele alınmakta. Mythos antik kaynaklarında belirttiği gibi Phrygialı²⁴⁷ olduğu üzerinde durulmakta ancak bu mythosla ilgili yıllık tören hakkında bilgiler oldukça azdır.²⁴⁸ Phrygia törenlerinden bahseden Herodotos, Anarkharsis isimli kişinin Kyzikos'ta “Ana” tanrıça adına yapılan töreni gördüğünü daha sonra bu töreni yurdu Skythia'da yaptığı sırada öldürüldüğünden bahseder.²⁴⁹ Herodotos'un burada Attis'den ve hadım rahiplerden söz etmemesi dikkat çekicidir. Hepding buna açıklama olarak ise Herodotos'un bu hadım rahipleri bilmediğini belirtmektedir. Hepding ayrıca Attis'in olasılıkla tek başına hiçbir zaman tapınım görmediğini “Ana” tanrıça kültü ile birlikte bir bütün olduğunu ve “Ana” tanrıçanın festival ve gizemlerinde her zaman ön planda yer almasına karşın aslında Attis olmadan da “Ana” tanrıça kültünün zaten tapınım

²⁴³Diodoros, Cilt II, III, 57. Diodoros burada “Ana” tanrıçanın kökenini (Basileia/Rehea) Uranos ile Ge mythosunda birleştirerek Yunan versiyonunu sunar.

²⁴⁴Diodoros, Cilt II, III, 58.

²⁴⁵Arnobios'un eleştirel bir dille ele aldığı mythos ve ayinlerin kökeni için Bkz.; Arnobios (1871). *Christian Library: Arnobius Adversus Gentes*. (Çev: A. H. Bryce ve H. Campbell). Cilt XIX, V. 5. Edinburg: T.& T. Clark.

²⁴⁶L.E. Roller (2013). *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*. (Çev. B. Avunç). İstanbul: Alfa Yayınları'nda 1. Basım, s.278.

²⁴⁷Kyzikos, Troia, Ephesos, Erythrai, Iasos gibi Anadolu'da bir çok merkezde “Ana” tanrıçanın “Phrygialı” olarak tapınım görmüş olması tanrıçanın Phrygialı kimliğini belirtmesi açısından önemlidir.; F. Soykal Alanyalı (2001). *Ephesos'da Phrygialı Bir Tanrıça*. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 1, Sayı. 3, Eskişehir, s.3.

²⁴⁸Akça, 2004, **a.g.k.**, s, 27.; Detaylı bilgi için Bkz. J.G. Frazer (2018). *Adonis, Attis, Osiris Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları-1*. (Çev: İ.H. Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s.309-312.

²⁴⁹“Baba ocağına dönerken, Hellespontos'u geçtiği sırada Kyzikos'a yanaştı; o gün Kyzikoslular, Tanrıların Anası onuruna bayram yapıyorlardı. O da pek gösterişli bir şekilde kutlanan bu bayramın ortasına düşmüştü. Anarkharsis de adak adadı, yurduna sağ salım dönerse Ana'ya Kyzikos usulünce bir kurban kesecek ve gece şenliği yapacaktı. Skythia'ya vardığında Ağaçlık Bölge'ye gitti, burası Akhilleus'un At Meydanı'na yakındır ve her çeşitten ağaçlarla kaplıdır; bu ormanların ortasında, tanrıça için yapılagelen bütün törenleri yerine getirdi; boynuna bir trampete ve tanrıçanın imgelerini asmıştı. Ama yurttaşlarından birisi gördü bu yaptıklarını, koşup kral Saulios'a haber verdi; kral kalktı, oraya gitti ve Anakharsis'i dinin gereklerini yerine getirirken yakaladı. Bir ok atıp öldürdü. Bugün Anakharsis'i sorarsanız, Skyth'ler böyle bir adam tanımadıklarını söylerler. Çünkü o yurdunu bırakıp gitmiş ve gittiği yerden garip gelenekler getirmiştir...” Herodotos (1973). *Herodot Tarihi*. (Çev: M. Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi, IV, 76. 156.

görebileceğini vurgulamıştır.²⁵⁰ “Ana” tanrıça kültünde hadım rahiplerin ne zamandan beri yer aldığını bilinmemektedir. Hepding, Phrygia kültürünün özünde kendini hadım eden rahiplerin olmadığı bunun daha sonra Sami kültürler aracılığı ile taşındığını belirtmektedir.²⁵¹ Roller, Yunanistan’da Attis kültünün MÖ 4. yüzyılın ortalarında görünmesine karşın Attis’in Phrygia’da Roma Dönemi öncesinde tapınım gördüğüne dair bir kanıtın olmadığı söyleyerek kültün bölgeye Roma Dönemi ile geldiğini savunur. Bu görüşü Lancellotti’de katılarak Attis’in Phrygia’da Yunanistan’dan önceki dönemlerde kültün varlığına işaret edebilecek arkeolojik ve epigrafik verilerin olmadığını belirtmiştir.²⁵² Genel görüş, “Ana” tanrıça tapınışının çok eskiye dayanmasına rağmen Attis’in MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkarak sonradan bu kültte dâhil olduğu ve böylece miythoslarda yer alan tanrı Attis özellikle Helenistik Dönem içerisinde rahip unvanı olarak somut bir hale bürünmüştür.²⁵³

Diodoros²⁵⁴; Attis’in vücudunun gömüldüğünden ve Attis betiminin törende yer aldığından bahseder. Phrygia törenlerinden bahseden diğer kaynaklar arasında Plutarkhos, Julius Maternus, Herodianos yer almakta. Bunlar Phrygia tanrıalarının kışın uyuyup yazın uyandıklarından, tören sırasında Attis için ağıtlar yakıldığı ve Attis’in hadım olayının rahipler tarafından tekrardan canlandırıldığından, Phrygiada “Ana” tanrıça için yapılan törenin Gallus nehri kıyısında yapıldığı ve tören sonunda “Ana” tanrıça tasvirinin yıkandığından bahsetmektedirler.²⁵⁵

Diodoros, Arnobios, Pausanias ve Ovidius mitosun çeşitli anlatımlarını ele almışlardır.²⁵⁶ Bu anlatımlar genel olarak her ne kadar farklı birer konu anlatımı içinde olsa da aslında hemen hemen hepsinde ortak nokta “Ana” tanrıça ile Attis’in aşkı, hadım, bereketlilik sembolü konuları işlenmiştir. “Ana” tanrıçanın doğumu ile ilgili olan miythosa yer vererek tanrıçanın köken olarak Anadolu yönünü vurgulamak hem de tanrıçaya verilen sıfatların mythostaki kaynağına başvurmak açısından önemlidir.

²⁵⁰Hepding (1903). **a.g.k.**, s.127-128.

²⁵¹Hepding (1903). **a.g.k.**, s.129.

²⁵²Detaylı anlatım için Bkz.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.277-289; Lancellotti, 2002, **a.g.k.**, s.34.

²⁵³İzmit, 2004, **a.g.k.**, s.129-130. Yunanistan Pire’deki MÖ 4. yüzyıla tarihlenen kabartma Attis kültü için en erken kült belgesi olarak ele alınmıştır.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.256-265.

²⁵⁴Diodoros, Cilt II, III. 59.

²⁵⁵Alıntılanan çeviri, Akça, 2004, **a.g.k.**, s.28.

²⁵⁶Roller, 2013, **a.g.k.**, s.279.

Mythos'un Phrygia versiyonuna baktığımızda ana konu Attis, "Ana" tanrıçayı (Agdistis) aldatan sevgili konumundadır. Attis bu versiyonda hadım rahip olarak ölür.²⁵⁷

Diodoros'un²⁵⁸ anlatımında Lydia kralı Maion ile Dindymene'nin kızı olan "Ana" tanrıça doğduktan sonra Kybelon Dağı'na bırakılır. Burada vahşi hayvanlarca beslenen "Ana" tanrıça büyüdükçe erdemli, zeki ve güzel bir kız olur. Ayrıca sazdan müzik aleti, ziller icat eden, sürüler ve çocuklar için çeşitli arınma törenlerini insanlara öğreterek birçok konuda bilgeliğini ortaya koyar. Böylece 'Dağın Anası' sıfatı ile anılan "Ana" tanrıça sonra Attis'e âşık olur, ondan hamile kalır ve ailesi ile tekrardan birleşir.²⁵⁹

"Phrygialılar bu tanrıçanın doğuşunu farklı anlatmaktadırlar. Anlatımlarına göre bir zamanlar Phrygia ve Lidya'da Meion hüküm sürüyordu; Meion, Dindyme ile evliydi ve bir kızları vardı. Kızlarını büyütme istemediler. Bu yüzden Kybelon dağlarına bıraktılar; orada panter ve başka yabani hayvan, sütleriyle kızı beslediler. Kadınlar sürülerini otlatırken bu mucizeye tanık oldular; sonra çocuğu aldılar ve buldukları yerden dolayı adını Kybele koydular. Kız büyüdükçe güzelliği ve zekâsıyla göz aldı. İlk olarak o, birden fazla gövdeli kavalı buldu, oyunlara ve danslara çarparaları ve tefleri soktu. O, hasta hayvanlar ve yeni doğan çocuklar için arındırıcı çareler buldu, büyülü şarkılarla kollarında tuttuğu birçok çocuğu iyileştirdi; bu iyiliklerinden dolayı " Dağların Anası" adını aldı. Dostları arasında Phrygialı Marsyas vardı. Kybele büyüyünce ilk önce Attis ardından da Papas adında bir genci sevdi, onunla yakın ilişkiye girdi, onun anne ve babasını tanıdığı anda hamileydi. Kralın sarayına götürüldü, bakire olarak kabul edildi ama hamile olduğu anlaşıldı ve babası onu büyüten çobanları ve Attis'i öldürttü. Ve bedenlerini mezarsız bıraktı. Bu gence karşı olan sevgisi ve kendisini büyütenlerin başına gelenlerden dolayı çıldıran Kybele, dağınık saçlarıyla, inleyerek ve tef çalarak ülkeden ülkeye dolaştı durdu."²⁶⁰

"...O, hasta hayvanlar ve yeni doğan çocuklar için arındırıcı çareler buldu..."
Diodoros'un pasajındaki bu cümleleri referans alarak tanrıçanın doğanın ve vahşi hayvanların tanrıçası sıfatı için kısa bir paragraf açmak istiyorum.

Bilindiği üzere "Ana" tanrıçanın çoban ve çoban tanrılar ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü tanrıçanın yurdunu dağlar, ormanlar, sessiz ve yüksek kayalık alanlar oluşturmaktadır. "Ana" tanrıçayıda büyütenler bir çobandı nede olsa. Bundan dolayı da tanrıça ve çoban tanrıları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca

²⁵⁷Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.45.; Phrygia'da Attis kültü için detaylı Bkz. J. N. Bremmer (2004). *Attis: A Greek God In Anatolian Pessinous and Catullan Rome*. Mnemosyne, A Journal of Classical Studies, Cilt 4 Sayı 56, s.8-22.

²⁵⁸Phrygia versiyonu için; Diodoros, Cilt II, III. 58-59; Yunan versiyonu için, Diodoros, Cilt II, III. 57.

²⁵⁹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.280.

²⁶⁰Diodoros, Cilt II, III. 58. Alıntılanan çeviri, Akça, 2004, **a.g.k.**, s.126-127.

tanrıçanın kutsal mekânlarına baktığımızda özellikle korularda ve şehir dışında yer alması çobanlar ve köylüler tarafından oldukça benimsenmiş ve kült zaman içinde kült mekânlarındaki değişikliğe karşın köylü sınıfının en önemli kült merkezleri arasında yer almıştır. Özellikle tanrıça kültürünün Phrygia kökenine baktığımızda da bölgenin gerek coğrafyası gerekse de çobanlarla iç içe olması kültürün kaynağı noktasında önem arz etmektedir. Aynı zamanda Anadolu’da birçok merkez dışında Yunanistan ve Roma’da da tanrıçaya eşlik eden tanrılar arasında çoban tanrılarında yer aldığı bilinmektedir. Bu tanrılar arasında şüphesiz bizler için en önemli olanı Çoban Attis’tir.²⁶¹ Attis “Pastor, Phrygius Pastor ve Pileatus” gibi sıfatlar ile tapınım görmüştür. Attis sık sık bir çoban olarak betimlenmiştir. Tanrıça ve Attis birlikte betimlemesine baktığımızda, Anadolu’da kısıtlı bir veri sunarken bu Yunanistan’da birkaç örnek ile belirlenmesine karşı Roma’da yaygın olarak kullanılmış bir betimleme olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶²

Ayrıca Ovidius, Arnobius²⁶³ ve Pausanias²⁶⁴,’ın anlatımlarında Kybele yerine buradaki baş aktör Agdos/Agdististir.²⁶⁵ Agdos Pessinus’un (Balhisar) arka kısmında Dindymos’da (Murat Dağı) yer alan kutsal dağında adıdır.²⁶⁶ Bu kaynaklarda “Ana” tanrıçadan dünyaya gelen Agdistis’ten ve onun çift cinsiyetli oluşundan bahsedilir.²⁶⁷

²⁶¹“Ana” tanrıçaya eşlik eden çoban tanrılar arasında Attis dışında bizler Pan ve Hermes’i de görmekteyiz.; F. Soykal Alanyalı (2011). *Ana Tanrıça Kültünde Çobanlar ve Çoban Tanrılar*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s.151.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s. 210-12,212-17.

²⁶²Soykal Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, s.145-146, 149-150.

²⁶³MS 3 yüzyıl sonlarında yazan Arnobius kaynak olarak Timotheos’un yayınladığı Pessinus’un Hieros Logosu’nu referans olarak gösterir. W. Burkert (1999). *İlkçağ Gizem Tapıları*. (Çev. B. S, Şener), (1. Basım), Ankara: İmge Kitabevi, s.118-119.

²⁶⁴Kaynak olarak Pausanias MÖ 3 yüzyılda yaşamış Hermesianaks’ı göstermektedir; Pausanias, 7, 17. 11-12.

²⁶⁵Roller, 2013, **a.g.k.**, s.280; bu öykünün benzer anlatımı için, Hesiodos, *Theogonia*, 132-138.; MÖ 13. yüzyılın sonlarında Hitit mythoslarındaki, Kumarbi ile Ullikummi öykülerinin ve Yunan Mythoslarında yer alan benzerliği için Bkz.; D, Bayladı (2003). *Uygurliklar Kavşagı Anadolu*. (2. Baskı), İstanbul: Say Yayınları, s.119-123.; Akça, 2004, **a.g.k.**, s.9-11. Ayrıca Hurri kökenli tanrılar topluluğunda yer alan Şauşga (İştar) çift cinsiyetli tanrılardan biri olması ve bazı atribütlerinin (aslan, sağ elinde kap) “Ana” tanrıça ile benzer olması da diğer özellikler arasındadır Bkz. **a.g.k.** s.79.; M. Ş. Günaltay (1987-a). *Yakın Şark II Anadolu En Eski Çağlardan Ahameniş’ler İstilasına Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.28-232.

²⁶⁶Akça, 2004, **a.g.k.**, s.7.; Halikarnas Balıkcısı, 1955, **a.g.k.**, s.75. “Dindymos Dağı adında Anadolu’da dört dağ bulunmaktadır. Bunlar Phrygia’daki Hermos (Gediz) nehrinin kaynağı Murat Dağı, Mysia-Phrygia sınırındaki (Kyzikos) Kapıdağ, Pessinus’ a yakın Günyüzü dağı ve yeri henüz saptanamayan Troas’da yer alan bir dağ”. Tüm bu dağlara baktığımızda dikkat çeken kısım hepsinin “Ana” tanrıçanın en önemli tapınım bölgesini oluşturan alanda toplanması açısından da önemlidir; N, Bozok (1989). *Ana Tanrıça Kybele’nin Frig Dönemi İkonografisi Ve Özgün Baskiresimdeki Yorumu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **a.g.k.**, s.6; Çapar, 1979-b, **a.g.k.**, s.174. Phrygia’daki Hermos nehrinin kaynağı olan Murat Dağı için Bkz.; H, Oy (2018). *İçbatı Anadolu’da Kutsal Bir Dağ: Murat Dağı (Dindymos)*. SEFAD (40), s.283-96.

²⁶⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.280.

MS 1. yüzyıl yazarlarından Ovidius'un pasajı, Attis'in hadım edilme mythosu ile ilgili ilk anlatım olması açısından önemlidir:

"Attis olağanüstü bir güzelliğe sahip olan Phrygia'lı bir gençtir ve kuleli taçlı tanrıça ("Ana" tanrıça) ona aşıktır. Delikanlı sonsuza kadar sadakat yemini ederek kendini tanrıçaya adanmış olmasına karşın, bir gün onu ağaç perisi Sagaritis'le aldatır ve bu durum iki sevgili için korkunç sonuçlar doğurur. Tanrıça Sagaritis'in yaşadığı ağacı keserek kızı öldürür. Attis'i de çıldırtır. Furia'lar (Romalıların öç tanrıcaları) kovalandığını sanan Attis Dindymos Dağı'nın tepesine kaçar ve kendini hadım eder".²⁶⁸

"... Şöyleydi çığlığı: "hak ettim, kanla hak ettiğim cezaları ödüyorum, bana zarar veren o bölümler yok olsun" ... kasıklarının ağırlığını kaldırıp attı... çılgınca kendinden geçmesi örnek oldu ve kadınsı rahipleri saçlarını sallayarak aşağılık uzuvlarını keserler."²⁶⁹

Pausanias'ın öyküsünde: Zeus, uykusunda boşalır ve yere akan menisi toprağı gebe bırakır. Bunun sonucunda Agdistis adında hem dişi hem erkek organına sahip bir yaratık doğar. Dehşete kapılan tanrılar, erkeklik organını keserek onu hadım ederler. Yere düşen organdan bir badem ağacı çıkar. Sangarios Nehri'nin kızı bu ağaçtan bir badem koparır, kucağına koyduğu badem karnına yerleşerek kız hamile kalır. Çocuk (Attis) doğunca annesi onu bırakıp gider ve oğlan bir teke sayesinde hayatta kalır. Büyüdükçe benzersiz güzellikte bir delikanlıya dönüşen Attis'e Agdistis âşık olur. Delikanlı evlenecek yaşa geldiğinde de akrabaları onu kralın kızıyla evlenmek üzere Pessinus'a yollarlar. Tam düğün sarkısı söyleneceği esnada Agdistis birden ortaya çıkarak konukları bir çılgın nöbetine sevk eder. Attis de bu çılgınlığa kapılır ve cinnet geçirerek kendini hadım eder; aynı şeyi kayın pederi de yapar. Attis ölür yaptığına pişman olan Agdistis Zeus'a yalvarır delikanlının bedeninin bozulmadan kalmasını diler.²⁷⁰

Ayrıca akan kanla toprakta menekşelerin filizlendiği ve Attis'te bir çam ağacına hayat verirdiği bildirilir.²⁷¹ Agdistis, Attis'in bedeninin bozulmaması için Zeus'a yalvarması sonrası Agdistis Attis'i Pessinus'a götürür ve orada gömerek anısına bayram düzenler ve bir de rahip heyeti kurar.²⁷² Pausanias ile Arnobius'un aktarımı bir birbirine oldukça benzerlik göstermektedir.

²⁶⁸Ovidius (1959). *Ovid's Fasti*, (Çev: S. J. G. Frazer). London: Harvard University Press, IV, 221-244. Alıntılanan çeviri, I. Claerhout, and J. Devreker (2008). *Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti Pessinus*. (Çev. B. Avunç), İstanbul: Homer Kitabevi, s.163.

²⁶⁹Ovidius, IV. 240- 244. Alıntılan çeviri, Akça, 2004, **a.g.k.**, s. 162.

²⁷⁰Pausanias, VII, XVII. alıntılanan çeviri, A. Erhat (2012). *Mitoloji Sözlüğü*, (20. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi, s.185.

²⁷¹Erhat, 2012, **a.g.k.**, s.185.; "Ana" tanrıça (Kybele) ve Attis mythosu ile ilgili benzer anlatımlar için Bkz.; Halikarnas Balıkcısı, 1955, **a.g.k.**, s.79-82.; Burkert, 2018, **a.g.k.**, s.115,120-121.

²⁷²Erhat, 2012, **a.g.k.**, s.15.; "Ana" tanrıça kült törenlerinin kaynağı için; Pessinus'ta her yıl yirmi iki Mart'ta tanrıça adına şenlikler düzenlendiği ve çam ağacının üzerine menekşeler yerleştirilerek Attis'in anılması ve toprağın dirilişi temsil edilmekteydi, Bkz. Bayladı, 2003, **a.g.k.**, s.148-149.

Arnobius; “Genç Attis 'e Agdistis ve Magna Mater âşıktır ve Agdistis gizlice Attis 'e birçok kez av hediyesi vermiştir. Attis bir gün sarhoşluğu sırasında onların aşkına ihanet eder ve Midas 'ın kızı la ile evlenir. Kral Midas ise düğünden Agdistis 'in haberi olmasın diye şehir kapılarının kapatılması için emir verir. Ama Magna Mater şehir duvarlarını başı ile kaldırarak içeriye girer. Agdistis çılgınlık içinde topluluğa saldırır ve bunun sonucunda Attis kendisini bir cam ağacının altında hadım eder ve kestiği genital organını Agdistis fırlatır. Magna Mater bunları gömer ve bunlardan menekşeler meydana gelir. la ise Attis 'in bedenini yüne sarar ve Agdistis ile birlikte o da ağlar. Daha sonrada kendini öldürür ve bedeni Magna Mater tarafından gömülür. la 'nın kanından mor menekşeler mezarının üstünde ise badem ağacı meydana gelir. Magna Mater, çam ağacını mağarasına taşır ve Agdistis ile birlikte Attis için ağıt yakar. Üç kader tanrıçasının isteğine rağmen Zeus Attis 'in tekrar dirilmesine izin vermez. Ancak bedeninin çürümemesine saçlarının uzamasına ve küçük parmağının hareket etmesine izin vermiştir. Bunun üzerine Agdistis Attis 'in bedenini Pessinus’ ta kutsar ve her yıl rahipsel kutlamalar ile onurlandırılmasına izin verir.”²⁷³

“Phrygia sınırları içindeki Agdos tepesinde Ana tanrıçaya bir taş biçiminde tapınılmaktadır. Zeus, Ana tanrıça ile birlikte olmak ister fakat Ana tanrıça bunu kabul etmeyince Zeus’ta spermlerini kayanın üzerine bırakır. Bu olayın sonucunda hermaphrodit bir yaratık olan Agdistis dünyaya gelir. Agdisitis, Dionysos sayesinde hadım edilir ve akan kanından bir nar ağacı meydana gelir. Nehir-Kral Sangarios’un²⁷⁴ kızı Nana nar ağacından bir meyve kopararak koynuna koyar ve hamile kalır. Baba Sangarios kızını evden atar fakat tanrılar Nana’ya yardım ederler re onu nar ile beslerler. Sonunda Attis dünyaya gelir. Ama Nehir-Kral Sangarios çocuk Attis’i istemediği için çocuk terk edilir ve gelip geçenler tarafından bal ve keçi sütü ile beslenir”²⁷⁵

Arnobius’un aktarımına baktığımızda “Ana” tanrıçanın burada hem Phrygia kökenine vurgu yapmakta hem de Agdistis’in diğer aktarımlara karşı badem ağacından değil nar ağacından dünyaya geldiğini belirtmektedir.²⁷⁶ Agtistis her ne kadar Arnobius’un anlatımında farklı bir kişi olarak lanse edilse de Agdistis unvan ve ikonografik açıdan Kybele ile bir tutulan tanrıçadır.²⁷⁷

MS 4. yüzyıla geç bir tarihe dayanan Maurus Servius Honoratus’da Attis’ten rahip olarak bahsetmiş ve hadım törenlerinin mitos kaynağına değinmiştir.

²⁷³ Arnobius, V. 5-8. Alıntılanan çeviri, Akça, 2004, **a.g.k.**, s.14. Aynı şekilde, Roma kült törenlerinde Attis’in bedenini yüne sarılıp toprağa gömülmesi olayını Arnobius’un Phrygia aktarımında görmekteyiz.

²⁷⁴ Sangarios adını bizler Phrygia’daki Sangarios (Sakarya) ırmağından bilmekteyiz, Strabon, XII, V. 3.

²⁷⁵ Arnobius, V. 5-12. Alıntılanan çeviri , Akça, 2004, **a.g.k.**, s.6.; 39.;Claerhout- Devreker, 2008, **a.g.k.**, s.160-162.

²⁷⁶ G. S. Gasparro (1985). Soteriology and Mystic Aspects in the Cult Of Cybele and Attis. Leiden, E.J Brill, s.38.

²⁷⁷ Agtistis- Kybele için Bkz.; Strabon, XII, V. 3.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.288.

“Güzel çocuk Attis, Mater Magna’nın üst rahibidir. Şehrin kralı tarafından seviliyormuş ama onun bir zorbalık yapacağını anladığı zaman ormanlara kaçmış. Ancak kral tarafından bulunmuş ve kralın kendisine tecavüz etmesinden önce kralın cinsel organını kesmiş. Aynı şeyi ölmekte olan kralda Attis’e yapmış. Mater Magna’nın rahipleri bir çam ağacının altında ölmekte olan Attis’i bulurlar ve onu tanrıçanın tapınağına götürürler. Onu hayatta tutabilmek için her şeyi yaparlar ancak sonuç alamazlar. Attis’in cesedini gömerler, tanrıça da her yıl ona tören düzenler.”²⁷⁸

Mythoslarda yer alan bu anlatımlar “Ana” tanrıça kült törenlerinin kaynağını oluşturarak kültün özellikle Roma kısmında değineceğimiz Mart törenlerinin temeli olarak ele alınmış olmalıydı. Burada Attis’in cinsel organın toprağa gömülmesi ekinlerin toprağa ekilmesi ile “Ana” tanrıça toprak, Attis ise topraktan çıkan ürün olarak kişileştirilmiş aynı şekilde hadım edilmesi olayı ise çiftçinin olgunlaşan ekini kesmesi ile hasat edilen ekinin toprağa düşüp yer yıl yeniden tekrar ürün vermesi de Attis’in canlanması ile bağdaştırılmıştır.²⁷⁹

Pek sık kullanılmayan Lydia versiyonu olarak anılan diğer bir mythosta “Ana” tanrıça ve Attis arasında “tapınıcı-tapınım” örnekleme olması açısından önemlidir.²⁸⁰ Burada Attis’in hadım rahip ya da “Ana” tanrıça ile arasında aşk bağlantısı yoktur. Herodotos, Hermesianax ve Pausanias’ın anlatımına dayanan Lidya versiyonu, bir kralın oğlu ya da rahip olan Attis (Atys) isimli kişinin kaza sonucu yabandomuzu avı sırasında öldürülmesine dayanır. Herodotos, Lidya kralı Kroisos’un oğlu olan Attis’in bir yabandomuzu avı sırasında Adrastos tarafından öldürülmesinden bahseder.²⁸¹

Hermesianax’da Attis, Phrygialı Gallaus’un oğlu ve doğuştan hadım rolü ile “Ana” tanrıçaya kendini adayan sıradan bir kişidir.²⁸² Attis Lydia’ya “Ana” tanrıçanın kült aktivitelerini yerine getiren ve tanıtan kişidir. Buna kızan Zeus Attis’i bir domuz tarafından öldürtmüş ve bundan dolayı Galatlar domuz eti yememektedirler.²⁸³

Pausanias, “Ana” tanrıça ve Attis mythosunu anlatırken iki farklı Attis tiplmesi ortaya çıkartır ve ayrıca bu anlatımlarda olayın geçtiği yerlerde farklıdır. Bunun için de Lidya kralının ülkesine giden ve “Ana” tanrıça kültünü Lidyalıları’a tanıtan Attis’in

²⁷⁸Servius (1826). *Commenhterü In Virgillum*. (Çev: H. Albertus Lion). Göttingae: Vandenhoeck ve Ruprecht. Cilt I, IX. 117.; Alıntılanan çevir, Akça, 2004, **a.g.k.**, s.178.

²⁷⁹Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.47-8.

²⁸⁰Roller, 2013, **a.g.k.**, s.279.

²⁸¹Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.41.

²⁸²Roller, 2013, **a.g.k.**, s.281.

²⁸³Pausanias, VII, XVII. Alıntılanan çeviri, Roller, 2013, **a.g.k.**, s.281.Benzer hikâye de Attis hadım edilip kan kaybından ölünce Tanrıça’nın *archigalli* denilen hizmetkarları onun adına yas tutup kendini hadım ederler. Servius, Cilt I, IX. 117.,; Suriye Tanrısı Adonis ile Attis öyküsünde ikisi de Domuz tarafından öldürülür ve bundan dolayı domuz eti yasaktır Bkz.; Frazer, 2018, **a.g.k.**, s.287-289.

görüldüğü anlatım Lidya versiyonu; tanrıçaya sadık kalacağına söz veren ama sözünü tutamayan Pessinus kralının kızına âşık olan Attis'in başından geçenlerin anlatıldığı olayların da Pessinus'da geçtiği anlatımda Phrygia versiyonu olarak ele alınmaktadır.²⁸⁴

Pausanias, "Phrygialı Kalaos'un oğlu olan Attes üreme iktidarı olmaksızın doğmuştur. Büyüyünce Lidya'ya gider ve onlara Ana Tanrıça kültünü kabul ettirir. Attes, Ana Tanrıça tarafından o kadar hürmet ve takdir görür ki Zeus bu olaya sinirinden ve öfkesinden Attes'in arkasından ülkeye bir domuz gönderir. Bu domuz birçok Lidyalı ile birlikte Attes'i de öldürür. Bu yüzden Pessinus'taki Galatyalılar domuza dokunmazlar."

"Ana" tanrıça ve Attis kültünü yaşatanların ayrıca dini törenlerde uyguladığı bazı oruç diyetleri yer almaktadır. Domuz etinin yasak olmasının yanında buna ek olarak balıketi, sebzelerin tohum ve kökleri, elma, nar, hurma bu yasaklar arasında yer alırdı. Tabi bu oruç diyetlerinde yasak olan yiyeceklere kısmen çeşitli açıklamalar getirilse de bazıları için bu mümkün olmamıştır.²⁸⁵ Attis'in domuz tarafından öldürülmesini ele alan bu anlatımın sebebi olarak Pessinusluların (Galatlar'ın) neden domuz eti yemediğine dair bir açıklama olarak oluşturulduğu düşünülmektedir.²⁸⁶ Aynı şekilde Attis'in hadım edilerek ölmesi tanrıçanın rahiplik görevini üstlenen Gallusların kendilerini neden hadım ettiklerine dair oluşturulan efsane olarak da değerlendirilmektedir.²⁸⁷ Ancak Frazer, hadımın bir devamlılık olarak değil bir ihtiyaç doğrultunda yani bitkiler ve toprağın bereketinin devamlılığını sağlamak adına ortaya çıktığı ileri sürmektedir.²⁸⁸ Bu mythoslar ışığında baktığımızda tanrıçanın aşığı Attis kışın ölen yazın dirilen bir bitki tanrısı olarak yeniden dirilişin sembolü olmuştur.²⁸⁹ Attis "ekin in olgunlaşmamış yeşil/sarı başağı" olarak adlandırılarak ekin ile eş değer tutulmuştur. Bunun yanı sıra Attis ile çam ağacı arasında bir bütünlük söz konusudur. Mythosda Attis'in hadım edildikten ya da öldürüldükten sonra çam ağacının altına gömülmesi ve çam ağacında tekrardan hayat bulması Phrygialılar için çam ağacının önemini de ortaya koymaktadır. Tüm yıl boyu yeşil kalması ona bir tanrısallık vasfı yüklenmesi için oldukça önemli bir

²⁸⁴Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.44.

²⁸⁵Narın yasak olması Attis'in annesi ve hamilelik ilişkisi açısından yasak olmalı, balıklar kutsal sayıldıklarından dolayı ancak bunlar arasında elma ve hurmanın neden yasaklandığı tam olarak açıklanamamıştır. Frazer, 2018, **a.g.k.**, s.304.

²⁸⁶Akça, 2004, **a.g.k.**, s.17.; Ramsay, 1960, **a.g.k.**, s.245.; Hera/ Astarte kültüründe de domuz pis sayıldığında kurban edilmez ve eti tüketilmezdi.; S, Lukianos (2017)." *Suriyenin Tanrıçası (De Dea Syria)*. (Çev: D, Demiralp). Ankara: Detay Yayıncılık, s.32.

²⁸⁷Akça, 2004, **a.g.k.**, s.17.

²⁸⁸Buna gerekçe olarak hadım edilme esnasında toprağa düşen kan ve parçalar bereketi artırması olarak yorumlanmıştır bkz.; Frazer, 2018, **a.g.k.**, s.305-308.

²⁸⁹Akça, 2004, **a.g.k.**, s.16.; N. İşcan (1996). Pessinus 'Balahisar' Ballıhisar, Eskişehir, Ülkü Ofset.; Buna benzer diğer bir mitolojik anlatımı Demeter ve kızı Persephone ile ilgili mitolojik anlatımda görmek mümkün Bkz. Erhat, 2012, **a.g.k.**, s.85.

gerekçe görülmesinin yanı sıra çam kozalağının çekirdeğinin de hem şarap üretiminde hem de yiyecek olarak kullanılması da önemli etken olabilmektedir. Ayrıca çam kozalağının bereket sembolü olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Çam orman tanrılarının en önemli ağaçlarından biri olması “Ana” tanrıçasının meskeninin dağlar ve ormanlar olduğu göz önünde bulundurduğumuzda “Ana” tanrıça-Attis mythosunda sıkça yer alması şaşırtıcı olamasa gerek.²⁹⁰

Attis ismini bizler Yazılıkaya Midas²⁹¹, Gordion, Afyon Çepni- Dorylaion’da Ata, Ates, Attas gibi isimlerle de görmekteyiz.²⁹² Burada yer alan Attis/ Ates ismini bir tanrı adı olarak değil dinsel kimliği ön planda olan ve genelde adalarda bulunan kişi olarak görüyoruz.²⁹³ Yazılıkaya-Midas Anıtındaki yazıtta: “Ates, Arkeavas”ın oğlu, Akenolas”ın torunu, bunu Lawagetas, kral Midas için yaptı”²⁹⁴ şeklinde lanse edilmiştir.

Aynı zamanda birçok araştırmacı Midas yazıtında ve Gordion’daki seramik buluntuları üzerindeki Attis isminin özel bir anlamının olmadığı ve sıradan bir şahıs ismi olabileceği üzerinde durmaktadırlar. Bu görüşün nedeni antik yazarlar tarafından mythosta adı geçen Attis isminin Anadolu özelliğinin bir vurgusu olarak ön plana çıkması sonucu olarak ele alınmıştır.²⁹⁵ Görüşler yoğun olarak Attis’in ilk olarak Phrygia’da kişi/kral olarak var olmuş zamanla bir tanrıya dönüşerek mythoslarda yer almış olabileceği üzerinde durmaktadır. Buna dayanak olarak Midas’ın da kral olarak öldükten sonra tanrılaştırması ve aynı şekilde Yunan, Roma imparatorlarının da kendilerini tanrı olarak göstermesi bu tarz bir anlayışın devamı olarak sürdürülmüş olmalıydı.²⁹⁶ Attis kelimesini rahip Attis, mythos Attis ve şahıs/kişi adları şeklinde birçok değişik formda görmekteyiz.²⁹⁷

²⁹⁰İ. Z. Eyüpoğlu (1973). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*. İstanbul: Sinan Yayınları, s.194-195; Frazer, 2018, **a.g.k.**, s.301-304.; Tıpkı Roma Dönemi’nde “Ana” tanrıça tapınımlarında ortaya çıkan kozalak ve bereket motiflerinde görüldüğü gibi.

²⁹¹Detaylı bilgi için Bkz.; Bernt-Ersöz, 2006, **a.g.k.**, s.71-72, 130.

²⁹²Detaylı bilgi için Bkz.; Akça, 2004, **a.g.k.**, s.80-83.

²⁹³Bazı yazıtlarda Attis adanılan konumda; Pessinus’daki mermer stel rahip Attis’ e adanmıştır. Benzer örnekler ise Şarhöyük-Dorylaion ve Afyon Gencel Yatağı Kayalık anıtlar örnek verilebilir.; Akça, 2004, **a.g.k.**, s.80-81, 196.; M.J. Vermaseren (1987) *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, I. Asia Minor. New York. Köln, s.27.; Hepding, 1903, **a.g.k.**, s.79.

²⁹⁴Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.141.

²⁹⁵Akça, 2004, **a.g.k.**, s.20.

²⁹⁶Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.142-143.

²⁹⁷Burada özellikle Lydia Kraliyet ailesi isimleri içerisinde yer alan Aly-attes ve Sady-attes adları ayrıca Lydia Attis kültü için Bkz.; Akça, 2004, **a.g.k.**, s, 91-99.; Strabon. (1967). *Geographie*. (Çev: F. Lasserre). Paris: Les Belles Lettres, Cilt III, V, 2.; Diodoros, Cilt II, III.58.; Vermaseren, CCCA I, s.127-149.

Attis isminin kökeni tam olarak bilinmese de Attis adı bilindiği kadarıyla” baba” anlamına gelmekte olup “Papas” sözcüğü ile aynı anlamı taşımaktadır.²⁹⁸ Birçok araştırmacı Papas ile Attis’in köken olarak aynı tanrı olduğu üzerinde de yoğunlaşmaktadırlar. Kültün Mezopotamya²⁹⁹ kaynaklı olduğu ve ticaret ve kültürel alışveriş yolu ile Anadolu’ya taşındığı ve “Ana” tanrıça kültü ile bağdaştırıldığı üzerinde durulmaktadır. Bunun asıl sebebi ise özellikle Mezopotamya kökenli kışın ölen yazın dirilen tanrıların yer alması muhtemelen bu değerlendirilmeler arasında yer almaktadır. Bir tanrı-tanrıça (baba-ana) ilişkisi üzerinde de durularak Papas adlı tanrının Zeus’un Anadolu’daki karşılığı olarak bilinmesi Attis ile Zeus arasında bir ilişkinin varlığına da işaret etmektedir.³⁰⁰

Özellikle Bernt-Ersöz Phrygia’da sadece bir “Ana” tanrıça inancının olmadığını “Ana” tanrıçanın (Matar) yanında Hitit Hava tanrısı veya Yunan Zeus’un Phrygialı versiyonu olan üstün bir erkek tanrının varlığını gösterir. Teorisine örnek olarak Gordion’da (Görsel 2. 2.) bulunan kabartmada “Ana” tanrıça insan şeklinde üstün erkek tanrı ise bir boğa şeklinde algılanması gerektiği üzerinde durmuştur. Phrygia dini üzerinde Geç Bronz Çağı, özellikle de Hitit etkisi olması ve bunun sonucu olarak da çifte idollerin³⁰¹ kimliği hakkında; onların “Ana” tanrıça ve Üstün Erkek Tanrı olduğunu öne sürmektedir. Üstün Erkek Tanrı (Hava Tanrısı) ve Geç Bronz Çağı arasındaki bağlantının bir başka belirtisi ise muhtemelen içerisinde Ata (Hititçede Baba) veya Tata (Luvice’de baba)³⁰² olarak tanımlandığı epigrafik yazıtların varlığının olması da önemli veriler arasında yer almaktadır.³⁰³

Attis ismini bizler tanrıça adına hadım olmuş ve tanrıçanın Pessinus’daki tapınağında görev alan rahipler için kullanılan bir ad olduğunu da görmekteyiz.³⁰⁴ Attis

²⁹⁸Frazer, 2018, **a.g.k.**, s.305.

²⁹⁹Kışın ölen yazın dirilen Dumuzi, Baal ve Temmuz ile aynı benzerlikleri taşımasından dolayı Mezopotamya kaynaklı olabileceği üzerinde durulmaktadır. Ancak burada Attis’in sadece Mezopotamya değil Mısır, Trakya gibi birçok kültürün kaynağını taşıdığına dair birçok görüş yer almaktadır.

³⁰⁰Albayrak, 2007, **a.g.k.**, s.143-4.

³⁰¹Detaylı anlatım için Bkz.; Bernt-Ersöz, 2006, **a.g.k.**, s.158-172.

³⁰²Ata’ya ithaf edilen bir anıt Çepni’de Tata’ya ithaf edilen diğer anıt ise Demirli Köy yakılarında yer alan tek basamaklı anıttır.

³⁰³Bernt-Ersöz özellikle basamaklı anıtların etrafında yer alan yazıtlarda Matar’a ait olup olmadığı belirlene bilirken özellikle yüksek alanlara konumlandırılan taht benzeri yarım daireli anıtların Hava Tanrısı/Zeus olarak ele almanın doğru olabileceği üzerinde durmaktadır. Ayrıca Tek idollerin Matar’ı temsil edebileceği gibi başka tanrılar ile de ilişkisi olabileceğini belirtmektedir.; Bernt-Ersöz, 2006, **a.g.k.**, s.208-9.; Ayrıca Diodoros, *Papas* yada *baba* isimlerinin eşdeğerliğine değinerek Papas’ın Yunan dünyasındaki karşılığı olan Zeus’a bağlar ve Phrygia’daki tanrı olarak bahseder. Diodoros, Cilt II, III. 58.; Bkz; R, Tamsü Polat (2022). *İdollerin Frig Kültüründeki Kimliğine Dair Bir Analiz*. Art-Sanat 17, 451-473.

³⁰⁴Lancellotti, 2002, **a.g.k.**, s.96.; Lukianos, 2017, **a.g.k.**, s.10.

ile Pergamon Krallığı (II. Eumenes- II Attalos) arasında geçen yazışmalarda da bilindiği üzere bu rahip sınıfı Attis olarak lanse edilmiştir. İlerde daha detaylı ele aldığımız ve çalışmanın asıl konusunu oluşturan tanrıçanın Pessinus'dan alınıp MÖ 205/4 yılında Roma'ya götürülmesinde Pergamon krallığının Pessinus rahipleri ile kurdukları iyi ilişkinin en iyi örneğini oluşturmaktadır. Pessinus bağımsız bir tapınak devleti konumunda olmasından dolayı rahipler kendi adlarına para basıp toprak satın alabiliyorlardı.³⁰⁵ Galatlar Pessinusla ilk yıllarda ilgilenmemeleri ve bu bağımsızlığı tehdit olarak algılamamalarının bedelini ağır ödemişlerdir. Kültün Roma'ya gitmesinin ardında rahipler ile Roma ve Pergamon Krallığı arasında bir yakınlaşmaya neden olduğu ve yakınlaşma sonrası özellikle Galatlar ile Pessinus rahipleri arasında uyuşmazlığın hat safhaya çıktığını görmekteyiz. Buna en güzel örneği ise MÖ 189 yılında Manlius Vulso'nun Galatia'ya yaptığı seferdir. Vulso Sangarios (Sakarya) Nehri civarında kamp kurduğu sırada Pessinus rahipleri olan *Attis* ve *Battakos* adında iki Gallia'nın gelip tanrıçanın Roma'nın zaferinin kehanetini buyurduğunu bildirmeleri rahiplerin siyasi konular üzerindeki etkinliğini göstermektedir. Yukarıda belirtildiği üzere rahiplik görevindeki Galat'lı Attislerin sayısı artmış ve bu kurumdaki on rahipten beşi Galatlı rahipler olarak görev almıştır. MÖ 58 yılından itibaren de rahipleri atama yetkisi Galat boyu olan Trokmelere verilmiştir.

Rahiplerin adlarından bahseden kaynaklar arasında Harpokration ve Dioscorides'i görmekteyiz. Harpokratio, "Attis, Phrygler tarafından Tanrıların Anasının rahibi olarak çok saygı ve hürmet görmüştür."³⁰⁶

Dioscorides'in aktarımında; "Phrygia'daki Pessinus 'tan Sardes 'e gitmek istiyordu kendinden geçmiş, çılgın saçlarını rüzgâra dönmüş Kybele 'nin rahibi Atys: ama akşam karanlığına kalınca yolu. Tanrısal esinle tutuşmuş nefesi sakinleşti ve yolundan saparak ulaştı yer altı mağarasına. Ayak izlerinin peşinde, cesur insanları bile dehşete düşüren ve bir Gallos için tarifsiz korkutucu aslan, üstüne geldi. Atys, korkudan dili tutulmuşken, bir tanrının isteğiyle gergin tefine vurdu elleriyle. Boğuk davul sesine aslan, tüm dört ayaklılar arasında en korkunç olan hayvan, ceylandan daha hızlı kaçıp gitti o boğuk gümbürtüye katlanamadı adam: "Ey Ana, Sangarios'un kıyılarında sana adamak isterim kutsal bir tapınak ve bu sesin yankısını, kurtardığın hayatın armağanı olarak".³⁰⁷

Yine MÖ 3. yüzyıl şairi Kallimakhos pasajında: "Savuruyorum saçlarımı Kybele'yi onurlandırmak için, Phryg flütünün sesine doğru ve peşimden sürüklenen

³⁰⁵ Akça, 2004, **a.g.k.**, s.84.

³⁰⁶ Alıntılanan çeviri, Akça, 2004, **a.g.k.**, s.86.

³⁰⁷ Alıntılanan çeviri, Akça, 2004, **a.g.k.**, s.140.

elbise içinde, eyvah! Tanrıça'nın kölesine, Adonis (Attis)'e yas tutmak için"³⁰⁸ Burada da Attis bir rahip olarak lanse edilmemişse de tanrıça kültü ile olan bağlantısına ve tanrıça rahibi (hadım) olmak için yapılması gereken kült aktivitelerinin küçük bir kısmına şahitlik etmekteyiz.

2.1.1.3. Gallus (Galloi)

Tanrıçanın farklı bir ad altında varlığını uzun yıllar sürdürmeyi başarmış diğer bir rahip sınıfı ise Galluslar (Galloi) dır. Çıkış noktaları Phrygia olan bu rahipler ilk olarak Grek dünyasına akabinde de Roma uygarlığının da içine girerek doğu- batı kültürlerinin kaynaşmasında aktif rol oynamışlardır.³⁰⁹ Galluslar Attis'den sonra gelen ve Attislerin emrine tabi kılınan hadım rahiplerdir.³¹⁰ Birçok araştırmacı Attis'in hadım edilme myhosu ile Galluslar'ın kendilerini hadım etmelerinin kaynağını iki türlü değerlendirmişlerdir. Attis'in hadım edilme mythosuna ilişkin olarak mitsel bir temele dayandırma veya mythos gereği yapılması zorunlu olunan hadım olarak ele alınmıştır.³¹¹ Gallusların tam olarak gelişimlerinin hangi döneminde kendilerini hadım ettiği bilinmemektedir. Olası görüşler arasında ergenliğe girmeden önce kendilerini tanrıça rahiplik kurumuna adanmak için hadım etmiş olmalarıdır. Lancellotti'nin görüşü, siyasi ve dini yönden faaliyet gösteren Pessinus rahiplerinin kendilerini hadım etme olayı ile ilgili olarak Attis'in Phrygia versiyonu olan mythosunu kendilerine referans olarak gerçekleştirdikleri yönündedir. Hadımlık köken olarak Eski Yakın Doğu'ya kadar giden iyi bilinen yönlerinin aksine bir o kadar da gizli kökleri olan bir uygulamadır. Ancak Galluslar ile ilgili MÖ 3. yüzyıldan önceye tarihlenen herhangi bir

³⁰⁸Callimachus (2004). *Aetia, Iambi, Hecale, and Other Fragments* (Çev: C. A. Trypanēs). London: Harvard University Press, Iambi, III. 193, s.116-7. Alıntılanan çeviri, Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.669.

³⁰⁹Iznik, 2004, **a.g.k.**, s.127.

³¹⁰Güngör, 2007, **a.g.k.**, s.10.

³¹¹Lancellotti, 2002, **a.g.k.**, s.97. "Ana" tanrıçanın sadık rahipleri özünde bu kültü yaymayı ve yaşatmayı kendilerine amaç edinmiş misyonerlerdir (Metrage). Hadım olayının kökleri uzak geçmişlere dayanmakla birlikte farklı medeniyet ve toplumlarda halen günümüzde varlığını koruduğunu söyleye biliriz. Bu toplumlardan biri olan İslam dininde de bu kültün izlerini taşımaktadır. Kültürler arası değişim ve gelişim yoluyla birçok aşamada geçen inançlar çağlar boyu gelecek toplumlarda kendine her daim yer bulmayı başarmıştır. İslamiyet'te özünde tam anlamı ile bir hadım olayı olarak değilse de bir sakatlama olarak ele alınabilecek sünnet törenini verebiliriz. Genelde çocukluk yıllarında ergenliğe geçmeden önce erkek çocukları dinin/inanç gereği sünnet (prepusium) edilir. Burada özellikle dikkat çeken nokta sünnet akti sonrası sünnet düğünlerinin gerçekleştirilmesidir. Tabi burada asıl farklılık Galluslar sünnet edilince "Ana" tanrıçaya benzeme içgüdüleri ile kadınısı davranış sergilemelerinin aksine sünnet edilen çocukta "erkekliğe" geçişinin ilk aşaması olarak ele alınır. Benzer özelliklerden biride sünnet sonrası yapılan eğlencedir. Bu olasılıkla sünnet esnasında çocuğun açısını unutmaması için düzenlenen bir tören olarak uygulanmış olmalıydı. Galluslar'da hadım edildikten sonra açısını düşünmeyi bırakıp kendini tamamen mistik törene adar.

hadımlık işlemi ile ilgili kesin bir kaynağın olmaması yukarıda da değindiğimiz gibi tam olarak ne zaman uygulandığı sorusunu cevapsız bırakmaktadır.³¹²

Hadımlık ve rahiplik sınıfına bakıldığında Anadolu'daki kökenlerinin çok eskiye dayandığı bilinmektedir.³¹³ Öncelikle Gallus kelimesinin kökenine bakıldığında Anadolu ve Eski Doğu kaynaklı olabileceği üzerinde durulmaktadır. Anadolu kısmına baktığımızda burada da asıl çıkış noktasını yine Gallus Nehri oluşturmaktadır. Ayrıca Lane, Galatlar'ın Anadolu'yu istila ettiği MÖ 278/77 yıllarda bu kelimenin çıkış tarihi ile aynı olmasının yanı sıra tanrıçanın hadım rahiplerinin de ortaya çıktığı tarihin aynı olduğuna dikkat çekmektedir.³¹⁴ Ayrıca bölgede yer alan Gallus (Göksu-Gökçesu) Nehri'nin adının bu yıllarda değiştiği ve tanrıçanın hadım rahiplerinin adının da buradan geldiğini söylemektedir.³¹⁵ Ayrıca Ovidius Fastisi'nde Galatlarla bu ismin bir ilgisinin olmadığından bağlantının Gallus Nehri ile kurulması gerektiğinden bahsetmektedir.³¹⁶ Gallus kelimesine bakıldığında "Ana" tanrıça ve Suriye tanrıçası Atargatis'in rahipleri için kullanıldığı gözlenmektedir.³¹⁷ Kültepe tabletinde yer alan rahip Kumrun ile Kuzey Suriye tanrıçası Atargatis rahiplerinin bu adı taşıdıklarına dair yer alan görüşler vardır.³¹⁸ Claerhout ve Devreker, hadım rahipleri ile ilgili MÖ 3. yüzyıldan önce kendini hadım ettiklerine dair bir kanıtın olmamasının "Ana" tanrıçanın eski çağlarda bu tarz tapınıcılarının olmayacağı anlamına gelmediğini belirtmişlerdir.³¹⁹ Bu rahiplerin

³¹²Lancellotti, 2002, **a.g.k.**, s.97-8,99-101.

³¹³Claerhout- Devreker, 2008, **a.g.k.**, s.170.; Halikarnas Balıkcısı, 1955, **a.g.k.**, s.85-88.

³¹⁴E. N. Lane (1996). *Cybele, Attis and Related Cultus*, Leiden. New York: Köln, s.121-122; Akça, 2004, **a.g.k.**, s.21.

³¹⁵Akça, 2004, **a.g.k.**, s.21.; Bu görüşe katılmayan Claerhot ve Devreker Arnobius'un alıntı yaptığı Timotheos (MÖ 300 civarı) Gallus'un hadım oluşundan söz ettiğinden Gallus adının Galatların Anadolu'ya gelişinden (MÖ 278 civarı) daha önceye dayanması gerektiğinden bahseder.; Claerhout-Devreker, 2008, **a.g.k.**, s.171.; M. Waelkens (1971). *Pessinonte Et Le Gallos*. Byzantion, Cilt. 41., s.355-57.

³¹⁶"O halde Gallia toprakları Phrygia'da bu kadar çok uzakta olmasına rağmen, kendini hadım eden bu adamlara neden Galli denmekte? Aradaki bağ Galya ile kurulmamalı, tam tersine Gallus Nehri ile olmalı: 'Kim suyundan içerse çılgına döner. Bir süre sonra düşüncesinin sesini duyar.'" Ovidius, IV, 360-364.

³¹⁷Ayrıca Lane MÖ 266 yıllarında Galatların Pessinus'da rahiplik görevinde bulunduklarını belirtmektedir.; Lane, 1996, **a.g.k.**, s.117.; Lukianos, Hera/ Astarte onuruna düzenlenen törenden ve tapınak da yer alan rahiplerden/Galluslar'dan bahseder.; Lukianos, 2017, **a.g.k.**, s.25-28,31.

³¹⁸İznic, 2004, **a.g.k.**, s, 130.; Kombasos, Hera ve Galluslar ile ilgili anlatılan benzer öykü için Bkz.; Lukianos, 2017, **a.g.k.**, s.11-20.

³¹⁹Claerhout- Devreker, 2008, **a.g.k.**, s.171.; Gallus rahiplerinin adı bir başka Phrygia yerleşkesi olan Hierapoliste rastlanılmaktadır. Burada "Ana" tanrıça rahipleri olarak belirtilen 'Galler' ile ilgili ilginç olarak değerlendirilen Plutonion'dan bahsedilerek hadım rahipler ile arasındaki bağlantı ele alınmıştır.: "...Burası o kadar yoğun ve puslu bir buharla doludur ki insan zemini zorlukla görebilir. Parmaklığın çevresine yaklaşan herhangi bir kimse için hava zararsızdır, çünkü sakın havada buhar dışarı çıkmaz. Fakat parmaklıktan içeri geçen herhangi bir hayvan derhal ölür. Oraya sokulan boğalar düşerler ve ölürler. Ben içeriye güvercinler attım hemen öldüler. Fakat hadım olan Galluslar içeriye rahatlıkla girer, çukura yaklaşır, aşağı sarkar, hatta nefeslerini tutarak bu sayede (ben onların yüzlerinde kusacaklarmış gibi bir ifade gördüm) belirli bir derinliğe kadar inerler. Bunlar gibi sakatlanmış olmak (hadım edilmiş)

kökenine ilişkin sorunlar farklılık gösterebilir “*Gallus*” sözcüğü Anadolu’da batı dünyasına geçerek “*Ana*” tanrıçanın rahiplerini yani sevgilisi *Attis*’in yeryüzündeki temsilini canlandıran dini bir gurubu temsil etmektedir.³²⁰

*Gallus*ların Anadolu’daki dinsel uygulamaları hakkında fazla bir bilgi yoktur. Bizim *Gallus*lar ve kült törenleri hakkında edindiğimiz bilgiler Yunan ve Roma’lı yazarlar tarafından aktarılan bilgiler ile sınırlıdır. Bilindiği üzere bu aktarım dolaylı bir aktarım olduğundan bu Yunan ve Romalı yazarların düşüncesinin bir ürünü olarak bizlere aktarılmıştır. Ancak “*Ana*” tanrıça ve rahipleri ile ilgili törenlerin her ne kadar bir takım değişikliklere uğramış olsa da bu törenlerin kökeni *Phrygia* olarak bahsedildiğinden Anadolu’da yer alan törenlerinde bu çerçevede gerçekleşmiş olduğu bilgisi göz ardı edilemez. Böylece Roma törenleri kısmında ele aldığımız *Mart* festivallerinin benzerin daha doğrusu çıkış noktasının *Pessinus* olması törenlerinde bir takım değişimlere uğrayarak aktarıldığı görüşünü yansıtmaktadır.

*Gallus*ların öncülleri olduğu düşünülen tanrıçanın rahiplik görevini üstlenen *Metragyrtoiler*de cinsiyetlerinin ne olduğu ve ilk kez nasıl ortaya çıktığı bilinmemekte.³²¹ *Metragyte/Merraytoi*’lerin sözcük olarak anlamına bakıldığında Yunanca’da kelimeyi iki heceye ayırdığımızda (*Metragyte*) ‘*ana*’ ve ‘*toplamak*’ kelimelerine karşılık gelmektedir. Böylece kelimelerin birleşiminden oluşan sözcük ‘*Ana için- Ana adına toplayan*’ olarak yer almaktadır. Buda sadaka toplayan tanrıça rahiplerini işaret etmektedir.³²² Antik kaynaklarda *Metragyrtoiler*, cinsel sapkınlıklı kişiler olarak yer almaktadır.³²³ *Metragyter*ler ile ilgili çok bilen bir söylencede tanrıça kültürünü yaymaları ve insanları bu inanca yönlendirmeleri konusunu ele alarak; gezginler olarak bilinen bu rahipler kentlere giderek halkı bu dine yönlendirir ardından toplumda oldukça sert tepkiler ile karşılaşılır ve rahibin öldürülmesi üzerine tanrı salgın hastalık yayarak halkı dize getirir.³²⁴ Bu dilenci rahiplerin “*Ana*” tanrıça kültürünü Grek dünyasına Anadolu *Kyzikos*’tan Güney İtalya *Locri*’e kadar götürülenlerin bunlar

veya sadece tapınağın çevresinde yaşamak ya da tanrısal bir takdire mazhariyet veya da buhara karşı panzehir olarak kullanılan belirli fiziksel güçlere sahip olmak acaba bu bağışıklığın nedeni olabilir mi?...”; Strabon, XIII, IV.14.

³²⁰İznik, 2004, **a.g.k.**, s. 156.

³²¹Akça, 2004, **a.g.k.**, s.21.

³²²Roller, 2013, **a.g.k.**, s.196.; “*Ana*” tanrıça tapınımının *Lydia* bölgesine yayıldıktan sonra *Metragyrtoi* adlı bu dilenci rahipler Klasik Çağda Yunanistan’ın ve Anadolu’nun her tarafına yayılarak bu gizem ve mistik dinini yayarlar.; Dağdeviren, 2005, **a.g.k.**, s.51. Roma’da tanrıçanın betiminin Roma sokaklarında gezdirildiği sırada tanrıça rahiplerinin gelecek hakkında heber verip kişilerden para topladıkları ve bundan dolayıda bir çok eleştirilere maruz kaldıkları bilimektedir.

³²³İznik, 2004, **a.g.k.**, s.131.

³²⁴Roller, 2013, **a.g.k.**, s.197.

olduğundan bahsedilmektedir.³²⁵ Metragyte ile Gallus’lar arasındaki en büyük benzerlik her ikisinin de zil (cymbal) ve davul (tympanonun) kullanmalarıdır.³²⁶

Yunan ve Romalı yazarların rahiplere karşı takındıkları olumsuz eleştirel tavır yukarıda değindiğimiz gibi bizlere bu yazarlar tarafından aktarılan mythoslar ve rahipler ile ilgili bilgilerinde sorgulamasını doğurmuştur. Yunanlı aydınlar tarafından “Ana” tanrıça ve rahipleri uygarlaşmamış (barbar) olarak temsil edilmişlerdir. “Gallus” sözcüğünü temelde barbar, yıkıcı bir topluluk olarak değerlendirmişlerdir. Bunu Yunan edebi metinlerinde açıkça gözlemek mümkündür. Hellenistik Dönem şiirlerinde özellikle Gallusların belirsiz olan cinsel durumlarını vurgularken bu davranış özünde Yunanlıların rahiplere karşı hoşnutsuzluğunun da göstergesi olmuştur.³²⁷

Bu rahipler Yunan dünyasında yaptıkları törenler ve dilencilikleri ile ilgili dışlanmış olsalar da cinsel kimlikleri hakkındaki yorumlar oldukça sınırlıdır. Roma dünyasında ise tanrıçaya benzeme kaygısı içerisindeki cinsel eğilimleri veya cinsel kimliklerinden dolayı oldukça fazla eleştirilmişlerdir. Özellikle Yunanlılar cinsel kimlikten ziyade kültün yaymış olduğu sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmaya yönelik yaklaşımı dolayısı ile eleştirirken Roma, ise Galluslar’ın cinsel eğilimleri ve tavırlar dolayısı ile bu rahip sınıfını hor görmüştür. Her iki toplum için neden farklı olsada amaç aynıydı. Gallus’lar Roma toplumunda uzun saçlı, kadın kıyafeti giyen, kadın parfümü süren, tiz ve çatallı bir sese sahip olan, taşkın davranışlarda bulunan, renkli kıyafetler giyenler olarak tanınırdı.³²⁸ Yunan ve Roma dünyasında hor görülen bu rahip sınıfına karşı bu ön yargı, aşağılanma ve nefret duygularının temeli olarak da hadım rahiplerinin öneminin artmasıyla açıklanmıştır.³²⁹

Galluslar’ın özellikle Yunan ve Roma toplumları tarafından “*vahşi hadım törenleri*” olarak ele alınan kült törenlerini kafamızda canlandırma bilmek açısından Kormaz’ın aktarımına değinmek faydalı olacaktır. Kormaz’ın Lucian’ın pasajından yola çıkarak Hierapolis’teki Gallusların gerçekleştirdiği hadım törenlerinin nasıl olduğuna dair bir aktarımda bulunmuştur;

“Kalabalık tapınakta toplandı. Çok sayıda rahip adayı ellerini kollarını sallayıp birbirlerinin sırtlarına vurarak gösteriye başladılar. Yanlarındaki çalgıcılar dizeler. Kutsal ilahiler söylüyorlardı. Bu gösteriler tapınağın dışında yapılıyor, göstericiler tapınağa girmiyorlardı.

³²⁵ İznik, 2004, **a.g.k.**, s.131.

³²⁶ Burkert, 1999, **a.g.k.**, s.66-67.

³²⁷ İznik, 2004, **a.g.k.**, s.137-8.

³²⁸ Claerhout- Devreker, 2008, **a.g.k.**, s.171.; İznik, 2004, **a.g.k.**, s.157.

³²⁹ Claerhout- Devreker, 2008, **a.g.k.**, s.170.

Bu sırada kendini Kybele ye adamaya karar vermiş bir delikanlı elbiselerini çıkarıp çılgınlık atarak kalabalığın ortasına geldi. Uzun yıllardan beri bu iş için kullanılan bıçağı kaptı ve cinsel organını kökünden kesti, elinde kanlı parçayla bütün kenti koşarak dolaştı. Kesik organını evlerden birine attı, o evin sahipleri kadın elbiseleri ve takılar verdiler ona”³³⁰.

Her fırsatta hor görülen bu rahip gurubu ile ilgili ”Kratinos, komedilerinden birinde aşağılama amacıyla Atina'nın ünlü kâhini ve çeşitli gizemlerin ustası Lampon'a “Kybele'nin dilencisi”, Atinalı General İphikrates'te Eleusis'in değerli dadukhosu Kallias'a metragyrtes”³³¹ diyerek aşağılamaya çalışmışlardır. Buna en güzel örnek aktarımlardan birinde Minucius Felix verir:

“Dindymon tepelerindeki Kybele hakkında konuşmaktan utanıyorum. Kybele, talihsiz dostunu mutlu etmeyi başaramayınca- çünkü çok sayıda tanrı doğurduğundan çirkinleşmiş ve yaşlanmıştı bir tanrı olan Attis'i hadım ettirdi. Bu öykü nedeniyle Gallos'lar kendi bedenlerine aynı cezayı uyguladılar. Bunlar kutsal ayin töresi değil, işkencedir.”³³²

Tanrıça'nın rahipleri, kendilerini Roma dünyasında daha iyi gösterdikleri ve hadım törelerini daha iyi anlamlandırabilmiz için rahiplerin kült törelerine, “Ana” tanrıça onuruna düzenlenen festivaller kısmında daha detaylı bir şekilde değinilmiştir.³³³

2.2. Pergamon “Ana” Tanrıça Kültü

Pergamon (Bergama) bugün Mysia bölgesinde Kaikos (Bakır Çay) Vadisinde, kuzeyinde Kozak (Pindasos) güneyinde Yunt (Asperdenon) dağı bulunmaktadır (Görsel 2. 3).³³⁴ Troas, Bthynia, Phrygia ve Lydia bölgeleri ile sınırlandırılmıştır.³³⁵ Kentin adını ilk kez MÖ 4. yüzyılların ilk yarısında Ksenophon (Xenophon) ele almıştır.³³⁶ Bergama adının kaynağına bakıldığında oldukça eskiye giden ‘Burg’ ve ‘Festung’ (Kale) anlamına gelmektedir.³³⁷ Büyük İskender’in ölümünden sonra ardılları arasında

³³⁰İznik, 2004, **a.g.k.**, s.132.; Tanrıça ve Galluslar ile ilgili kült törenlerini ele alarak kurgusal bir anlatıma sahip kaynak için Bkz. E. İznik- M, Toprak (2007). *Galloi Kybele'nin Rahipleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.; Halikarnas Balıkcısı, 1955, **a.g.k.**, s.86-87.

³³¹Akça, 2004, **a.g.k.**, s.22.

³³²M. Minucius Felix (1912). Octavius. (Çev: I. P. Waltzing). Lipsiae: B.G. Teubneri. Alıntılanan çeviri, Akça, 2004, **a.g.k.**, s.14-15.

³³³2.5.1 “Ana” tanrıça kült törenleri (festivaller) kısmına Bkz.

³³⁴W, Radt (1999). *Pergamon Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*. Almanya: HMS Druckhaus, Dreieich, s.18.

³³⁵E. Egeli McCain ve A, McCain, 2011, **a.g.k.**, s.5.

³³⁶Ful, 2008, **a.g.k.**, s.22.

³³⁷Radt, 1999, **a.g.k.**, s.23.; Pergamon ‘Zitadelle: Kale’ olarak ele alan diğer bir kaynak için Bkz. E. Egeli McCain ve A. McCain (2011). *Pergamon*. Ankara: Scala Yayıncılık, s.5.; Pergamon adı Hint Avrupa dil ailesinde olan Luwi dilinde ‘Tepe Üzerindeki Yerleşim Yeri’ anlamına gelmektedir Bkz.; S, Taşkın (1997). *Ege Rüzgarları Sürgündeki Zeus, Pergamon Hümanizması ve İzmirli Kör Ozan Homeros*.

yaşanan toprak paylaşımında Trakya Lysimachos'a verildi. MÖ 301 İpsos Savaşı sonrası Anadolu'nun batısını Lysimachos ele geçirdi. Pergamon'da Lysimachos'un denetimine geçince İskender'in hazinesi burada Philetarios tarafından Pergamon kalesinde muhafaza edildi. MÖ 281 Kurupedon Savaşı ile dengeler değişti ve Philetarios Pergamon kentinin kurucusu olarak tarih sahnesinde yerini aldı. Böylece Pergamon Krallığı (Attaloslar hanedanlığı)³³⁸ (Tablo 2. 1) Hellenistik Dönem'in en parlak kültür merkezlerinden biri olarak ön plana çıkıp mimarlık ve heykeltıraşlık alanında öncü kent olarak parlamıştır.³³⁹

Hellas kültürü içerisinde tanrıçanın Anadolu'daki yazılı ilk izlerine Kyzikos'da “Ana” tanrıça Dindymene adı ile rastlanılmaktadır.³⁴⁰ Tanrıça kültü Anadolu'da Kyzikos dışında da birçok kentte yer edinmiş ve varlığını asırlar boyu sürdürmeye devam etmiştir. Pergamon bu kentler içerisinde şüphesiz ki dönemimin en önemli tanrıça kült merkezlerinden biri idi. Pergamon'da “Ana” tanrıça kültüne baktığımızda kent içinde veya kent dışındaki açık hava tapınaklarında külte dair oldukça fazla veriye rastlanılmaktadır.³⁴¹ Tanrıça burada “Ana” tanrıça Asperdone (Asperdon dağının anası) sıfatı ile tapınım görmüştür.³⁴² Tanrıça tapınım gösterdiği bölge ve yerlere göre “Ana” tanrıça’ adının önüne çeşitli sıfatlar eklenerek bölgesel kimlik kazanmıştır. Bu sıfatlardan bazılarını bakacak olursak;” “Ana” tanrıça Steuene, “Ana” tanrıça Adrastos, “Ana” tanrıça Leto, “Ana” tanrıça Salsaludene, “Ana” tanrıça Pontanene, “Ana” tanrıça Zizimene, “Ana” tanrıça Zingotene, “Ana” tanrıça Slandene, “Ana” tanrıça Imrougarene, “Ana” tanrıça Andeirene, “Ana” tanrıça Peprozetene, “Ana” tanrıça Theon Kasmine...³⁴³ şeklinde çeşitli adlarla anılmıştır. Bu sıfatlar sadece dağ ve bölge adları olarak değil tıpkı Pergamon'da tapınım gördüğü diğer bir adı olan “Ana” tanrıça Megale” (Büyük Ana) olarak da karşımıza çıkmaktadır.

İstanbul: sel Yayıncılık, s.84.; C. Texier (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Birinci Cilt), (Çev: Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, s.366-368.

³³⁸Güngör, 2005, **a.g.k.**, s.28.

³³⁹E, Akurgal (2003). *Anadolu Uygarlıkları*. (8. Baskı). İstanbul/İzmir: Net Turistik Yayınları A.Ş., s.253-4.; R, Evans (2011). *Roman Conquests: Asia Minor, Syria and Armenia*. England/Great Britain, Pen&Sword Books Limited, s.22-3.

³⁴⁰Ö. Çapar (1979-a). *Anadolu'da Kybele Tapınımı*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, s.191; Strabon, XII, 8, 11, c 576.; Kyzikos'da Arkton-Oros dağının arkasında yer alan Dindymos dağının tepesine Argonotlular tarafından kurulan Tanrılar Anası Dindymene'nin tapınağı yer alır.; Bkz. Strabon, XIII, 1, 17.

³⁴¹S. Agelidis (2014). *Anadolu'da Helenistik bir Başkent Pergamon (Pergamon'da Tanrılar ve Kutsal Alanlar)*. Oxford: Publishers of British Archaeological Reports, s.386.

³⁴²H. Üreten (2006). *Mamurt Kale'de Meter Aspendene Kültü*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, s.213. Aspendon (Aspendon) dağında Tanrılar Anası “Aspendene” ait bir tapınak vardır, Strabon, XIII, II. 6.

³⁴³Çapar, 1979-a, **a.g.k.**, s.194.

Galatlar'ın Anadolu'daki en büyük rakibi Pergamon olduğı kuşkusuz bilinmektedir. Peki, Pergamon neden Pessinus Tapınağında görev alan Attis'e yardım etme gereğı duydu? Bununla ilgili birçok görüşte bulunabiliriz. Ancak dönemin nabzını tutan siyasi çıkarlara baktığımızda Galatlara karşı özellikle Phrygialıları yanına çekme politikası olarak değerlendire biliriz.³⁴⁴ Özellikle Pessinus ve Galatia bölgeleri (Phrygia epiktetos'u) Pergamon'un kısa süreli hâkimiyeti altına girmesi ile beyaz mermerden sütunlu bir tapınak inşa ederek Tanrılar Annesine duydukları saygıyı göstermişlerdir.³⁴⁵ Olasılıkla bu tarihten sonra Pessinus'un Galat sınırları içinde "Ana" tanrıça kültü bağlamında bağımsız bir kült alanı olması Pergamon için oldukça cazip gözükmekteydi. Pessinus'a sahip olmak "Ana" tanrıçanın kült merkezini temsil etmenin yanında en önemli rakiplerine karşı siyasi bağlamda üstünlük kazanmak demektir. Bunun içinde zamanla "Ana" tanrıça kültünü benimseyen Galatlı rahipler ile bağlantı kurulmuştur. Pergamon "Ana" tanrıça kültünü krallığın kurulduğu ilk yıllardan itibaren benimsemiş ve tanrıça adına çeşitli kutsal alanlar yaptırılarak devlet dini olarak kabul etmiştir. Şuan için "Ana" tanrıça inancı Pergamon Krallık Dönemi'nde Philetairos zamanından itibaren tapınım gördüğünü ön plana çıktığını netbir şekilde söyleyebiliriz.

2.2.1. Kutsal Alanlar

2.2.1.1. Şehir İçi Kutsal Alanları

2.2.1.1.1 Magelesia

Pergamon'da tanrıça kült tarihine bakıldığında eldeki veriler MÖ 5.- 4. yüzyıllara kadar uzandığını göstermektedir.³⁴⁶ Ancak Pergamon Krallık Dönemi'nde kült oldukça ön plana çıkmış ve Hellenistik Dönem'de tanrıçanın en önemli kült merkezlerinden biri haline gelmiştir.³⁴⁷ Pergamon kült alanları bakımından zengin olmasına rağmen kaledeki arazinin yetersiz kalması sonucu aşağı şehirde ve krallığın egemen olduğu bölgelerde yeni kült alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Din olgusuna duyulan inancın artması sonucu birçok alanda (ev, küçük kutsal yerler, bina, gymnasiumlar, pazar

³⁴⁴A. Erzen (2010).” *İlkçağda Ankara*”. (2. Basım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.47. Pergamonluların Pessinus'da “Ana” tanrıça adına tapınak yaptırımları bu görüşü desteklemektedir.

³⁴⁵F. Naumann (1983) *Die İkonographie Der Kybele In Der Phrygischen Und Der Griechischen Kunst*. İstanbul Mitteilungen, Tübingen, s. 247.

³⁴⁶Agelidis,2014, **a.g.k.**, s.386.

³⁴⁷T. Aydın (2015).” *Mysia Bölgesi'nde Kybele Kültü*.” Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.40.

yerleri) tapınım sağlanmıştır. Bu tanrılar arasında Anadolu tanrıçası olan “Ana” tanrıça, Pergamon kültüründe önemli bir yer edinerek tapınım görmüştür.³⁴⁸

Pergamon “Ana” tanrıça kültü için kent içinde iki tapınak yapısından bahsedilmektedir. Bu tapıaklardan ilki Pergamon akropolünde olduğu düşünülmekte. Tapınağın yapımı ve konumu ile ilgili olarak antik belgelerden veya yazılı kaynaklardan kesin olarak hiçbir şey bilinmemektedir. Akropol’deki “Ana” tanrıça *Basileia* tapınağını tanrıça ile ilgili Klaros Apollon’unun verdiği kehanet tanıklığına dayanarak açıklanmakta. Zeus-”Ana” tanrıça-Kabeirler kültleri hakkında bilgi sunan bu kehanete göre Kabeirler, “Ana” tanrıça kültüyle ilişkilidir. Kabeirler insanlar tarafından genellikle *Büyük Tanrılar* olarak adlandırılmışlardır. Kabirlerin Pergamon kentinin en eski kültüne sahip tanrılar olarak adlandırılmaktalar. Zeus-”Ana” tanrıça-Kabeirler tanrısallık üçlüsünün bulunduğu, “Ana” tanrıçanın akropolde kültü olduğunu kazı alanında bulunan dört yazıt göstermektedir. Bun yazıtlardan biri küçük bir heykel altlığında yer almaktadır. Yazıtta “Ana” tanrıça “Ana” tanrıça *Basileia* sıfatıyla açık bir şekilde ifade edilmiştir. Diğer üç yazıtta da tanrıça, *Basileia* sıfatıyla yer almakta. Bu üç yazıt MÖ 1. yüzyılın ortalarında tanrıçanın kurumsallaşmış bir kültü olduğundan ve bir tapınağının bulunduğu söz etmektedir.³⁴⁹

Kent içi tapınım yerlerinden bir diğeri olan ‘*Maglesion*’ hakkında bilgiyi bizlere Romalı yazar Varro vermektedir.³⁵⁰ Varro *Maglesion*’un kentin iç kısmında kent surlarına yakın bir alanda (Attalos duvarı) konumlandırıldığından ve buranın tanrıçanın kült yeri olduğundan bahseder. Ayrıca Varro, tanrıça betimi olan siyah taşın Pessinus’dan değil Pergamon’daki “Ana” tanrıça tapınağından Roma’ya aktarıldığını belirtir.³⁵¹ Burada tespit edilen kült binası mimari form ve işçilik olarak klasik tapınak yapılarıyla örtüşmemektedir. Buda burasının *Maglesion* mu yoksa İmparator Kültü Heron’un olduğu konusunda bir takım soru işaretleri içermektedir. Hellenistik Dönem’deki Peristyl tarzındaki yapıların bu amaçla kullanıldığı bilinmektedir.³⁵²

³⁴⁸H. Üreten (2011). Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı. Uluslararası Bergama Sempozyumu 7-9 Nisan I. Cilt, İzmir: Ege Üniversitesi, s.97.

³⁴⁹H. Üreten (2003). *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem’de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.41-2.

³⁵⁰Varro (1967). *One The Latin Language*. (Çev: Roland Grubb Kent). London: Harvard University Press, Cilt I, VI.15.; “Akropolis’in en yüksek noktasında, bugün hala çarpıcı olan bir kaya çıkıntısı üzerinde olduğu da düşünülebilir.” S, Agalidis (2011). *Kulte und Heiligtümer in Pergamon*. Berlin: Petersberg, s. 177.

³⁵¹Aydın, 2015, a.g.k., s.45.

³⁵²Üreten, 2003, a.g.k., s.43.

Burada dikkat çekici olan Hellenistik Yunan ketlerinde pek sık görülmeyen kent girişleri ve sur duvarlarının yakınlarında yer alan kült alanlarının, Phrygia'daki "Ana" tanrıça kültüne ait bir özellik olarak kapıların ve sınırların koruyucusu olarak karşımıza çıkmasıdır. Megalesion olduğu düşünülen yapıda MÖ 2. yüzyıla ait insan boyutuna yakın oturur pozisyonda oldukça detaylı işlenmiş Mater heykelinin bulunmuş olması buranın Megalesion olarak adlandırılması için önemli bir veri sunmakta. Tanrıça'ya burada *Megale "Ana" tanrıça (Büyük Ana)* olarak seslenilmiştir.³⁵³ Pergamon'da tanrıça kültüne dair oldukça zengin taş ve terakota heykellerine rastlanılmıştır. Tanrıça'nın kuleli taş ile betimlenen heykeli tıpkı Phrygia'da olduğu gibi kent koruyucu özelliğini üstlenmiş olabileceğini göstermektedir. Kule taşlı tanrıça betimlemelerini bizler Roma Dönemi tanrıça heykellerinde de sıkça görmekteyiz.³⁵⁴

"Ana" tanrıçanın Yunan ve Roma stilinde gördüğümüz tapınak yapısının yanı sıra aşağıda da göreceğimiz üzere kutsal alan olarak Phrygia geleneğinin getirmiş olduğu mağara veya kaya kutsal alalarında oldukça yoğundur. Çünkü tanrıçanın asıl evi "mağaralar" dı ve kayalık alanlarda bunun içi en verişli mekânları sunmaktaydı.³⁵⁵

2.2.1.1.2 Şehir Dağında Yer Alan Kutsal Alanlar

Pergamon şehir içi kutsal alanları arasında şehir dağının batı, doğu ve kuzey yamaçlarında tespit edilmiş doğal kült alanları bulunmuştur. "Ana" tanrıça kutsal alanları kapsamında ele alacağımız doğal kaya kutsal alanları Pergamon'un doğu yamacında 2008 yılında yapılan yüzey araştırması kapsamında daha yakından incelenmiş ve kaya kutsal alanları ortaya çıkarılmıştır. Şehir dağının kuzeydoğu yamacında kayalar ve mağaralar üzerine oluşturulan bir kaç kült alanın keşfi ile de doğal kutsal alanların kentsel bağlamda bir bütünlük oluşturdukları gözlemlenmiştir. Kentin doğu yamacın kuzey kesimlerinde sarp alanda yüzeyleri işlenmiş kayalar ve terrakota figürleri ele geçmesi³⁵⁶ sonucu doğu yamaçta birden fazla kutsal alan olduğu ve bu alanlarda "Ana" tanrıça başta olmak üzere diğer tanrı ve tanrıçalara tapınımında bulunduğu saptanılmıştır.³⁵⁷ MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında Hellenistik kentsel büyüme ile

³⁵³Roller, 2013, **a.g.k.**, s.244.; Agelidis,2014, **a.g.k.**, s.386.

³⁵⁴Roller, 2013, **a.g.k.**, s.245.

³⁵⁵A. E, Meriç (2013). Metropolis İonia III: Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları. (1. Basım), İstanbul: Homer Kitabevi, s.68.

³⁵⁶G. Ateş (2014). "Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon" *Pergamon'da Doğa ve Kült: Ana Tanrıça İnancı ve Doğal Kutsal Alanlar*. (1. Basım), İstanbul: YKY, s.432.; J, Wurzer (2015). *Griechische Quellheiligtümer in Kleinasien*. Vienna: Universität Wien, s. 111.

³⁵⁷G. Ateş (2013). *Pergamon'da Ana Tanrıça İnancı Pergamon Krallarının Kültür Politikası ve Ana Tanrıça Kybele*, s.144-145.

alana dâhil edilen bu alanlar çoğu zaman yoğun bir şekilde kullanım görmüşlerdir.³⁵⁸ Hellenistik Dönem kentsel genişleme bölgesinin en kuzey kenarında yer alan bu kutsal alanların gerek yer gereksede şekil özellikleri bakımında Kapıkaya Kutsal Alanı'nı anımsatmaktadır. Kapıkaya'da olduğu gibi bu kutsal alanlarda şehir içinde yükselen kayalıklarda yer almaktadırlar.³⁵⁹ Bu olası kutsal alanlar arasında; Kutsal Alan (?) (Heiligtum) , Büyük Kaya Kutsal Alanı (Große Felsheiligtum) ve Mağara Kutsal Alanı (Grottenheiligtum) alanlarını ele alacağız. Yine bu kutsal alanlar dışında Atölye (?) ve olası ziyafet evi olarak adlandırılan mekalarda bulunmaktadır. Bu mekânlarında kült bağlamında bir işevi olacağı üzerinde durulmaktadır.³⁶⁰

Kutsal Alan (Görsel 2. 4) olarak adlandırılan kompleks kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan uçurumun kuzey kenarını oluşturan ve akropolisin doğu yamacının kuzey kesimini ikiye bölen bir kaya oluşumunun doğu ucunu içine almaktadır. Kayanın içine doğru derinleşen yapı güneydoğudan uzakta görülebilen belirgin konumu ve dik olarak yükselen batı duvarındaki iki niş benzeri açıklık nedeniyle, bu yapı potansiyel bir kaya kutsal alan olarak guruba dâhil edilmiştir. Batı duvarında yer alan iki oval oyuk kaya yüzeyinde toplanan az miktardaki suyu toplamak için birbirlerine dar bir kanalla bağlanırlar. Bu oyukların niş veya giriş deliği de olabileceği üzerinde durulmuştur. Kaya yapısının şekli, suyun varlığı ve üzerinde tanrı (ΘΕΩ) yazısı bulunan bir kil kandilin bulunması buranın dinsel amaçla kullanılan bir kült yapısı olarak yorumlamasını sağlamıştır.³⁶¹

Doğu yamacın kayalık kuzey kesiminde kült alanlarının varlığına dair bugüne kadarki en açık kanıt, mağara kutsal alanı (Grottenheiligtum) olarak adlandırılan yapı tarafından sağlanmıştır (Görsel 2. 5). Kompleks, yukarı yönde iki mekân, batıda bir koridor ve iki mağaradan (mekân 1 ve 2, bir koridor ve mağara 1 ve 2) oluşmaktadır.³⁶² Mağaraların içi insan eliyle birçok değişime uğradığından “Grottenheiligtum” terimi kullanılmaktadır. Mekân 1, mağaraların önündeki kaya platosunun güney yapısını içine almaktadır. Bu alanda kare kaide üzerine konik-silindir üstlük olasılıkla minyatür bir

³⁵⁸F, Pirson, G, Ateş, B, Engels (2012). *Natur – Kult – Raum: Die neu entdeckten Felsheiligtümer am Osthang von Pergamon – ein innerstädtisches Kultzentrum für Meter-Kybele?*. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü (Österreichisches Archäologisches Institut), Cilt 51, s. 283.

³⁵⁹Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.431.

³⁶⁰Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s. 113-5.

³⁶¹Pirson, Ateş, Engels, 2012, **a.g.k.**, s.285-6.; F, Pirson. (2011). *32. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt: Pergamon 2009 Sezonu Çalışma Raporu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.246.

³⁶²Pirson, Ateş, ve Engels, 2012, **a.g.k.**, s. 290.

sunak olarak tasarlamış iki taş obje bulunmuştur. Mekân 2 hattına bakıldığında, kuzeye ve doğuya doğru kaya platosunun kenarı tarafından, güneye ve batıya doğru duvarın temelini oluşturan kayayla çizilmiş ve mekânın güneyindeki oyma ise mekân 1'e olan bağlantıyı sağladığı anlaşılmaktadır. Her iki mekânın batısında, kayadan oluşan bir koridor geçmekte ve alanın kilitlene bildiği tespit edilen kapısı (ana giriş) ise koridorun güney ucundadır. Böylece bu kapı “mağara kutsal alanının” kent tarafından girişini oluşturur. Koridor hem iki mağaraya hemde mekân 1'e geçişi sağlamakta ve iki kanalın geçişinde ev sahipliği yapmaktadır.³⁶³ Mağara 1, kuzey ve güneye doğru çıkıntı yapan iki kaya duvarından oluşmakta ve giriş kısmında özenli çalışılan oyuk bulunmaktadır. Mağara 2 kuzeyde yer almaktadır. Mağara 2'deki kanal mağara 1'in girişine kadar devam eder. Mağara 2 su toplama alanı olarak kullanıldığı ve buradaki su yukarıya doğru çekilerek kullanım görmüş olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan suyun varlığı ve suyun olası rölyef altındaki tekneye bilinçli iletilmesi daha çok dini bir amacı göstermektedir. Bu Kapıkaya Kutsal Alanında olduğu gibi, hem bu alanda hemde “Büyük Kaya Kutsal Alanında” ve ”işlik” alanında da aynı amaç doğrultusunda olduğu düşünülmekte. Ayrıca mağara 2'deki dolgu tabakasının sunduğu zengin buluntulara bakıldığında; terrakotalar ve seramik parçaları ilk sırada yer almakta. Terrakotalar içinde oturan kadın ve giyisili kadın figürleri oldukça fazladır. Bu terrakotaların benzerleri Kapıkaya'da da ele geçmiştir. Poloslu kadın başları, sıvı kâseli eller, oturan aslanlı taht parçalarının da ele geçmesi bir “Ana” tanrıça kültü ile ilgili bir kutsal alan olduğu ve su ile ilgili bir tür rütüelin gerçekleştiği ihtimali üzerinde durulmuştur.³⁶⁴

Doğu yamacındaki doğal kutsal alanlar üzerine yapılan araştırmanın çıkış noktasını “Büyük Kaya Kutsal Alanı” olarak bilinen kompleks sağlamıştır (Görsel 2. 6). Burada bulunan kaya oluşumu kültün kurulmasının çıkış noktası olarak verilmektedir.³⁶⁵ Burada bulunan doğal boyuttan küçük (oturan) bir heykel için kayaya oyulmuş ‘taht’ şeklinde bir kaideden dolayı doğal kutsal alan olarak adlandırılmıştır. Kaidenin yapısına bakıldığında, büyük olasılıkla Pergamon'da çok sayıda ele geçen, pişmiş topraktan yapılan “Ana” tanrıça temsilli tahta oturan figürinleri anımsatmaktadır. Kaidenin bulunduğu bu alan uçurumun bir sınırını oluşturmakta ve doğal kayaya

³⁶³F, Pirson.(2012). 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt: Pergamon 2010 Sezonu Çalışma Raporu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.114-5.

³⁶⁴Pirson, 2012, **a.g.k.**, s.116-118.

³⁶⁵Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s. 117.

oyulmuş birden fazla terasa yayılmaktadır. Kaidenin hemen altındaki ana terasa giriş güneydoğudandır. Kutsal alan, üzerinde kaidenin bulunduğu merkezi kayanın üst kısmında kuzeydoğuya doğru bir teras duvarı ile çevrelenmiştir.³⁶⁶ Ana terasta heykel kaideli kaya kompleksinin altında adak koymak için kullanılmış olabilecek alçak bir seki vardır. Sekinin güneydoğusunda kaya zeminine iki oyuk oyulmuş; oyuklardan biri halen tam olarak kesilmiş bir taşla kaplı olması, yiyecek ve içecek sunularının konulması için oluşturulmuş yapay bir alan olabileceği üzerinde durulmaktadır. Alanın “Ana” tanrıça kült alanı olarak ele alınmasında; su teknesi, suyun bilinçli olarak kaya yüzeyinde yönlendirilmesinin yanı sıra toplamda 160 tane küçük parça halinde ele geçirilen terrakotalar arasında, üç tanesi oturan kadın ve Eros’a ait kanat parçaları ile kaya terasları ve heykel kaidesinin güneydoğu yönelimi (Mamurt Kale) “Ana” tanrıça kültü için kült alanı olarak ele alınmasını sağlamıştır. Buranın su ile olan ilişkisi ve Kapıkaya kutsal alanı ile paralellikler bulunan çok sayıda merdiven biçimli, yuvarlak tasarımlar bir kült amacını göstermesi açısından önemlidir.³⁶⁷

Burada ele geçirilen buluntu malzemeleri genellikle MÖ 2. ve 1. yüzyıllara tarihlemektedir. Ele geçen kap formları MS 1. Yüzyıla kadar götürülsede, karakteristik Roma formlarının olmayışı burasının Geç Hellenistik Dönem’e tarihlemesi gerektiğini göstermektedir.³⁶⁸

Bergama’da eldeki verilere bakıldığında olası kutsal alanların şehir dışı peyzaja bağlı kalınmadan surlarla çevrili kent alanında da var olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun asıl sebebi ise “kırsal yaşam” ile “kenti” bütünlemek olarak değil tamamen bireysel ve doğal özellik olan mağara, su ve kaya birincil kaynak olarak ele alınmış ve bunun sonucu olarak da şehir içinde doğal “Ana” tanrıça kutsal alanlarının oluşturulduğu düşünülmekte. Doğru yamacı kült alanlarının kentsel alana dâhil edildikten sonra kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda bu daha da anlam kazanmaktadır. Her ne kadar dağınık olarak oluşturulmuş olsalarda bu kült alanlarına bakıldığında bir kentsel gelişim ile çevrili olduğu gözlenmektedir.³⁶⁹

Doğu yamacının kuzey kısmındaki, İlyas Tepe’deki kutsal alanda tıpkı Büyük Kaya Kutsal alanında olduğu gibi burada da kayaya oyulmuş bir taht yapısı vardır. Ayrıca alanda elde edilen terrakota parçaları arasında tarıca betimlemelerininde yer

³⁶⁶ Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.432.

³⁶⁷ Pirson, Ateş, ve Engels, 2012, **a.g.k.**, s. 288; Pirson, 2011, **a.g.k.**, s.246.

³⁶⁸ Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.432.

³⁶⁹ Pirson, Ateş, Engels, 2012, **a.g.k.**, s.299.

alması burasının “Ana” tanrıçanın kült alanı olarak faaliyet yürüttüğünü göstermektedir. Burada yer alan kaya taht olasılıkla kült faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bir terasın üst kısmında yer almış olmalıydı. Ayrıca İlyas Tepe’deki bu kaya tahtı Pergamon çevresinde bulunan ve incelenen tüm alanlara nazaran Mamurt kaleyi net görecektir. şekilde koumlandırılarak ilişkilendirilmeside önemlidir.³⁷⁰

Pergamon tepesinin batı yamacında yer alan doğal kutsal alanlarının ise bu yöndeki Kapıkaya ile görüş acısında oldukları tespit edilmiştir. Bu alanların hem doğal kutsal alanlar olarak kent içinde yer alması hemde büyük kült merkezleri ile aynı görüş açısında olmaları bu çevrede oturan kişilerin burayı ziyaret etmesini sağlamış olmalıydı.³⁷¹ Bu kült alanları ile merkez alanlar arasında görsel bağlantı tapınıcılar tarafından fark edildikten sonra kent sınırlarındaki kutsal alanlar ile merkez alanlar arasında dini ve doğal bir bütünlük oluşturmak istediklerini göstermektedir. Bergama şehrinde yer alan bu doğal kaya alanlarının “Ana” tanrıça kültü ile olan bağlantısının diğer bir sebebi ise, ıssız tepelik alanlarda tapınım gören Phrygia “Ana” tanrıçasının bu alanlar ile olan banzerliğidir.³⁷²

Bu olası kutsal alanlarda doğal ortamın jeolojisi olabildiğince değiştirilmeden yalnızca gerektiğinde bir takım düzenlemelerde bulunarak doğal yapıya oldukça sadık kalınmıştır.³⁷³ Bu değişiklikler arasında göze çarpan ilk bağlantılardan biride gerek kent içi gerek kent dışındaki kutsal alanların ortak bir noktaya Mamurt Kale kutsal alanına soyut bağlantısıdır. Mamurt Kale örnek alınarak niş ve tanrıça kabartmalarının yönü bu aksına göre konumlandırılmış ve böylece kutsal alanlar arasında bir bütünlük sağlanmaya çalışılmış olmalıydı.³⁷⁴ Şehir içi kutsal alanların bilinçli olarak Mamurt Kale’ye (veya Kapıkaya Kutsal Alanı) doğru yönlendirilmesi burasının merkez üst olarak seçildiğini göstermektedir. Günümüz yorumu ile açıklarsak şayet Mamurt kale’nin kible; şehir içi doğal kutsal alanlarının ise Mamurt Kale baz alınarak oluşturulan ve insanların dini ihtiyaçları doğrultusunda istedikleri zaman kolayca erişim sağladığı ibadethaneleri (tapınakları) olarak ele alabiliriz.

³⁷⁰Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.434.

³⁷¹Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.434.

³⁷²Pirson, Ateş, ve Engels, 2012, **a.g.k.**, s.300.

³⁷³Ateş, 2013, **a.g.k.**, s.144.; “Smyrna’da kentin akropolisi olan Kadifekale’nin batı yamaçlarında, sur içi alanda yer alan nişler bu tip bir doğa kutsal alanını işaret ediyor olabilir.” G, Şakar, (2020). *Helenistik ve Roma Döneminde Smyrna’da Meter Kültü Üzerine Bir Değerlendirme*. TÜBA-AR 27, s.252.

³⁷⁴Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.434.

2.2.1.2. Açık Hava Kutsal Alanları

2.2.1.2.1. Mamurt Kale (Asperdon) Kutsal Alanı

Tanrıçanın asıl tapınım alanının kentin dışında; açık hava tapınakları olarak nitelendirilen alanlar olduğu gözlemlenmiştir.³⁷⁵ Tanrıçayı Phrygia'daki asıl kimliği olan ” *doğa tanrıçası, dağların tanrıçası*” sıfatını ile burada görmekteyiz. Tanrıça, diğer kült alanlarında olduğu gibi Asperdenon Dağı'ndada 'o dağın tanrıçası' anlamındaki toponym bir isim olan 'Aspordene' epithetini almıştır.³⁷⁶ Tanrıça Phrygia'da yüksek, dağlık ve kayalık alanlar üzerine konumlandırılmış kült mekân formunun Pergamon'da da devam ettiğini söyleye biliriz.

Bu kült alanlarından en önemli olanı ve ” merkez alan” olarak da nitelendirebileceğimiz Yunt Dağı'nda (Asperdenon Dağı) yer alan Mamurt Kaledir. Kutsal alan Pergamon'a 30 km mesafededir.³⁷⁷ Bugün Kınık'ın güneyindeki Mamurt Kale batısında Örtülü ile kuzeydoğuda Karadere köyleri arasında yer alır.³⁷⁸ Strabon:” ...Pergamon çevresindeki kayalık ve çıplak Asperdenon Dağına da 'Asporenon' dememiz gerekir. Bu dağın tepesinde Tanrılar Anası 'Asporene' ye ait tapınak vardır.”³⁷⁹ Şeklinde Asperdon dağından bahsetmektedir. Strabon'un bu ifadesinde de anlaşılacağı üzere bu alan Yunt Dağı'nın doruğunda kayalık bir alan üzerine konumlandırılmış önemli bir kült merkezidir. Kutsal alanın MS 17. yy depreminde yıkıldığı düşünülmektedir. Birçok mermer parça civardaki köylüler tarafından evlerinin temellerinde kullanılmak üzere götürülürken çok ağır parçalar alanın zor coğrafi koşulları nedeniyle yerlerinde korunmuştur. Bu tapınak ilk olarak 1887 yılında Schuchhardt tarafından Yunt Dağı'nda yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmış ve 1909 yılında da özellikle arşitrav yazıtı ile kesinlik kazanmıştır.³⁸⁰ Buranın MÖ 3. yüzyıldan daha geri bir dönemde (MÖ 5. yüzyılda) tapınım görmeye başlamış olabileceği ancak Pergamon Krallığı Dönem'inden itibaren burası özgün yapısını da koruyarak çeşitli yapılar ve onarımlar ile bir kült merkezi haline dönüştürüldüğü bilinmektedir.

³⁷⁵Batı Anadolu'da, kent dışında yer alan “Ana” tanrıça tapınım alanları için Bkz. Ephesos Panayır Dağı; Soykal, F (1998). Denkmäler Des Kybele-Meterkultes In Ephesos. Viyana-Avusturya: Universitat Wien, Institut für klassische Archäologi, s. 22-38.; Metropolis Uyuzdere Mağarası ve Batı Anadolu'da yer alan diğer kutsal alanlar için kısaca bkz. ; A. Ekin Meriç (2007). *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.5-7, 72-4.

³⁷⁶Üreten, 2011, **a.g.k.**, s.99.

³⁷⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.245.; Agelidis, 2014, **a.g.k.**, s.390.

³⁷⁸A. Conze; P. Schazmann (1911). *Mamurtkaleh ein Tempel der Göttermutter Unweit Pergamon*. Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, 9. Berlin, s.14.

³⁷⁹Strabon, XIII, II. 6.

³⁸⁰Üreten, 2003, **a.g.k.**, s.37.

“Ana” tanrıça Aspor done dağında yer alan “Ana” tanrıça Theon (tanrıların anası) tapınağı (Görsel 2. 7) Pergamon kralı Philetairos döneminde (MÖ 283-263) itibaren inşa edilmiş ve daha sonra ardıllarınca restore edilerek yeni bir görünüme kavuşturulmuştur.³⁸¹ Tapınak kuzey-güney yönünde uzanmakta ve cephesi güneye bakmaktadır. Kutsal alanın merkez noktasında yer alan tapınağın önünde bir sunak bulunmakta ve tapınağın kuzey-güney yönü aksine sunak doğu-batı yönünde yapılmıştır ve batısında üç basamaklı merdiven yer almaktadır. Tapınakta yapı malzemesi olarak trakit taşı kullanılmış, büyük kesme kütle taşlar ile harçsız inşa edilmiş ve etrafı sütunlu galeri ile çevrelenmiştir. Alçak bir podyuma ve tipik Dor yapılarında gördüğümüz gibi üç basamaklı krepise (basit bir Ante) sahip olması nedeniyle tapınak küçük tapınakların merdivenli kaidelerine en iyi örneği vermektedir.³⁸² 12.92 x 9.60 m ölçülerinde bir alan üzerine oturan yapının stylobate 11.35 x 7.20 m’dir ve cellaya giriş sağlayan kapının genişliği ise 1.60 m’dir. Anteler arasında yivsiz tamburlardan oluşan iki adet sütun bulunan yapının ön tarafında, sunağa bakan cephede, törenlerde görevlilerin ayinleri yönetmelerine olanak sağlayacak genişlikte bir düzlem ve bunun ortasında tam cellanın girişine denk gelecek şekilde ortada, yapıya ulaşımı sağlayan üç basamaktan oluşan dar bir merdiven yer almaktadır. Templum in antis planlı tapınak, kareye yakın bir cellaya (naos) ve celladan derince bir pronaosa sahip, üçlü triglif-metop sistemine göre inşa edilmiştir. Cellanın arka tarafında, olasılıkla kült heykelinin kaidesine ait olan ‘U’ şeklinde podyum izleri görülmektedir.³⁸³

Pergamon Krallığının kuruluş yıllarında Magneisia Ovasında tanrılar anasına tapınak inşa ettirmesi Pergamon krallığının gücünün siyasi sınırlarının da ötesinde olduğunu göstermesinin bir yolu olarak da değerlendirilebilir.

Üreten: “Bilindiği üzere MÖ III. yüzyılın ilk yarısında Pergamon Krallığı daha kuruluş yıllarındadır. Philetairos’un kendisine ait olan topraklar ise ancak Pergamon’un Kale Dağı’ndan görülebilen merkezi Kaikos Ovası ve onu sınırlayan dağ zincirinin yamaçlarını

³⁸¹Agalidis, 2011, **a.g.k.**, s.178. ilk dönemlere ait kült heykelinin bulunduğu kaide ve sunak Philetairos zamanında değiştirilmeden korunmuştur.; Agalidis, S. (2014). *Anadolu’da Helenistik bir Başkent Pergamon: Pergamon’da Tanrılar ve Kutsal Alanlar.* (Ed: F. Pırson, A. Scholl), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.390.

³⁸²E. Ohlmutz (1941). *Die Culte und Heiligtümer der Götter in Pergamon.* Würzburg, s.74.; Naumann, 1983, s. 248.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.246.; Ayrıca tapınak mimarisi ile Pergamon Athena Kutsal alanı arasındaki benzerlik için Bkz. Z. Gider Büyüközer (2019). *Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl.* Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, s.106-7.;S. Agelidis (2009).” Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions” *Cult and Landscape at Pergamon.* Oxford: Publishers of British Archaeological Reports, s.50.; S. Patacı (2007).” *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu’da Kybele Tapınımları.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.31.

³⁸³Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, s.15-8.; H, Üreten (2011). Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı. Uluslararası Bergama Sempozyumu 7-9 Nisan I. Cilt, İzmir: Ege Üniversitesi, s.101-2.

kapsayan bölge kadardı. Ayrıca, Kaikos'un yukarısında ve oldukça yakınında Germe vadisi (Soma) boğazında Seleukosların bir sınır kalesi yani Nakrasa, sahilde ise Pitane (Çandarlı) kenti yer alıyordu. Durum böyle olunca siyasi nüfuz kazanmak amacıyla muazzam servetini devreye sokan Philetairos, verimli Magneisa Ovası'na hükmetme yolu olarak bu dağı sağlam bir biçimde elde tutmak istemiş ve bunu komşularına ve düşmanlarına göstermek arzusuyla da Ana Tanrıça "Ana" tanrıça'ya bir tapınak vakfetmiştir.³⁸⁴

"Ana" tanrıça kültürüne baktığımızda doğa ile iç içe bir tapınım görmekteyiz. Ancak Philetairos, Mamurt Kale'de "Ana" tanrıça tapınımlarında daha önce görmediğimiz büyük ve sıra dışı bir tapınak inşa ettirmesi siyasi bir hamle olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.³⁸⁵ Çünkü kutsal alanın stratejik ve coğrafik açıdan da Pergamon'u görmesi Pergamon Krallığı'na önemli bir prestij kazandırmıştır. Özellikle çevresine yer alan Pitane, Aigaia, Andramytion gibi şehirleri de etkilemeyi başarmıştır.³⁸⁶

Asperdone kültü ile ilgili olarak üç adet epigrafik yazıt ele geçirilmiştir. Bu yazıtlarda ikisi onur, biride adak yazıtıdır. Yazıtlarda en erken tarihli olan ve tapınak arşitravı üzerinde yer alan : Φιλεταιρος Ατταλου Μητρι Θεων", "*Attalos'un oğlu Philetairos (bunu) tanrıların anasına (adadı)*" yazıt oldukça önemlidir.³⁸⁷ Pergamon Krallığı'nın ilk hükümdarı olan Philetairos döneminden itibaren inşa edilmesi ve Philetairos'un ardıllarınca da kabul görmesi bu kültürün bir devlet dini olarak yasallaştığını göstermektedir.³⁸⁸ Bu yazıt dışında Mamurt Kale'de iki onur yazıtı daha ele geçirilmiştir. Attalos'un karısı Antiokhis (Seleukos Komutanı I. Antiokhos'un kızı) adına yaptırdığı bronz heykel üzerinde yer alan onur yazıtında: "Ατταλος Φιλεταιρου Αντιοχίδα την γυναίκα" tapınağa bağışladığı anlaşılmaktadır.³⁸⁹ Diğer yazıt ise tapınakta görev yapan rahibe Metreis tarafından : Βασιλει Ατταλωι / Σωτηρι Μητρεις η / ιερεια..." (*Kral Attalos Soteris için rahibe Metreis...*) kral Attalos (Soteris) için tapınağa bağışta bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır.³⁹⁰ Bu yazıtlar sayesinde hanedan mensuplarının yanı sıra vatandaşlar içinde Mamurt Kale'deki kült alanının şehir

³⁸⁴H. Üreten (2006). *Mamurt Kale'de Meter Asperdone Kültü*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, s. 214.; Agalidis, 2014, **a.g.k.**, s.391.

³⁸⁵Agalidis, 2011, **a.g.k.**, s.179.

³⁸⁶Agalidis, 2009, **a.g.k.**, s.51.; Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, s.42-43.; M, Tozan. (2017). *Pergamon'un Yolları: Antikçağ'dan Bizans'a Bakırçay (Kaikos) Havzası'nın Yol Sistemi*. Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXII/2, s.554-5.

³⁸⁷Ohlemutz, 1941, **a.g.k.**, s.175.; Agalidis, 2014, **a.g.k.**, s.390.; Üreten, 2006, **a.g.k.**, s.213.

³⁸⁸Kent yöneticileri tarafından desteklenmesi Hellenistik Dönem'de pek sık görülmeyen bir özelliktir. Bu özellik Pergamon dışında yalnızca birkaç kent görülebilmektedir. Bunlardan biride Hellenistik Dönem'in önemli kentlerinden biri olan Metropolis (Meter Galliesia Kutsal Alanı) kentidir. Burada yer alan tapınak mağara kült alanının kent yönetimi tarafından onurlandırılmıştır; Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.68.

³⁸⁹Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, s.10.; Üreten, 2006, **a.g.k.**, s.214-215.

³⁹⁰Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, s. 6-7; Üreten, 2006, **a.g.k.**, s.215.

merkezinde yer alan tanrılar kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Kutsal alanın yanında yer alan stoa kalıntıları Pergamon'dan gelen tapınıcıların burada kaldığını göstermektedir. Tapınak tabanında ve tapınağın doğu kısmındaki hol ile tapınak arasında çok sayıda pişmiş topraktan yapılan terrakotalar ele geçmiştir (Görsel 2. 8). Bu kült objeleri ayakta ya da oturur vaziyette, başında polos, ellerinde havaya kaldırdıkları tympanon (tef) ile tanrıça onuruna düzenlenen kutsal törenlerdeki tapınıcılar olabileceği; uzun elbiseli, naikos içindeki kabartma levhalar ve kucağında ya da iki yanında aslanları ile çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. İki örnekte ünlü Pergamon Sunağı'ndaki betiminden bildiğimiz aslan sırtındaki tanrıça pozudur.³⁹¹ Diğer önemli bir tasvirde tahta oturur vaziyette kucağında bir çocuk ile olan betimidir. Tanrıça genel olarak oturur şekilde önemli belirteçleri (atribütleri) olan tympanon, phiale ve aslan ile birlikte betimlenmiştir.³⁹² El yapımı hayvan heykelciklerinin ise kurban olarak sunulacak hayvanı temsil ettiği düşünülmektedir.³⁹³ Ayrıca tapınak alanında olduğu kadar da tapınak çevresinde de çok sayıda önemli buluntular ele geçmiştir.³⁹⁴ Burada ele geçen ve tek örnek olan seramik parçası üzerinde ki "ATTIN"³⁹⁵ yazısı ile flüt çalgıcısının tasviri (Görsel 2. 9) ve terrakota heykelcikleri arasında Attis betiminin belirli özelliklerinden olan uzun kollu bir giysiyle kaplı bir kol parçası net olmamakla birlikte Attis tapınımının olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.³⁹⁶ Hatta Attis tapınımının Pergamon üzerinden mi Roma'ya taşındığı olasılığı noktasında baktığımızda buradaki Attis tapınımının varlığı özellikle önemli kılınmaktadır.³⁹⁷ En yoğun ve zengin buluntuların MÖ 3. ile 2. yüzyıllar arasına tarihlenmesi krallığın teşfikiinin en bariz sonucudur.³⁹⁸ MÖ 1. yüzyıldan itibaren Pergamon krallığının vasiyet yolu ile Roma'ya bırakılmasından sonra külte dair bulguların azalması buranın Pergamon Krallığı ile birlikte önemini yitirdiğini göstermektedir.³⁹⁹

³⁹¹ Roller, 2013, **a.g.k.**, s.247,249.; Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, Levha XII. 3.

³⁹² Şenyurt, Y- S, Durugönül (2018). *Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli*. Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları, Olba XXVI, s.316.

³⁹³ Roller, 2013, **a.g.k.**, s.247.; Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, Levha XII. 4 (kayıp): Ohlemutz; "Ana" tanrıça burada Kourotraphos özelliği ile karşımıza çıkmaktadır.

³⁹⁴ Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, s.40.; Bunun dışında ele geçen buluntular için Bkz. **a.g.k.**, s.39-40.

³⁹⁵ Roller bunun Attis tapınımını göstermenin yanında Anadalo'da sık kullanılan bir adı da temsil diyor olabileceği üzerinde durmaktadır. Roller, 2013, **a.g.k.**, s.250.

³⁹⁶ Agalidis, 2009, **a.g.k.**, s.51.; Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, s.41.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.250.

³⁹⁷ Naumann, 1983, **a.g.k.**, s.250.

³⁹⁸ Agalidis, 2009, **a.g.k.**, s.51.; Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, s.37-41.

³⁹⁹ Agalidis, 2014, **a.g.k.**, s.391.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.248.

2.2.1.2.2. *Kapıkaya (Pindos) Kutsal Alanı (Mağarası)*

Kent dışında bulunan diğer kutsal alan ise Pergamon'un 5 km kuzeybatısında Pindasos (Kozak) Dağları'nda yer alan Kapıkayadır (Görsel 2. 10).⁴⁰⁰ Kutsal alan ilk olarak mağara ve kaya terasından oluşmakta idi. Mağara alanının, kaya parçasının kopması sonucu düşerek küçük bir kaya parçasına çarpması ile oluşmuştur. Mağara kareye yakın 4.5x 4 m ölçülerinde dir.⁴⁰¹

Mamurt Kale'ye oranla daha basit bir kült alanı olan Kapıkaya mağarası önünde bir su kaynağı ve duvarlara adakların, kandillerin yerleştirilmesi içinde nişler ve banklardan oluşmaktadır.⁴⁰² Buranın kült alanı olarak seçilmesinde olasılıkla su kaynağının yanı sıra görkemli kaya yapısı rol oynamış olmalıydı. Bilindiği üzere "Ana" tanrıça ıssız alanlar ve kayalar ile özel bir bağlantısı bulunmaktadır. Kaynak suyu mağaranın kuzeyindeki olası kaynak duvarından gelir ve derin bir kanal üzerinden batıya doğru akar ve basamakların üzerinden aşağıya doğru inerek mağaradan kaya terası yönünde mağarayı terk eder. Bununla birlikte, oluklar kapatılıp su doğuya, büyük su havzasına da yönlendirilebilir. Mağaranın kuzey-batı duvarı, aşınmış bir kanal ve birkaç çivi ve dübel deliği ile kandil ve adak hediyeleri için küçük nişler içermekte. Mağaranın güneybatı duvarı ise niş duvarı olarak da bilinir; farklı büyüklük ve derinliklerde çok sayıda niş bulunmaktadır.⁴⁰³ Yerden 60 m yükseklikte terasın arka kısmında yer alan mağara içerisinde nişler ve basamakların yanı sıra terasta merdiven sunak ve nişler bulunmaktadır.⁴⁰⁴ Mağaranın güneybatısındaki terasta, biri batıda diğeri kuzeyde olmak üzere birbirine dik açılarda düzenlenmiş iki oturma sırası vardır. Bankların üst kenarları 0,50 m olup kuzeybatı köşesinde geniş bir drenaj kanalı ile ayrılmıştır. Kuzey duvarında, biri dikkat çekiçi biçimde geniş ve derin olan birkaç niş bulunmaktadır. Niş teras katından 0.75 m yükseklikten başlar ve 1.30 m genişliğinde ve maksimum 0.60 m derinliğindedir. Büyük olasılıkla bir kült imgesine hizmet etmiş olmalıydı. Nişin üzerinde ve teras katında çatı yapımında kullanılmış olabilecek birçok delik ve işlemler bulunmakta. Bunlar, mağaranın artık bir kült alanı olarak yeterli gelmediği ve terasa kadar genişletildiği ikinci bir genişleme evresine aittir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰Roller, 2013, **a.g.k.**, s.248.; Agalidis, 2014, **a.g.k.**, s. 387

⁴⁰¹Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.120.

⁴⁰²Kapıkaya Kutsal Alanının benzer olan diğer bir kutsal alan ise Metropolis Uyuzdere "Ana" tanrıça mağarasıdır. İkisi arasındaki fark Kapıkaya Kutsal Alanının; bir pınara ve nişlere sahip olmasıdır. Ekin Meriç, 2007, **a.g.k.**, s.72.

⁴⁰³Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.121.

⁴⁰⁴Vermaseren, 1987, **a.g.k.**, s.125.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.248.; Agalidis, 2014, **a.g.k.**, s.389.

⁴⁰⁵Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.121-2.

Kültün başlangıcı kesin olarak bilinmemekte; başlangıçta kült alanı muhtemelen bölgedeki çobanlar ve seyyahlar tarafından kullanım görmüş olmalıydı. Kült görüntüsü günümüze ulaşmamıştır, ancak büyük olasılıkla kaya terasındaki büyük niş içine yerleştirilmiş olduğu üzerinde durulmakta. Nişin genişliği, tahta oturan tanrıça figürünü yağmur ve rüzgârdan korumak için bir çatı yapısı ile örtüldüğünü anımsatması bakımından önemlidir. En erken buluntular MÖ 3. yüzyıldaki kült faaliyetini doğrulamakta ve kutsal alanın ilk genişlemesi de tek başına mağaranın artık yeterli olmadığı bu zamanda gerçekleşmiş olmalıydı⁴⁰⁶

Buluntuların çoğu erozyon nedeniyle stratigrafisi saptanamayan dik yamaçtan sağlanmıştır. Genelde terrakotalar, kandiller, unguentariumlar ve Helenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenen seramik parçalarından oluşmaktadır. Terrakotalar, Hellenistik Dönem'e tarihlenmekte ve genelde aslanların bulunduğu tahtta oturan tanrıçayı temsil ederler. Fazlaca olarak ele geçen kandiller, unguentariumlar ve seramik parçaları da Helenistik Döneme tarihlenmektedirler. Roma Dönemine ait seramikler genelde pişirme kapları, amphoralar ve sigillatılardır.⁴⁰⁷

Burada “Ana” tanrıçanın yanı sıra Attis’e de tapınıldığı düşünülmektedir.⁴⁰⁸ Özellikle alanın su ile olan ilişkisine bakıldığında; su rütieli ile ilgili amaçlar için kullanılmış olmalıydı: kült imgesi, her yıl “Ana” tanrıça ve Attis'in sembolik kutsal düğününden sonra Bahar Şenliği'nde yıkandığı bilinen töreni hatırlatmaktadır. Bahar Şenliği, Attis'in ölüm ya da diriliş törenini kapsıyordu ve toplamda üç gün sürüyordu. Gece törenleride meşale ve kandiller ışığında gerçekleştirdi; kadın ve erkek guruplarında oluşan topluluklarca meşaleler ellerde taşınırdı, büyük olasılıkla kullanılan meşaleler günümüze ulaşmamış olsalarda ele geçen kandillerde bu tür bir kutsal töreni açıklaması bakımından önemlidir. Ayrıca ele geçen unguentariumlar (gözyaşı kabı) her ne kadar “Ana” tanrıça kültü ile bir bağlantıyı tam olarak açıklamasa da bu kutsal tören için kullanılmış olmaları muhtemeldir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.123-4.; Agalidis, 2011, **a.g.k.**, s. 177.

⁴⁰⁷Patacı, 2007, **a.g.k.**, s.31.; Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.122-3.

⁴⁰⁸Agalidis, 2014, **a.g.k.**, s.389.; Attis (Attes) mitolojik anlatım için Bkz.; Erhat, 2012, **a.g.k.**, s.15-16.; Ayrıca antik kaynaklarda (Anth.Pal. 6. 217, 20, 34, 37) “Ana” tanrıçanın hadım rahibinin bir mağaraya sığındığı ve orada ona bir aslan saldırdığını bunun üzerine, Gallus dağınık saçını sallayıp tympanonun çalınca hayvan korkup kaçması üzerine kurtarıcısı olan “Ana” tanrıçaya adaklar sunduğu söylemektedir. Bu anlatımda yola çıktığımızda Attis- Gallus bağlantısından yola çıktığımızda tanrıça onuruna tapınıcılar tarafından da adaklar sunulduğunu ve kült törenlerinin yapıldığını rahatlıkla söyleye bilmekteyiz. Roller, 2013, **a.g.k.**, s.269.

⁴⁰⁹Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.124.; Radt, 1999, **a.g.k.**, s. 243-4.; A. Ekin Meriç (2013). *Metropolis İonia III: Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları*. (1. Basım), İstanbul: Homer Kitabevi, s. 70.

Burası MÖ 3. yüzyıl ile MS 4. yüzyılları arasında Pergamon’da “Ana” tanrıça için kullanılan kutsal alanlardan biridir.⁴¹⁰ “Ana” tanrıça kültüne ait zengin buluntuların MÖ 2.- 1. yüzyıl arasına tarihlenmesi kutsal alanın en parlak döneminin bu aralıkta olduğunu göstermektedir. Ancak Roma Dönemi’nde alan değişime uğrayarak “Ana” tanrıça kültü yanında Mihtras kültü de tapınım görmeye başlamıştır.⁴¹¹ Ancak Mithras kültüne Roma Dönemi’nde tek başına mı burada tapıldı veya “Ana” tanrıçanın yerini tamamen mi aldı yoksa kültler arasında bir birliktelik mi ortaya çıktı belirsizdir.⁴¹²

Kapıkaya kutsal alanında şuan için elde edilen veriler doğrultusunda burada “Ana” tanrıça kültü MÖ 3. yüzyıldan itibaren kült merkezi haline getirilmiş (Philetairos zamanından önce de kullanılmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır) ve Mamurt Kalede olduğu gibi hükümdarlar tarafından sunulan bir adak ve mimari yapılanma izine rastlanılmamış olması buranın Mamurt Kale baz alınarak oluşturulan bir kutsal mekân olduğu düşünülmektedir.⁴¹³ Bizler bu tarz kırsal alanlardaki kutsal mekân formlarını Anadolu’da yaygın olarak Phrygia’da görmekteyiz. Phrygia’dan iyi bir örnek olan Kalehisar’ın yanı sıra Phokaia, Ephesos ve Kyzikos’ta⁴¹⁴ da benzerleri mevcuttur.⁴¹⁵ Özellikle “Ana” tanrıça tapınımında önceleri coğrafyanın doğal ekolojisini kullanılarak yapılan kült merkezleri zamanla Hellenistik Dönemi’nde etkileriyle tapınak modelleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁶

2.2.1.2.3. Molla Mustafa Tepesi Kutsal Alanı

Diğer bir kutsal alan ise Molla Mustafa Tepesidir. Burası 20. yüzyılın başında sonradan keşfedilen ve diğer kutsal alanlara nazaran pek bilinmeyen “Ana” tanrıça kutsal alanı Bakırçay Ovası’nın kuzey kenarında, Dikili yolu güzergâhında Pergamon’a 9,7 km mesafede yer alır. 2006-2011 yılları yüzey araştırmalarında önemli buluntular ele geçmiştir. Ele geçen buluntular doğrultusunda Geç Klasik- Erken Hellenistik

⁴¹⁰Vermaseren, 1987, **a.g.k.**, s.125. Tam anlamı ile Roma’da uygulanan bir “Ludi Magelensia”dan bahsetmek mümkün değilsede bu tarz bir törenin yapıldığına dair önemli veriler sunmaktadır.

⁴¹¹Patacı, 2007, **a.g.k.**, s.31.; Agalidis, 2009, **a.g.k.**, s.52.

⁴¹²Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.125.

⁴¹³Agalidis, 2009, **a.g.k.**, s. 52. ; “Mimari parçalara bakıldığında MS 2. yüzyılda Dor düzeninde bir tapınak planını hatırlattığı da belirtilmekte; bu tapınağın Roma Dönemi’nde kutsal alanın geçirmiş olduğu değişikliklerden biri olarak geçmektedir.” Wurzer, 2015, **a.g.k.**, s.122,125.

⁴¹⁴M. Korkmaz, T. Aydın (2019). *Eğridere Açık hava Tapınım Alanı Işığında Kapıdağı Yarımadası’nda Kybele Kültü*. Ankara: SAGE Yayıncılık, s.469-484.

⁴¹⁵Roller, 2013, **a.g.k.**, s.248.; Phrygia kaya sunakları ve basamaklı anıtlar için kapsamlı çalışma için Bkz.; Bernt- Ersöz, 2006, **a.g.k.**, s.16-48.

⁴¹⁶Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.422.

Dönem’den MS 1. yüzyıla kadar kullanım gördüğü belirlenmiştir.⁴¹⁷ Tepenin kuzeybatı eteğinde bulunan bir çiftlik dışında alan boştur ve hala yabani bir yapıya sahiptir. Genel olarak herhangi bir mimari kalıntı alanda saptanamamış ancak yoğun olarak “Ana” tanrıça betimli terrakotalar ve seramik parçaları tespit edilmiş.⁴¹⁸

Burasıda diğer açık hava kutsal alalarında olduğu gibi dikkat çekiçi coğrafi yapısı ve sarp kayalık alanların bulunması dolayısı ile cazip bir “Ana” tanrıça kutsal alanı olarak elverişli bir yapıya sahiptir (Görsel 2. 11). Tepenin üzerinde doğu-batı aksanlı uzanan bir plato ve bu plato üzerindede muhtemel kült aktivitelerinin yapıldığı bir teras yer almaktaydı. Plato batıda bir kaya ile sınırlandırılmıştır. Kayanın platoya bakan kısmı özenle düleştirilmiş ve özenli dört köşe bir niş açılmıştır. Bu niş burasın kutsal alan olduğuna dair göze çarpan ilk veriyi oluşturmaktadır. Büyük ihtimalle içinde tanrıçanın betiminin yer aldığı bu nişin “merkezi kutsal alan” olan Mamurt Kale’ye doğru bir hat düzleminde yerleştirilmiş olması dikkat çekicidir. Olasılıkla böyle bir yönelim ile Mamurt Kale ile olan bağı belirtmek ve yukarıda da değindiğimiz gibi civardaki diğer tanrıça kutsal alanlarının da böyle bir yol izlemesi Mamurt Kale yönelimli merkezi bir alan oluşturma bilincinden doğmuş olmalıdır. Bu bağlantı aynı zamanda Molla Mustafa Tepesi’nde ele geçen terrakotta figürleri ile Mamurt Kale figürleri arasında hem işçilik hem de ikonografik olarak benzerlik göstermesi bu gerekçeyi doğrular niteliktedir. Bu iki kutsal alanda tanrıça hem naikos içinde hemde tahtta oturur vaziyette yer almaktadır.⁴¹⁹

Ana platonun ve üzerinde niş bulunan kayanın kuzeybatısında; Kuzeyde büyük bir kaya ile doğu ve batıda da iki kaya ile sınırlandırılmış içerisinde yoğun olarak terrekota parçalarının bulunduğu bir adak çukuru bulunmuştur. Büyük kaya yüzeyinde kabaca işlenmiş iki oval niş görülmektedir. Adak çukurunda ele geçen malzeme, bu alana yerleştirilen adak eşyalarını temsil etmekteydi. Yoğun bulunan terrakota parçalarından 125 tanesi tanımlanmıştır. Bunlar içerisinde dans eden iki kadın, üç tane Eros ve bir Attis örnekleri dışında tamamının “Ana” tanrıça betimlemeleri olması bu alanın yalnızca tanrıça için tapınımda bulunan bir kutsal alan olduğu tespit edilmiştir. Ele geçen buluntular ışında burasının Erken Hellenistik Dönem’den Erken Roma Dönemi’ne kadar gidildiği saptanmıştır.⁴²⁰

⁴¹⁷Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.426.

⁴¹⁸Ateş, 2013, **a.g.k.**, s. 145.

⁴¹⁹Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.428-430.

⁴²⁰Ateş, 2014, **a.g.k.**, s.428-430.

2.3. Phrygia “Ana” Tanrıça İkonografisinden Pergamon “Ana” Tanrıça ikonografisine

Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisine geçmeden önce tanrıçanın kısaca Yunan dünyasına geçiş sürecine ve zamanla “Ana” tanrıça ikonografisindeki değişimlere bakmamız tanrıçanın geçirdiği ikonografik değişimi anlamlandırmamız açısından önemlidir.

“Ana” tanrıçanın ikonografisini oluşturacak ilk eser Geç Hitit etkisini de içinde barındırarak MÖ 7. yüzyılda ortaya çıkmıştır. ‘*Kubaba- Kybele*’ isimlerindeki benzer ses gibi “Ana” tanrıça (*Matar*) bazı ikonografik⁴²¹ özelliklerinde ‘*Kubaba*’ ile benzerlik taşısa da genel olarak farklılık göstermektedir. Tanrıça genel olarak ayakta ve cepheden betimlenir. Eller göğüs hizasında elinde nesne vardır. Sağ elinde nar veya acık formlu bir kap, kithara sol elinde ise kuş tutmaktadır.⁴²² Başında polosü ile ayakları kapatacak şekilde uzun bir elbise giyer. Orta ve Doğu Phrygia kesimlerinde başörtüsü kemer içine sıkıştırılarak sol kısımda yatay pileler oluşturulur. “Ana” tanrıçanın Phrygia modellerinde yanında ayrılmayan hayvanı aslan yer alır. “Ana” tanrıçanın bu formu Hellenistik Döneme değin varlığını sürdürür.⁴²³ MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında ise Phrygia bölgesinde “Ana” tanrıçanın Yunan betimli örnekleri çıkmaya başlamış ve bu olasılıkla Phrygialılarla ilişkisi olan İonia’daki Yunan kentlerinin etkisi ile sağlanmıştır. Kültün yayılımı Yunanistan’a ticari, askeri ilişkiler ve yerleşmeler yolu ile girmeye başladığına ve yavaş yavaş bu kültün benimsendiği genel kabul gören görüştür.⁴²⁴ Yunanistan’da MÖ 6. yüzyılın başlarında etkisini gösteren “Ana” tanrıça Yunan dünyasında ilk olarak Anadolu’nun batı kıyılarında küçük adak kabartmaları şeklinde ortaya çıkar.⁴²⁵ Bu kabartmalar Miletos⁴²⁶, Smyrna ve Kyme⁴²⁷ gibi merkezlerde de

⁴²¹“Ana” tanrıça Matar öncülü Kubaba gibi Phrygia ikonografisine yabancı olan nar ile betimlenmesi için yapılan açıklamalardan bazıları; “Kybele’nin atribütlerinden birinin nar olmasının nedenlerinden biri Arnobius’un anlattığı doğuş mythosunda Agdistis’in kendini hadım edışıyle akan kandan nar ağacı üremesi ve Nana’nın bu ağaçtan aldığı tohumu karnına koyarak hamile kalıp Attis’i dünyaya getirmesi tasvirine bağlı olarak mythos’ta önemli bir yerinin olmasıdır. Bir diğeri ise, cinsel uyarıcı olarak görülen narın doğurganlığı temsil etmesi ve hatta adını da doğurganlık kanını temsil eden Yunanca “kızıl” kelimesinden almasıdır.”; Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.661-2.

⁴²²Şenyurt, Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.313.; Roller, L.E. (1998). *Phrygian Myth And Cult*. Source Notes In The History Of Art, Cilt VII, s.43-50.

⁴²³Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.39.; Berndt-Ersöz, 2006, **a.g.k.**, s.49-53.

⁴²⁴Şenyurt- Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.313.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s. 168. Kültün asıl geçişi olarak MÖ 5. yüzyılda Peloponnesos Savaşları sonrası Delphoi tapınağının kehaneti doğrultusundan bu kararın alındığı görülür.; Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.666

⁴²⁵Yunan dünyasında “Ana” tanrıça kültürünün tanınmış olduğuna dair İtalya’nın Güneyindeki Epizephyron Lokris’te *Kybele* yazılı seramik parçası MÖ 7. yüzyılın sonu veya MÖ 6. yüzyılın başına tarihlenmesi kültün tarihi açısından önemli; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.148. Daha sonra MÖ 5. yüzyılda

tespit edilmiştir. “Ana” tanrıça kültü MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile bütün Yunan dünyasına, İonia, Atina, Peloponnesos, Scilya, İtalya ve Güney Fransa’ya kadar yayılım gösterir.⁴²⁸ “Ana” tanrıça Erken Yunan kültüne MÖ 6. yüzyılın sonunda vahşi doğanın ve tüm insanlığın anası olarak girmiş; büyük bir tapınağı veya Phrygia’daki gibi devasa açık hava tapınakları bulunmamakla birlikte, naikos içerisinde küçük adak sunuları olarak tapınım görmüştür.⁴²⁹

“Ana” tanrıçaya Homeros’un on dördüncü Hymnosun’da övgüler ile bahsedilmesi bizlere tanrıçanın betimlemesi ile ilgili önemli bir epigrafik veri sunmaktadır:

“μητέρα μοι πάντων τε θεῶν πάντων τ’ ἀνθρώπων
ῥμνει, Μοῦσα λίγεια, Διὸς θυγάτηρ μέγαλοιο,
ἧ κροτάλων τυπάνων τ’ ἰαχῇ σὺν τε βρόμος αὐλῶν
εὔαδεν ἡδὲ λύκων κλαγγῇ χαροπῶν τε λεόντων,
οὔρεά τ’ ἠχήμεντα καὶ ὑλήεντες ἔναυλοι.
Καὶ σὺ μὲν οὕτω χαῖρε θεαί θ’ ἅμα πᾶσαι αἰοιδῇ.

“Ulu Zeus’un kızı, berrak sesli Musa, tüm tanrıların ve insanların Ana’sını söyle bana; o, zillerle teflerin çın çın ötmesinden, flütlerin gürlenmesinden, kurtlarla parlak gözlü aslanların sesinden, yankılana dağlardan ve ormanlık vadilerden zevk alır. Selam sana ve şarkıya katılan tüm tanrıçalara.”⁴³⁰

Tanrıça tanrıların ve insanların anası olarak tanıtılmış ve bizlerin Phrygia “Ana” tanrıça kült modelinde sık rastladığımız; ıssız vadilerin, vahşi hayvanların, çılgın yüksek sesli müziklerin eşlik ettiği bir “Ana” tanrıça modeli sergilenmiştir.⁴³¹

MÖ 5. yüzyılda tanrıça adına Atina’da tapınak (Metroon) yapılması ile birlikte resmi olarak varlığını hissettirmiştir.⁴³² MÖ 5 ve 4. yüzyıl bizlere daha canlı bir “Ana” tanrıça portresi sunmaktadır. Tanrıça betimlemelerinde en önemli değişim MÖ 5. yüzyılın sonlarında tahta oturan tanrıça betiminin ortaya çıkması ile başlar.⁴³³ Aynı zamanda

Hipponaks’ın (Fr.127) şiirinde *Kybebe* olarak yer aldığını görmekteyiz. G. Polat (2013). *Thrakia’da Ana Tanrıça Kültü*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.15.

⁴²⁶MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Miletos adakları “Ana” tanrıçanın Phrygia versiyonunu halen korumanın yanında artık Yunan etkili bir “Ana” tanrıça ikonografisi hâkimdir. Naikos içerisinde ayaktaki “Ana” tanrıça figürünleri göğüs hizasındaki ellerinde genelde bir cisim tutmakta ve Khiton, Himation giysileri ile stil ve poz açısından da bir Yunan örneği sergilemektedir.; Polat, 2013, **a.g.k.**, s.17.

⁴²⁷Polat, 2013, **a.g.k.**, s.18.

⁴²⁸Roller, 2013, **a.g.k.**, s.142,167.

⁴²⁹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.168-70.

⁴³⁰Alıntılanan çeviri; Roller, 2004, **a.g.k.**, s.130

⁴³¹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.146.

⁴³²Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.39.; Atina Agorasında “Ana” tanrıça kutsal alanının tam olarak ne zamandan itibaren inşa edildiği üzerine birçok bilim adamı farklı görüşleri belirtmekte ancak genel kabul gören kanı MÖ 5. yüzyılın sonları niteliğindeki terminus post quem dir.; G. Ateş (2018) *Kybele İkonografisinde Typanon*. MCBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, s.299.

⁴³³Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.25.

Hermes’de gizem kültüründe yol gösterici görevi üstlendiğinden “Ana” tanrıçanın yanında yer alacaktır. Tanrıçanın en etkili betimlerinden biri olan Paroslu Agorakritos’un Atina’daki Metroon tapınağı için yaptığı bir kült heykelidir. Naumann, bu heykeli MÖ 440-420 arasına tarihlemektedir.⁴³⁴ Birçok sanatçı tarafından kopyalanan bu betimlemeyi biz Pergamon kült heykeli model örneklemesinde de görmekteyiz. Bu model hem bir kült heykeli niteliğinde olması hem de Pergamon örneğinde de olduğu gibi bir öncülük teşkil etmesi açısından önemlidir. Bu standart model Greko-Romen modeli “Ana” tanrıça tasvirlerinde sıklıkla görülen bir betimleme olarak karşımıza çıkacaktır. Günümüze kadar ulaşmayan bu heykel hakkında bilgiyi bizler edebi kaynaklardan ve küçük boyutlu kopyalarından öğrenmekteyiz. Tanrıça tahta oturur vaziyette, elinde tympanon⁴³⁵ ve her iki yanında da birer aslan oturur vaziyette resmedilmiştir.⁴³⁶ “Ana” tanrıça kült betimi ile ilgili Naumann, 3 tip sıralamıştır. Tip 1 Agorakritos’un Metroon tapınağındaki kült heykelinin ikonografik olarak betimidir. Tip 1’de “Ana” tanrıça tahtın koluna dayadığı sol dirsek çukuru içerisine yerleştirdiği tympanonu yukarıdan tutar iken, sık görülen Tip 2’de tympanonu alt tarafından tutmakta. Tip 3 ise Roma Dönemi’ne tarihlenen tek bir örnek ile en az betimlenen tiptir.⁴³⁷ Anadolu tanrıça ikonografisindeki bazı atribütler yerini Yunan tanrıçasına dönüşmüş “Ana” tanrıçanın simgelerine bırakmıştır. Bu değişim çoğu zaman bir uyarılma şeklinde kendini göstermektedir. “Ana” tanrıçanın atribütleri arasında yer alan aslan ve phiale (patera) tanrıçanın Anadolu kökeninden uyarlanarak farklı anlamlar yüklenmiş olmalıydı.⁴³⁸ Phrygia örnekli “Ana” tanrıça betimlerinde tanrıça tipik Phrygia günlük kullanım kapı olan yayvan ağızlı bir kabı sol elinde tutarken betimlenirken, Yunan “Ana” tanrıçası phiale’yi her zaman öne doğru uzattığı sağ elinde tutmaktadır. Ayrıca phiale Yunan kültüründe tanrıçaya özel olarak sunulan libasyonlarda

⁴³⁴Naumann, 1983, **a.g.k.**, s.166.; Agorakritos Kült heykeli için Bkz. **a.g.k.**, s. 159-170.

⁴³⁵Vurmalı bir çalgı olan Tympanon gerdirilmiş bir deri ve düz bir yüzeyden oluşmaktadır.

⁴³⁶Çiçek, 2018, **a.g.k.**, s.46.; MÖ 5. yüzyılın sonlarına tarihlenen Şair Diogenes’in tregedyasının da tanrıçanın müziği ve atribütleri ile ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir: “*Ellerindeki tefleriyle ve çınlayan zillerinin yankılarıyla döne döne [Phrygialı kadınlar], tanrıların bilge ve sağaltıcı müziğini gümbürdetirler.*” ; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.179.

⁴³⁷Naumann, 1983, **a.g.k.**, s.161.; Şenyurt- Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.314.; Ateş, 2018, **a.g.k.**, s.302-3.

⁴³⁸Roller, 2013, **a.g.k.**, s.177. Aslanlar Phrygia etkisinin yanında Lydia’da kraliyet ailesinin de güç simgesi olması açısından önemlidir. Bundan dolayı aslanların Tanrıçanın Yunan kültüne adaptasyonunu hızlandırması açısından etkisinin büyük olduğu görüşü de yer almaktadır. Yine aynı şekilde Minos uygarlığında görülen iki aslan artasındaki tanrıça örneği ile Yunan dünyasındaki erken betimli “Ana” tanrıça örnekleri arasında benzerlik ikonografik açıdan birbirini etkileyen kültürler arasında yer alır.; Polat, 2013, **a.g.k.**, s.19.

kullanılan bir kaptır.⁴³⁹ Tıpkı tympanonun, bir doğu çalgısı olması nedeniyle Yunanlıların “Ana” tanrıça betimlemelerinde buna yer vermesi tanrıçanın doğu kökenine bir atıf olarak oluşturulduğu görüşü de yer almaktadır.⁴⁴⁰

Aynı zamanda nadiren de olsa MÖ 5. yüzyılın ortalarında tanrıçanın elinde asa da görülmektedir. Spina’da bulunan kırmızı figürlü krater’de görüldüğü üzere tanrıça sol elinde tympanon yerine asa tutar vaziyette verilmesi “Ana” tanrıçanın başka bir ikonografisini göstermektedir. Burada seyrek olarak görülen asalı betimi olasılıkla tanrıçanın ağırbaşlı ve hâkim karakterine vurgu yapmak amacı ile tasarlandığı düşünülmektedir. Özellikle doğulu özelliğini bastırmak için geliştirildiği düşünülen bu ikonografi, tympanonlu tanrıça ikonografisinin gölgesinde kalarak ön plana çıkmadığı düşünülmektedir.⁴⁴¹

“Ana” tanrıça Yunan Panteonunda Gaia, Demeter, Hera, Rhea⁴⁴², Artemis ve Afrodite⁴⁴³ olarak birçok kişiliğe bürünerek tanrılar Panteonunda varlığını sürdürmüştür.⁴⁴⁴ Bogh, “Ana” tanrıça kültünün farklı toplumlarca bu denli kabul edilmesine ve kültürler arası farklılıkların olmasına karşı kültünün yer edindiği toplumlarca süre gelen yüzyıllar içerisinde çok az bir farklılıkla tapınım gördüğü kültürde benimsenmesini onun diğer tanrıça kültleri ile olan benzerliği kültün çabucak kaynaşması konusunda bir bütünlük sağladığını belirtmektedir.⁴⁴⁵ Epigrafik ve arkeolojik verilerden yola çıkıldığında Phrygia kökenli olan *Kubileya* sıfatı “Ana” tanrıçanın asıl yurdunu hatırlatmasından dolayı ve kökenine de vurgu yapmak amacı ile Yunanistan’da “Ana” tanrıça için Yunanca bir isim oluşturularak tanrıça bir Yunan tanrıçasına dönüştürülmüş olmalıydı.⁴⁴⁶

⁴³⁹Ateş, 2018, **a.g.k.**, s.302.

⁴⁴⁰Polat, 2013, **a.g.k.**, s. 19.; Özellikle Hellenistik Dönem “Ana” tanrıça kült töreni ile (müzikli festivaller) Kubaba arasında bir bağlantının olduğu kesinleşmemekle birlikte Karkamış’taki tören alayının yer aldığı betimli müzisyenler kabartmasından yola çıkılarak törenlerinde bu tarz bir müzikli kült şenliklerinin yapılmış olma ihtimalini üzerinde durulmuştur.; N, Akyürek Vardar (1992). *Anadolu’da Kybele Tasvirleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.56-7.

⁴⁴¹Ateş, 2018, **a.g.k.**, s.305-6.

⁴⁴²Hipponaks şiirinde *κῠβελίς*- Kybele ile Rhea’yı bir tutmakta ve böylece tanrıça Yunan Panteonunda yerli bir “Ana” tanrıça olarak yer almakta, Bkz.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s. 149.

⁴⁴³Phrygialılar ile Lydialılar’ın Aphrodite’ye Kybebe olarak seslendikleri söylenmektedir. Bkz.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.148.

⁴⁴⁴Çiçek, 2018, **a.g.k.**, s.47.

⁴⁴⁵Ayrıca Bogh, “Ana” tanrıça kültü yayılımı ile ilgili dolaylı olarak bir farklı aktarım sunmaktadır. Özellikle “Ana” tanrıça kültünün bir güç tanrıçası ve şehir koruyucu olarak kralların ve aristokratların bir destekçisi şeklinde oynadığı rol “Ana” tanrıça kültünün yayılmasındaki en büyük neden olarak vermektedir. B. Bogh (2012). *Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities*, Cilt 59, Sayı 1, s.59-60. Ayrıca Makalenin ana konusunu oluşturan “Ana” tanrıça kültünün Karadeniz (Batı) bölgesindeki kronolojik olarak göstermiş olduğu ikonografik değişim için **a.g.k.**, Bkz.

⁴⁴⁶Roller, 2013, **a.g.k.**, s.150.

“Ana” tanrıça Yunan dünyasındaki kabulünün diğer bir göstergesi olarak da başka tanrı ve tanrıçalar ile birlikte betimlemeye başlanmasıdır. Tabi tanrıçanın diğer tanrılar ile betimlenmesi onun tek başına tapınım görmediği anlamı olarak yorumlanamayacağı gibi çok iyi bildiği üzere “Ana” tanrıça hem bireysel hem de gurup halinde tapınım gören bir tanrıça olmuştur.⁴⁴⁷ MÖ 5. yüzyıldan itibaren tanrıçaya eşlik eden tanrı Hermes’in gizem ayinleri ile olan bağlantısı ikili arasındaki bağı güçlendirmiştir. Hermes’in yanı sıra Hekate’de “Ana” tanrıçanın yanında yer alarak yer altı, gizem (mystai) kültlerine eşlik etmiştir. Tanrıçaya eşlik eden ve elinde meşale taşıyan bir figürün tanrıçanın Yunan Panteonundaki özdeşleri olan Hekate, Artemis veya De”Ana” tanrıça olabileceği üzerinde durulmuştur.⁴⁴⁸ “Ana” tanrıçaya eşlik ederek meşale taşıyanlar genelde genç kadın ve erkeklerdir.⁴⁴⁹ Anadolu tanrıçasının yanına sevgilisi Attis’de ilk kez MÖ 4. yüzyılda eklenmeye başlanır.⁴⁵⁰ “Ana” tanrıça ayinleri ile Dionysos törenleri çoğu zaman birleştirilerek verildiğinden birlikte betimlenmiştir.⁴⁵¹ Ruhsal özelliği ön planda olan ayinlerde tanrıça Yunan dünyası ile çabucak kaynaşma fırsatı bulmuştur. Hellenistik Dönem’den itibaren Pan ve Nympha’lar kültü ile bağdaştırılan tanrıça, birlikte görülmeye başlandığı diğer betimlemeler arasında yer alır.⁴⁵²

MÖ 3. yüzyılla birlikte de tanrıça Geç Hitit etkili Phrygia versiyonlu betimlemeden tamamen uzaklaşarak Hellenizmin getirmiş olduğu değişikliklerle birlikte yeni bir “Ana” tanrıça modeline doğru evrilmiştir. “Ana” tanrıça özellikle Hellenistik Çağ’da geniş bir alana yayılmıştır. İskender’in ölümünden sonra siyasi faktörlerinde etkisi ile tanrıça kültürünün yalımı ve kült merkezleri etkilenmiştir. Siyasi faktörleri en iyi şekilde kullanarak “Ana” tanrıça kültürünün yayılımı ile ilgili ön plana çıkan bu kentlerden biride Pergamon’dur. MÖ 205 yıllarında ise “Ana” tanrıça kültü Roma’ya taşınarak yeni bir boyut kazanmıştır.⁴⁵³ Hellenizmin getirdiği bu değişiklik sadece ikonografik olarak değil “Ana” tanrıçanın Phrygia’da anıldığı adı olan “Matar” zamanla ““Ana” tanrıça” olarak isimlendirilmiştir. ““Ana” tanrıça” adı Arkaik Dönem’den Hellenistik Dönem’e

⁴⁴⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.190.

⁴⁴⁸Polat, 2013, **a.g.k.**, s.20-21.

⁴⁴⁹MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Atina Agorasından “Ana” tanrıça naikosu ile MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlenen Pire’den adak kabartması “Ana” tanrıça kült törenlerine eşlik eden kişileri gösteren örneklerdendir Bkz.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.175-179.

⁴⁵⁰Roller, 2013, **a.g.k.**, s.213-15.

⁴⁵¹Roller, 2013, **a.g.k.**, s. 171.

⁴⁵²Polat, 2013, **a.g.k.**, s.21.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s. 187.

⁴⁵³Roller, 2013, **a.g.k.**, s.223.

değin kullanılır. Hellenistik Dönem’de eski Phrygia yazıtlarında yer almayan “Agdistis” adını da sık sık görmekteyiz. Özellikle Sardes, Philadelphia ve Dokimeion yoğun bir Agdistis kültü vardır.⁴⁵⁴ Böylece “Ana” tanrıça özünde Phrygia yapısını koruyarak yeni bir forma bürünmüştür. “Ana” tanrıça Anadolu toplulukları arasındaki üstün ve etkin varlığını bu dönemde de hissettirmiş ve özellikle Anadolu’daki eski merkezlerde varlığını sürdürmüştür. Ayrıca bu dönemde tapınakların ve sunulan adak eşyaların boyutlarının küçülüp basitleştirilmesi bölgede yaşanan ekonomik ve politik olaylarla açıklanmıştır. Antik kaynaklarda edinilen bilgiler doğrultusunda Pessinus ve ayrıca Sardes’te büyük ve önemli tapınakların bulunması yine Hellenistik krallıkların sunduğu bir “eko-kült” sonrası elde edilmiş bir ayrıcalık olmalıydı.⁴⁵⁵

“Ana” tanrıça Hellenistik Dönem’de basit bir şekilde yapılmış naikos içerisinde bazen yüksek surlu/kale biçimli taç ve polos ile betimlenmiştir. Phrygia özelliği olan aslan genelde tanrıçanın yanında veya kucagında otururken betimlenmiştir. Naikos içerisinde oturan tanrıça ayaklarını bir taburenin üzerine koymaktadır. Tanrıça khiton ve himation giymekte, sağ elinde phiale, sol elinde de genelde tympanon yer almaktaydı.⁴⁵⁶

2.3. 1. Pergamon “Ana” Tanrıça İkonografisi

Bu kısımda ele alacağımız Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisi, kültün yayılım gösterdiği toplumlarda zaman içerisinde uğradığı ikonografik değişimi görebilmemiz açısından önem teşkil etmektedir. Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisi, tanrıça kültünün Phrygia’dan Roma’ya aktarımına kadar ki süreç içerisinde gösterdiği değişim ve aynı zamanda Anadolu özelliğini de koruyan en iyi betimi yansıtmaktadır. “Ana” tanrıça kültü, Pergamon krallığının kuruluşundan itibaren gerek dinsel gerekse de politik olaylarda önemli rol oynamıştır. Pergamon’un, “Ana” tanrıça kültünün Roma’ya

⁴⁵⁴Agdistis “Ana” tanrıçanın Hellenistik Dönem’de sıklıkla kullanılan diğer bir adıdır bu isim sadece Anadolu kentleri arasında değil ayrıca Attika, Lesbos, Paros, Mısır, Panticapaeum’da da Agdistis için yapılmış heykelcikler ve yazıtlar ele geçmiştir.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.233-4.

⁴⁵⁵Roller, 2013, **a.g.k.**, s.234. Burada yer alan “eko-kült” teriminden kasıt özellikle Hellenistik Krallıklar tarafından inanç ve kültürde ekonomik ve siyasi imtiyazlar göz önünde bulundurularak devlet destekli bir kült modeli olarak açıklayabiliriz. Bu sistem Kutsal toprak olarak adlandırılan kentler ve kültür ile ilgili Hellenistik Dönem’in getirdiği; yönetim ve ticaret merkezi olarak tasarlanan uzun süreli bir kent modeline sahip eski toplumlar üzerinde etkisini göstermektedir. Dahası bu model için stratejik ve ticari değeri yüksek olan yerler ile daha eski yerleşimler üzerinde krallar tarafından kurulan kraliyet kuruluşları olması akıllara Pessinus’un da Hellenistik Dönem’deki konumu ile ilgili bu tarz bir eko-kült modeli olarak tasarlanmış olabileceği sorusunu akıllara getirmektedir. Detaylı anlatım için Bkz.; D, Magie (2015). *Anadolu’da Romalılar 5: Batı Anadolu’nun İç Tarafındaki Uyruk Topluluklar*, (Çev: N, Başgelen-Ö, Çapar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.1-53.; Potter, D. (2005). *Hellenistic Religion*. A, Erskine, *A Companion To The Hellenistic World*. Malden, MA: Blackwell, s.424-5,

⁴⁵⁶Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.26.

aktarımında aktif rol oynaması ve kentte “Ana” tanrıçanın kült etkisinin oldukça yoğun ve etkin olarak hissedildiği kentlerden biri olması açısından çalışmamızın bu kısmı Pergamon’daki “Ana” tanrıça ikonografisine ayrılmıştır.⁴⁵⁷ Kos, Rhodos gibi önemli bir Hellenistik heykeltıraşlık merkezi olan Pergamon’un MÖ 3. sonları ile 2. yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu’daki önemli bir sanat merkezi halini alması ve buradaki sanat okulunda önemli sanatçıların çalışması buradaki ekolün birçok merkezde de yayılımını hızlandırmıştır.⁴⁵⁸ Bir sanat merkezi haline bürünen Pergamon, “Ana” tanrıçanın Hellenistik Dönem’deki ikonografisinde önemli bir yere sahiptir.

“Ana” tanrıça Pergamon’da kent kapıları koruyucusu, açık hava dağ tapınakları ve toplumda her kesimden insanın tapınım gösterdiği; Phrygialı “Ana” tanrıçanın önemli özelliklerini taşıması açısından önemlidir. Ancak ikonografik olarak Pergamon “Ana” tanrıçası, Hellenleşmiş bir form sergilemektedir. Anadolu ve Yunan özelliklerini harmanlayan Pergamon ikonografisi, Roma “Ana” tanrıçasını büyük ölçüde etkilemiştir.⁴⁵⁹

Pergamon şehir içi ve şehir dışı kutsal alanları ile “Ana” tanrıça kültünün önemini gözler önüne sermektedir. Kentin hemen her kesiminde tanrıçayı betimleyen çok sayıda taş ve terrakota heykelcikler bulunmuştur. Bu heykelcikler arasında daha sonradan tanrıçanın Roma ikonografisinde de göreceğimiz sur biçimli yüksek taç ile verilmiş örneklerini görmekteyiz. Heykelciklerin bazıları tanrıçayı tahtında oturur pozisyonda, bazıları ise tympanon ile betimlemektedir. Phrygia’dan taşınmış olan aslanlarda seyrekde olsa tanrıçaya eşlik etmektedir.⁴⁶⁰

Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisinde özel bir yeri olan; Magelesion olarak düşünülen alanda insan boyutunda (1. 55 m.) etkileyici bir “Ana” tanrıça heykeli bulunmuştur (Kat. No. 8). MÖ 2. yüzyıla ait bu eser Agorakritos’un modelinden türetilmiştir. Anadolu’da en erken örneğini Pergamon’da gördüğümüz bu ikonografinin, Pergamon üretimi olması açısından bir kült heykel modeli sergilemektedir.⁴⁶¹ Beyaz mermerden yapılan tanrıça heykeli büyük bir tahta oturur pozisyonda ayakları tabure üzerine yerleştirmiş şekilde betimlenmiştir. Tabure oldukça yüksektir ve kabartma işlemeli çift palmet dal ile süslenmiştir. Tahtın kolları oturan sfenks ile süslenmiş ancak

⁴⁵⁷ Aydın, 2015, **a.g.k.**, s.40.

⁴⁵⁸ F. Bağdatlı (2009). *İ.Ö. 3. yy ’da Batı Anadolu ve Adalarda Heykeltıraşlık Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.41-6.; Şenyurt, Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.325.

⁴⁵⁹ Roller, 2013, **a.g.k.**, s.249.

⁴⁶⁰ Aydın, 2015, **a.g.k.**, s.40.

⁴⁶¹ Yılmaz Kolancı, 2021, **a.g.k.**, s.64.

sağdaki sfenks tahrip olmuştur. Taht arkılığı ise yüksek bir sırtlığa sahiptir. Yan dayama yerlerinin altında, koltuğun üzerinde dışa doğru şişkin ve kavisli bir çizgiyle gösterilen kalın bir minder görülür.⁴⁶² Dik bir oturuşta ve bacakları hafif bir şekilde birbirinde ayrı tutulmuş ve sağ ayak hafif öne doğru alınmış durumdadır.⁴⁶³ Göğsünün alt kısmından itibaren beline iyice oturan kemerli bir khiton ile dizlerine kadar inen pileli bir himation giymiştir. Khitonun göğüs kısmında oluşturduğu ‘V’ şeklindeki yaka detayı mevcuttur. Heykelin başı, sağ kolu ve sol kolun hemen altında yer alan obje, sağ ayakucu ve taburenin sol kısmı kırık ve eksiktir. Giysi kıvrımlarında kopmalar mevcuttur. Ayrı parçalardan işlenen kollar ve ayaklar dübel delikleri ile birleştirilmiştir.⁴⁶⁴ Kollar vücuda yakın bir şekilde aşağı doğru uzatılmış, tahta dayalı olan sol kolun alt kısmında yer alan yuvarlak cisim ise Hellenistik Dönem’de tanrıçanın atribütleri arasına eklenen bir tympanon olmalıdır. Typ I. 1 B2 tympanonu üsten tutan, bu tipoloji kült heykelinde yüksek olasılıkla var olan bir özelliktir. Olasılıkla tanrıça sağ elinde bir phiale (patera) tutmaktadır.⁴⁶⁵ Yukarıda da değindiğimiz gibi MÖ 2. yüzyıl eserlerinden olan terrakota heykelciklerinin ellerinde phialenin bulunması yüksek ihtimalle tanrıça heykelinde de bu atribütün yer aldığını göstermektedir. Arka hat işlememiş üst yarısı düzgün bir şekilde düzleştirilmiş, alt yarısı 0,73 m. yükseklikte 0,12 m. derinliğe kadar bir oluk şeklinde oyulmuştur.⁴⁶⁶ Yine aynı zamanda kırık bir aslan heykeli parçalarının ele geçmiş olması olasılıkla bu aslanın da tanrıçanın yanında yer aldığı görüşünü desteklemektedir.⁴⁶⁷ Bu eserde; sağ ayağın ileri pozisyonu ve hafif yukarı kaldırılmış olması, göğsün altında kuşaklı khiton ile kucakta yer alan himation kıvrım tomarlarının sağdan sola doğru hareketi, heykelin sol elle, yukarıdan tuttuğu tympanon ve tabureli tahta oturan tanrıça ikonografisi ayırt edici özellikler arasında yer alır. “Ana” tanrıça heykeli, yüksek bir işçilik örneği göstermenin dışında özellikle

⁴⁶²F, Winter (1907). *Die Skulpturen mit Ausnahme der Altarreliefs*. Königl. Museen zu Berlin, Altertümer von Pergamon 7. Berlin, No. 45, Levha XII, s.70.

⁴⁶³Şenyurt- Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.318-9.

⁴⁶⁴Winter, 1907, **a.g.k.**, s.69. Burada yer alan Geç Klasik tip görüntüsünde tanrıça her zaman bir tympanon tutmamaktadır bu bazen bir asa da olabilmekte, Soykal, 1998, **a.g.k.**, s.98. ; F, Soykal Alanyalı (2008). *Eine Statuettengruppe von Meter mit einem Begleiter im Museum von Kütahya -Eine Forschung über die Paredros sowie die laendliche Religiösaet der Göttin in römischen Phrygien*. (Ed: T. Tarhan), Sedberk Hanım Müzesi, s.56-7.

⁴⁶⁵Eserin ilk bulunduğu zamanlar tympanondan bahsedilmiştir.; CCCA I: No 349, Levha LXXVI.; Roller, **a.g.k.** s.244.; Winter, 1907, **a.g.k.**, s.70.

⁴⁶⁶Winter, 1907, **a.g.k.**, s.69.

⁴⁶⁷Roller, Pergamon’dan mermer Attis heykeli içinde; gerek gösterdiği biçim ve işçilik gereksede buluntu yerinin tam saptanmamasından dolayı olasılıkla Attis heykelinin Pergamon “Ana” tanrıça heykeli ile birlikte çift olarak yapıldığını ve birlikte sergilendikleri belirtmektedir (Görsel 2. 12). Roller, 2013, **a.g.k.**, s. 245, 250.

Hellenistik ve Roma imgelerinin yanı sıra Klasik Çağ “Ana” tanrıça örneklerinin de bir devamı niteliğinde o özgün yapısını da koruması oldukça önemlidir.⁴⁶⁸ Detaycı ve keskin çalışmanın yanı sıra, kıvrım yapıları, yükseklik ve derinlik çalışmalarındaki sakinlik de göze çarpan unsurlar arasında yer alır.⁴⁶⁹ Tüm bu özelliklere bakıldığında bu eserin bir kült heykeli olarak yapılmış olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir. Çünkü Pergamon modelinin örneklerini Gordion, Troia, Smyrna ve Batı Anadolu’nun kıyı kentleri gibi birçok alana yayıldığı saplanılmış. Buda bu heykelin kült heykel modeli olarak ve heykelin bu ünü dolayısı ile bu modelin diğer “Ana” tanrıça örnekleri üzerinde de devam etmiş olduğunu göstermektedir.⁴⁷⁰

Bu model, Roma’da Palatinus Tapınağı civarında bulunan “Ana” tanrıça heykelinin (Kat. No. 18) prototipini oluşturması açısından *Pergamon ve Şehir Roma* “Ana” tanrıça kült ikonografisi bölümünde her iki örnek karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisi, *Hellenistik Dönem’de Pergamon ve Şehir Roma’da “Ana” tanrıça ikonografisi* kısmında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

İlk olarak Anadolu kentlerinde, Pergamon etkili ikonografiye göz atmakla başlayalım. Gordion’daki “Ana” tanrıça kültü üzerindeki Yunan etkisine bakıldığında; özellikle kentteki gerek ithal edilmiş gerekse de yerli üretim olan heykelciklerde tamamen Hellen modellenmiş tanrıça ile karşılaşmaktayız. Parçalar sadece Hellen stili sergilemekle kalmaz, aynı zamanda çoğu Hellen üretimidir. Özellikle aslan ve tympanon Hellen “Ana” tanrıçasında sıklıkla gördüğümüz özelliklerdir. Bu özellikleri aynı şekilde pişmiş toprak figürünler de de görmekteyiz. Pergamon ikonografisi Gordion’daki hem ithal ürünlerde hem de yerli ürünlerde kendini net bir şekilde göstermektedir.⁴⁷¹

MÖ 3. yüzyılda Hellenizmin Gordion’daki güçlü etkisi İskender’in yaptığı fetihler sonrası Hellenizm akımının güçlü yayılışı ve bölgedeki sosyoekonomik koşulların getirmiş olduğu dayatmalar ile de doğru orantılıdır. Tıpkı Galatlar’ın bölgeye vermiş olduğu sıkıntı, Pergamon krallıkları sayesinde ortadan kaldırılması, Pergamon ile Gordion arasındaki ilişkiyi güçlendirmiş olabileceği gibi ⁴⁷²

Hellenistik Döneme tarihlenen Gordion üretimi olan pişmiş toprak heykelciğinde (Görsel 2. 13) tanrıça, yüksek arkalı ve ayak tabureli tahtta oturmaktadır. Tanrıça bir

⁴⁶⁸Soykal, 1998, **a.g.k.**, s.99.

⁴⁶⁹Winter, 1907, **a.g.k.**, s.70.

⁴⁷⁰Roller, 2013, **a.g.k.**, s.245.

⁴⁷¹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.224-6.

⁴⁷²Şenyurt- Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.315.; Roller, 1991, **a.g.k.**, s.138.

sur tacı, kuşaklı khiton ve himation giyer. Sol elini geniş tympanona yaslıyor ve uzanmış sağ elinde (el ve kol kısımları eksik) bir phiale tutuyor. Tahtın her iki kolunda da küçük birer aslan bezenmiştir. Yarısi kırılmış olan tabure bir aslanpençesine dayanıyor. Bu modelin Pergamon kült heykelinin bir kopyası olarak tasarlandığı belirtilmektedir.⁴⁷³

Pergamon kült heykelinin sağ kolunun kayıp ve sol kolunun da kısmen korunmuş olmasına rağmen kolun üst açısının Gordion'dan tahta oturan yanında aslanların yer aldığı heykelciğin kol yapısı ile paralel olması ayrıca poz ve kıvrım detaylarının benzerliği de Pergamon heykelinin örnek alındığını göstermektedir (Görsel 2. 14).⁴⁷⁴ Troia'dan MÖ 2. yüzyıla tarihlenen tahta oturan "Ana" tanrıça mermer heykelciği (Görsel 2. 15), Gordion'dan tahta oturan "Ana" tanrıça heykelciği yakın özellikler göstermektedir. Her ikisinde khiton ve himation giymekte olup, her ikisinde de tanrıçanın phiale tutan eli aslanın üzerinden uzanmaktadır. Ayrıca özel detay isteyen; tanrıçanın omuzlarındaki saç lüleleri ile tanrıçanın sol tarafından mantonun bir köşesinde sarkan püskül gibi özellikler dahi aynıdır. Buda yukarıda değindiğimiz gibi küçük eserlerin, orijinal özellikleri büyük bir kült heykeline borçlu olmalıydı ve bu modelde Pergamon "Ana" tanrıça heykeli idi.⁴⁷⁵

Aynı şekilde Hellenistik Döneme tarihlenen Gordion'dan kaide üzerinde yer alan aslanın sırtında oturan tanrıça ikonografisinde yine Pergamon'da görülen aslan üzerinde tanrıça betimleri ile örtüşmektedir (Görsel 2. 16). Tanrıça yüksek kuşaklı khiton ve himation giymektedir. Yüksek polos'un üzerine bir örtü takmakta ve ayaklarını kaide üzerine koymaktadır. Yuvarlak küpeler takmıştır. Aslan üzerinde oturan tanrıça sağ elinde phiale ve sol elinde altan tuttuğu tympanon ile Pergamon kült görüntüsüne uygunluk sergilemektedir.⁴⁷⁶

Tanrıçanın aslan üzerinde yer alan bu örneklerle baktığımızda, özellikle Pergamon Sunağında yer alan betimleme sonrası daha sık kullanılan bir özellik olarak karşımıza

⁴⁷³Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 52.

⁴⁷⁴L. E. Roller (1991). *The Great Mother At Gordion: The Hellenization Of An Anatolian Cult*. Journal Of Hellenic Studies III, s.136-7.

⁴⁷⁵Roller, 1991, s.137, Plate IV. C.

⁴⁷⁶Naumann, 1983, a.g.k., s.268. Ayrıca Pergamon "Ana" tanrıça ikonografisinde bildiğimiz, tanrıçanın kucağında yer alan aslan ikonografisinin örneğide Gordion'da görmekteyiz. Hellenistik Döneme tarihlenen, yüksek arkalı ve tabureli tahta oturan "Ana" tanrıçanın kucağında, başının büyük bir kısmı kayıp olan bir aslanın oturduğu örnekte görülmektedir. "Ana" tanrıça sağ elinde bir phiale tutmaktadır; sol eli aslanın sırtındadır, Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 54.

çıktığını görmekteyiz (Kat. No. 11).⁴⁷⁷ “Ana” tanrıçanın Pergamon Sunağında diğer tanrılar ile birlikte yer verilmiş olması tanrıları birleştirme arzusunun yanında Pergamon için “Ana” tanrıçanın önemli bir tanrıça olmasından da kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁸ Tanrıça gür yeşilli aslan üzerinde yan oturmuş pozisyonda savaş alanında ilerlerken gösterilmiştir. Sol eli ile aslanın yelesini tutan tanrıça, sağ eli ile sırtındaki sadaktan ok alırken görülür. Aynı şekilde Pergamon Mamurt Kalede ele geçen terrakotada aslan üzerinde “Ana” tanrıça betimi yer almaktadır (Kat. No. 13).⁴⁷⁹

Pergamon etkili aslan üzerinde tanrıça örneğini Priene, Yalova ve Didyma’da da görmekteyiz. Didyma örneği 1975 yılında Didyma Kutsal yolun doğusunda dağlık alanda ele geçen mermer bir adak betimidir. Naikos içerisinde yürür pozisyonda verilen aslan üzerinde tanrıça, yüksek poloslu ile oturmaktadır (Görsel 2. 17). Kuşaklı bir khiton ve himation giymiş, sol elinde altın tuttuğu tympanonu yer almaktadır.⁴⁸⁰ Aynı zamanda Side sikkeleri üzerinde Pergamon Sunağında olduğu gibi aslan üzerinde oturan tanrıça betimi yer almaktadır.⁴⁸¹

Pergamon ekolünün öncülük ettiği “Ana” tanrıça heykellerinden biride Ordu Kurul Kalesi’nde ele geçmiştir. MÖ 2. yüzyıla (veya hemen sonrasına) tarihlendirilen heykelin genel olarak özelliklerine baktığınızda; Heykel Kuzey Terasta (ana giriş kapısı) bulunmuştur. Heykel naikos içerisinde cepheden betimlenmiş, başın sağ kısmı, boynu, iki kolu ve sağ göğsün bir kısmı kalenin geçirmiş olduğu büyük bir yangın (istila) sonrası kırılmıştır (Görsel 2. 18). Yüksek arkalı bir tahtta minder üzerinde oturmaktadır. Çok büyük boyutlu olmayan heykel ve taht mermerden yapılmıştır. Khiton üzerine himation giymiştir. Kolları kırık olarak ele geçtiğinden ellinde “Ana” tanrıçanın atribütlerinin olup olmadığı kesin olmamakla birlikte yüksek ihtimalle Hellenistik Dönem atribütlerini taşımış olmalıydı. Ayrıca kutsal hayvanı aslana dair bir buluntuda ele geçmemiştir. Aynı zamanda “Ana” tanrıçanın Hellenizm’in etkisi ile kazanmış olduğu yüksek surlu tacı ile de betimlenmemiştir. Hellenistik Dönem “Ana”

⁴⁷⁷Bergama Sunağı için detaylı bilgi için Bkz. R.R. R. Smith (2013). *Hellenistik Heykel*. (Çev: Ayşin Yoltar Yıldırım), İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti, s.159-170.; H. S. Alanyalı (2012). *Der Kentaurenomachie- und der Gigantomachie-fries im Theater von Perge*. Viyana, s. 129 d. 520.

⁴⁷⁸Naumann, 1983, **a.g.k.**, s.263.

⁴⁷⁹Conze- Schazmann, 1911, **a.g.k.**, Levha XII. no.3

⁴⁸⁰Naumann, 1983, **a.g.k.**, s.267.

⁴⁸¹H. S. Alanyalı (2011). *Side’nin Roma Dönemi Panteonu*. Anadolu 37, s.81. Attouda MS 3. yüzyıl tarihlenen sikkelerde de tanrıça erkek bir aslan üzerinde ilerlerken görülür. Aslanın sırtına yan bir pozisyonda oturan tanrıça ayaklarına kadar uzun bir khiton giymiştir. Sol elindeki esne tam olarak saptanamamakta ancak sağ elinde asa tutmaktadır. Aslan üzerinde “Ana” tanrıça betimi Roma Dönemin’e tarihlenen sikkelerde özellikle MS 2. yüzyıldan itibaren yaygın kullanılan bir betimlemeyi oluşturmaktadır. Yılmaz Kolancı, 2021, **a.g.k.**, s.64-5.

tanrıça betiminde surlu taç ve polos ile verilen tanrıça bazen de herhangi bir baş atribütü verilmeden de betimlenmesi bilinen bir özelliktir. Ancak bu sur tacını alanda ele geçen heykelciklerde görmekteyiz. Tanrıça özellikle Phrygia kült alanlarında ve diğer birçok kült merkezlerinde olduğu gibi bura da koruyucu vasfı ile kent kapısında (kule) bulunmuştur. Aynı şekilde adaklar ve su ile bağlantılı konumda olması gibi birçok “Ana” tanrıça kült özelliklerini taşımaktadır.⁴⁸²

Burada Pergamon ekolünün öncülük ettiği “Ana” tanrıça betimli ikonografilere bakıldığında bu yayılımı sadece gezici heykeltıraşlar ve bir takım ticari-sanat ilişkiler yolu ile değil yaşanan savaşlar sonrası merkezlerdeki yönetim sisteminin deki bazı değişiklikler sonrası diğer toplum ve merkezlere de yayılım sağlanmıştır.⁴⁸³

⁴⁸²Şenyurt- Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.307-310.

⁴⁸³Tıpkı MÖ 88 yılında VI. Mitriades’in kendini Pergamon’da kral ilan ettikten sonra Kurul Kybelesi’ni Pergamon veya Pergamon ekolünün etkin olduğu merkezler aracılığı ile Kaleye getirmiş olma ihtimalinin de olduğu gibi Bkz.; Şenyurt- Durugönül, 2018, **a.g.k.**, s.331.

2.4. Pergamon Krallığı ve Galat İlişkileri

2.4.1. Helenistik Dönem’de Kraliyet Yazışmaları (Pergamon- Pessinus)

Bu mektuplar Pergamon Krallığı (II. Eumenes ve II. Attalos) ile Pessinus’ta “Ana” tanrıça başrahibi Attis arasında gecen gizli yazışmalardır. Mektuplardaki bilgi ve kişi isimleri hakkında bilginin sınırlı olmasının asıl sebebi çoğu zaman kral ile rahip arasındaki gerçek mesajların haberciler tarafından taşındığı bilgisidir. Buradaki amaç yazılı metinlerde (mektup) vermek ve iletilmek istenen mesajın her zaman net bir şekilde iletilememesi ve mektubun ele geçirilme olasılığıdır.⁴⁸⁴ Ancak sözlü iletilen mesajlar mesajı götüren kişinin inancı kadar gizli tutmasından dolayı en güvenli iletişim yolu olarak seçilmiş olmalıdır.⁴⁸⁵ Yazıtlar MÖ 163 ile en geç MÖ 156 yılları arasında yazılmış olmalıdır. Bundan dolayı da bu mektuplar tarihin en ilginç ve az bilinen dönemine oldukça fazla ışık tutmaktadırlar. Mektuplar MÖ 1. yüzyılda taşla olasılıkla Attaloslar dönemi tapınak duvarına kazınmış olup bu mektuplar Sivrihisar Ermeni mezarlığında tekrardan kullanılması ile keşfedilmiştir. Tapınak duvarı üzerine kazınmış olan bu yazıtlar (mektuplar) ile halkın bu ilişkiden haberdar olması amaçlanmış olmalıdır.⁴⁸⁶ Mektuplardan ilk ikisi Eumenes tarafından, sonraki üç mektup ise Attalos tarafından yazıldığı bilinen ve rahatça anlaşıldığı gibi özellikle askeri seferler ile ilgili yazıtlardır.⁴⁸⁷ Mektup 60-61 ise II. Attalos’un Basileus⁴⁸⁸ unvanından sonra ele alınmış ve özellikle mektup 61 Pergamon siyasetindeki evrimi bizlere sunmaktadır. Sadece 58. mektup tam olarak korunmuş ancak göndereni ve alıcı belirtilen 56 ve 59. mektuplarında son satırları deforme olmuştur. 55, 57, 60, 61’inci mektuplar ise gönderici ve alıcı kısımlarının yer aldığı giriş kısımları eksiktir. Özellikle 61’inci mektubun gönderen, alıcı ve son kısımlarının kayıp olmasına rağmen en uzun mektup içeriğinin yanında önemli bilgiler sunması açısından oldukça önemlidir.⁴⁸⁹ Pergamon’nun Galatya toprakları üzerindeki egemenlik isteğini ortaya koyan bu mektuplar MÖ 166 yılına ait Roma kararına aykırılık teşkil etmekteydi. Bundan dolayı

⁴⁸⁴Bizler bunun en iyi örneğini Mektup 60’da görmekteyiz. Mektubun ele geçirilme olasılığına karşı bir dizi önlemler alınmıştır.

⁴⁸⁵Welles, 1934, **a.g.k.**, s.246.

⁴⁸⁶Welles, 1934, **a.g.k.**, s.247.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.228.

⁴⁸⁷Mektup 55-59.

⁴⁸⁸Βασιλεὺς = βασιλευς:Kral

⁴⁸⁹A.H. Rasmussen (2002). *The Attalid Kingdom and the Cult of Cybele At Pessinous*. J.E. Skydsgaard, Ancient History Matters: Studies Presented to Jens Erik Skydsgaard on His Seventieth Birthday, Rome: <L’erma> di Bretschneider, s.160-161.

da bu yazışmalar MÖ 156 yılında (Mektup 61) Roma'yı karşılarına alamayacaklarını bildiren II. Attalos'un mektubuyla son bulmuştur.⁴⁹⁰

Mektuplar ile ilgili çalışmalarda bulunan C.B. Welles⁴⁹¹, B. Virgilio ve A. Bencivenni⁴⁹² yayınlarında mektupların içeriği ve tarihlemesi ile ilgili önemli verilere ulaşmaktayız. Mektupların izlediği kronolojik sıralama şu şekildedir (Tablo 2. 2):

1. Mektup= Welles 55= OGIS 315=Mordtmann and Domaszewki A: A I
2. Mektup= Welles 56= OGIS 315=Mordtmann and Domaszewki A: A II
3. Mektup= Welles 57= OGIS 315=Mordtmann and Domaszewki B: B III
4. Mektup= Welles 58= OGIS 315=Mordtmann and Domaszewki B: B IV
5. Mektup= Welles 59= OGIS 315=Mordtmann and Domaszewki B: B V
6. Mektup= Welles 60= OGIS 315=Mordtmann and Domaszewki D
7. Mektup= Welles 61= OGIS 315=Mordtmann and Domaszewki C.⁴⁹³

Pessinus'un hem coğrafi konumu hem de bölgenin en etkin kült merkezine ev sahipliği yapması dolayısı ile Pessinus tapınak rahipleri özellikle Galatyalılar'a yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin en önemlilerinden biride MÖ 189 yılında Manlius Vulso'nun Galat seferi sırasında Sangarios ırmağı civarında ordusu ile hareket halinde iken, Pessinus kentinin Galat asıllı rahiplerinden oluşan bir grup; kutsal ayinlerde giyilen özel kıyafetler, süs eşyaları, tanrıçaya ait kutsal betimlemelerin bulunduğu kutular ve çalgılar eşliğinde Consul'un karşısına gelerek Roma ordusuna tanrıçanın zafer müjdesini iletmışlerdir. Bunun üzerine Consul rahipleri de yanına alarak bölgede kamp kurup ertesi gün yönünü Gordion'a çevirmiştir. Büyük kayıplar veren Galatyalılar Roma'yı karşılarına almak istemediklerinden olacak ki Pessinus rahiplerinin bu davranışı karşısında sessizliklerini korumuş ve en azından savaş sonrasında herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır. Rahiplerin gerek Roma'ya zafer müjdelemesi gerek de Pergamon krallığı ile aralarındaki tüm bu ilişkiler oldukça net bir şekilde taraflarını göstermişlerdir. Burada asıl önemli nokta bağımsız bir tapınak devleti konumundaki Pessinus rahiplerinin etkin gücüdür. Herhangi bir otoritenin etkisinden kalmadan özgürce siyasi faaliyetlerde bulunarak bölgenin ve dönemin siyasi olaylarında

⁴⁹⁰I, Claerhout- J, Devreker, 2008, **a.g.k.**, s.53.

⁴⁹¹Welles, 1934, **a.g.k.**, s.XIV (İçindekiler-Metinler).

⁴⁹²A, Bencivenni (2014). *The King's Words: Hellenistic Royal Letters in Inscriptions 6. Bölüm* (Ed: K. Radner), New York: Oxford University Press, s.170.

⁴⁹³B, Virgilio (1981). *IL <Tempio Stato> Di Pessinunte Fra Pergamon E Roma Nel II-I Secolo A.C.* Pisa, s.22. Mektupların yer aldığı site için Bkz. [http-1: http://www.attalus.org/docs/rc/index.html](http://www.attalus.org/docs/rc/index.html)

etkin rol oynamışlardır.⁴⁹⁴ Bunun en güzel ve somut örneğini ise bizlere Pergamon krallığı ile yaptıkları kraliyet yazışmaları göstermektedir.

2.4.1.1. 1. Mektup= Welles 55, Eumenes II'nin Attis'e Mektubu

[— — — — —]μενους συστῆ-
σαι [— — — —] διὸ καὶ νῦν τὴν τα-
χίστην π[αραγ]ενόμενος ἐπὶ τοὺς τό-
πους καὶ ἐπισκεψάμενος πάντα σα-
5 φῶς διασάφησόν μοι πόσων ἔτι χρει-
αν ἔξεις στρατιωτῶν. καὶ τοὺς Περ-
σόγγους δὲ ἐὰν δύνῃ πραξικοπήσαι,
γράφε μοι τίνων ἐστὶ χρεία· ἱεροῦ γὰρ τοῦ
χωρίου ὄντος ληπτέον ἐστὶ πάντως.
10 ἔρρωσο· δλ', Γορπιαίου ζ' ἀπιόν(τος)

İngilizce: . . . Do you therefore now go as quickly as possible into the country districts and observe everything clearly and let me know how many more soldiers you will have need of. And if you can take Pesongoi by treachery, tell me what is needed, for as the place is holy it must be taken by all means. Farewell. Year 34, the seventh day from the end of Gorpiaeus.⁴⁹⁵

Çeviri: . . . Bu nedenle, şimdi mümkün olduğunca çabuk ilçe mahallelerine (ülke bölgeleri) gidip her şeyi net bir şekilde gözlemleyin ve daha kaç askere ihtiyacınız olacağını bana bildirin. Pesongoi'yi ihanetle alabilirsiniz, bana ne gerektiğini yazın, çünkü yer kutsal olduğu için mutlaka alınmalıdır. Elveda. 34 yıl, Gorpiaeus'un sonundan yedinci gün.

Mektup yazışmalarındaki düzeninin kronolojik olması nedeniyle II. Eumenes'e tarihlendirilmiştir. Çünkü I Attalos (soter) 34 yıl hüküm sürmüştür ve bu dönemlerde

⁴⁹⁴Rahip sınıfı Pessinus'un özerkliğini koruyarak bölgeye gelip yerleşen hiçbir topluluğa taviz vermemiş; siyasal anlamda her ne kadar bölgede hâkim olan yönetimi tanısa da tapınak-devleti özelliğini koruyarak kentte rahip-kral yönetimini benimsemişlerdir.; Dağdeviren, 2005, **a.g.k.**, s.50. Buda bizlere rahiplerin yanı sıra “Ana” tanrıça kültünün etkin ve ulusal boyutta bir din olduğunu göstermesi açısından önemlidir. “Ana” tanrıça inancının kutsallığı ve sınırları aşmış saygın bir kült olarak kabul gördüğünün en güzel göstergelerinden biride kültün bölgede etkin olan siyasi faktörlere rağmen yayılımında ve tapınımında hiçbir zaman geri planda kalmamış bir kült olduğudur. Bundan müteveli olacak ki Roma böylesine güçlü ve etkin bir dini tanımak ve tanrılar panteonunda da ona yer vererek güçlü bir kült yaratmak istemiş olmalıdır. Ayrıca Roma'nın Phrygia'ya ve kültürüne olan bağlılıklarının sebeplerinden biride Troialılar'ın Phrygialı olarak lanse edilmesi ve Aineas efsanesi doğrultusunda Phrygia kültürü Roma uygarlığının kaynağı sayılması da başka dikkat çeken özelliklerden biridir.; **a.g.k.**, Bkz. s.52.

⁴⁹⁵Welles, 1934, **a.g.k.**, s.242.

Pergamon politikası Galyalıları karşı saldırgan tavır dışında kaygı taşıdıkları bir dönem içindedirler.

τοπους ile genellikle ülke bölgeleri kastedilmekte ve Mektup 60'daki ifade ile eşdeğer olan Galya kantonu kastedilmektedir. Burada bahsi geçen askerler de rahip *sub rosa*'ya hizmet eden Bergama paralı askerleri olmalıydı.

Χωριον (χωριου) olarak adlandırılan Pessongi, bir şehir, kale ya da Anadolu ve Gallie dininin kutsal bir yeri olmalıdır.⁴⁹⁶

2.4.1.2. 2. Mektup= Welles 56, Eumenes II'nin Attis'e Mektubu

βασιλεὺς Εὐμένης Ἀττιδι χαίρειν·

εἰ ἔρρωσαι εὖ ἂν ἔχοι· καὶ γὰρ δὲ ὑγίαινον.

ἐκομισάμην τὴν παρὰ σοῦ ἐπιστολήν,

ἐν ἣι διεσεσαφῆκεις μοι περὶ τῶν [τ]ε χα-

5 τὰ τὸν ἀδελφόν σου Αἰιοιοριγα γεγραμ-

μένων. ὀρθῶς οὖν καθ' ὑπερβολὴν δι-

ίστω. καὶ ὄφελομ μὲν ἢ θεὸς ἐπιστρα-

φεῖσα τῶν ἐαυτῆς ἱερέων ὑβρισμένων

καὶ ὑβ[ριζομ]ένων στερεῖσαι τὸν ταῦτα

10 πο[ήσαντα ὦν] μάλιστα ἐπιθυμεῖ· εἰ δὲ

μ[ή, ὑγιῆς γενόμε]νός γε τῇ διανοίᾳ καὶ

θ[εοσεβῆς τὰ ἀνα]θήματα πεμπέτω χα- (Görsel VIII, 2. 19. a-b).

İngilizce: King Eumenes to Attis, greetings. If you were well, it would be well; I also was in good health. I have received your letter in which you showed me what had been written concerning your brother Aioiorix. You were then absolutely right in trying to oppose him. Would that the goddess had cared for her priests who have been and are being insulted, and had deprived the one who did these things of what he most desires; otherwise may he become sane of mind and reverent, and send back the offerings . . .⁴⁹⁷

Çeviri: Kral Eumenes'den Attis'e selamlar. Sen iyiysen, her şey iyidir. Bende sıhhatteyim. Kardeşin Aioiorix'den söz açtığın mektubunu bana verdiler. Demek ki ona karşı koymakta kesinlikle haklıymışsın; Tanrıça zor altında bırakılmış olan ve hala zor

⁴⁹⁶Welles, 1934, a.g.k., s.247.

⁴⁹⁷Welles, 1934, a.g.k., s.242-3.

altında olan rahiplerini korusun. Kâfir adam iyi duygulara dönmedikçe ve çaldığını gerivermedikçe, Tanrıça dünyada en çok sevdiği ne varsa alsın elinden...⁴⁹⁸

56. mektup’da yine II. Eumenes tarafından aynı rahibe gönderilmiştir. Mektubun son satırları kaybolduğundan, tarih yazılmışsa da bilinmediğinden önceki mektuptan ne kadar sonraya tarihlendiği saptanamamıştır.

Burada Ῥαττιδῖ’ adının yalnız başına kullanılması Attis’in henüz rahip olmadığını göstermediği yalnızca krala göre konumunun daha az bağımsız olduğundan kaynaklana bileceği üzerinde durulmuştur.⁴⁹⁹ Bu tür işlevsel unvanlar kraliyet yazışmalarında yalnızca hitap edilen kişinin rütbesi eşit olduğunda kullanılmaktadır.⁵⁰⁰

Eumenes Pessinus’daki olaylar hakkında bilgi edindiğini ve Attis’i desteklediğini görmekteyiz. MÖ 164 yılında Pessinus tapınak rahibi Attis yüksek soylu bir Galattı. Mektup da adı geçen Aiorix (Aioiorix) de Tolisto-Boi kralı ve Attis’in de kardeşidir. Aiorix tamamen Galatlı olarak kalmayı tercih etmiş ve tapınak ve rahiplik sınıfına karşı çıkmıştır. Bundan dolayı da kardeşi Attis ile karşı karşıya gelmiştir. İkili arasındaki sürtüşmeden dolayı Attis Pergamon’dan yardım ister.⁵⁰¹ Ancak Roma Aioiorix’in tarafını tutmasından dolayı Pergamon yardım edemeyeceğini Romanın izni olmadan böyle bir şeye kalkışamayacağını bildirir. Aiorix’in Tanrıların Anasının tapınağına saldırmış ve büyük bir yağma yapmıştır. Mektup’da Aioiorix’in hırsızlık ile suçlandığını yazmaktadır. Bu da Aiorix’in bu eylemi gerçekleştirebilmesi için tapınakta rahip-idari hiyerarşisinde yer almış olacağı üzerinde durulmaktadır.⁵⁰² Burada bizler özellikle Pergamon’nun Pessinus’a olan ilgisinin yanında Attalid-Pessinus diplomatik ilişkilerinde Pessinus’un Pergamon’a olan siyasi ve askeri bağımlılığını da göstermektedir.⁵⁰³

2.4.1.3. 3. Mektup= Welles 57, Attalos’un Attis’e Mektubu

E [-----] ΟΙΣΔΕ[-----]ΩΤΩ[-----]

δῶρωι κ[αὶ τῶι ἀδελ]φῶι ἐληλυθότ[ι] π[ροσ-]

⁴⁹⁸ Çeviri; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.89.

⁴⁹⁹ 58,59 ve 61 mektuplarda Ῥαττιδῖ’den sonra ἱερεῖ’i eklenmiştir; Ῥαττιδῖ ἱερεῖ: Rahip Attis.

⁵⁰⁰ Welles, 1934, **a.g.k.**, s.248.

⁵⁰¹ Ayrıca MÖ 164 yılında, Bithynia Kralı II. Prusias, II. Eumenes’i Galatlar’ın iç içlerine karıştığı gerekçesiyle Roma Senatus’una şikâyet eder. Olasılıkla II. Prusias bir şekilde II. Eumenes ve Attis arasındaki yazışmalardan veya görüşmelerden haberdar olmuş olmalı.

⁵⁰² Virgilio, Aiorix’in bu hamleyi yapabilmesi için çalınan ἀναθήματα’nın (tapınakta tutulan değerli nesneler ve paralar olarak yorumlanmıştır) koruyucu veya yöneticisi olabileceği üzerinde de durmaktadır. Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.96-97.

⁵⁰³ Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.94.

φάτως ἐπὶ τ[ὸ] στ[ρα]τόπεδον προσαγ[α-]
γών καὶ τὴν αἶρε[σ]ίν σου ἐμφανίσας ἀπέ-
5 λυσ' αὐτὸν πρὸς σέ. ἔρρωσο (Görsel VIII, 2. 20).

İngilizce: . . . just as soon as ...doros and my brother came to the camp I took [him] to them and showed them your policy and sent him back to you. Farewell.

Çeviri: ... hemen. . . Dorus ve erkek kardeşim kampa gelir gelmez [ona] onlara götürdüm ve onlara politikanızı gösterdim (vaziyetinizi bildirdikten sonra)⁵⁰⁴ ve onu size geri gönderdim. Veda.⁵⁰⁵

Mektubun ilk satırları kaybolduğundan ikinci satırda yer alan δώρωι (Doroι) Domaszewsk tarafından, 'Meno' eki eklenerek '*Menodorus*' olarak tamamlanmıştır. Bunu özellikle 58. ve 59. Mektuplarda adı geçen '*Menodorus*' tan ve mektupların ortak içeriğinden yola çıkılarak varılan bir sonuçtur. Ancak Welles, Dittenberger'in görüşünü savunarak bu kişinin 58, 2/3 ve 59, 2'da adı geçen Attis'in habercisi ile aynı kişi olamayacakları üzerinde durmuştur.⁵⁰⁶ Burada bahsi geçen erkek kardeş (Eumenes), mektubu yazan ise henüz Basileus unvanını almamış olan Attalos'tur.

Kamptan (ordudan) bahsedilmesi Attalos tarafından komuta edilen Pergamon birliklerinin sahada olabileceği ve bu seferin olasılıkla Galatyalılara karşı fiilen sürdüğünü varsaymak en doğal olasılıklar arasındadır.⁵⁰⁷

2.4.1.4. 4. Mektup= Welles 58, Attalos'un Attis'e Mektubu

Ἄτταλος Ἄττ[ι]δι ἱερεῖ χαίρειν· εἰ ἔρρω-
σαι, εὖ ἂν ἔχοι· κἀγὼ δὲ ὑγίαινον. Μηνόδω-
ρος, ὃν ἀπεστάλκεις, τὴν τε παρὰ σοῦ
ἐπιστολὴν ἀπέδωκέ μοι, οὗσαν ἔκτε-
5 νῆ καὶ φιλικήν, καὶ αὐτὸς ὑπὲρ ὧν ἔφη-
σεν ἔχειν τὰς ἐντολὰς διὰ πλειόνων
ἀπελογίσατο. ἀποδεξάμενος οὖν τὴν
παρὰ σοῦ αἶρεσιν διὰ τὸ θεωρεῖν ἐμ παντὶ
καιρῷ σε πρόθυμον ὄντα πρὸς τὰ ἡμέτερα

⁵⁰⁴Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.27.

⁵⁰⁵Welles, 1934, **a.g.k.**, s.243.

⁵⁰⁶Welles, 1934, **a.g.k.**, s.249.

⁵⁰⁷Welles, 1934, **a.g.k.**, s.249.

10 πράγματα καὶ αὐτὸς τούτῳ ἄπερ ἐνόμιζον
ἀναγκαῖον εἶδέναι σε κεκοινολογημένος εἴρη-
κα ἀναγγέλλειν. ἔρρωσο (Görsel VIII, 2. 20, 2. 21)

İngilizce: Attalus to priest Attis, greetings. If you were well, it would be well; I also was in good health. Menodorus, whom you sent to me, gave me your letter, assiduous and friendly as it was, and spoke himself at considerable length on the matters concerning which he said he had instructions. I have, accordingly, approved your policy because I have seen you on every occasion enthusiastic in our interest, and having communicated to him what I thought you ought to know, I have told him to report to you. Farewell.⁵⁰⁸

Çeviri: Attalos'tan rahip Attis'e selamlar. Sen iyiysen, her şey iyidir; Bende sıhhatteyim. Bana gönderdiğiniz Menodorus, mektubunuzu olduğu kadar özenli ve arkadaş canlısı olarak bana verdi ve talimatlarının olduğunu söylediği konularda epey uzun konuştu. Bu nedenle, politikanızı onayladım çünkü sizi her fırsatta bizim çıkarımıza hevesli gördüm ve bilmeniz gerektiğini düşündüğüm şeyi ona ilettikten sonra, size rapor etmesini söyledim. Veda.

58. mektup bu serinin tek tam ve kolay bir şekilde anlaşılabilen mektubudur. Ancak mektup içeriği oldukça sınırlıdır. Attis'in Attalide hükümeti ile iletişimde olması dışında pek fazla bilgi sunmamaktadır.⁵⁰⁹

2.4.1.5. 5. Mektup= Welles 59, Attalos'un Attis'e Mektubu

Ἄτταλος Ἄττιδι ἱερεῖ χαίρειν· εἰ ἔρρωσαι, εἴ
ἂν ἔχοι· ὑγίαινον δὲ καὶ γώ. Μηνόδωρος ἀπέδω-
κέ μοι τὴν παρὰ σοῦ ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἐγγράφεις
ὅτι πυθόμενος ἐληλυθέναι τὸν ἀδελφὸν
5 ἐπὶ τὸ στρατόπεδον τοῖς θεοῖς ἔθυσα[ς ὑπὲρ]
τῆς ἡ[μ]έτερας σωτηρίας· ἀπελογ[ίσατο δὲ] (Görsel VIII, 2. 19-b- 2. 21).

İngilizce: Attalos to priest Attis, greetings. If you were well, it would be well; I also was in good health. Menodoros gave me your letter in which you wrote that having

⁵⁰⁸Welles, 1934, a.g.k., s.243-4.

⁵⁰⁹Welles, 1934, a.g.k., s.249.

learned that my brother had come to the camp you sacrificed to the gods for our safety; and he spoke . . .⁵¹⁰

Çeviri: Attalos'tan rahip Attis'e selamlar. Sen iyiysen, her şey iyidir; Bende sıhatteyim. Menodorus, kardeşimin kampa geldiğini öğrendikten sonra, bizim güvenliğimiz için tanrılara kurban ettiğinizi yazdığın mektubunu bana verdi; ve konuştu...

Mektupların içeriğine baktığımızda özellikle 57., 58. ve 59. mektupların ortak bir konu üzerine ele alındığını göstermektedir. Mektuplarda Pessinus rahip sınıfının o dönemde Galat'ya üzerindeki aktif rolünü göstermektedir. Roma'nın yasağı, Bithinia'nın kınamalarına rağmen Pergamon'un Galat'ya ya olan müdahalesinde geri durmadığını görmekteyiz.

Görünüşe göre bu Eumenes'in 57. mektupta bahsedilen kamp ziyareti ile ilgilidir, ancak bu mektup ile 57. mektup arasında 58. mektubun yer alması biraz kafa karıştırıcıdır. Buda ancak Attalos'un üç mektubunun zaman bakımından yakın olmaları hatta bir sefer sezonuna ait olmaları dolayısı ile 58. mektubun habercisi Attalos'a giderken, 57. mektubun habercisinin Attis'e geri dönmesi sonucu ele geçmesi şeklinde bir açıklama yapılabilmektedir.

Ayrıca mektupta tanrılara kurban edilmesi ifadesinden de anlaşılacağı üzere Welles, Pessinus'ta sadece “Ana” tanrıçaya'ye değil belki de Pergamon kraliyet ailesinin (koruyan-gözetleyen) tapınımda bulundukları tanrılara (Athena, Dionysus v.b) kurban sunulmuş olabileceğini belirtir.⁵¹¹

2.4.1.6. 6. Mektup= Welles 60, Attalos II'nin Attis'e Mektubu

[-----] INΔΙΟΜΕΝ [-----]
[-----] I εὐλαβεῖαι τὰ δὲ γράμματα λύσας
[καὶ ση]μηνάμενος πάλιν ἀπέσταλκά σοι. εἴ-
[πον γ]ὰρ ὅτι, ἐὰν ὁμοίως ἀναπέμψω, οὐ μὴ
5 [δυν]ηθῇς αὐτὰ λύσαι. σὺ καὶ προσδέχου δὴ
[αὐτ]ὰ καὶ πέμφ' οὗς βούλη καθὰ παρακαλοῦ-
[σιν], ὥς ἡμῶν εἰδότων ὅτι, ἅπερ ἂν πράσσης,
[ἐπὶ] τῷ συμφέροντι τῷ ἡμετέρῳ ποιήσεις.

⁵¹⁰Welles, 1934, a.g.k., s.244.

⁵¹¹Welles, 1934, a.g.k., s.249.

[δ]ιὸ τὸν ἐνηνοχότα <τά>δε τὰ γράμματα, ἐπεὶ
10 [βο]ύλεται σοι συμμεῖξαι, μετάπεμψαι πάντως.
[χρ]ήσιμον γάρ ἐστι πρὸς τᾶλλα καὶ ἀκοῦσαι
[πα]ρ' αὐτοῦ ἃ φησι θέλιν εἰπεῖν σοι καὶ συν-
[πε]μφοῦναι τινα αὐτῷ παρὰ σοῦ εἰς τοὺς ἅ-
[νω] τόπους τὸν τά τε διδόμενα ληψόμενον-----
15 [ἀμα]θία γὰρ ἀποτρίβεσθαι — καὶ τὴν [τῶ]ν ἐκεῖ γνώ-
[μη]ν ἀγγελοῦνθ' ἡμῖν ἐπιμε[λέστερον-----]

İngilizce: . . . caution; after opening and resealing the letter I have sent it to you. For they said that you would not be able to open it, if I sent it as it was. Do you take it then and send what men you wish as they invite you to do, assured that we know that whatever you do you will do to our advantage. By all means, therefore, summon the bearer of this letter, for he wishes to speak with you. It is, you see, useful for our other projects that you hear from him what he says he wants to tell you, and that there be sent some one from you with him into the upper districts to accept what is given --- it would be folly to refuse it --- and to report more carefully to us the disposition of the people there . . .⁵¹²

Çeviri: ... Uyarı; açtıktan ve yeniden mühürledikten sonra mektubu sana gönderdim. Çünkü olduğu gibi gönderirsem açamayacağını söylediler. Öyleyse alırsınız ve sizi yapmaya davet ettikleri gibi dilediğiniz adamları gönderir misiniz, ne yaparsanız yapın, bizim yararımıza yapacağınızı bildiğimizden emin olduk. Elbette, bu nedenle, bu mektubun sahibini mutlaka çağırın, çünkü sizinle konuşmak istiyor. Gördüğünüz gibi, size söylemek istediğini söylediği şeyleri ondan duymanız diğer projelerimiz için yararlıdır. Verileni kabul etmesi için sizinle birlikte yukarı semtlere bir kişi gönderilsin- reddetmek aptallık olur- ve oradaki insanların eğilimlerini bize daha dikkatli bir şekilde bildirmek. . .

Mektubun ilk satırları kaybolduğundan Attalos'un adına Basileus unvanının eşlik edip etmediğini belirlemek zor olduğundan mektubun M.Ö. 159'dan önceye mi yoksa sonrasına mı tarihlenmesi gerektiği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Yine başlık ve sıralamadaki herhangi bir göstergesi olmadan kesin olarak söylenemez, ancak II. Attalus tarafından naip ya da kral olarak 57-59 mektuplardan sonra 61. mektuptan önce

⁵¹²Welles, 1934, a.g.k., s.244-5.

yazıldığını varsaymak uygun olacaktır. Çünkü mektup 57-59 aksine savaş ile değil entrikalar (gizli işler) ile ilgilidir. Şayet 61. mektupta bahsedildiği gibi Pergamon ve Pessinus birlikte planladıkları olası eylemi (saldırı) sonlandırdıysa, bu o metinden daha önce olacaktır. Tabi 61. mektupta sadece askeri hareketten vaz geçip gizli entrikaların devam etmesi de mümkündür.⁵¹³ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Mektup'da Attalos'un Attis'e ᾗ-[vω] τόπους'de⁵¹⁴ bulunan bölgelerdeki yerleri kendi yetkisi altına almayı kabul etme yetkisi vermesi Attalos'un kendi başına bu kararı aldığını gösteriyor gibi durmaktadır. Buda bizlere mektup 57'de Attalos'un kardeşine (Eumenes II) danıştıktan sonra karar vermesi Basileus unvanını almamış Attalos'un tek başına karar verme gibi bir durumun söz konusu olmadığını göstermektedir. Bizler Attalos'un kardeşi II. Eumenes'in bakanı olarak MÖ 185'den beri resmi mektuplar yazdığını ve özellikle MÖ 181-180 yıllarından itibaren Attalos'un üst düzeyde görevlere ve kararlara dahil olduğunu biliyoruz.⁵¹⁵ Ancak mektup 60'da Attalos'un önemli kararı kendi başına almış olması naip ya da Basileus olduğunu göstermektedir. Virgilio 60. mektubu ilk beş mektuptan (m. 55, 56, 57, 58, 59)⁵¹⁶ sonra gelebileceğini ve MÖ 159-158'e tarihlendirilmesi gerektiğini savunur. Ayrıca mektup 60'da diğer ilk beş mektubun aksine Galatya'daki Pergamon etkisi askeri müdahale yolu ile değil müzakereler, anlaşma ve diplomasi yolu ile sağlanmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Böylece bizler Pergamon politikasının Pessinus ve Galatlara yönelik bir evrimine tanıklık etmekteyiz.

Mektup 60'da Attalos'a muhtemel bir mesaj iletilen Galat heyeti; Pergamon ve Pessinus arasında dostluk anlaşmaları başlatmayı amaçlayarak bazı bölgelerin teslimiyetini de sağlamaya çalışmışlardır. Pessinus görevlileri olasılıkla Pergamon ve Galatya arasında arabuluculuk yaparak Galat temsilci heyetin isteklerini doğrudan meclis iletmek için görev üstlenmiş olmalıdır. Daha sonra Attalos mektubu ve mesajın taşıyıcılarını habercilerinden biriyle Attis'e geri gönderir. Bura da bizler Attis'in oldukça emniyetli davrandığını görmekteyiz. Attis'in sözlü talimatlar ve mektup elçisiyle birlikte Galat heyetinin ve tapınak görevlilerinin teklif edilen yerleri ele geçirmeleri için göndermesi; yine Attalos'un mektubu mühürledikten sonra Attis'e

⁵¹³Welles, 1934, **a.g.k.**, s.249.

⁵¹⁴ᾗ-[vω] τόπους (ἀνω τόποι): yerler, üst yerler, τόπους: Kanton (Cantons).

⁵¹⁵A. Avram, G.R. Tsetskhladze (2014). *A New Attalid Letter From Pessinus*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, s.161.

⁵¹⁶Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.103.; bu mektuplar (m. 55,56,57,58,59,60,61) Virgilio tarafından 1'den 7'ye kadar sırası ile numaralandırılmıştır; m. 1-5 mektupların tarihini MÖ 163-160 olarak ele almıştır.

göndermesi mektubun kaynağı ve içeriğinden emin olunması için atılmış önemli adımlardır.⁵¹⁷ Ancak burada mektubu açıp mühürledikten sonra göndermesi konusu anlam olarak belirsizliğini korumaktadır. Bu mektubun gizlice mühürlenmiş veya referans bir kod mesajını içerdiği olasılıklar arasındadır çünkü bilinen şu ki bu tür konularda belirli bir tekniğin geliştirildiği bir dönem olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.⁵¹⁸ Pessinus rahip sınıfı Galatya'da Pergamon siyasetinin temsilcisi olarak hareket etmiş; çıkabilecek herhangi bir koalisyon halinde Pergamon Galat birliği için desteklerini esirgemeyeceklerdi. Mektup 60'da bizler Attalos'un aslında abisi II. Eumenes'in politikasından vazgeçmediğini, Roma'nın yasağına II. Prusias'ın ve bazı Galatların şikâyetlerine rağmen Galatya'daki bu halkların tabi kılınması için çeşitli nüfus politikası için atılımlarda bulunduğunu görmekteyiz. Ancak mektup 61'de bizler Attalos II'nin Roma senato kararını dikkate aldığını ve Pergamon politikasındaki büyük değişime tanıklık etmekteyiz.⁵¹⁹

2.4.1.7. 7. Mektup= Welles 61, Attalos II'nin Attis'e Mektubu

1 [βασιλεὺς Ἀτταλος Ἀττιδι ἱερεῖ χαίρ]ε[ι]ν· [εἰ ἔρρωσαι, ἔχου]
ἂν ὥς ἐγὼ βούλομαι· ὑγίαινον δὲ καὶ αὐτός. ἐλθόντων ἡμῶν
εἰς Πέργαμον καὶ συναγαγόντος μου οὐ μόνον Ἀθηναίων
καὶ Σώσανδρον καὶ Μηνογένην, ἀλλὰ καὶ ἐτέρους πλείο-
5 νας τῶν ἀναγκαίων, καὶ προτιθέντος περὶ ὧν ἐν Ἀπαμείαι ἐ-
βουλευόμεθα, λέγοντός τε περὶ ὧν ἔδοξεν ἡμῖν, πολλοὶ μὲν
ὑπεραγόντως ἐγίνοντο λόγοι, καὶ τὸ πρῶτον πάντες κατέρρε-
πον ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἡμῖν γνώμην, Χλῶρος δ' εὐτονώτατος ἦν
τὰ Ῥωμαϊκὰ προτείνων καὶ οὐθενὶ τρόπῳ συμβουλευὼν οὐ-
10 θὲν ἄνευ 'κείνων πράσσειν. ὧι τὸ μὲν πρῶτον ὀλίγοι μετεῖ-
χον, μετὰ δὲ ταῦτα ἐν ἄλλαις καὶ ἄλλαις ἡμέραις ἀεὶ δι-
ασκοποῦσιν ἥπτετο μᾶλλον ἡμῶν, καὶ τὸ προπεσεῖν ἄ-
νευ 'κείνων μέγαν ἐδόκει κίνδυνον ἔχειν· καὶ γὰρ ἐπιτυ-
χοῦσιν φθόνον καὶ ἀφαίρεσιν, καὶ ὑφοψίαν μοχθηράν, ἣν
15 καὶ περὶ τοῦ ἀδελφοῦ ἔσχοσαν, καὶ ἀποτυχοῦσιν ἄρσιν

⁵¹⁷Virgilio, **a.g.k.**, s.102.; Welles'in mektup 60 için belirttiği olası senaryo için Bkz.; Welles, 1934, **a.g.k.**, s.250.

⁵¹⁸Welles, 1934, **a.g.k.**, s.250.

⁵¹⁹Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.102- 105.

πρόδηλον· οὐ γὰρ ἐπιστραφήσεσθ' ἐκείνους, ἀλλ' ἡδέως ὄψεσ-
 θαι, ὅτι ἄνευ ἑαυτῶν τηλικαῦτ' ἐκινούμεθα. νῦν δέ, ἂν καὶ ----- ὁ
 μὴ γίνοιτ' ----- ἐλλασσωθῶμεν ἔν τισιν, μετὰ τῆς ἐκείνων
 γνώμης ἕκαστα πεπραχότας βοηθείας τεύξεσθαι καὶ ἅ-
 20 ναμαχεῖσθαι μετὰ τῆς τῶν θεῶν εὐνοίας. ἔκρινον οὖν εἰς
 μὲν τ[ῆ]ν Ῥώμην ἀεὶ πέμπειν τοὺς συνεχῶς ἀναγγελοῦν-
 [τας] τ[ᾶ] δι[στ][α]ζόμενα, αὐτοὺς δὲ παρασκευάζεσθα[ι]
 [ἡμᾶς ἐπιμελῶς, ὥς εἰ δέοι βοηθήσ]οντας ἑαυτο[ῖς] -----] (Görsel VIII 2. 22 -a-b-
 c).

İngilizce: [King Attalus to priest Attis, greetings. If you were well, it would be] as I wish; I myself also was in good health. When we came to Pergamon and I assembled not only Athenaios and Sosandros and Menogenes but many others also of my "relatives", and when I laid before them what we discussed in Apameia and told them our decision, there was a very long discussion, and at first all inclined to the same opinion with us, but Chloros vehemently held forth the Roman power and counselled us in no way to do anything without them. In this at first few concurred, but afterwards, as day after day we kept considering, it appealed more and more, and to launch an undertaking without their participation began to seem fraught with great danger; if we were successful the attempt promised to bring us envy and detraction and baneful suspicion - that which they felt also towards my brother {Eumenes} - while if we failed we should meet certain destruction. For they would not, it seemed to us, regard our disaster with sympathy but would rather be delighted to see it, because we had undertaken such projects without them. As things are now, however, if - which God forbid - we were worsted in any matters, having acted entirely with their approval we would receive help and might recover our losses, if the gods favoured. . I decided, therefore, to send to Rome on every occasion men to make constant report of cases where we are in doubt, while [we] ourselves make [thorough] preparation [so that if it is necessary] we may protect ourselves . . .⁵²⁰

Çeviri: [Kral Attalos rahip Attis'i selamlar. Dilediğim gibi iyiysen, her şey iyidir. Bende sıhatteyim⁵²¹. Pergamon'a geldiğimizde ve ben sadece Athenaios⁵²², Sosandros⁵²³

⁵²⁰ Welles, 1934, **a.g.k.**, s.245-6.

⁵²¹ Çeviri için bkz.; Lequenne, 1979, **a.g.k.**, s.90.

ve Menogenes'i⁵²⁴ değil aynı zamanda "akrabalarımın" birçoğunu da bir araya getirdim ve Apameia'da konuştuklarımızı onların önüne koyduğumda onlara kararımızı anlattım çok uzun bir tartışma oldu ve ilk başta bizimle aynı görüşeydiler, bununla beraber Chorle⁵²⁵ bize ıslarla Roma'ya karşı tam durumumuzu ne olduğunu anlattı ve "Onsuz "(Roma) hiçbir şeye girişmememizi öğütledi. Başta sadece birkaç kişi bunu kabul etti. Fakat sonradan tekrar düşününce git gide etkilendik. "Onsuz" işe kalkışmak bize çok büyük bir tehlike olarak göründü. Örneğin, yendiğimiz takdirde kıskançlığı ve yeni şüpheleri üstümüze çekeceğiz -ki onlarında kardeşime {Eumene} karşı hissettikleri gibi- kaybettiğimiz takdirde ise tüm olarak mahvedileceğimizden emin olabiliriz. Bize öyle geliyordu ki, felaketimize karşıdan düşmanca seyirci kalacakları muhakkaktır, çünkü onlarsız böyle bir şey üstlenmiş olduğumuz için görmekten memnun olacaklardı. Şayet malumat ve müsaadeleriyle girişeceğimiz bir işte herhangi bir sebeple yenilseydik, -Tanrı korusun- yardım alırdık ve tanrılar yardımıyla tekrar zafer kazırdık. Bu sebepten şüpheye düştüğümüz durumlar hakkında önceden rapor vermeleri için Roma'ya adam göndermeye karar verdim. Bununla beraber, durmayıp hazırlanmamız icap eder. Çünkü iş başa düşerse bize bizden fayda vardır...⁵²⁶

Pergamon, II. Eumenes zamanında olduğu gibi Romalıların Galatlar'ın özerkliğine ilişkin kararını çok da gizli olmayan bir şekilde göz ardı etmeye devam etti. Tıpkı mektup 61'deki yazışmalarda yer alan II. Attalos ile Attis arasındaki Apameia'da planlanan çalışmada olduğu gibi. Eumenes II'nin ölümünden (MÖ 159) sonra Galatya'daki Pergamon taraftarları baskılar ve zorluklar ile karşı karşıya kalınca Attalos II Phrygia'da Apamae (Apameia) şehrinde Pessinus başrahibi Attis ile konferans yapmış ve isimsiz muhaliflere (Galatlara?) karşı başlatılacak bir sefer düzenlenmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Apameia'da yapılacak olan savaşın Bithynia kralı II.

⁵²²Athenaios (Athenacus); I. Attalos'un dört oğlundan en küçük çocuğudur, II. Attalos ile II. Eumenes'in kardeşidir. Basileus kardeşlere hem askeri hem de diplomatik alanlarda yıllarca hizmet etmiştir. Ayrıca MÖ 156-154 yıllarında yaşanan Bithynia- Pergamon savaşı dolayısı ile MÖ 154 yılında II. Attalos tarafından Roma Senatosu'nu bilgilendirmek için elçi olarak gönderilmiştir; Bkz.; Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.113-14.

⁵²³Attalos'un süt kardeşi rahip Sosandros (Sosander), Dionysus Cathegemon'un rahibi olarak devlet dininin başıydı ve MÖ 156-154 'de Pergamon-Bithynia savaşı sırasında hem askeri hem de diplomatik alanlarda Athenaios (Athenacus) ile önemli görevler üstlendiler.; Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.114-115.; Ş. Günaltay (1987). *Yakın Şark IV I. Bölüm Perslerden Romalıları Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*. (2. Baskı), Akara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.244.

⁵²⁴Attalos'un veziri Menogones (Menogenes) kariyerinin zirvesinde iken II. Eumenes zamanında başkanlık görevinde bulunarak kendini göstermiştir; Virgilio, 1981, **a.g.k.**, s.114.; Menogenes, II. Eumenes'in bir συγγενής ve bir νομοφύλαξ olarak anılır ve Attalos döneminde başbakanlık (ἐπὶ τὸν πρᾶγματῶν) yapmıştır, Bkz.; Welles, 1934, **a.g.k.**, s.250.

⁵²⁵Chorle (Chloros- Chloro).

⁵²⁶Alıntılanan çeviri, Günaltay, 1987, **a.g.k.**, s.244.

Prusias'a karşı yapıldığı görüşü de yer almaktadır. Buna sebep olarak Pessinus baskını II. Prusias'a bağlı birliklerin gerçekleştirmiş olabileceği tezi ileri sürülmektedir. Bu sebepler dışında olasılıkla Bithynia ve Pergamon krallığı arasındaki savaşın II. Attalos'un krallığı döneminde en üst seviyeye ulaşmış olması ve özellikle II. Prusias'ın Galat topraklarına hâkim olma mücadelesi olabilir. Ancak Pergamon'a dönen Attalos II konu görüşmek üzere eyalet konseyini toplar. Başta kardeşi Athanaïos olmak üzere meclisteki diğer kişilerde bu kararı onaylamayınca, Attalos II'de daha önce kardeşi Eumenes II zamanında Roma'nın Pergamon Krallığına 'ihnet' suçlamasından ötürü zan altında kalacağını iyi şekilde idrak etmiş olacak ki bu karardan vaz geçerek bunu rahip Attis'e bildirir.⁵²⁷

Attalos II'nin bu kararı almasında hiç şüphesiz katkısı en büyük olan Chloro olasılıkla tüm bu olaylardan ötürü Pergamon'nun yaşayacağı olası bir yıkımı öngörmüş olmalıydı. II Attalos'a da büyük olasılıkla kardeşi II Eumenes'in durumunu Chloro gündeme getirmiş olmalı ki mektup da Chloro'nun adı da zikredilmiş. Böylece Chloro'nun belirttiği tehlikeler iyice düşünülmüş ve Konseyde çıkan kararın kazananı Chloro olmuştur. Athanaïos, Menogenes, Sasandros sürekli kralın yanında yer alıyor olmalıydılar. Ancak II Attalos'un danıştığı kısıtlı konsey üyeleri burada da olduğu gibi olağan üstü bir toplantı olduğu zaman acil olarak konsey toplanırdı. Konseyde yer alan diğer kişilerin ise kralın akrabaları ve üst düzey yetkililerden oluşabileceği gibi kraliyet ailesi ile bağlantılarının olmayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.⁵²⁸ Bergama konseyinde çıkan karar ile birlikte artık Bergama Roma'nın izni olmak sızın herhangi bir faaliyet bulunamayacaklarını bildirerek Roma'nın Asya'daki sadık uydusu konumunu tekrar üstlenmek istemiştir. Böylece Bergama politikasındaki yeni değişim Bergama-Pessinus arasındaki ilişkileri ve iki ortağın karşılıklı çıkarları gözetilerek yapılan dayanışmalarında gözden geçirilmesini gerektirmekteydi. Chloro'nun konseyde alınan karadaki etkisi şüphesiz M.Ö 156-154 yılları arasında yaşanan Bithinia-Pergamon savaşı Pergamon için büyük önem arz etmektedir. Chloro ve Athanaïos'un Roma ile temasa geçmesi Roma'nın devreye girmesini sağlamış ve II. Prusias için savaş ağır sonuçlar doğurmuştur. Konseyde çıkan kararın etkin gücünü bizler özellikle bu savaş için alınan doğru bir karar olarak değerlendirebiliriz. Ancak Pergamon'un bu

⁵²⁷ Günaltay, 1987, **a.g.k.**, s.244.; Welles, 1934, **a.g.k.**, s.250.

⁵²⁸ Welles, 1934, **a.g.k.**, s.250.

stratejisi Pergamon'nun MÖ 129 yılında Roma'nın Asya eyaletini kurması ile sona ermiştir.⁵²⁹

Mektupta”-ki onlarında kardeşime {Eumene} karşı hissettikleri gibi- “sözünden kasıt büyük olasılıkla III. Makedonia Savaşı (MÖ 171-168) sırasında Roma'nın yanında yer alan II. Eumenes (Soter) Anadolu'da Galat isyanının baş göstermesi ile kardeşi Attalos'u bırakarak kendisi Pergamon'a geri döner. Thessalia'da Roma'nın mağlup olmasından dolayı II. Eumenes sorumlu tutulmaktadır. Özellikle MÖ 169 yılında konsül (consul) olan Philippus savaşın başkomutanlığına getirilmiş ve Pergamon'un bu kadar güçlenmesinden hoşnut olmayan bir partiye mensup olan konsül II. Eumenes'in Perseus'la anlaşarak Roma'ya ihanet ettiğini ileri sürmüş ve Roma Senatosu'nda II. Eumenes krallığının devrilmesi ya da zayıflatılması yönünde karar çıkmıştır. MÖ 168 yılında Pydna'da Roma Perseus'u yenerek mağlubiyetini telafi eder.⁵³⁰ Galatlara karşı zor durumda kalan II. Eumenes Attalos'u Roma'ya yardım için gönderir (MÖ 168-167). Ancak Senato Attalos'a Pergamon'u bölmeyi ve abisi ile birlikte krallığı yönetme teklifini sunar Attalos teklifi kabul etmeyip Pergamon'a geri döner.⁵³¹ Buradan da anlaşılacağı gibi II. Eumenes'in tek bir hatalı hamlesi sonucu Roma'nın oklarını üzerine çekmeyi başarmış ve Roma doğuda güçlü bir devlet istemediğinden Galatları Pergamon'a karşı kışkırtmıştır. Tüm yaşanan bu olaylar sonrası II. Eumenes bu sefer kendi Roma'ya gitme kararı alır ancak yeni kanun gereği yabancı kralların karşılanmayacağı belirtilerek II. Eumenes kabul edilmez. Açık olarak görülmektedir ki Roma Pergamon'u saf dışı bırakarak siyasi ve politik olaylarda Pergamon'un yanında yer almamaktadır. Bunun üzerine II. Eumenes Phrygia bölgesinde Synna'da (MÖ 167) Galatlarla olan mücadelesinde tek başına savaşarak zafer kazanmıştır.⁵³² MÖ 165 yılında Roma harekete geçerek sınırların Apameia Anlaşmasındaki (MÖ 188)⁵³³ haliyle kalmasına Galatların saldırı yapmayacaklarına ve özgür olup Roma'nın koruyuculuğu

⁵²⁹Virgilio,1981, **a.g.k.**, s.109-113.

⁵³⁰Arslan, 2000, **a.g.k.**, s.120.

⁵³¹“MÖ 168/7 yılında, Attalos'un Roma'da büyükelçilik görevi ile ilgili Polybius olayı başka bir açıdan ele alır. II. Eumenes'in elçi olarak gönderdiği kardeşi II. Attalos'a göz kulak olması için ünlü Fizikçi Stratios'u gönderir ve Stratios Attalos'un kişisel hırslarını ılımlı hale getirmeyi başarır ve Eumenes'in tahtı kardeşi Attalos ile paylaştığını belirterek ona aptalca projelerinden vazgeçmesini söyler. Attalos taç giymeyip kral unvanına sahip değildi ancak onun dışında gerçek ve eşit bir güce sahipti ve tahtın tartışmasız varisiydi”; Avram, Tsetskhladze, 2014, **a.g.k.**, s.61.

⁵³²Yağmalanan donanım ve Galat silahları Bergama'da sunak üzerinde sergilenmiştir.

⁵³³Apameia Anlaşması sonucu Roma savaşı kazanmasına rağmen Galatlara karşı hoş görülmesi ve saldırı ve yağma yapmama koşulu ile bağımsız bir şekilde yaşamalarına imkân sağlanmıştır. Böylece Roma doğuda yükselcek bir krallığa karşı önceden önlemini almış bulunmaktaydı. Siyasi olarak baktığımızda Galatlar bölgede etkili bir gücü Roma'da bu gücü tamamen yok etmektense ileride 'Provincia Asia' politikası için kullanmayı tercih etmiş olmalıydı.

altında olduklarını ilan eder. Burada asıl sebep Roma'nın Anadolu ve Doğu Akdeniz'e yayılma çabasıydı. İlk zamanlar Roma Kartaca ve Makedonia sorunları ile uğraştığından ve Pergamon ile ortak düşmana (Makedonia) sahip olmasından dolayı Pergamon'a imtiyazlar tanımıştır. Ancak her iki tehlike ortadan kalkınca Roma Anadolu'da güçlü bir krallık görmemek adına birbirlerine rakip küçük krallıkları kışkırtmıştır. Böylece Anadolu'da son kalan krallığı da yok ederek Mezopotamya ya kadar ilerlemenin önündeki her türlü engelleri kaldıran bir siyaset izlemiştir.⁵³⁴

⁵³⁴Günaltay,1987, **a.g.k.**, s.236-237.; M. A, Kaya, 2021, *Romalılar Anadolu'da Roma-Anadolu İlişkilerinin İlk Yüzyılı*, Aktüel Arkeoloji 79. sayı, s. 26-42.

2.5. Şehir Roma’da “Ana” Tanrıça Kültü

Çoktanrıci bir dine sahip Roma devlet dini, yerli İtalya dinleri ile yabancı dinleri bünyesinde toplayan bir bütünlük dinidir.⁵³⁵ Romanizasyon’da din transferini; özgür köleler ve vatandaşlık bahşedilenler ile Sibylla Kitaplarına danışılarak yapılan özel dini ritüeller sayesinde de sağlanmaktaydı.⁵³⁶ Ayrıca Sibylla kitapları Roma devletine alınacak dini transferlerin dışında devletin bekası ve ulusal güvenliğin tehlikeye düştüğü noktalarda da danışılan karar merci idi. Roma dini eş zamanlı olarak da eyaletler arasında yayılım göstererek kültür alış verişinde sağlanmış oluyordu. Roma’nın uyguladığı koalisyon uygulaması ile devlet dininde yer alan yabancı tanrılar askeri ve ticari ilişkiler aracılığı ile Roma devlet dinine katılmıştır. Böylece yeni tanrıları pantheonuna katan Roma aynı zamanda kendi tanrıların da o topraklara taşımıştı.⁵³⁷

“Ana” tanrıçanın Roma’ya transferini aktaran antik kaynaklarca; Akdeniz’in ve Yakın Doğu coğrafyasına hâkim olma uğruna MÖ 218-201 yılları arasında Roma ile Kartacalı Hannibal arasında yapılan II. Kartaca Savaşı sırasında (MÖ 204) Hannibal İtalya’yı işgal etmesi üzerine, Romalılarda panik havası hâkim olur.⁵³⁸ Bunun üzerine rahipler kurtarıcı tanrı arayışına başlayınca Sibylla kitaplarına başvurulur.⁵³⁹ Yine aynı tarihlerde gökyüzünde sık sık gök taşlarının düşmesi nedeni ile Romalılar tarafından endişeye neden olduğu ve Sibylla Kitapları’na başvurulduğunu’da bizlere Livius

⁵³⁵Ç, Dürüşken (2000). *Antikçağda Yaşamın ve Ölümün Bilinmezliğine Yolculuk: Roma’nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.15.

⁵³⁶D, Şahin (2017). *Roma Mitolojisi*. Uludağ Üniversitesi Yayınları, s.39.; Bu kitaplar Cumae’nin kehanet merkezinde saklanan yunanca yazılmış ve yunan tanrıları ile onların icratlarını (uygulamalarını) içeren yazıtlardır. Daha sonra bu kitaplar Roma Capitolium’daki Jüpiter Tapınağına konulmuş (Romalılar Sibylla Kitapları ile MÖ 367 yılında ya da daha öncesinde tanışmışlardır) Augustus Döneminde de Palatinus’taki Apollon Tapınağına taşınmıştır. Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.30.; S. A. Takacs (2008). *Vestal Virgins, Sibylls, and Matrons: Women In Roman Religion*. Austin: University of Texas Presss, s.62-5.

⁵³⁷Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.15.; Özellikle Caracalla’nın çıkardığı *Constitutio Amtoninana* yasası sonucu Roma sınırlarında doğan her vatandaşın Romalı sayılması, devlete hem askeri personel hemde maddi açıdan rahatlık sağlamasının yanı sıra beraberinde kültürel alışverişide getirmiştir. Şahin, 2017, **a.g.k.**, s.40-1. Roma’ya getirilen tanrılar arasında yer alan Ma, Mithra ve “Ana” tanrıça kültürünün siyasi ve askeri ayağı için Bkz.; O. G. Von Wesendonk (1932). *Asia Minor and the Introduction of the Worship of Kybele, Mā, and Mithra- into Rome*. Cambridge University Press: The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No.1, s.23-8.

⁵³⁸Roma Polititikasi ve “Ana” tanrıçanın taşınmasında asıl neden olarak gösterilen siyasi olaylar için Bkz. H.H. Scullard (1951). *Roman Politics 220-150. B.C.* Oxford: At the Carendon Press, s.75-89.

⁵³⁹Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.671. Sibylla Kitaplarına yalnızca Quindecimviri ulaşabilirdi ve Senatonun talimatları doğrultusunda rahiplerden oluşan bir heyet Sibylla kitaplarına danışırdı. Bu Sibylla kâhininin “Ana” tanrıçayı önermesinde dikkat çeken noktalar arasında kâhinin Anadolu’da bulunduğu, Phrygialı olduğu ya da Smyrna yakınındaki Erythrai’den (İldırı) olduğu söyler Pausanias. **a.g.k.**, s.672. Sibylla kitapları aracılığı ile Roma’ya getirilen tanrılar arasında Asklepios (MÖ 294/3) ile Venus Erycina (MÖ 215) da yer almaktadır.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.327. Roma Pantheonuna dahil edilen tanrılar için Bkz.; Çapar, (1979-b), **a.g.k.**, s.171-3.

aktarmaktadır. Sibylla (quindecimviri sacris faciendis)⁵⁴⁰ cevap olarak, Pessinuslu Mater İdea'nın Roma'ya getirilmesi ile yabancı düşmanın yurdu terk edeceğini bildirir.⁵⁴¹ Cicero bu olayı; “İtalya Kartaca savaşından yorgun düşüp Hannibal tarafından yağmalanırken bu kâhinin ikna etmesi sonucu Romalı atalarının, Cybele törenlerini benimseyip Phrygia'dan Roma'ya getirip yerleştirdiklerini” aktarır.⁵⁴² Appianos'da Jüpiter'in söylediği ürkütücü mucizeler gerçekleşmeye başlayınca Sibylla Kitaplarına danışılır ve Phrygia'daki Pessinus'a yakında gökten birseyin düşecek onu Roma'ya getirmeleri söylenir. Ve gökten Pessinus'a beklenen şeyin düştüğü ve tanrıça'nın suretinin Roma'ya getirildiği yazar.⁵⁴³

Tanrıçanın getirildiği yer olarak genel kabul gören görüş Pessinus veya Pergamon olarak ele alınmaktadır. Tanrıçanın nerede aranması gerektiği konusundaki rivayetler tam olarak net olmaması bu karışıklığı doğurmuştur. Ancak antik kaynaklar ağırlıklı olarak “Ana” tanrıçanın Pessinus'dan getirildiği konusunda birleşirler. Varro tanrıçanın Pergamon'dan Megalesia Tapınağından geldiğini, Ovidius ise Troia yakındaki İda Dağı'ndan geldiğini aktarır.⁵⁴⁴ Herodianos'da Tanrıça'nın Phrygia'dan istendiğinde Aeneas bağlantı öne sürülerek kolayca tanrıçanın alındığından bahseder.⁵⁴⁵ Tanrıçanın Roma'ya gelmesi de bir o kadar efsanevi özellikleri barındırır içinde. Sibylla kâhinleri taşın nasıl taşınması gerektiğini Romalılara aktarır. Tanrıçayı temiz ellerin teslim alması gerektiğini özellikle belirtir kâhinler. Bunun üzerine beş adet Quinque Remis (beş sıra kürekli) ağır savaş gemisinden oluşan filonun önce Korinth Körfezine giderek Delphia kahinine danışıldığıda yer almaktadır. Kâhinin Apollo, “Ana” tanrıça, Pithia'nın birleşmesi gerektiği cevabı vermesi üzerine heyet taşın alınması için Pergamon'a doğru yola çıkar.⁵⁴⁶ Bu heyetin başında Marcus Valerius Falto vardır. Cicero, Roma halkının en erdemlisi (vir optimus) olan Publius Scipio Nasica ile en iffetli kadın olan Quinta Claudia tarafından tanrıçanın karşılandığını bildirir. Claudia'nın bazı kaynaklarda evli bazı kaynaklarda da Vesta bakiresi olduğu geçmektedir. Tanrıça, Attalos'un aracılığı ile Pessinus'da alındıktan sonra Pergamon'dan Roma'ya götürülmek üzere yola

⁵⁴⁰P, Sevgi (2006). Augustus Döneminde Din ve Din Propagandası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.56.

⁵⁴¹Livius, Cilt III, XXIX. 10. Ayrıca Sibylla kitaplarına başvurulma nedenleri arasında iki vesta bakiresinin zina suçu işlemesi olarakda verilmektedir; Takacs, 2008, **a.g.k.**, s.70-1.

⁵⁴²Cicero, De Harus. Res. 13,27. Alıntılanan çeviri; Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.31.;

⁵⁴³Appianos, Hanibal, 7. 9,56.

⁵⁴⁴A, Çoşkun Abuagla (2017). *Antik Kaynaklar Işığında Megalesia Festivali*. Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi (Phaselis), Cilt III, s.272.

⁵⁴⁵Herodianos, 1, 11. 3. Aeneas efsanesi ve Troia bağlantısı için Bkz.; Şahin, 2017, **a.g.k.**, s. 23-30.

⁵⁴⁶Tereman, 2007, **a.g.k.**, s.164.

çıkartılır. Tanrıça Ostia Limanına vardığında halk Scipio Nasica önderliğinde limana akın eder. Tanrıçanın betimi Romalı kadınlarca Zafer Tapınağına taşınır. Ancak en çok bilinen ve aktarılan kısım ise gemi Roma'ya varmadan Tiber ırmağında karaya oturduğudur. Nekadar uğraşılsada gemi hareket ettirilemez ve o sırada tanrıça süretinden ses yükselir kendisini yalnızca temiz ellerin (casta manus) çıkartması gerektiğini bildirir.⁵⁴⁷ İffetsizlikle suçlanan Claudia'da anlatıma bu noktada dâhil olmaktadır; “Attus Clausus, bir Sabin kasabası olan Regillum'dan Roma'ya göç etmiştir ve Roma'nın son kralı Tarquinius Superbus'un kovulmasından beş yıl sonra Attus Clausus'un ailesi, soylular arasına kabul edilerek Attus, Appius Claudius olarak adlandırılmıştır. Ovidius'un Claudia Quinta olarak bahsettiği genç kız, bu Appius Claudius Caecus'un büyük torunudur. Ovidius'a göre, Claudia Quinta genç bir kız olarak zamanının geleneklerine uygun davranmadığı için adına sürülen lekeleyi temizlemek ve bakire olduğunu kanıtlamak için önce nehrin suyuyla ellerini ıslatır, başını üç kez mesheder ve ellerini üç kez gökyüzüne kaldırıp, “Ana” tanrıça'ya yakarır ve suçsuzluğunun ispatlanmasını ister.⁵⁴⁸ Claudia belindeki kemeri gemiye bağlayarak kolayca gemiyi çekip çıkartır ve Roma'ya kadar gemiyi çeker. Kutsal taş “ Ana” tanrıçaya adanan Magna Mater tapınağının MÖ 191 yılında Iunius Brutus tarafından tamamlanıp açılana kadar Palatinus'taki Zafer Tapınağı'na (Victoria) geçici olarak yerleştirilir. Tanrıçanın Roma'ya gelişi şerefine festivaller kutlanmaya başlar. Ovidius bu süreci şöyle aktarmaktadır:

Gemi oturur tıpkı denizin ortasında sabit bir ada gibi
mucizeyle çarpılan adamlar hem ayakta dururlar hem de sarsılırlar.
Claudia Quinta alıyordu soyunu soylu Clausus'tan,
aşağı kalır değildi yüzü de soyluluğundan.
Temizdi gerçekten, heyhat temiz olduğuna inanılmayan:
Yersiz bir söylentiyle lekelenmiş ve iftiraya kurban gitmişti;
giyim şekli ve süslü püslü yaptırdığı saçlarıyla ortalıkta görünmesi
zarar verdi ona ve hazırcevaplığı sert yaşlılara.
Erdeminden emin, söylentinin yalanlarına gülüp geçti,
ne var ki kötü söylentilere hemen inanan bir güruhuz biz.
Bu, temiz anaların alayından çıkıp da
nehirin temiz suyunu elleriyle aldıktan sonra,
üç kez başını ıslatır, üç kez semaya kaldırır ellerini
(onu görenler, aklını yitirdiğini sanırlar)

⁵⁴⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.308-9.

⁵⁴⁸Çoşkun Abuagla, 2017, **a.g.k.**, s.274.

dizini büküp bakışlarını tanrıçanın yontusuna
diker ve dağınık saçlarıyla şu sözleri söyler:
“Ey sevecen tanrıça, tanrıların bereketli anası, yalvarıcının
dualarını kabul eyle, kesin bir şarta bağlı olarak.
Temiz olmadığım söyleniyor. Eğer suçlu olduğuma hükmedersen,
bunu hak ettiğimi itiraf edeceğim;
tanrıçanın hükmüyle mahkûm edilirse, cezamı ölümle ödeyeceğim,
ama eğer suçsuzsam, sen hayatım için bir şeyle
güvence vereceksin ve ey temiz tanrıça, temiz ellerimi takip edeceksin”.
Böyle söyledi ve az bir çabayla halatı çekti
(hayret verici olsa da anlattığım şey, kanıtlanmıştı sahnede de):
Hareket eder tanrıça ve kılavuzunu takip eder,
takip etmekle onun temiz olduğunu onaylar,
sevincin belirtisi bir çığlık atılır yıldızlara doğru⁵⁴⁹

Livius ise; “Scipio taşı bizzat gemiden alıp karaya çıkardıktan sonra, onu kente götürecek olan kadınlara emanet etmekle görevlendirilmişti. Gemi Tiberis'in ağzına vardığında, emredildiği gibi yaptı ve denizi kürekleriyle yarıp tanrıçayı rahiplerinden alarak karaya çıkardı. Kentin ileri gelen kadınları onu teslim aldılar. Bunlar tanrıçayı sırayla taşıyıp, elden ele geçirerek göturdüler. Bütün kent tanrıçayı karşılamak için toplanmıştı ve güzergâhları boyunca, girişlerin önünde tütsü yakıcıları yerleşmişti. Halk tüstüleri yakarken tanrıçanın Roma kentine istekle ve dostça girmesi için yakarıyordu. Kadınlar tanrıçayı Palatinus'ta yer alan Zafer tapınağına taşıdılar. O gün, 4 Nisan, bayram olarak ilan edildi. Kalabalık halk grupları, Palatinus'taki tanrıçaya armağanlar getirdiler, orada tanrıların şölen sofraları kuruluydu ve Megalesia adı verilen oyunlar düzenlendi... “⁵⁵⁰

Tanrıçanın gemisi Troas'dan (veya Pergamon) hareket ederek, Sigeum'dan aşağı iner oradan Midilli'den doğruca Kiklad adalarına, Sicilya denizi boyunca devam ettikten sonra, Tiberin sığ sularında karaya oturur (efsane burada devreye girer) ardından gemi Ostia Limanına ulaşır (Görsel 2. 23).⁵⁵¹ Livius gibi Appianus'da Tiber Nehrinde geminin çamura saplandığını ve hiç zina yapmamış bir el (Claudia) tarafından çıkartılmasını ve ardından Roma'ya taşındığını belirtir.⁵⁵² Arnobius'da tanrıçanın Roma'ya naklinin zafer ve sevinç ile karşılandığını ve Güçlü düşmanın (Hannibal)

⁵⁴⁹Ovidius, IV. 303-328. Alıntılanan çeviri, Çoşkun Abuagla, 2017, **a.g.k.**, s.274.; Benzer kaynak için Bkz. J. Bremmer (1979). *The Legend Of Cybele's Arrival In Rome: Studies In Hellenistic Religions* (Ed. M. J. Vermaseren), Leiden: Brill, s.9-10.;

⁵⁵⁰Livius, XXIX, XIV.; Alıntılanan çeviri, Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.70-1.

⁵⁵¹A, Nikoloska (2012). *The Sea Voyage Of Magna Mater to Rome*. Histria Antique, s.367.

⁵⁵²Appian (1912). *Roman History*. London: Harvard University Press, Cilt I, VII. IX. 56.

İtalya topraklarından atıldığını bildirir.⁵⁵³ Tanrıça Roma'ya geldikten sonra Hannibal'in Roma topraklarından atılması ve Roma'nın Akdeniz ve Yakın Doğu'da hâkim güç haline gelmesi "Ana" tanrıçaya (Mater) olan inancı daha da pekiştirdiği genel görüşler arasındadır. Burada oldukça genç yaşta bu vazifeyi üstlenen Cornelius Publius Scipio'un atalarının sahip olduğu ün dolayısı ile bu görev için seçilmiş olmalıydı. Özellikle amcası Scipio Africanus'un bu dönemde Afrika seferi için hazırlıklar yapıyor olması ve tanrıçanın taşınmasında kutsal bir görev üstlenen yeğeni sayesinde tanrıça Scipio Africanus'a güzel zaferler bahşedecekti. Yine aynı şekilde adı Attis ile bağlantılı olan Atta Clausus'un soyundan gelen iffetli Claudia Quinta'da bu transferde rol oynayan önemli bir karakterdi. Bu transferde Qinta'nın rölü öyle efsaneleştiği Scipio'nun bu olaydaki dahlini dahi geride bıraktı.⁵⁵⁴ Claudia'nın bu transferde yer alması ve Claudia soyunda geleneksel olarak "Ana" tanrıça kültü ile ilişkilendirilmeleri, Julian ailesinin Venüs ile olan bağlantılarını hatırlatmaktadır.⁵⁵⁵

Peki, asıl neden neydi ve Roma "Ana" tanrıçayı neden istemişti? Bununla ilgili antik kaynaklarda olduğu gibi modern araştırmacılar da farklı görüşler bildirmektedirler. Genel olarak kabul gören görüşler arasında İkinci Kartaca Savaşının ve I. Makedonia Savaşının getirmiş olduğu bazı tarihsel olaylar ile bağlantılı tutulmaktadır.⁵⁵⁶ Kartaca Savaşının (Pön Savaşları) Roma'ya yaşattığı sıkıntılar ve halkın endişeye kapılması üzerine Sibylla Kitapları'na başvurulmuştur. Ancak bu argüman dışında Gruen'in, belirttiği gibi MÖ 207 yılında Metaurus savaşında görüldüğü gibi "Ana" tanrıçanın Roma'ya gelişi zaferin yaklaştığı bir dönemde olması açısından aksi görüşlerde yer almaktadır.⁵⁵⁷ Birçok kaynak tanrıçanın Pergamon'dan geldiği konusunda hem fikirlerdir. Troia bağlantısı'nda yine dolaylı olarak Pergamon ile ilişkilendirildiğinden tanrıçanın Troia'dan geldiğini belirten Galinsky'de, antik kaynaklarında aktardığı gibi Attalos'dan yardım istendiğini belirtir.⁵⁵⁸ "Ana" tanrıçanın Pergamon ve Troia (İda Dağı) ile ilişkilendirilmesinin nedeni olarak bazı araştırmacılar, Augustus çağının getirmiş olduğu propaganda olarak ele alır.⁵⁵⁹ Ancak Galinsky ve Gruen bunun

⁵⁵³ Arnobius, VII. 49.

⁵⁵⁴ Nikoloska, 2012, **a.g.k.**, s.367.

⁵⁵⁵ I. Vilogorac Brčić (2013). *The Taurobolium and Criobolium In Dalmatia*. Proceeding of the International Conference Šibenik 12th–15th September 2013, Zagreb: Department of Archaeology Faculty of Humanities and Social Sciences, University Of Zagreb, s.392.

⁵⁵⁶ Nikoloska, 2012, **a.g.k.**, s.365.

⁵⁵⁷ E.S. Gruen (1990). *Studies In Greek Culture And Roman Policy*, Leiden: The Netherlands, E.J. Brill, s.6.

⁵⁵⁸ G. K. Galinsky (1969). *Aeneas, Sicily, And Rome*. Princeton University Press, s.176.

⁵⁵⁹ Gruen, 1990, **a.g.k.**, s.18-20.

Augustundan çok öncede Romalıların Troia soyu ile olan bağlantılarını ve Aeneas efsanesinin bilindiğini belirtmektedirler.⁵⁶⁰ Burton ise Gruen'in çalışmasını ele alarak yaptığı çalışmada Ovidius'un Fastisi'in tarihi değil propagandayı yazdığını Claudia ve Aeneas efsanelerinin bilinçli bir şekilde propaganda aracı olarak ele alındığını savunmaktadır.⁵⁶¹ Sibylla kitaplarından sonra Delphia'daki bilicilik merkezine danışılması ve Apollon'un öğüdü doğrultusunda İda Dağı civarında tanrıçanın alınmasıda yine Romalılar ile ataları Aeneas arasındaki bağlantı olarak ele alınmakta. Roller, ikonografi kısmında da değineceğimiz gibi tanrıçanın Pessinus'tan alınmadığı bu transferin olsa olsa Pergamon ve onun kontrolü altında yer alan İda Dağı civarında olacağını savunmaktadır.⁵⁶² Ayrıca Aeneas efsanesinde MÖ 3. yüzyılın sonundan beri bilindiğide vurgulamaktadır.⁵⁶³ Tanrıçanın aynı zamanda Roma'da *Mater Deum Magna Idea* (Tanrıların İdalı Büyük Anası) olarakda anılması Romalılarca İdea Dağı ile olan bağlantısının vurgusunu temsil etmektedir.⁵⁶⁴ Roma'nın bu bağlam doğrultusunda "Ana" tanrıça ile ilişki kurması ve efsane bağlamında kült için belirli bir alt yapı oluşturması için kullanılmış olması pek tabi mümkündür ve özellikle Augustus döneminde bunu açıkça göstermektedir. Roma'da resmi olarak tapınım görmüş ilk doğulu tanrının "Ana" tanrıça olmasıda olasılıkla Romalılar'ın soyunun Truva dayandığı ve tanrıçanın Truva ile olan bağlantısının sonucu olarak ele alındığını göstermektedir.⁵⁶⁵ Ayrıca tanrıçanın Roma'daki en önemli işlevi olan "kent koruyucu" kimliği ile Roma'da yer alması ve surlu taç sembolü Roma'nın korunmasındaki önemi desteklemektedir.

Burada Roma, Pergamon (bağlantı dolayısı ile Troia) ve Pessinus bağlamında kültün gelişini ele almak oldukça önemlidir. Burada özellikle Roma'nın Anadolu politikası üzerinde durulması gerekmektedir. Roma'nın Anadolu ile direkt ilişkisi MÖ 205 yılında Makedonia Kralı ile yapmış olduğu Phonike Antlaşması sağlamıştır. Pergamon Krallığı'nda bu antlaşmada Roma'nın müttefiki olarak yer alması devamı gelecek olan bir dizi Roma Pergamon müttefikliğinde temellerini atmıştır. Pergamon'un Roma'nın yanında yer almasının sebebi Makedonia Krallığı'nın Ege'ye hâkim olma emellerini bilmesi ve Bithynia kralı I. Prusias'ında Makedonia'yı

⁵⁶⁰Galinsky, 1969, **a.g.k.**, s.177-8.

⁵⁶¹Burton, 1969, **a.g.k.**, s.54.

⁵⁶²Roller, 2013, **a.g.k.**, s.314-5.

⁵⁶³Roller, 2013, **a.g.k.**, s.314-5.

⁵⁶⁴Scalae Caci yakında, Mermer kaide parçasının ön yüzünde yer alan yazıt, E, Haugwitz (1901). *Der Palatin: Seine Geschichte und Seine Ruinen*. Roma: Loescher & Co, s.25.

⁵⁶⁵Çağlayan Takımcı, 2016, **a.g.k.**, s.83-4.

desteklemesinden dolayı endişe duymasındandır. Makedonia'nın Ege'de hâkim güç olarak ilermesi ve Bithynia Krallığı'nın yardımcıları ile birlikte topraklarını genişletmesi, Pergamon ve Rodosluları rahatsız etmiştir. Bunun üzerine iki krallık Roma'ya elçiler göndererek durumu izah etmişler ve Makedonia Krallığı'nın sonraki hamlesinin ise İtalya olduğunu belirterek Roma'nın desteğini ve dikkatini Anadolu üzerine çekmeyi başarmışlardır. Doğu'da güçlü bir krallığın olması Roma'nın istemediği bir durum olduğundan Roma'nın da endişelenmesi oldukça doğaldır. II. Makedonia Savaşı (MÖ 200-197) patlak verince Pergamon ve Rodos'un desteği Roma'dan yana olur. Roma savaştan galip ayrılır. Bu savaş sonrası Roma Anadolu'daki Hellenistik devletlerinin bağımsız savunucusu olarak ortaya çıkmaya başladığı önemli bir olaydır.⁵⁶⁶ Roma böyle bir bağımsızlığıda şehirlerin Roma'ya olan bağımlılığını güvence altına almak ve Roma'ya hizmet etmek koşulu ile sağlamaktaydı. Savaşta Roma'nın yanında yer alamayan şehirler bu haktan muaf tutulmaktaydılar. Anadolu'da Roma'nın askeri ve teçhizat kaynakları bağımsız şehirler aracılığı ile karşılanmıştı.⁵⁶⁷ Böylece Roma doğu'dan gelecek herhangi bir tehlikede bağımsız şehirler öne sürülecek ve tehlike engellenecekti ve Anadolu'nun ilhak politikasında yavaş yavaş devreye sokulmuş olacaktı.⁵⁶⁸ Roma'nın yine aynı tarihte (MÖ 205) “Ana” tanrıça Roma'ya nakledilmesidenedeki neden olarak I. Makedonia Savaşı'nda (MÖ 208) doğu'da kaybettiği itibarını yeniden kazanmak için yapılmış bir hamle olarakta değerlendirilmiştir.⁵⁶⁹ Yunan şehir devletleri Makedonia'ya karşı her fırsatta Roma'nın dolaylı olarak Pergamon'un yanında yer alması Makedonia ve Seleukosların çöküşüne zemin hazırlamıştır. Roma'yı “akraba” ilan eden Yunan kentleri için Makedonia ve Seleukos'ların çöküşü onların yararına olmadı. Pergamon ise bu süreçte olabildiğince genişlemek için Roma ile müttefik olması gerektiği bilincindeydi. Bunun için Pergamon, Romalılar'ın Yunan kökenine ve Yunan tarihi ile olan ilişkilerini göstermek için çeşitli propagandalar yaptığı ve hatta Attalos'ların Romalı'lar ile akraba olduğu bunun içinde Romalı'lar ile işbirliği yapmanın uygun olacağı vurgulandığı yer alan görüşler arasındadır. Özellikle Roma'nın köklerini Troia (Aeneas) bağlaması ve Yunan

⁵⁶⁶M, Kurt (2010). *Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Politikası Ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Rolü*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 23, s.99-100.

⁵⁶⁷H, Palaz Erdemir (2004). *Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler*. Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, ADALYA VII, s.172-3.

⁵⁶⁸Kurt, 2010, **a.g.k.**, s.101.

⁵⁶⁹Y. G. Ergin (2009). *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) İstıntıanus Döneminin Sonuna Kadar (M.S 565)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.48.

kültürüne karşı duydukları ilgi Pergamonlular için oldukça uygun bir ortam yaratmış olmalıydı. Pergamon Telephos bağlantısı sayesinde Troia efsanesinde kendilerine pay biçtiler ise şayet Roma ile Pergamon'u ortak ata kültüde birleştiriyor olacaktı.⁵⁷⁰ Genel olarak bu siyasi olaylar ve ortak ata kültü Pergamon ve Roma ilişkisini ve haklı olarakta “Ana” tanrıçanın'nın Pergamon aracılığı ile taşınması için de oldukça uygun zemin hazırlamaktaydı. Tüm bu olaylardan yola çıktığımızda tanrıçanın transferinde ve Roma “Ana” tanrıça kültü üzerindeki yoğun Pergamon etkisini daha iyi anlamlandırmak bilmekteyiz. Özellikle antik kaynaklarca bahsedilen Pergamon bağlantısı ve Pergamon ekölünün öncülük ettiği heykel sanatıda bunun en güçlü dayanağıdır. Olasılıkla Pergamon, Roma'nın Anadolu'daki taze müttefiklerinden biri olması ve birçok kaynağın baskın Roma propagandası olarak değerlendirmesinin yanında burada Pergamon'un yaymaya çalıştığı propagandada göz ardı edilmemelidir.⁵⁷¹ Roma, Pergamon “akrabalığı” ve Troia efsanesi bağlamında baktığımızda bunlar Roma'nın yanı sıra Pergamon'un Anadolu'daki yerini sağlamlaştırmak ve Roma desteğini almak için oldukça önemli unsurlar olmalıydı. MÖ 205/4 yıllarında kutsal taşın Pergamon aracılığı ile Pessinus'dan alınmasıda bu propagandanın bir unsuru olarak değerlendirebiliriz. Tanrıça'nın döneminin en önemli kült merkezi olan Pessinus'dan alınması kültün Roma'daki yerini sağlamlaştıracığı gibi Anadolu'da Roma müttefiki olarak yükselen Pergamon içinde kutsal bir görev olarak yer almış olmalıydı. Burton, Gruen'in görüşüne yerverek Roma doğu politikası güvenliği için tanrıçanın transferinin başarılı bir girişim olarak değerlendirildiği ve Pergamon'un bu iş içinde en iyi aday olduğunu belirtir. Gruen, Pergamon'un Yunanistan'daki itibarı yeniden sağlamak ve prestijini artırmak için bu olayı iyi bir hamle olarak değerlendirmektedir.⁵⁷² Bilindiği üzere tanrıça Pergamon'da gerek şehir içi gereksede açık hava kutsal alanlarında tapınım gören önemli bir tanrıçaydı. Ayrıca tanrıçanın diğer bir önemli kült yeri olan Troia'nın (İda Dağı) Pergamon kontrolünde olmasıda Roma'nın kimden yardım isteyeceğininide iyi bilmesi demekti. Ancak Roller'ın da belirttiği gibi, Romalılar Troia ve Pergamon tanrıça kült alanlarının tanrıçanın asıl çıkış yeri olarak değerlendirmemiş olacaklar ki döneminin en ünlü kült merkezinde alınması uygun görülmuş olmalıydılar. Roller,

⁵⁷⁰Ergin , 2009, **a.g.k.**, s.57.

⁵⁷¹Livius'un aktarımına göre Delphoidaki Apollon bilici merkezi Romalıları I. Attalos'tan yardım istemeye yönlendirmişti. Livius, XXIX. 11.

⁵⁷²Burton, 1969, **a.g.k.**, s.59-60.

transferin Pessius'tan değil Pergamondan yapıldığını savunmaktadır.⁵⁷³ Ancak Burton'un da belirttiği ve antik kaynaklarda en sık ele alınan unsur olan Pessinus'un bu transferde dahil olmayacağı anlamına gelmemelidir. Burton, Pessinus ve Pergamon bağlantılarından yola çıkarak tanrıçanın transferinde Troia ve Pessinus isimlerinin zikredilmesi olarak Troia ve Phrygia'nın antik kaynaklarda aynı bölge olarak ele alınmasından ve her iki bölgenin tarihlerinin aynı olmasından dolayı yaşanan bir karışıklık olarak değinmiştir.⁵⁷⁴ Ayrıca tanrıçanın Roma'ya nakli sonrasında MÖ 103'de Battakes adlı rahibin Roma ziyaretine değinir. Diodoros aktarımına göre, rahib Roma'daki Magna Mater tapınağındaki rutüel olaylarını denetlemek için geldiğini; Plutarch ise "Ana" tanrıçanın Roma'ya zafer müjdelediğini bildiren pasajlarda da Pessinuslu rahiplerin tanrıça kültü ile olan bağlantıları ele alınmakta ve Roma-Pessinus sıkı ilişkileri olduğu ve kültün Pessinus'dan geldiğini savunur.⁵⁷⁵ Burton, Cicero'nun pasajında yer alan Valerius Maximus ve Roma ordu komutanlarının sık sık tanrıçaya saygılarını sunmak için Pessinus'a gittikleri pasajı hatırlatmaktadır. Yine Ammianus Marcellinus'un, İmparator Julian'ın (Iunian) tanrıçanın en eski tapınağını görmek için Pessinus'a gittiğini ve "Ana" tanrıça kültünü tekrar canlandırmak istediğini bunun için Pessinusluları tehit ettiği (bazı kaynaklarca da Pessinuslulara külte tapmaya devam ettikleri süre boyunca para yardımı yapacağını söyler) pasajlarına yer vererek Roma-Pessinus ilişkilerinin sıkılığına değinmiştir.⁵⁷⁶ Roma'nın Pessinus ile olan tüm bu ilişkileri göz ardı edilemeyecek unsurları olarak ele alınmaktadır.

Olasılıkla tanrıça kültü Pessinus'dan alınmış olmasına karşın Pergamon'un üstlendiği rol ve propaganda nedeni ile aktarım tamamen Hellenizmin getirdiği bir "Ana" tanrıçanın formatı üzerinde Roma'ya taşındı ve bu nedenle Roma'da bir Pergamon rüzgârı esti. Roma'daki "Ana" tanrıça kültü ve uygulamaları Hellenizmin çizmiş olduğu "Ana" tanrıça kültü bağlamında bir ana temel üzerinde şekillenerek yeni bir tanrıça (Magna Mater) yaratma girişimi ile son bulmuştur. Tüm bu değişimlere ve yeniliklere karşın Roma "Ana" tanrıça kültüründe Phrygia unsurlarını da görmek oldukça önemlidir. Kültün Phrygia (Pessinus) kaynağının bir diğer işareti Roller'ında, değindiği gibi Roma'nın külte olan bakış açısında yatmaktadır. Külte iyi olan tüm özellikler Roma

⁵⁷³Roller, 2013, **a.g.k.**, s.314.

⁵⁷⁴Burton, 1969, **a.g.k.**, s.57.

⁵⁷⁵Burton, 1969, **a.g.k.**, s.53-4.

⁵⁷⁶Burton, 1969, **a.g.k.**, s.53. Ayrıca MÖ 189'da Roma ordusu Galatlar üzerine sefere çıktığında rahiplerin orduyu karşılaması ve onlara Tanrıça'nın zefer bahsettiğini müjdelemeleri sonucu ordunun Pessinus'a hiç dokunmadan yoluna devam etmeside bu ilişkiler ağını bizlere açıkça göstermektedir.

ile ilişkilendirilirken kötü bulunan tüm özelliklerde Phrygia'ya atfedilmiştir.⁵⁷⁷ Özellikle rahiplerin giyisilerindeki renkli girift örnekleri Romalılar tarafından dikkat çekişi olarak ele alınmıştır. Archigallusların gösterişli başlıkları ve göğse takılan tanrı betimlerinin yer aldığı madalyonlar da yine Anadolu (Phrygia) özelliği olarak Roma'daki "Ana" tanrıça kültüründe göze çarpan özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Romalılar'ın barbarca olarak nitelendirdikleri hadım törenlerine ve tanrıça kült törelerinde sadaka toplayan dilenci rahipler (metragyrtai) ise Yunan kült öğelerinin tanrıça kültüne bir eklentisi olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷⁸ Romalı "Ana" tanrıça, Phrygia ve Yunan kült özelliklerini içinde barındıran bir kült olmasına karşın Romalılar tanrıça kültünü Yunan kültüründen bağımsız bir şekilde ele alarak tüm kötü yönlerinin Phrygia'ya yüklenmesi yukarıda da değindiğimiz gibi Yunan kültü ile ortak geçmişe (ata kültü) sahip olmasından kayaklanıyor olmalıydı. Tanrıçanın çıkış noktası olarak Pessinus olduğunun bilincinde olan Romalılar aslında var olan tanrıçalarını geri aldılar ve onu Roma pantheonunun asıl tanrısı konumunda benimsediler. Ama rahiplerin bir Phrygia eklentisi olarak kültü dâhil olduğu görüşü hâkim olmuş olacak ki bu rahipler tanrıça kadar kabul görmemişler ve buda kültürde bir ikilik sorununu gündeme getirmiştir.

Birçok antik kaynağın aktarımına göre Romalılar Tanrıça kültürünün sırlarına eriştikçe ve daha fazla bilgi sahibi oldukça tanrıça kült törenlerinin içeriğinin Roma dini yapısı ile ters düşmesi nedeni ile eleştirilerin hedefi olduğunu aktarmaktadırlar.⁵⁷⁹ Dionysios'un aktarımına baktığımızda tablo daha da netlik kazanıyor;

"Hayret ettiğim bir şey varsa, kente kendi tanrılarına anayurtlarındaki geleneklere göre tapınan binlerce ırk gelmesine rağmen, bu kentin yabancı geleneklerin hiçbirine öykünmemiş olması ki, birçok kentte olan bir şeydir bu. Dinsel törenler, İdalı tanrıçanın törenleri misali, bilicilerin önerisiyle getirilmiş bile olsa, kent bunları kendi geleneklerine göre değerlendirerek, bütün safsataları reddetmiştir. Valiler tanrıça için her yıl Roma kanunlarına göre kurban törenleri ve oyunlar düzenler, ama tanrıçanın rahipleri olarak Phrygialı bir erkek ile bir kadın görev yapar. Bu rahipler göğüslerine betimler takar, taraftarları için flütle "Ana" tanrıça ilahileri çalıp, teflerine vura vura tanrıçayı kentte dolaştırarak, kendi geleneklerine göre tanrıça adına sadaka dilenirler. Ama kanuna ve

⁵⁷⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.342, 331.

⁵⁷⁸Roller, 2013, **a.g.k.**, s.342-3; E, Simpson (1988). *The Phrygian Artistic Intellect*. Notes in the History of Art, Cilt 7, Sayı 3/4 s.24-42. Roma ait iyi özellikler dolaylı olarak ortak ata kültü ile ilişki kurulan Yunan kültü bağlamından ele alındığından; bu iyi özellikler Hellenistik "Ana" tanrıça kültüründe özellikleri ile ilişkilendirilmiş olduğundan Romalılar tarafından Phrygia kökenine bağlanmış olmalıydı.

⁵⁷⁹Ancak "Ana" tanrıça kültürünün Etruria'da MÖ 6. yüzyılın ortasına ait siyah figürlü bir Pontus vazosunda; naikos içerisinde bir tahta oturur vaziyette verilmiş olması İtalya'da bilinen bir tanrıça olduğunu göstermektedir. Ve dolayısı ile de Roma'nın tanrıça ile ilk kez MÖ 204'de resmi tanışmanın yanında kült ile ilgili az çok bilgilerinin olduğunu doğrular niteliktedir. Roller, 2013, **a.g.k.**, s.328.

Senato'nun kararına göre, hiçbir Romalı alı pullu giysiler içinde flüt çalıp sadaka dilenerek kentte dolaşamaz, tanrıçanın Phryg usulündeki cümbüşlü ayinlerine katılamaz. Bu kent, kendisinininkiler dışındaki dinsel gelenekler konusunda çok dikkatlidir; uygunsuz davranışların topunu uğursuz sayar.”⁵⁸⁰

Özellikle tanrıçanın rahiplerinin gerek görüntü gereksede davranışları ile ilgili olsun Romalılar tarafından sürekli eleştiri oklarının hedefleri olmuşlardır. Peki, kimdi bu rahipler ve neden Romalılarca sürekli dışlanmışlardı; daha öncede ele aldığımız bu rahipler Tanrıça kültünün ayrılmaz unsurunu oluşturmaktadırlar. Burada asıl önemli olan nokta MÖ 204 yılında tanrıça kültünün Roma'ya taşınmasında rahipler muhakkaki oldukça büyük önem arz etmekteydiler. Antik kaynaklarca ele alınan ve I. Attalos'un aracılığı ile Pessinus'dan alındığı aktarılan tanrıça betimininde rahiplerin rolü oldukça fazlaydı. Olasılıkla Pergamon ve Pessinus ilişkilerinin başlamasıda bu ittifak doğrultusunda gerçekleşmiş olmalıydı. Şimdi ilk olarak Roma aydın kesimi tarafından eleştirilen bu rahiplere bakacak olursak; Gallus olarak adlandırılan bu rahip gurubu, Batı'da Yunan dünyasından çok Roma dünyasında kendilerini göstermişlerdir. Bilindiği üzere Romalılar'ın Galloslar ile tanışması MÖ 189 yılında Anadolu'da gerçekleşmişti. Ancak tanrıçanın Roma transferi sonrasında da Galloslar birçok kere Roma'ya ziyarette bulunmuşlardı. Yani tanrıça Roma'ya gelirken rahipleride bu kült bağlamında MÖ 204'de Roma'ya gelmiş olmalıydı. Daha sonrada birçok kez ziyarette bulunmuşlardı. Bu ziyaretlerden biri olan MÖ 103'te Battakes adlı bir rahip Pessinus'dan Roma'ya doğru yola çıkar. Rahip Roma'da konuşmasında tanrıça'nın tekrardan Roma'ya zafer bahşedeceğini bildirmesi üzerine Romalı yetkililer de tanrıça için yeni bir tapınak yapılması sözünü verir. Ama konuşma sırasında A. Pompeius ve arkadaşları rahibi dilencilik ile suçlar ve tribünden rahibi kovalar. Birkaç gün sonra Pompeius'un hastalanıp ölmesi tanrıçanın gazabı olarak yorumlanır ve Battakes'e karşı hem korku hemde hayranlık duyulmasına neden olur.⁵⁸¹ Roma'da festivaller sırasında rahiplerin kapı kapı gezip para topladıklarını ancak gelen şikâyetler üzerine daha sonra bunun Roma'da yasaklandığını bilmekteyiz. Özellikle Pompeius'un rahibi “dilencilik” ile ilgili suçlaması bu eylemlerinden mi yoksa Diodoros ve Plutarkhos'un aktardığı gibi Pessinus'un zor durumda olduğu için rahibin Roma'da yardım istendiği bildirmesinden dolayı mı bu muameleyi gördüğü bilinmemektedir. Galloslar'ın zafer müjdelere

⁵⁸⁰H. Dionysius (1963). The Roman Antiquities. (Çev: E. Cary). London: Harvard University Press, Cilt I, II.XIX. Alıntılanan çeviri, Roller, 2013, **a.g.k.**, s.341.

⁵⁸¹İznik, 2004, **a.g.k.**, s.138-9.

rağmen Romalılar Gallosları pek hoş karşılamamışlar ve özellikle hadım törenlerinden dolayı sürekli eleştirmişlerdir.⁵⁸² Çünkü Roma vatandaşları yabancılar ve kölelerden üstün sınıfta yer almasına karşın, tanrıça rahiplik kurumunda yabancı rahiplerin (hadım) ve kölelerin yüksek mertebelerde yer alması sorunu dahada tetiklemiş olabileceği üzerinde durulmaktadır.⁵⁸³ Ayrıca bu kurumun getirmiş olduğu ve Romalılarca barbarca karşılanan hadım törenlerinde uygulanması karmaşayı iyiyece harmanlamış ve kùltte karşı ikili yaklaşımlar oluşmuştur.⁵⁸⁴ Romalı klasik dönem yazarlarından birçoğu bu törenlere değinmişlerdir. Rahiplere karşı duyulan ikili duygu karmaşasının güzel bir örneğini M. Terentius Varro'nun Eumenedis'inde yer almaktadır;

“Olaya tanık olan kişi, evine giderken tapımdan gelen sesleri duyar ve bu sesler onun içeriye girmesinde etkili olur. Galluslardan biri gibi kadın elbisesi giyer ve böylece farkedilmekten kurtularak tapınağa girer. Anlatıcı, tanrıya şarkı söyleyen Gallus topluluğunu gözlemler ki bu sırada topluluğun yöneticisi, tiyatrodan getirdiği bir tacı tanrıçanın başına koymaktadır. Bu olay, anlatıcının tapınağa bir Megalensia festivali sırasında girdiğini göstermektedir. Kişi, kadın elbiseleri içerisindeki Gallusların duyarlılığından ve güzelliğinden çok etkilenir. Özellikle uzun mor elbiseli ve altın taçlı başrahip (Archigallus) anlatıcıyı oldukça etkiler. Çıldırıcı müzik ve şarkı bu atmosferi daha da ilginç ve çekici kılmaktadır. Sonra ai duygu değişimi gösteren anlatıcı hadım törenini görerek kùltte karşılaştığı bu deliliğe lanet okur.”⁵⁸⁵

Prudentius ise hadım törenleri ile ilgili şunları aktarmaktadır;

“Ayinler vardır kendini sakatladığın. Acının adak olması için bedenini sakatladığın. Esrimiş tapınıcı (fanaticus) bıçağı hızla indirir kollarına, keser yer yer, yatıştırmak için “Ana” tanrıça'yı esirmek, topaç gibi dönmek gizemlerin hakkı sayılır. Kesmeyen el itaatsizdir yoksa yaralama barbarlığıdır göğü hak ettiren. Bir başkası kurban eder organlarını, sakatlar kasıklarını ve tanrıçayı yatıştırır, sunar tanrıçaya utanılası armağanını ... Mutludur kendine sakalsız yeni rahipler bulan Tanrıların Anası.”⁵⁸⁶

Strabon'da, tiz sesli ve gürültülü müzikler sergileyen kişiler olarak anıldıklarını aktarmaktadır; “Sonuçta bunlar, esrimeye ulaşan esin sahibi insanlar, Bakkhos taşkınlığı

⁵⁸²İznic, 2004, **a.g.k.**, s.140.

⁵⁸³Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.673. Yazıtlarda yer alan “Ana” tanrıça rahip isimleri için Bkz.; A. Von Domaszewski (1911). *Magna Mataer In Latin Inscriptions*. The Journal of Roman Studies, Cilt 1, s.50-6.

⁵⁸⁴Roller, 2013, **a.g.k.**, s.371-2.

⁵⁸⁵Alıntılanan çeviri, İznic, 2004, **a.g.k.**, s.140.

⁵⁸⁶Prudentius (1953). *Peristephanon*. (Çev: H. J. Thomson). London: Harvard University Press Cilt II, X. 1059 - 1070. Alıntılanan çeviri, İznic, 2004, **a.g.k.**, s.141.

içindeki rahipler olarak, velveleyle, büyük gürültüyle, ziller, tefler çalarak silahlarla kavalların gürültüsüyle dinsel ayinlerde korku esinleyen kimseler olarak sunulur...⁵⁸⁷

Apuleius, (Metamorphoses, VIII, 27-29): “Ertesi gün (“Ana” tanrıça rahiplerinin) çeşitli renklerde giyinip kuşandıklarını gördüm. Biçimsizce süslenmişlerdi, yüzleri boyaya batırılmış, gözlerine yağ sürülmüş başlarında çatkı, üstlerinde safran sarısı giysiler, ipek ve keten cüppeler; kimi beyaz tunikli, erguvan şeritlerle...kemer kuşanmış ve ayaklarında sarı ayakkabılar Tanrıçaya da ipekli giydirip süslediler ve sırtına (eşeğin sırtına, çev.) oturtular. Sonra kolları omuzlarına kadar sıvalı dışarı çıktılar, büyük kılıçlar ve güçlü baltalarla bağırarak ve kaval (tibia) eşliğinde deliler gibi dans ederek. Bundan sonra birçok küçük köyden geçtik, şansımıza zengin bir adamın evine geldik. Buraya girer girmez bütün güçleriyle ulumaya ve kendilerini oraya buraya atmaya başladılar ayakları ve başlarıyla sayısız hareketler yaptılar, enselerini öne eğip saçlarını havada daire çizecek şekilde başlarını salladılar, kendi kendilerini ısırıldılar; sonunda her biri iki ağızlı silahını alıp kollarını yaraladı. Biri vardı ki hepsinden daha çılgındı. Bu, derinden iç çekti, ruhunu kaptırmış ya da tanrısal bir güçle dolmuş gibi bayılıp kendinden geçmiş gibi yaptı; sanki tanrıların varlığı insanları eskisinden daha zayıf ve hasta kılarmış gibi. Bak şimdi, tanrısal hoşgörüyle nasıl ödüllendirildiğine: kendine gelince büyük bir yalan uydurdu, gürültülü bir şekilde... kendini suçladı, tanrıçanın yüce tanrısallığını, kutsal dinlerinin düzenine uymayan bir şey yaparak ra hatsız ettiğini söyleyerek kendi elleriyle kendini cezalandırması için yalvardı. Çok sayıda yün püsküllü düğümleri olan ve koyundan alınmış aşık kemiklerinin bağlandığı ve sırımların düğümlendiği bir kamçı aldı -bu da bu kadınımsı adamlara özgü bir aksesuardır- darbelerin acısına katlanmakta usta olan bedenini kamçılardı, o kadar ki kılıçların kestiği yerlerde kamçıların darbelerinden dolayı bolca akan kadınımsı kanının yerleri nasıl ıslattığını görmeliydin... Sonunda yoruldu ya da enazından kendilerini yeterince paraladıklarını düşündüler ve kanlı işlerine son verdiler. Karşılığında halktan kucaklarına bırakılan bakır, hatta gümüş para, kap larla şarap, süt, peynir, un, buğday aldılar.”⁵⁸⁸

Galloslar hakkında bilgilere ayrıca Roma’daki arkeolojik bulgular sayesinde de geniş bilgiler elde etmekteyiz. Ele geçen bir eserde gallus uzun elbiseli olarak ayakta durmakta ve boynunda Attis betimli bir madalyon taşımakta. Attis betiminde yer alan püsküllü kırbaç mart törenlerinde rahiplerin kullandığı sembol olarak verilmiştir. Başka bir eserde de Gallos uzun kollu bir elbise giymiş giymiş, başında da defne çelenkli bir taç yer almakta. Boynunda yer alan üç madalyondan; ortadakinde sakallı bir tanrı, diğer ikisinde de Attis büstü yer almaktadır. Duvarda yer alan ziller, davullar, düz ve kavisli

⁵⁸⁷ Strabon. (1873). *Geographie. Cilt* (Çev: P. A. Tardieu). Paris: Hachette Et Cie X, III.7. Alıntılanan çeviri, İznik, 2004, **a.g.k.**, s.141.

⁵⁸⁸ Alıntılanan çeviri, E. Özbayoglu (1999). *İlk Çağ Anadolu Kültüründe “Esrime”*. Ankara: XII, Türk Tarih Kongresi Bildirileri, s.234-5.

flüt, adak eşyaları, meyve sepeti ve kamçı festivaller ve galloslar ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.⁵⁸⁹ Çünkü hadım olma törenlerinde müzik enstrümanları önemli bir yer tutmaktaydı. Ovidius “Ana” tanrıça kültüründe yer alan bu müzikli kült törenini şu şekilde açıklar:

“Bir oğlu tarafından asılacağı kehanet edilen Saturnus, doğan bütün oğullarını yutar. Ama eşi Rhea, Iuppiter doğduğunda, kocasına oğlu yerine giysiye sarılı bir taş yutturur. Iuppiter'i alıp Ida'ya bırakır. Çocuk çılgık çılgına ağlarken, tanrıçaya tapanlar sopalarla kalkanlarını ve miğferlerini çalıp durur. Saturnus'tan gizlenen bu olay bir giz olarak kalır. Tanrıçanın hizmetkârları da bu hareketi yinelerler ve miğferler yerine ziller, kalkanlar yerine de davullar çalarlar.”⁵⁹⁰

Lucretius'ta benzer mitoloji ele alınmakta;

“...Tanrıçaya, hadım edilmiş (eenuchus) rahipler gergin derili davullarını hafifçe çalarak eşlik ederler, bu arada Phrygia ezgileri çalan flütün dokunaklı havası herkesi coşturur. Elllerinde taşıdıkları bıçaklarla nankör kalabalığın tanrıçadan korkusunu antmak isterler. Tanrıça bir kente girdiğinde, ölümlüleri sessiz dualarla kutsarken, önüne bakır ya da gümüş paralar atılır ve bedenlerinden kanlar akan esrik bir rahip ordusu dans etmeye başlar. Bunlar birbirine vurdukları kalkanlarıyla Girit' in eski curetes'ini ve onların Zeus'un bebekliğindeki ağlayışlarını bastırmalarını andırırlar.”⁵⁹¹

Kişi (rahip adayı) flütün sesi ile çıldırıp kendinden geçerek törene hazır hale gelirdi. Törende kullanılan müzik aletleri arasında kaval, kymbalon, çalpara, tympanon, üçgen, pers kavalı, boru ve telli sazlar yer almakta idi. Tören esasında galloslar dönerek, başlarını öne ve arkaya sallayarak vecd halinde transa geçerlerdi. Daha sonra bir taş, seramik parçası ya da bıçak ile kendilerini hadım ederlerdi. Roma tüm bu uygulamaları barbarca bulmuş ve rahatsız olmuştur. Böylece halk oyunları ve Megalesia bayramı dışındaki diğer kült törenlerinin Palatina'daki tapınakta yapılması yasaklanmıştır. Romalı vatandaşların bu uygulamalara katılması ve tanrıça kültüne ait tüm hizmet işlerinde bulunmaları ve Roma yurttaşlarının hadım olması yasaklamıştır. Bu yasaklar ve kısıtlamalar Claudius dönemine kadar sürmüştür.⁵⁹² Rahipler tören sırasında sarı veya çok renkli uzun kollu ve kemerli uzun bir ebise giyerlerdi. Kafalarına ise ya başlık (mitra) ya da kulaklarından çeneye kadar yanakları içine alan diğer bir başlık türü olan

⁵⁸⁹İznik, 2004, **a.g.k.**, s.152.; M. J.Vermaseren (1987) *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA), III. Italia-Latium*. Leiden, Brill, No. 249-250.

⁵⁹⁰Ovidius, IV, 179-244.; Alıntılanan çeviri, Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.74.

⁵⁹¹Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.74.

⁵⁹²İznik, 2004, **a.g.k.**, s.146-7. Bu vecd olayını daha iyi anlamamız için günümüzde bazı tarikatlarca yapılan halka kurup zikir çekme olayı ile oldukça yakın bezerlikler teşkil etmesi açısından önemlidir. Her iki durumda da kalben tanrıyı anmak ve tamamen kendini olayın kutsallığına adanmak işin özünü oluşturmaktadır.

tiara takarlardı. Oldukça süslü olan bu rahipler; yüzük, küpe ve kolyeler (madalyon) takar ve saçlarını olabildiğince uzatırlardı. Şayet saçlar kesilecekse ancak tanrıça için kesilip adanırdı. Bu belkide rahipler arasında bir statüde temsil etmekteydi. Saçlarını ağartıp mart festivalinde (yas gününde) dağınık saçları ile dolaşırlardı. Genelde saçlarını kadınlar gibi bir örtü ile kapatıp, seslerininide kadın seslerine benzetirlerdi.⁵⁹³

2.5.1. “Ana” Tanrıça Kült Törenleri (Festivaller)

2.5.1.1. Megalensia Festivali

Romalılar yılın belirli zamanlarında, rahip heyeti başkanlığında çeşitli tanrılar ile ilişkilerini düzenlemek ve yenilemek için tanrılar adına bayramlar düzenlerlerdi. Böylece tanrılara yapılan dua, adak sunumu ve tapınım yapılarak tanrılar ile yakınlık sağlamak amaçlanmıştır.⁵⁹⁴

Roma’da devlet destekli tiyatro gösterilerinin çoğu tanrıları şerefliendiren ve dinsel bir geçit alayı ile başlayan resmi devlet şenliklerinde ya da Ludi’lerde sergilenmekteydi. Bu oyunlar Ludi Circanses (araba yarışı) ve Ludi Scaenici (tiyatro gösterileri) şeklinde sergilenen ancak Roma dini yapısının temellerini oluşturan oyunlardı. Roma’da oynanan tüm oyunlar/festivaller devlet dini ile ilişkilidir ve magisratların başkanlığındaki devlet denetimi altında tanrılar onuruna düzenlenmekteydiler.⁵⁹⁵ Roma’daki oyunların özellikle İmparator Augustus Dönemi takvimine bakıldığında yılın altmış günü, eski dini festivallerle bağlantılı oyunlara ayrıldığı gözlenmektedir:

“Ludi Romani: 4-19 Eylül, 4-12 arası sceanici’ye (sahne oyunları) ait.

Ludi Plebeii: 4-17 Kasım, 4-12 arası sahne oyunlarına ait.

Ludi Megalenses: 4-10 Nisan, 4-9 arası sahne oyunlarına ait.

Ludi Cereales: 12-19 Nisan, 12-18 arası sahne oyunlarına ait.

Ludi Florales: 28 Nisan-3 Mayıs, son gün yani 3 Mayıs çoğu mimes’den oluşan sahne oyunlarına aitti.

Ludi Apollinares: 6-13 Temmuz, 6-12 arası sahne oyunlarına aitti.”⁵⁹⁶

Bu oyunlar içerisinde yer alan “*Ludi Megalenses*” oyunları “Ana” tanrıçanın Roma’ya transferinin ilk ayağını oluşturması açısından önemlidir. Bu törene tanrıça’nın

⁵⁹³İznik, 2004, **a.g.k.**, s.144-5.

⁵⁹⁴Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.25.

⁵⁹⁵Ö, Teraman (2007). *Roma Dönemi Tiyatro-Tapınak Kompleksleri Ve Anadolu’daki İzduşümleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Estütüsü, s.106-7.

⁵⁹⁶Teraman, 2007, **a.g.k.**, s. 108. Ludi Festivalleri için Bkz. **a.g.k.** s. 104-110.

““Ana” tanrıça Magale” (Büyük Ana) sıfatından dolayı da Megalesia olarak adlandırıldığıda söylenmektedir.⁵⁹⁷ İlk olarak MÖ 194 yılında düzenlenen bu oyunlar Roma’da tanrıça’ya adanan ilk tapınağın mimari dokusunda da etkili olmuştur.⁵⁹⁸ Çünkü bu oyunlar Cicero’nunda belirttiği gibi tapınağın (Palatine) önündeki meydana, Büyük Ana’nın bakışları altında gerçekleşmesini dilediğini aktarmaktadır.⁵⁹⁹ Tanrıça onuruna inşa edilen tapınağın ön basamakları tiyatro gösterileri sırasında oturma sırası olarak kullanılmıştır.⁶⁰⁰ Megalensia Bayramı⁶⁰¹ Ovidius “Ana” tanrıça Roma’ya geldiği gün olan Nisanın 4 ile MÖ 191 yılında Palatina Tepesi’ndeki tanrıçaya adanan tapınağın inşası olan 10 Nisan arası kutlandığını bildirir.⁶⁰² Böylece Megalesia bayramı devlet takvimine eklemiş ve artık resmi bir boyut kazanmıştır.⁶⁰³ Ludi Scaenici denilen tiyatro oyunları bu bayramın büyük bir bölümünü kaplamaktaydı.⁶⁰⁴ Tanrıçanın Roma’ya geldiği gün bayram tatili ilan edildi ve tanrıçanın süreti veya heykeli sedye ile taşınarak halka gösterildi ve tanrıça onuruna yemekler sunulurdu. Bu esnada tanrıçanın rahipleride tanrıça gezdirilirken onlarda kapı kapı gezip dilencilik yaptıkları bilinmektedir. Bu bayram ziyafetlerinde, aristokrat ailelerinin hazırladığı “morettum” adı verilen çeşitli baharatlardan, sirke, sarımsak, tuz, peynir ve yağdan oluşan bir yemek yenmekteydi.⁶⁰⁵ Ayrıca kült için getirilen tüm yiyecekler masalara konuluyordu ve tanrıça için özel bir ziyafet koltuğu hazırlanıyordu.⁶⁰⁶

Erken dönemlerde tanrıça onuruna verilen bu yemeklerin ısrafa eden olduğu gerekçesi MÖ 161 yılında kısıtlama ile sınırlandırılmıştır.⁶⁰⁷ Bu sadece ziyafet alanında değil tapınımın diğer alanlarındada kısıtlamaya gidilmesi ritüel esnasında uygulanacak adet ve ayinlerin ortaya çıkmasını engellemek olarak yorumlanmıştır. Bu uygulamalar arasında; tanrıçanın hadım rahiplerinin kendilerini tören esnasında hadım etmeleri ve rahiplerin kapı kapı dolaşarak para toplamaları halk tarafından tepkilere neden olmuş

⁵⁹⁷ Ayrıca “Meter” ismi için Pergamon’da, “Ana” tanrıçaya adanan *Magelesion*’dan türetildiği yer alan görüşler arasındadır.

⁵⁹⁸ Roller, 2013, **a.g.k.**, s.325.

⁵⁹⁹ Teraman, 2007, **a.g.k.**, s. 109.

⁶⁰⁰ M, Çağlayan Takımcı (2016). *Antik Çağ’da Bayramlar ve Festivaller (Yunan-Roma)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 85.

⁶⁰¹ Varro *Megalesia* Festivalinin kaynağı için Yuanlılar’da bu adla anıldığını belirtir. Varro, VI.15.

⁶⁰² Ovidius, IV, 179.

⁶⁰³ Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.26.

⁶⁰⁴ Açılış töreninde Plautus’un yazdığı Pseudolos, Andria, Hecyra, Heautontimoroumenos ve Eunuchus adlı dört oyun (MÖ 166-161 yılları arasındaki yıllarda) yer almıştır. Roller, 2013, **a.g.k.**, s.335.

⁶⁰⁵ Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.26.;

⁶⁰⁶ Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.74

⁶⁰⁷ Çağlayan Takımcı, 2016, **a.g.k.**, s.85.; J. Alvar (2008). *Religions in the Graeco-Roman World: Romanising Oriental Gods Myth, Salvation and Ethics in the Cults of Cybele, Isis and Mithras*. (Çev: Richard Gordon). Leiden/Boston: BRILL, s.243.

olabileceği ve bunun sonucunda da yasaklamaların getirildiği düşünülmektedir.⁶⁰⁸ 4 Nisan günü tanrıça rahipleri ilk başta tanrıça halka tanıtılırken rahiplerinde dilencilik yapmalarına izin verilmişti. Öyleki insanlar bu rahiplere gelecek hakkında bilgi vermeleri karşılığında varını yoğunu verdikleri gerekçesi nedeni ile Cicero tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁶⁰⁹

Magalesia bayramı 4- 10 Nisan tarihleri arasında yapılmadan önce; tanrıça betimi rahipler ve toplanan kalabalık tarafından Tiberis'un kolu olan Almo kıyısına götürülür ve başrahip (archigallus) resmi giyisiler giymiş vaziyette nehirde tanrıçanın betimini ve kutsal eşyaları yıkardı. Bu tören *Lavatio* olarak adlandırılırdı. Augustus döneminde tanrıçanın kült heykelinin yıkanmasında bahsedilir.⁶¹⁰ Magalesia bayramında, halk tanrıça tapınağına peynir ve dövülmüş otlardan hazırlanan bir tür salata tabakları bırakılırdı. Palatine tepesinde tiyatro gösterileri düzenlanir ve Circus Maximus'taki tanrıça onuruna düzenlenen atlı araba yarışları izlenirdi.⁶¹¹

“Ana” tanrıça kültü ile ilgili olan kısıtlamaları kaldırmak ve kültü tekrardan canlandırmak için Claudius Attis gizemlerinin de kültü dâhil edince Megalesia bayramında bir takım değişikliklere gisilmesine neden olur. Claudius Roma takvimindeki bir haftayı Attis'e adar ve bunu kutsal bir hafta ilan eder.⁶¹² Attis'e adanan bu kutsal hafta yani Mart Festivalleri (Hilaria Matris Deum) her yıl 15-27 Mart arasında kutlanırdı.⁶¹³ Kült aktivitelerine sadece Phrygialı kült personeli katılım sağlayabilmekteydi. Claudius'tan sonra kült faaliyetlerine Roma yurttaşları da katılabilirdi. Taki I. Theodosius MS 394'te tanrıça onuruna düzenlenen kamuya açık tüm kutlamalara yasak getirene değin.⁶¹⁴ Dionysios bu törelerin bir kısmını bizlere aktarmaktadır:

“İda”lı tanrıçanın ayinleri ibret vericidir; çünkü praetor'lar kurban keserler ve her yıl tanrıça onuruna Roma geleneklerine uygun oyunlar düzenlerler, ancak onun rahibi ve rahibesi Phrygia'lıdır ve tören alayında onun tasvirini şehir boyunca taşıyanlar da onlardır. Bu kişiler geleneklerine uygun olarak para dilenirler, göğüslerinde figürler taşırlar ve onların arkasından yürüyenler Tanrıların Anası'nın onuruna flütle ezgiler çalarken onlar da teflerini çalarlar. Ancak senatonun aldığı kanun ve karara dayanarak hiçbir (yerli) Roma vatandaşı rengârenk giysiler içinde, para dilenerek veya flüt çalanların nezaretinde şehir boyunca tören alayında yürüyemez veya Phryg törenleriyle tanrıya tapınamaz. [Romalılar] yabancı

⁶⁰⁸ Çağlayan Takımcı, 2016, **a.g.k.**, s.85

⁶⁰⁹ İznik, 2004, **a.g.k.**, s.143.

⁶¹⁰ Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.74.

⁶¹¹ Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.81.

⁶¹² Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.81.

⁶¹³ Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.674.

⁶¹⁴ Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.74

herhangi bir dinî geleneği kabul etme konusunda çok temkinlidir ve edepten yoksun her türlü şatafatlı gösteriye karşı büyük bir nefret beslerler.”⁶¹⁵

Roma’da “Ana” tanrıça kültürünün esas kısmı Dionysios’un da bahsettiği Mart ayında Attis için düzenlenen Attideia bayramı ve cenaze törenlerini kapsayan kült törenleridir. İlkbahar dönemine tekabül eden bu festivaller hem doğanın canlandığı hemde “Ana” tanrıçanın Attis’e kavuşması nedeniyle Attis, onuruna törenler düzenlenirdi.

Roma’da tanrıça onuruna düzenlenen bu kült törenleri “doğulu” adı altında Phrygia coğrafyasına kadar uzanıldığı savunulmakta olmasına karşın bu kült törenlerinin Phrygia’daki örneklerine henüz sahip değiliz.⁶¹⁶ Ancak “Ana” tanrıça-Attis mythosunun Hellenistik Dönem’de ortaya çıkması ile Yunanlıların bu törenleri gizlice gerçekleştirdiğinden bizler MÖ 5. ve 4. yüzyıla ait yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Gizli yapılan ve sadece üyelerinin katılım gösterdiği ayinleri açıklamak yasak olduğundan Hellenistik Dönem’deki kült bilgileride oldukça sınırlıdır. Ele geçen arkeolojik bulgulardan yola çıkıldığında törenler esnasında kullanılan malzemeleri saptamak mümkündür. Bunlar arasında Hellenistik tanrıça kült merkezlerinde saptanan meşaleler, kandiller törenlerin gece yapıldığını göstermektedir.⁶¹⁷ Bu gece törenleri Hellenistik Dönem’de gelişen bir unsur olarak karşımıza çıkması oldukça yüksektir. Özellikle gizli yapılan törenlerin doğal olarak gece yapılması kültürün değil ortamın bir sonucu olarak kültürel dâhil edilmiş olmalıydı. Bu törenlerde tanrıçaya eşlik edenlerin ellerinde tören kaplarının, tympanonun, zil, flüt, çift kaval’ın yer alması da libasyon ve müziğin kült aktivitelerinde kullanımını göstermektedir. Diogenes’in ayin ile ilgili şiirinde de belirttiği gibi Phrygialı kadınların dönerek dans ettikleri ve tanrıçanın müziğini icra ettiklerini söyler. Bu sahnenin Ferfara Vazosu (MÖ 5. yy) üzerinde canlandırıldığı anlatılmaktadır.⁶¹⁸

⁶¹⁵Dionysius, Cilt I, II.XIX. Alıntılanan çeviri, Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.675.

⁶¹⁶Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.19. 22 Mart’ta “Ana” tanrıça adına şenlikler düzenlendiğini ve “Ana” tanrıça onuruna bu festivali düzeleyen ilk kişilerin ise Midas ve Dardanos olarak Arobius tarafından verilmesi Pessinustaki töreler ile ilgili kısıtlı bilgiyi aydınlatıcı niteliktedir. Arnobius, Cilt XIX, II.73.

⁶¹⁷Bu kentler arasında Pergamon ve Metropolis kentleri güzel örnekler oluşturmaktadır.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.268-272.

⁶¹⁸Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.20.; Roller, 2013, **a.g.k.**, s.181.

2.5.1.2. Mart Töreleri/ Festivalleri

Roma Dönemi'nde Tanrıca kültüründe Attis büyük bir yer tutmaktadır. Bitkiler âlemi ile bütünlük gösteren Attis Roma'da tapınım görmüştür. Mart Törenleri bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır. Attis'in ölüm ve yeniden doğumunu ele alan bu törenler ile doğanın uyanışı arasında bir bütünlük sağladığını görmekteyiz. Philocalus'un (MS 354) "Ana" tanrıçanın Mart festivalleri için hazırladığı takvim şu şekildedir:

"Id. Mart. (15 March): Canna intrat
XI K. Apr. (22 March): Arbor intrat
IX K. Apr. (24 March): Sanguem
VIII K. Apr. (25 March): Hilaria
VII K. Apr. (26 March): Requietio
VI K. Apr. (27 March): Lavatio
V K. Apr. (28 March): Initium Caian'dır."⁶¹⁹

15 Mart; "Saz-kamış Günü" (Conna İnatrat) olarak adlandırılan gün ile törenlerin başladığını görmekteyiz. Archigallus (başrahip) altı yaşındaki bir boğayı dağa çıkarıp kurban ederdi. Bugün Attis'in Gallus (Sangarios) Nehri'nin sazlıklarına bırakılışının ve mucizevi bir şekilde çobanlar tarafından kurtarıldığına inanılan gün adına kutlamalar yapılırdı. Saz-kamış⁶²⁰ taşıyıcıları bugün tapınağa kutsal olan saz ve kamışları taşırlardı.⁶²¹

16 Mart; Dokuz gün süren oruç başlardı bugün. Tapınıcılar, ekmek, hurma, nar, ayva yemeyi, şarap içmeyi reddederlerdi. İçecek olarak sadece süt içilirdi. Hatta kutsal sayılan bazı kümes hayvanlarını ve balık, domuz gibi hayvan etleride yenilmezdi. Bunun yanında olasılıkla Attis'den ayrı kalan tanrıçaya karşı bir saygısızlık olabileceği düşüldüğünden cinsel oruçlarda tutulurdu.⁶²²

22 Mart; "Ağaç Günü" (Arbor İnatrat) olarak adlandırılır. Bugün ağaç kesiciler ve Attis'in kendini hadım ettiği ve yaşamını yitirdiğine inanılan çam ağacını temsil eden bir ağaçla birlikte Attis'in söylencesini yeniden yaşatırlar. Tanrıca adına adanan kutsal korulukta çam ağacı kesilir ve koç (koyun) kurban edilir ağacın kökleri bu kurbanın kanı ile yıkanır. Burada çam ağacının kesilmesi ile Attis'in hadım olayı tekrardan

⁶¹⁹D, Fishwick (1966). *The Connophori and The March Festival Of Magna Mater*. The Johns Hopkins University Press, Cilt 97, s.193. Burada yer alan İnitium Caiani'nin kült ile bağlantılı olmadığı, Claudius'un başlattığı araba yarışları tarzında yapılan bir kutlama olabileceği belirtilir.

⁶²⁰Kaval Taşıyıcılar (cannophori) olarak da kaynaklarda yer alır.; Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.675.

⁶²¹Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.71.

⁶²²Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.26. ;Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.71.

canlandırılmış olmalıydı. Ardından dinsel alay Roma'yı baştan aşağı dolaşır, Galluslar göğüslerini döverek yas tutarlardı. Daha sonra ağaç, dendophoriler (ağaç taşıyıcılar) aracılığı ile tapınağa taşınır ve yere yatırılırdı. Müzik eşliğinde Attis'in yası tutulurdu. Ayrıca bugün çam ağacının dışında meşe ağacındanda söz edilir ve yine bu ağacın dayanağında Attis mitosuna ile bağlantılıdır. Bu ağacın ortasına Attis betimi bağlanıp menekşeler ile süslenir ve gövde ceset gibi yün ile sarılır ve kymbalon, tympanon, krotalo, syrinx ve pedum gövdeye monte edilir. Ağaç tapınağa taşınır ve bir yıl sonra ağaç yakılırdı. Bu tören olasılıkla Attis'in cenaze törenini canlandırmaktaydı.⁶²³

23 Mart; "Yas Günü" tüm gün yas tutulur ve cenaze (sembolik) meydanın ortasına konulur ardından ağaç yakma olayı başlardı. Törene katılanlar çılgık atarak kendilerine vurup yaralarlardı. Çünkü ölen Attis'in yası tutulmakta idi. Mythosta nasıl ki Attis ölüm ile yaşamı sonlandı, ağaçta burada Attis'i temsil ederek dünyevi yaşamı sonlandırılırdı.⁶²⁴

24 Mart; " Kan Günü" (Dies Sanguinis- Cenaze Töreni) bugün Attis'in cenazesinin gömüldüğü gündür. Oldukça kalabalık ve yüksek sesli ağıtlar eşliğinde rahipler sunağa/kutsal ağaçta kan akıtmak için kendilerini seramik ya da bıçak ile yaralıyorlardı.⁶²⁵ Aşık kemiği ile yapılan kamçılar ile kendilerini kırbaçlıyorlardı. Acının en yüksek olduğu gündür bugün. Dindarlar oruç tutuyor, hazırlanan kanlar sunağa sunuluyordu. Attis'in temsili olan ağaç gelecek yıl yakılmak üzere gece toprağa gömülüyordu.⁶²⁶ Bugün ayrıca yeni rahip adayları kendilerini hadım ederek kesilen organı tanrıça betimine doğru fırlatılır sonra bu organlar özenle sarılır toprağa ya da tanrıçanın kutsal alanının altındaki odaya gömülürdü. Bu eylem ile Attis'i yeniden hayat döndürerek doğanın canlanması amaçlamaktaydı.⁶²⁷ Bugün ayrıca İmparator

⁶²³Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.71.; Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.81.

⁶²⁴M. W. Meyer (1987). *The Ancient Mysteries A Sourcebook: Sacred Texts of the Mystery Religions of the Ancient Mediterranean World*. San Francisco: Harper& Row, s.114. "Ana" tanrıça ve rahipleri ile ilgili antik kaynaklar için Bkz. **a.g.k.**, s.116-146.

⁶²⁵Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.23.

⁶²⁶Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.72.

⁶²⁷Karahan, 2018, **a.g.k.**, s.23. Catullus Anadolu ziyareti sırasında "Ana" tanrıça törenlerini görmüş ve bu törenlere şiirinde de yer vermiştir; "Aldı çabucak bembeyaz ellerine hafif tefi, Senin tefini, ey Cybebe, ey Yüce Ana, gizli ayinlerini senin, Boğa derisi tefin sırtına vurarak, Başladı yoldaşları için titreyerek mırıldanmaya. ... Hadım ettiniz bedenlerinizi aşka duyduğunuz aşırı nefretle, ... (Gidin) Phrygia'ya, Phrygia'daki koruların tanrıçası Cybebe'nin evine, Orada zillerin sesi çınlar, tefler yankılanır, Kıvrık flütünü çalar Phrygia'lı flütçü ağır ağır, ... Şenlikçiler titretip dillerini feryat eder aniden, Hafif tef karşılık verir, çınlar oyuk ziller." Catullus (1894). *The Carmina*. Londra : R. F Burton ve L. C Smithers, LXIII, 8-20. Alıntılanan çeviri, Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.676. Buradada görüldüğü üzere Roma'da gerçekleştirilen Attis kült törenlerindeki hadım olayının ana teması müzik eşliğinde transa geçen rahiplerin kendilerini hadım etmesidir.

Claudius'un kendini halka imparator olarak taktim ettiği gündür ve 24 Mart böylece devlet festivaline dâhil edilir.⁶²⁸

25 Mart; "Kutlama Günü" (Hileria- Neşeli) Attis'in yeniden diriliş günüdür. Bugün gecedan daha uzun olduğu ilk gündür. Büyük taraftar kitlesi ile imparator önde, tanrıça heykeli arkada hemen arkalarında da atlılar, senatörler ve azatlardan oluşan dinsel topluluk yer alır. Bu alay karnaval eğlencesi tarzında maskeler takan ve rengli giysiler giyen insanlardan oluşmaktaydı. Alay çalgılar ve ezgilerin eşliği ile Almo nehrine ulaşır ve yıkama gerçekleştirdi.⁶²⁹ Hileria günü sevinç ve umut günü olarak "Ana" tanrıça şerefine şölen ve neşe vardı.⁶³⁰ Aynı zamanda bugün tanrıçanın kutsal hayvanı olan boğa kurbanı yapılmaktaydı. Yeniden doğduğuna inanılan simgesel rahip tanrı'yı temsil etmekteydi, daha sonra rahibe içmesi için süt verilirdi ve tören kült yemeği ile sona ererdi. Bu yemekte ayrıca kült kabul edilen yeni mystesinin tasdik edildiği bir kült yemeği idi.⁶³¹ Olasılıkla tasdik edilen yeni üyelere rahipler tarafından kült girişin sembolü olan dövme de bugün yapılmakta idi.

Törenlerde yer alan yeme içme için: "Teften (tympanon) yedim, Zilden (kymbalon) içtim, Dinin gizemlerine iyice vâkıf oldum (Attis'in üyesi- mystes oldum)."⁶³² Vermaseren bu sözlerin parola olduğunu ileri sürmektedir. Bunun bir parola olduğu her ne kadar tartışmalı olsada, Tympanondan ekmek, kybalondan şarap içildiğini söyler.⁶³³ Bu yaklaşım oldukça akla yatkın gelmektedir. Ancak tympanonda yenilen şey kutsal yemek olabileceği gibi kymbalondan içilenin ise süt olma ihtimalide yüksektir.

26 Mart; "Dinleme Günü" (Requietio) olarak adlandırılır. Tapınıcılar ruhlarını ve bedenlerini dilendirilirdi. Roma'da Tanrıça'nın gümüş kült heykeli siyah meteorit taşı ile birlikte Palatinum Tepesi'nden alınarak araba ya da tahtirevan ile Porta Capena'ya taşınıyordu.⁶³⁴

27 Mart; "Arınma Günü" (Lavatio) festival'in son günüdür. "Ana" tanrıçanın kutsal tasviri çıplak ayaklı rahipleri (quindecimviri) aracılığı ile Palatinus Tepesi'nden

⁶²⁸Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.675.

⁶²⁹Dürüşken, 2000, **a.g.k.**, s.82.

⁶³⁰Meyer, 1987, **a.g.k.**, s.114.

⁶³¹Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.73.

⁶³²Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.677. Fermicus'un son iki satır için önerisi Clement'in aktarımından farklıdır: Davuldan (timpanon, tef) yedim; Zilden (kymbalon) içtim; Kutsal yemeği taşıdım (yani kernos); İç odayı (pastos, tapınak) çaldım." (*Yunanlılara öğüt*, 2.15)." "pastos" bilim insanları tarafından düğün odası anlamında kullanıldığı ve bahsedilen iç odada bir tür kutsal evliliğin gerçekleştiği düşüncesi yer almaktadır. Meyer, 1987, **a.g.k.**, s.115.

⁶³³Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.69.

⁶³⁴Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.73.

Capena kapısına oradan Nepia yolundan aşağı tören eşliğinde Almo nehrine götürülerek nehirde yıkanır.⁶³⁵ Burada yüksek olasılıkla tanrıça için bir tapınak yer almakta idi. Tanrıça ve kült eşyaları burada yıkandıktan sonra Tanrıça'ya Roma'ya dönmesi için yalvarılıyordu, dönüş mutlu bir şekilde danslar, müzik eşliğinde alâşılacağı üzere tanrıça Roma'ya geliyordu.⁶³⁶ Mart festivalleri sonrası Megalesia bayramı başlıyordu.

Lambrechts'in "Ana" tanrıça kültü için iki gelişim aşaması sunmaktadır. Kültün ilk aşaması Cladius (MS 41-54) dönemi olarak verilirken diğer aşama Antonius Pius (MS 138-161) Dönemi olarak yer almakta.⁶³⁷ Cladius Dönemi'nde, "Ana" tanrıçanın Mart Festivalleri kült takvimine eklenir ve dendrophori⁶³⁸ koleji kurulur. Kült törenlerine artık resmi olarak izin verilir. Bu dönemde yüksek rahibin altında beş Phrigialı beş Galatia kökenli Roma vatandaşı olan toplamda on tanrıça rahibi yer aldığı belirtilir. Ancak archigallus, taurobolium ve criobolium'un izlerinin Antonius Pius zamanına kadar izlenebileceği de belirtilmektedir. Çünkü bilindiği üzere Antonius Pius'ta Cladius gibi "Ana" tanrıça kültünün hem koruyucusu hemde reformcusuydu.⁶³⁹ Özellikle MS 2. yüzyılın ikinci yarısında Antonius Pius'un saltanatının sonlarında festival karakterinde tekrardan köklü değişiklikler yaşanır. Fishwick Mart Festival törelerini Cladius, Antonius Pius ve Antonius Pius sonrası olarak bir tablo şeklinde açıklamaktadır⁶⁴⁰ (Tablo 2. 3).

2.5.1.3. Tourobolium ve Criobolium Törenleri

"Ana" tanrıça ve Attis onuruna gerçekleştirilen başka törelerde mevcuttu. Bu törenler arasında "Ana" tanrıça onuruna düzenlenen, ölümsüzlüğe ulaşma inancı ve manevi arınma ihtiyacı ile yapılan Tourobolium (boğa kurbanı) ile Attis onuruna düzenlenen Criobolium (koç kurbanı) törenleri yer almaktaydı. Taurobolium, kültün rahipleri ve kültü gerçekleştiren tapınıcılarıdır. Bu töreni gerçekleştiren kişiler genelde,

⁶³⁵Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.677.

⁶³⁶Ekin Meriç, 2013, **a.g.k.**, s.74.

⁶³⁷Fishwick, 1966, **a.g.k.**, s.194.

⁶³⁸Liu, dendrophorinin kendine özgü bileşenleri olduğunu ve kült törenlerinde "ağaç kesiciler" olarak anılmasını bir hata olarak değerlendirir. Claudius döneminin getirdiği yenilikler sonrası Roma'da ortaya çıktığını; Mart şeliklerinin kurulması, Roma vatandaşlarına rahiplik kurumunun açılması ile taurobolium ve Criobolium'un törenlerin önplana çıkışı ile dendrophori kurumu arasındaki bağlantıya dikkat çeker. J, Liu (2009). *Collegia Centonarum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West*. Leiden: Boston, E.J. Brill, s.50-4.

⁶³⁹Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.673.; Vilogorac Brčić, 2013, **a.g.k.**, s.392.

⁶⁴⁰Fishwick, 1966, **a.g.k.**, s.202. ; Antonius Pius Dönemine tarihlenen madalyonlardaki "Ana" tanrıça-Attis betimleri için Bkz.: P.F. Mittag (2014). *Ohnmacht Und Religion. Bemerkungen zu Einigen Götterdarstellungen Auf Den Medaillons Des Antoninus Pii*. Electrum, Cilt 21, s.139-42. Ayrıca Bkz.: Gasparro, 1985, **a.g.k.**, s.56-9.

şayet tanrıça onuruna (taurobolium) tören gerçekleştirdiyse tanrıça adına veya her iki törenide (taurobolium-criobolium) gerçekleştirdiyse hem tanrıça hemde Attis onuruna bir altar adardı.⁶⁴¹ Yazıtlarda “*aeternum renatus veya ob natalicium*” ifadelerine rastlanılması ayin günü tapınıcının yeniden doğduğuna inanıldığı göstermektedir.⁶⁴² Tauobolium’un imparatorun sağlığı için, hanedanın diğer üyeleri için veya toplumun refahı için yapılan tören iken Criobolium ise tek bir kişiye adanan (Attis) özel bir törendi.⁶⁴³ İmparatorluk ve tanrıça kültü arasındaki bu bağlantı, “Ana” tanrıçanın Venüs Genetrix gibi ulusal bir tanrıça olarak tapınım görmesi ile ilgili olduğunu göstermektedir.⁶⁴⁴ Taurobolium töreninin Roma için önemli kılan ilk şeyin veba salgını ve yaşanan sıkıntılar olduğu bilinmektedir. Özellikle Marcoman Savaşları sırasında, imparatorluğun refahı için kurban töreninin yapıldığını bilimektedir.⁶⁴⁵ Özellikle bu törenler Antoninler Dönemi’nde Roma’ya ve Batı’ya yayılmış ancak pagan inancının yeniden yükselişe geçtiği MS 4. yüzyılın sonunda popüler olmuştur. Roma İmparatorluğundaki Taurobolium törenleri hakkındaki bilgiler, antik Hristiyan yazarlarının dördüncü yüzyıla ait edebi eserleri ile MS 2. ve 4. yüzyıllara tarihlenen Latince yazıtlar aracılığı ile bilinmektedir.⁶⁴⁶ Taurobolium töreni ile ilgili en kapsamlı bilgiyi Aurelius Prudentius Clemens (MS 4.yüzyıl) aktarır;

“Üzeri delikli tahtalarla örtülmüş çukurun içine giren ipek giysili, alnında bir bant ve başında bir taç bulunan rahip, çukurun üstünde kurban edilen boğadan akan kanı her yerine sürer. Boğadan çıkan kanın tanrısal yaşamın bir armağanı olduğu düşünülür ve bu kanla yıkanan rahibin yeniden doğduğuna (renatus) ve artık bir tanrı olduğuna inanılır.”⁶⁴⁷

Bu çukura inen rahip boğa kanı ile banyo yaptıktan sonra bazende ardından koç kurban edilirdi. Bu rütüel ile dine giren kişinin kurbanın kuvvetini almakta ya da manevi bakımdan arınmayı ve yeniden doğuşu simgelediği bilinmektedir.⁶⁴⁸ Yaşam ile ölüm sonrası tam ölümsüzlüğü sağlamak amaçlanmıştır.⁶⁴⁹ Aynı zamanda rahiplerin tahıl yenmesinin yasak olduğu gerekçesi ile kurban olarak sunulan hayvanın eti

⁶⁴¹Gasparro, 1985, **a.g.k.**, s.108.

⁶⁴²Vilogorac Brčić, 2013, **a.g.k.**, s.392.

⁶⁴³Gasparro, 1985, **a.g.k.**, s.108.

⁶⁴⁴Vilogorac Brčić, 2013, **a.g.k.**, s.392.

⁶⁴⁵Domeszewski, 1911, **a.g.k.**, s.52.

⁶⁴⁶Vilogorac Brčić, 2013, **a.g.k.**, s.392.

⁶⁴⁷Prudentius, Cilt II, X. 1006–1050, alıntılanan çeviri, Özkan, 2016, **a.g.k.**, s.676.

⁶⁴⁸Çağlayan Takımcı, 2016, **a.g.k.**, s.86.

⁶⁴⁹V, Özkaya (1995). *Kuyulu Anıtlar ve Friglerde Taurobolium*. Anadolu Araştırmaları, Sayı 15, s. 305.

rahiplerin yiyecek gereksinimlerini karşılaması açısından bu tören olasılıkla rahipler için büyük önem arz etmekteydi.⁶⁵⁰

Alvar, Tourabolium törenlerinin “Ana” tanrıçanın Mart Festivali ile olan bağlantısına dikkat çeker. Mart Festivallerinde çam ağacının kesilip ağaç taşıyıcılar (dendophoria) tarafından tapınağa taşınmasına benzer bir anma töreni olduğunu belirtmektedir. Yani “Ana” tanrıçanın Attis’in çam ağacının altında kendini hadım edip öldürdüğü mythostan yola çıkarak, çam ağacını kesmesi ve sonra onu yaşadığı yer olan bir mağaraya getirmesi olayı ile özdeşleştirir. ”Ana” tanrıçanın, Attis’in kanlı genital organını yerden alıp yıkandıktan sonra gömmesi olayı ile kurban edilen hayvanın testisleriyle yapılan özel törenin benzerliğini vurgulamaktadır.⁶⁵¹ Tourabolium sunak yazıtlarında yer alan “ *gücü topla, kutsal sayılmak*” terimleri kurban edilen hayvanın testisleri ile rahiplerin özel bir tören gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Bu törende hayvanın testisleri kesilir, *cernus* denilen kaba koyulularak kutsanırdı ve ardından gömülürdü.⁶⁵²

Çünkü Alvar, kurban edilen hayvanın testislerinin kesilip alınmasını içeren ritüel ile “Ana” tanrıçanın hadım rahiplerini özdeşleştirmiştir. İğdiş edilecek gallusun temsili olarak, kurbanın testislerinin alınması ile gerçekleştirilen ritüel arasında bir bağdaştırma olması kabul edilmektedir. Çünkü tanrıçanın asıl rahipleri “*erkekliğini*” feda eden Gallilerdi. Çünkü Galli’nin bu fedakarlığı tanrıçayı memnun etmenin yanında “*gizemi*” daha geniş kitlelere ulaştırma eylemi olarak yorumlanmıştır. Bu eylem için Galli rütüellerinde bir takım düzenlemeler yapıldığı ve gerçek fedakârlık yerini sembolik olan ile değiştirilmesi sonucu mümkün kılınabileceği belirtilir. Rahipler kurulunda yapılan düzenlemeler de bilindiği üzere tanrıçanın gerçek (Galli) rahiplerinin yanı sıra sivil rahiplerinde bulunduğu ve Roma vatandaşı olaların hadım olmasının yasak olduğundan bu tür bir fedakârlıktan muaf tutuldukları bilinmektedir. Rahipler kurulunun başı olan archigallusunda bu tür bir muafiyeti söz konusu olacağından taurobolium ile archigallus kolu arasında doğrudan ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu değişikliğinde Antonius Pius döneminin getirdiği bir reform sonrası ele alındığı bilinmektedir.⁶⁵³

⁶⁵⁰İznik, 2004, **a.g.k.**, s.150.

⁶⁵¹Alvar, 2008, **a.g.k.**, s.275.

⁶⁵²Vilogorac Brčić, 2013, **a.g.k.**, s.392. Taurobolium kökeni üzerine Bkz. C.H, Moore (1906). On The Origin Of The Taurobolium. Harvard Studies in Classical Philology, Cilt 17, s. 43-8.

⁶⁵³Alvar, 2008, **a.g.k.**, s.274.

Özellikle Romalılar tarafında tanrıçanın dini törenlerinin Phrygialı olarak sürekli lanse edilmesi tourobolium ve cribolium törenlerinde Phrygia kaynaklı olabileceği ve diğer törenlerde de olduğu gibi bir takım değişikliklere uğradığı görüşünde yer almaktadır.⁶⁵⁴ İtalya’da Tourabolium’dan ilk kez MS 134’de Venus Caelestis’e adanmış bir yazıtta bahsedilir. Ancak “Ana” tanrıça onuruna yapılan Tourobolium ritüeli ancak Antonius Pius zamanında netlik kazandığından Roma’da Tourabolium’un başlangıcı MS 2. yüzyılın ikinci yarısı olarak verilmektedir.

2.5.2. “Ana” Tanrıçanın Tapınağı ve Tanrıçanın Roma İkonografisi

Palatinus Tapesinin batı yamacındaki Germalus’ta yapılan çeşitli kazılarda⁶⁵⁵, Magna Mater tapınağı gün ışığına çıkartılmıştır (Görsel 2. 24). Tapınak Arkaik Dönem’e tarihlenen dikdörtgen ve dairesel yapıların bulunduğu alanın yakınında ve İmparator Augustus’un evinin karşısında, Domus Liviae’nin kuzeybatısında yer almakta.⁶⁵⁶ “Ana” tanrıçanın tapınağının Roma’nın göbeğindeki önemli bir yerde olması ve Cumhuriyet Dönemin’e ait kutsal yapılarının oldukça yakınına konumlandırılması, Romalılar’ın kulte verdiği önemden kaynaklanmaktadır.⁶⁵⁷ Tanrıça Roma’ya MÖ 204 yılında geldikten sonra Senato kararı ile MÖ 191 yılında Palatinus Tepesi’nde bir tapınak yapılır. Paperina ve tüf taşı kullanılarak yapılmış orijinal podyumun kalıntılarının MÖ 191 yılındaki bu tapınaktan kaldığını⁶⁵⁸ Coarelli reddeder ve bu podyumun MÖ 111’den sonraki restorasyon dönemine ait olduğunu belirtir.⁶⁵⁹ Tapınağın tamamlandığı gün (10 Nisan) tapınak önünde gerçekleştirilen Ludi

⁶⁵⁴Özkaya, 1995, **a.g.k.**, s.307. Özkaya Roma’daki “Ana” tanrıça kültürünün denetiminin Phrygialı rahiplerin kontrolünde olduğu ve kültteki törenlerin yönetimini bu rahiplerin sağladığından kültürün değişikliğe uğramadığını savunmakta ancak bu olasılık Roma propagandası karşısında oldukça düşük gözükmetedir. Doren, Gizem kültürleri olarak lanse edilen bu kültürün Roma dini inancında yer bulmasını Antonius Pius Dönemindeki reformu sonrası kulte girdiğini ve bu dönem öncesinde Romada bu gizem kültürlerinin yer almadığını belirtir. Ayrıca tanrıça, kültüründe yer alan öbür dünya ve sonsuz mutluluk kavramlarında Via Appia’da bulunan Phrygialı rahip Hector’un mezar yazıtı bağlamında açıklamaya gitmiştir. M, Van Doren (1953). *L’évolution des Mystères Phrygiens à Rome*. L’antiquité Classique, Cilt 22, Sayı 1, s.79-88.

⁶⁵⁵Tapınak kazılarını P. Romenelli 1950 ve 1977’den beride P. Pansabene tarafından yürütülmüştür.; F, Coarelli (1982). *Monumenti dei culti orientali in Roma. Questioni topografiche e cronologiche (con una carta: La Soteriologia Del Culti Orientali Nell’ Impero Romano*. (Ed. U. Bianchi ve M.J. Vermaseren), Leiden: E.J. Brill, s.40.

⁶⁵⁶Vermaseren, 1987, CCCA III, s.3. ;Teremann, 2007, **a.g.k.**, s.164

⁶⁵⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.317.

⁶⁵⁸Teremann, 2007, **a.g.k.**, s.164

⁶⁵⁹Coarelli, 1982, **a.g.k.**, s.40.; Pansabene “Ana” tanrıçanın en eski tapınağın da Iuno Sospiya ait terracota heykelticiklerinin ele geçmesi dolayısı ile bu tapınak alanının yerinde önceden Iuno Sospiya’ya ait bir tapınak olduğu “Ana” tanrıça tapınağının bu tapınak alanının üzerine inşa edildiğini bildirir. P, Pansabene (1981). *Nuove Ocquisizioni Nella Zono Sud-Occidentale Del Palatino*. Archeologia Laziale IV-:Quarto Incontro di studio del Comitato per l’archeologia laziale, s.101-118.

Megalanses'in festivallide burada kutlanmaya başlanır. Tapınak MÖ 111 yılında çıkartılan yangında büyük hasar görmüş ve içerisinde sadece Claudia Quinta'ya ait heykel kurtarıla bilmiştir. Önceki tapınağın podyumu ve planı tekrardan baz alınarak eski plana sadık kalınmış ve MÖ 110 yılında onarım gören tapınak tekrardan bir yangın tehlikesi atlattır. Augustus tarafından yeniden bir onarım gören bu yapı MS 4. yüzyıla dek ayakta kalır.⁶⁶⁰ Özellikle MÖ 110 yılındaki onarımdan sonra tapınak genişletilmiş ve tapınağın önündeki basamakların dibine daha büyük bir meydan eklenmiş, bir revak ve iç duvarlar boyunca kült heykelinin iki yanında uzanarak arkada birleşen sekiler eklenmiştir. Meydan seviyesi yükseltilmiş içinde dükkânların sıralandığı bir sıra tonozdan oluşan bir yapı ile alttan desteklenmiştir. Bu tonozlar tiyatro gösterileri için kullanılan üsteki açık alanı taşımaktaydı.⁶⁶¹ Yapı cella ve hemen hemen cella ile aynı boyutlarda bir pronaosdan oluşan standart bir Roma tapınağı tipindedir. Geniş basamaklı yüksek bir podyum üzerinde yükselen prostylos tapınağın cephesinde korinth düzeninde altı sütun bulunmaktadır.⁶⁶² Cellanın ortasında kült heykelinin yer aldığı platform günümüze kadar ulaşmıştır. Bu platformda "Ana" tanrıçanın gümüş heykeli ya da antik kaynakların bahsettiği MÖ 204'te Pessinus'dan getirilen "siyah taşın" yer aldığı bilinmektedir.⁶⁶³ Platformun bir yanında yer alan bir kişinin geçebileceği dar bir açma tespit edilmiştir. Burasının ya teknik nedenler ile oluşturulan bir yapıyı ya da işlevi belirlenemeyen bir dizi yer altı odasına inen merdivelere açılan bir kapı olabileceği düşünülmektedir.⁶⁶⁴ Bu yer altı odalarını Pensebene, tanrıça rahipleri tarafından Attis için yapılan Hilaria günü kutlamalarında kullanım gördüğünü ileri sürmektedir.⁶⁶⁵

Tapınak geniş dikdörtgen bir alan içerisinde yer almaktadır. Olasılıkla tanrıçaya ait Ludi Megalenses'in tiyatro gösterilerinin sergilendiği bu dikdörtgen avluda, kült ritüelleri ile ilgili olabilecek büyük su teknelerinin izlerine rastlanılmıştır. Dini bayramlarda tanrıçanın kült heykeli bu teknenin içerisinde yıkanmaktaydı. Tapınağın restore edildiği dönemlerde bu su tekneleri kaldırılarak yerlerine tapınak podyumunun batı yanında dikdörtgen beton bir havuz (16.50x 3m) inşa edilmiştir. Tapınağın kaya

⁶⁶⁰Teremann, 2007, **a.g.k.**, s.164.; Çağlayan Takımcı, 2016, **a.g.k.**, s.83.; Tapınağı ele alan bir diğer kaynak için Bkz. Haugwitz, 1901, **a.g.k.**, s.24-31.

⁶⁶¹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.335.

⁶⁶²Dağdeviren, 2005, **a.g.k.**, s.53.

⁶⁶³P. Pansabene (1982). *Nuove indagini nell' area del tempio di Cibele sui Palatin*. La Soteriologia Del Culti Orientali Nell' Impero Romano. (Ed. U. Bianchi ve M.J. Vermaseren), Leiden: E.J. Brill, s.73.

⁶⁶⁴Dağdeviren, 2005, **a.g.k.**, s.53.; Pensebene, 1988, **a.g.k.**, s.73.

⁶⁶⁵Pensebene, 1988, **a.g.k.**, s.58-9.

blokları üzerinde yükselen beton podyum 9 metre yüksekliğinde ve 33.40x 19.35 metre genişliğindedir. Tapınak yan duvarları 3.84 metre, arka duvar ise 5.50 metre kalınlığındadır. Tapınağın toplam uzunluğu 33.18 metre, genişliği ise 17.10 metredir.⁶⁶⁶ Tapınak inşasında çimento ve kaplama kullanılması devletin son yıllarda yaşadığı ekonomik kriz ile ilişkilendirilmektedir. Yine aynı şekilde ilk tapınağın yapımına MÖ 204 yılında başlanıp MÖ 191 yılında tamamlaması da bu krizin getirmiş olduğu geciktirme olarak yorumlanmaktadır.⁶⁶⁷ Ayrıca Romanelli'in kazıları yürüttüğü sırada ele geçen terracotalar MÖ 191 ile 111 tarihleri arasına yani ilk yapı evresine tarihlendirilmiştir. Coarelli, bu döneme tarihlendirilen bu terracotaların Attis kültünün Roma'daki varlığı için önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu terracotalar İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcına tarihlendirilen Attis kültünün Roma'daki varlığının daha erkene çekilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁶⁸

Eski tapınağın önündeki bölgede, tapınağın podyumundan kaldırım döşeli geniş meydana inen bir merdiven vardır ve burasının tarihi tapınaktan daha eski olan bir sokağa yöneldiği düşünülmektedir. Buda olasılıkla merdivenin yakınında yer alan meydanın ucunda kült törenlerinde kullanılan bir çeşmenin varlığına işaret etmektedir. Kült törenlerin ayrılmaz unsurları olan basamaklar, su düzeneği ve geniş meydanların varlığı bunu doğrular niteliktedir. Tiyatro bölümü şeklindeki basamaklar Ludi Megalenses oyunlarında halkın oturma düzeneği olarak tasarlanmış olmalıydı. Bu oyunların tiyatro gösterilerinden ve tapınağın basamaklarının önündeki geniş meydana yapılan yarışmalar şeklinde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yine her iki Cumhuriyet tapınağının özelliği olan su düzeneği de tanrıça kült festivellerindeki Lavatio töreni anımsatmaktadır. İmparatorluk çağında bu törenin Almo Nehrini'de yapıldığı ancak eski dönemlerde bu törenin kült festivallerini yapıldığı alana yakın bir noktada gerçekleştirilmiş olmalıydı.⁶⁶⁹

İkinci tapınak temellerinin altında terrakota heykelcikleri saptanmıştır. Bu terracotalar MÖ 191 ile 111 arasına tarihlendirilmiştir. Bu heykelcikler oldukça çeşitli örnekler ile temsil edilmektedirler. Bu eserlerin içerisinde kimliği belirsiz kadın ve erkek figürlerinin yanı sıra, Magna Mater heykelcikleri, Dionysios başı (3 adet) Attis

⁶⁶⁶Teremann, 2007, **a.g.k.**, s.165.

⁶⁶⁷Coarelli, 1982, **a.g.k.**, s.40.

⁶⁶⁸Coarelli, 1982, **a.g.k.**, s.40.

⁶⁶⁹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.319-20.

figürleri,⁶⁷⁰ dans eden kadın figürleri, penis ucu terracotalar,⁶⁷¹ kozalaklar,⁶⁷² aslanlar,⁶⁷³ çok mememli torso, atlar,⁶⁷⁴ domuzlar (2 adet),⁶⁷⁵ keçiler (2 adet),⁶⁷⁶ köpekler (3 adet),⁶⁷⁷ horozlar⁶⁷⁸, çeşitli meyve sepetleri, kucaklaşan çift heykelcikler,⁶⁷⁹ maskeler (3 adet)⁶⁸⁰ türünde oldukça geniş bir repartuvar ile karşılaşmaktayız. “Ana” tanrıça betimli terracotalar Hellenistik Dönem’in ikonografisini yansıtmaktadır. Bu heykelcikler de oturur vaziyette, kucağında veya yanında yer alan aslanlar ve dökümlü kumaştan oluşan giysi özellikleri MÖ 2. yüzyılda Akdeniz’deki yerleşimlerde görülen ikonografik özellikleri yansıtmaktadır.⁶⁸¹

Ele geçen hayvan figürleri tanrıçanın sadık hayvanları dışında olanlar (aslanlar) sunulan adak hayvanları olarak ele alınmaktadır. Maskeler ve dans edenler ise Ludi Megalenses ile ilişkilendirilirken, cinsellik ile ilgili ele geçen terracotalar ise bereket, çoğalma, beslenme ile ilişkilendirilmiştir.⁶⁸² Pansabene, köpek füğürünü Attis’in çoban köpeği ile ilişkilendirilebileceğini belirtir. Yine koç figürleri için de cribolium törenleri ile olan bağlantısına değinir.⁶⁸³

Attis betimli figürlere bakıldığında tek bir standartlık görülmez. Ayakta, at sırtında ve kayanın üstünde otururken, yürürken ya da dans ederken birçok farklı betimlemelerde görmekteyiz. Kendine özgü kostümü olan, sivri başlığı, uzun kollu tuniği ve bol pantolonu ile görülmektedir. Genelde çobandeğneği ve pan kavalı ile birlikte verilmektedir. Bazı örneklerde ise göbeği ve cinsel organı açık bırakılarak betimlenmiştir.⁶⁸⁴ Yunan dünyasında bu tür Attis betimlemelerin az olması, ilk kez Roma’da ortaya çıkmış olabileceği görüşünü doğurmuştur.⁶⁸⁵ Hellenistik Dönem’de

⁶⁷⁰Vermaseren,1987, CCCA III, No. 17-18, 29,32, 34-37, 39, 41, 43 (?), 51-52, 56, 58-60, 62-63, 78-85, 108, 113, 120-122, 124, 127, 140-142, 151, 154 (?)-157, 161-162, 168, 170, 180, 195.

⁶⁷¹Vermaseren,1987, CCCA III, No. 68-73, 76-77.

⁶⁷²Vermaseren,1987, CCCA III, No. 76-77.

⁶⁷³Vermaseren,1987, CCCA III, No. 143, 158, 177, 199 (?).

⁶⁷⁴Vermaseren,1987, CCCA III, No. 104-105, 137

⁶⁷⁵Vermaseren,1987, CCCA III, No. 138

⁶⁷⁶Vermaseren,1987, CCCA III, No. 136, Koyun No. 135, İki eli ile koyun tutan bir kadın parçası No. 179

⁶⁷⁷Vermaseren,1987, CCCA III, No. 81, 197.

⁶⁷⁸Vermaseren,1987, CCCA III, No. 126.

⁶⁷⁹Vermaseren,1987, CCCA III, No. 152.

⁶⁸⁰Vermaseren,1987, CCCA III, No. 88.

⁶⁸¹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.321.

⁶⁸²Roller, 2013, **a.g.k.**, s.323.

⁶⁸³Pansabene, 1982, **a.g.k.**, s.87.

⁶⁸⁴Vermaseren,1987, CCCA III, No. 140-142, 151, 156-157.

⁶⁸⁵Roller, 2013, **a.g.k.**, s.323. Aynı zamanda Ephesos’da cinsel organı hariç vücudu tamamen sarılı çocuk Attis ile göbeği açıkta kalan Attis örneği Roma’da görülen örnekler ile bezerdir Bkz.; Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 639, No. 635 ve No. 638. Kyzikos ve Tarsus örneklerinde genelde dans eder betimde,

görülen Attis betimi Roma'da Palatinus Tepesi'nde daha yoğun bir şekilde ele geçmiştir. Hatta “Ana” tanrıça betimlerinden bile fazla oranda ele geçtiği görülmektedir.⁶⁸⁶

Ayrıca Roller Attis kültürünün Roma'daki tapınımı ile Pergamon kültüründeki Attis varlığı arasındaki ilişkiye de değinir. Phrygia'da Roma hâkimiyeti öncesi Attis betiminin yer almış olmaması da bu tez ile ilişkilendirilir. Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nde görülen Attis İmparatorluk Çağı ile birlikte popülerliğini daha da artırmıştır.⁶⁸⁷

Tanrıçanın Roma Dönemi ikonografisine bakıldığında, Hellenistik Dönem tanrıça ikonografisine birkaç özellik eklenerek oluşturulan bir “Ana” tanrıça ikonografisi görmektedir. Bir niş içerisinde yer alan tanrıça; oturur vaziyette, tamamen giyimli, kucağında veya yanında aslan ile elinde tympanon veya patera, bazen elinde asa tutmaktadır. Meşaleli bir figür bazen genç bir figür (Attis) ya da iki yanında yer alan farklı kişiler ile birlikte betimlenmektedir.⁶⁸⁸ Nadir olarak görülen bir özelliği olan aslanların çektiği arabayı sürerken betimlenmektedir. Bazen de bir aslanın sırtına binerken verilmiştir.⁶⁸⁹ Yine nadir olarak verilen bir özelliği de ayakta betimlendiği halidir. Bazen bir kutsal alanın girişinde veya içerisinde verilir.⁶⁹⁰ Roma Dönemi'nde kozalak, tanrıçanın önemli bir simgesi halini alır. Kozalağın Attis mitosuna ile olan vurgusunun yanı sıra tanrıça ve İda Dağı arasındaki bağlantı da vurgulanmış olmalıdır. Aynı zamanda tanrıçayı Roma getiren gemi ile Aeneas'ı Romaya getiren her iki geminin de çam ağacından yapılmış olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁹¹

göbeği ve cinsel organı açık Attis örnekleri yer almaktadır. Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 833-834, 841,850 (Tarsus) ve No. 284 (Kyzikos).

⁶⁸⁶Pansabene, 1982, **a.g.k.**, s.86.

⁶⁸⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.324-5

⁶⁸⁸Bu ikonografi Batı Anadolu kentlerinden bildiğimiz ikonografik özelliklerdir. Ephesos (Efes) tanrıça ikonografisinde, naikos içerisinde yer alan “Ana” tanrıça ayakta ya da oturur vaziyette ancak genel olarak ayakta verilmekte, her iki yanında tanrıçaya bakan aslanlar yer almakta. Sağında tunikli ve şapkalı bir genç figür (Hermes), solunda sakallı bir tanrı (Zeus), ya da sadece sağında genç bir figür, iki örgülü saç ile başında polos, khiton ve himation giymekte, sağ elinde patera, sol elinde tympanon yer almaktadır. Tanrıçayı burada üçlü (trias) figürler ile yani yanında başka tanrılar ile görmektedir. Smyrna Metropolis antik kentinin kuzeyinde yer alan Gallesion Dağı'nda taş adaklarda da bu üçlemeyi görmektedir. Bu özellik Hellenistik Dönem'de ortaya çıkan bir ikonografidir. Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 613-685. Ephesos örneklerinin kapsamlı bir çalışması için Bkz. Soykal, 1998, **a.g.k.**, s.80-106 Aynı zamanda Tanrıçanın yoldaşları arasında yer alan tanrılar için Bkz. **a.g.k.** s.107-117. Roma'da görülen benzer örnekler için Bkz.; CCCA III, No. 316, No.304, No. 424, No. 324.

⁶⁸⁹Polat, 2013, **a.g.k.**, s.27.

⁶⁹⁰G, Showermann (1901). *The Great Mother Of The Gods*. Madison, Wisconsin, Cilt I, Sayı 3, s. 317.

⁶⁹¹Polat, 2013, **a.g.k.**, s.27-8.

Tanrıçanın Roma ikonografisi Hellenistik kült özellikleri çerçevesinde gelişen bir betimleme olarak var olmuştur. Hellenistik Dönem’de eklenen sur/kale tacının özellikle Roma’da ön plana çıkması ve burada şehir koruyucu kimliği kazanması oldukça önemlidir. Roma “Ana” tanrıça betimlerinde genel olarak tanrıçayı başında sur tacı ile görmekteyiz (Görsel 2. 25). Bu özellik tanrıçanın Roma’daki temsilini oluşturduğunu özellikle yukarıda ele alınan Valle- Medici kabartmasında rahatlıkla görmekteyiz.

Tanrıça Roma’da hem Hellenleşmiş bir Anadolu tanrıça kimliğinin yanında, festival ve ritüeller ile de karakteristik bir Roma tanrıçası olarak tapınım görmüştür. MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda tanrıça kültüne aynı zamanda dinsel ve politik alanlarda ayırt edilebilecek yeni özellikler eklenmiştir. Hellenistik Dönem’de özellikle bireysel bir kült örneğinin yanında tanrıça Roma’da devlet denetimine tabi tutulan bir kült olarak ön plana çıkmıştır. Hellenistik Dönem’de yasaların koruyucusu olarak varlığını sürdürmüş ise de “Ana” tanrıça artık Roma’da devletin esenliğini koruyan tanrıça olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca Roma’ya özgü olan bir diğer özelliği de bereket tanrıçası kimliği kazanmasıdır. Bu özellik kendini çok sayıda betimlenen kadın ve erkek üreme organlarının yer aldığı betimlemeler ile kendini gösterir.⁶⁹²

Kültün devlet ile olan ilişkisine bakıldığında, sikkelerde bunu rahatlıkla görmekteyiz. Bilinen en eski örnek olan MÖ 202’ye ait denarius’ta tanrıça kuleli tacı ile verilen büstü ve arka yüzde zafer betimi ile birlikte verilmesi Roma’daki anlamını daha iyi kanıtlar. MÖ 1. yüzyıla ait diğer Cumhuriyet sikkelerinde tanrıça yine kuleli tacı⁶⁹³ ve aslanların çektiği arabada⁶⁹⁴ olmak üzere farklı formlarda resmedilmiştir. Bu sikkelerin bazılarının da oyunlardan sorumlu olan curule aediles tarafında basılmış olması reklam amacı taşıdığını da göstermektedir.⁶⁹⁵

Roma’da “Ana” tanrıça ikonografisi ile Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisinin yakın benzerliği dikkat çekicidir. Tanrıçanın Roma’da Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemlerine tarihlenen örneklerde Pergamon izlerini rastlanmaktadır. Roma ikonografisinde Pergamon etkisinin varlığı, yukarıda değinilen siyasi nedenlerin yanında Roma’nın atalarından miras kalan tanrıçayı Pergamon ikonografisi aracılığı ile bağ kurarak almış olmalıydı. Ayrıca Romalı “Ana” tanrıçanın Anadolu özelliklerinden çok Hellenleşmiş tanrıça özelliklerini taşıması da bu görüşü desteklemektedir. Bu

⁶⁹²Polat, 2013, **a.g.k.**, s.23.

⁶⁹³Benzer diğer örnekler için Bkz. <http://numismatics.org/crro/id/rrc-356.1a>

⁶⁹⁴MÖ 43 tarihlenen Aureus (RRC 491/2) “Ana” tanrıçayı aslanların çektiği bir arabada görmekteyiz. <http://numismatics.org/crro/id/rrc-491.2>

⁶⁹⁵Roller, 2013, **a.g.k.**, s.337.

çalışmada “Ana” tanrıçanın Roma’daki ikonografisinin ilk ayağını oluşturan Hellenistik ve Erken Dönem örnekleri ele alınmıştır. Böylece “Ana” tanrıçanın Roma transferi sonrası tanrıçanın ikonografisinde görülen Pergamon etkili “Ana” tanrıça ikonografisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Roma’da MÖ 5. yüzyıla tarihlenen “Ana” tanrıça heykeli bu noktada önemli. Çünkü bu sayede biz Roma’da Pergamon öncesi dönemde de “Ana” tanrıça kültü ile Romalıların aşına olduğunu görmekteyiz. Bu örnek gösterişli, tabureli bir tahta, kucağında aslanı ile oturan “Ana” tanrıçayı temsil etmektedir. Arkaik tarzda yapılmış bu örnek, başında uzun bir duvak, khiton ve peplos giymiştir. Sağ elinde alttan kavradığı tympanon yer almaktadır. Sol elini ileri doğru uzatmıştır.⁶⁹⁶

Roma’da, Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisine benzer örnekler arasında, Hellenistik Döneme tarihlenen (Kat. No. 15, 16) tahta oturan “Ana” tanrıçanın her iki yanında birer aslanın yer aldığı guruptur. Burada yer alan iki örnekte kuşaklı khiton ve himation giymektedir. Khiton göğüste “V” yaka kıvrım oluşturmuştur. Bizim Roma Palatinus “Ana” tanrıça heykelinden bildiğimiz sol omuz üzerindeki himationun aşağı doğru dökülerek üçgen bir kıvrım açısı oluşurmasında benzerdir. Kat. No. 16’da rahatça görülen sol elin tympanon üstüne yerleştirilmesi ve her iki örnekte de sağ ayağın ileri doğru hamlesi, Pergamon “Ana” tanrıça kült heykel özelliklerini yansıtmaktadır.

Roma tanrıça ikonografisinde görülen aslan üzerinde tanrıça betimi de Pergamon ikonografisinin özel bir göstergesini temsil eder. Pergamon ikonografi kısmında yer alan aslan üzerinde oturan tanrıça betimlemelerinin benzerlerini Roma tanrıça ikonografisinde görmekteyiz. Tertullian’da aslana binen “Ana” tanrıçanın bir heykelini Circus Maximus’un Spina’sı üzerine dikildiği bildirilir.⁶⁹⁷ Bu betimleme ve tanrıçanın Palatina’daki tapınak önünde Magelesia bayram törenlerine başkanlık etmesi dolayısı ile tanrıçanın buradaki varlığı oldukça doğaldır.⁶⁹⁸ Hellenistik Döneme tarihlenen ve katalog kısmında ele alınan örnekte (Kat. No. 19) tanrıça, olasılıkla bir aslan sırtında yer alması ve bu örneğin benzerlerini bizler Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisinde görmemiz açısından önemlidir. Bu ikonografiyi kabartmalarda, kandillerde ve bağımsız heykellerde de görebilmekteyiz.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 270.

⁶⁹⁷Naumann, 1983, **a.g.k.**, s.268.

⁶⁹⁸Coarelli, 1982, **a.g.k.**, s.41-42. Bu model birçok grup üzerinde (lahit, mozaik, sikke, değerli taşlar) temsil edilmiştir Bkz. Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 206.

⁶⁹⁹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.366. Bu örnekler genel olarak MS 2. yüzyıl ve sonralarına tarihlenmektedir. Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 286, No. 252, No. 241a. Heykellerde; No. 470, benzer diğer bir örnek

“Ana” tanrıça MS 50-60 yıllarına tarihlenen örnekte ise sol tarafında yer alan aslanı ile birlikte tabureli bir tahta oturmaktadır (Kat. No. 17). Başında sur taçlı örtüsü, kuşaklı khiton ve himation giymiştir. Sağ elinde bir demet haşhaş ve başak tutmaktadır. Sol eli şimdi kayıp olan bir tympanonu üstten tutuyor olmalıydı. Tympanonun altında bir dümen ve çam kozalakları, üzüm ve elmalarla dolu bir cornucopia yer almakta. Burada yer alan cornucopia, başak ve haşhaş demeti tanrıçanın Roma’da ön plana çıkan bereket kültü ile bağlantılı olmalıydı.⁷⁰⁰

Palatinus’taki tapınakta MS 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen 1. 70 m. büyüklüğündeki normal ölçülerin üzerinde yer alan heykel bizim için oldukça önemlidir (Kat. No. 18). Eserin orijinal Yunan üretimi olduğu ve daha sonra Roma hâkimiyet dönemlerinde Roma kentine götürüldüğü belirtilmektedir. Özellikle eserin eksik parçalarının ve tahtın yan taraflarının orijinalinden ayrı yapıp dübel ile birleştirildiği düşünülmektedir.⁷⁰¹ 1872 yılında Pietro Rosa tarafından tapınak kazılarında bulunan heykel, tabureli bir tahta frontal olarak oturmaktadır. Baş, sağ ayağı ve iki kolu eksiktir.⁷⁰² Göğsünün altında bağlanan kuşaklı bir khiton, himation ve sandalet giymektedir. Himation kumaşı kalın, daha kabarık ve daha yumuşak olarak verilmiştir. Bu kalın ve sarkık olarak verilen kıvrımlar derin ve geniş kanallar ile bir birinden ayrılmıştır. Omuzlarında sarkan himation yatay olarak yayılmış geniş ve bol kıvrımlar olarak kucakta toplanmıştır. Heykel de dizlerin ve bacakların aralıklı, pozisyonunun ise rahat ve gevşek olduğu gözlenmektedir.⁷⁰³ Pergamon ekölünden alınan bu örnek Augustus çağı klasisizminin bir ürünü olarak oluşturulmuş olmalıydı. Günümüze ulaşan Roma heykelleri ve adak kabartmalarında bu betimleme öncül olarak ele alınmıştır. Pergamon “Ana” tanrıçası⁷⁰⁴ ile Roma “Ana” tanrıçasının da görülen sağ dizin hafif yukarı doğru kaldırılması ve ayağının öne doğru hamlesi, göğüs altında yer alan kemerli khiton, Giysinin ‘V’ yaka olarak verilmesi, dizlerde yer alan kumaş kıvrımının dökülüşü ve sağdan sola doğru hareketi ve giyilen sandaletlerin benzerliği bir bütünlük oluşturur. Bu modelin MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Palatinus’daki adaklarda en sık rastlanılan

ise No. 306. Her iki örnekte MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ayrıca MS 2. yüzyıla tarihlendirilen Ostia’dan sağa doğru yürüyen aslan üzerinde yan pozisyonda oturmuş kadın giysileri ile verilmiş bir Attis örneği görmektediriz, No. 383. Kandillerde; Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 330, 439, 440.

⁷⁰⁰Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 311.

⁷⁰¹R, Özgan (2016). *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı- II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.112.

⁷⁰²Vermaseren, 1987, CCCA III, s.7, No. 3.

⁷⁰³Özgan, 2016, **a.g.k.**, s.112-113. Değerlendirilen diğer benzer örnekler için, Özellikle “Thrasyllos Yontusu” için Bkz. 110-115.

⁷⁰⁴Bkz. Görsel 2. 12.

betimleme olması açısından önemlidir. Olasılıkla Palatinus'daki tapınakta da bu modelde üretilmiş bir kült heykelinin yer aldığı genel kabul gören görüşler arasındadır. Roller, Haterii kabartmasındaki⁷⁰⁵ “Ana” tanrıça heykelinin Palatinus'daki modeli temsil ettiğini belirtmektedir.⁷⁰⁶ Ayrıca Roma ikonografisinde sık rastladığımız aslanların tanrıçanın kucağında yer alması ve tympanon tutması da Hellenistik eserlerinde görülen örnekler arasındadır.⁷⁰⁷

Antik kaynaklarca da sık sık bahsedilen tanrıçanın Roma'ya gelişi ve onu karşılayanlardan biri olan Claudia Quinta figürü Erken İmparatorluk Dönemi'nde de oldukça yaygın olarak kullanılan betimlemeler ile kendini gösterir. Politik ima kazanan ve Augustus çağı şairlerince de sık sık anılan efsane tanrıça kültüründe önemli bir yer edinir. Cumhuriyet Dönemi'ne yapılan göndermeler ve atıflar doğrultusunda ele alınan Claudia eski ahlak değerlerinin bir temsili olarak yer alır. Bu betimlemeyi Roma Dönemi “Ana” tanrıça ikonografisi olarak görmekteyiz. Tanrıça Roma'ya nakledildikten sonra sık sık karşılaşılan bir betimleme olarak yer almaktadır. Capitolini Müzesi'ndeki kabartmada Claudia vesta bakiresi olarak verilmesi güzel ve iyi ahlakın yeniden ele alınması ve eski ahlaki değerlerin yeniden canlandırılmasının bir sembolü olarak verilmiştir (Görsel 2. 26).⁷⁰⁸ Claudia elindeki halat ile geminin içinde tahta oturmuş “Ana” tanrıçanın gemisinin Tiber ağzında çıkarılışını temsil eder. Kabartmada yer alan yazıtta da “Matri deum et Navi Salviae / Salviae voto suscepto / Claudia Synthyche / d(onum) d(edit).”⁷⁰⁹ Anlaşıldığı üzere sunu “Ana” tanrıçaya ve Navisalvia'ya adanmıştır. Özellikle tanrıça ve gemiye adanan yazıtların⁷¹⁰ varlığı doğrultusunda Tiber ağzında kurulmuş bir tapınağın olabileceği ve burasının geminin ilk yanaştığı yer olması dolayısı ile bir kült merkezi halini almış olacağıdır.⁷¹¹ Aynı zamanda tanrıçanın Roma'ya gelmesi şerefine Via Sacra'da yuvarlak planlı bir tapınak

⁷⁰⁵Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 200.

⁷⁰⁶Roller, 2013, **a.g.k.**, s.366.

⁷⁰⁷Roller, 2013, **a.g.k.**, s.365. Roma'da görülen örnekler için Bkz.; Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 247, 248 iki örnekte hemen hemen bir biri ile aynı, Tanrıça yüksek arkalı ve tabureli bir tahta oturmakta, kuşaklı khiton ve himation giymekte, her iki tarafında da öne doğru bakan iki aslan yer almakta. No. 256; Tanrıçanın kucağında aslan yer almakta, Tanrıça yüksek arkalı tahta oturmakta, kuşaklı khiton ve himation giymekte, kaybolan sol eli ise tympanona dayanmış olmaydı, No. 304 Bronz diadem üzerinde yer alan tanrıça yine kucağında aslanı ile yer almakta. No. 268 ve No. 280 örneklerinde de taçlı tanrıça tabureli bir tahta oturmakta ve sol kol tympanon üzerinde/dayanmış şekilde yer almaktadır.

⁷⁰⁸Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 218.

⁷⁰⁹Vermaseren, 1987, CCCA III, s.46.

⁷¹⁰Vermaseren, 1987, CCCA III, No.219. Tanrıçanın gemide yer aldığı betimlemeleri için Bkz. No. 11, 397, 265, 340, 350, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433.

⁷¹¹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.364.

yapıldığı ve bu tapınağın da yine MÖ 162’ de konsül olan P. Cornelius Scipio Corculum’un evi olduğu saptanmış. Tapınağın MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren burada yer almış olabileceği düşünülmektedir. Burada Scipio Nasica’nın tanrıçanın Roma’ya gelişinde aldığı rol göz önünde bulundugunda kült ve siyasi çıkarımlar daha da dikkat çekmektedir.⁷¹²

“Ana” tanrıça betimlerinin çoğunda yukarıda da değindiğimiz gibi, sol elinde tympanon, yanında aslanı ile tahta oturan standart Hellenistik ikonografi üzerine oluşturulduğu görülmekte. Ancak özel Roma ikonografisini anıtlarda görebilmek mümkündür. Bu anıtlar arasında Sorento’da bulunan mermer kaidesinde tanrıçayı tahta oturur vaziyette, kuleli taç ile örtü takmış, tunikli, sağında yerde yatan bir aslan ile betimlemiş olarak görmekteyiz. Tanrıçanın sol tarafında yer alan peçeli kadın figürü ise Iuno Sospita olarak adlandırılmaktadır. Özellikle Augustus Dönemi’ne ait eserlerdeki propagandayı rahatlıkla görülmektedir. Bu eserde “Ana” tanrıça ile Iuno Sospita yer verilmesi ve tapınak buluntularında Iuno Sospita’ya ait terracotaların ele geçmesi eski ve yeni tanrılar arasında bir bütünlük ve düzenin sağlanmaya çalışılması sonucu ortaya çıkartılmıştır.⁷¹³

Roma ikonografisini yansıtan diğer bir eser ise, MS 43’de Claudius tarafından dikilen Ara Pietatis Augustae’nin bir parçasını oluşturan Valle- Medici kabartmasıdır. “Ana” tanrıçanın Augustus Dönemi’nde restore edilen tapınağı (Metroon) temsil edilmektedir.⁷¹⁴ Tapınağın arkaikleştirici bir formda, karmaşık figürlü sahneler ve mitolojik bir sahneden ziyade, burada hiyerarşik ve simetrik bir kompozisyon göze çarpmaktadır.⁷¹⁵ Yapıdaki manzara tümü ile öyküsel anlatımın gerektirdiği şekilde figürler ile birleştirilmiştir.⁷¹⁶ Tapınağın korint başlıklı dört sütünü yer almaktadır.⁷¹⁷ Alınlığın ortasındaki merkez noktada üzerinde minderi olan, sola doğru dökülen bir kumaş parçası olan arkalıksız bir taht ve tahtın üstünde de kuleli bir taç yer almaktadır (Görsel 2. 27). Tacın üzerinde iki kule ve bir giriş betimlemiştir.⁷¹⁸ Tahtın önünde de kara şeklinde kutu benzeri bir tabure bulunur. Alınlığın köşelerinde aslanlar büyük

⁷¹² Roller, 2013, **a.g.k.**, s.365.

⁷¹³ Roller, 2013, **a.g.k.**, s.361-3

⁷¹⁴ Vermaseren, 1987, CCCA III, s.5.

⁷¹⁵ R. Bell (2009). *Revisiting the Pediment of the Palatine metroon: a Vergilian interpretation*. Papers of the British School at Rome 77, s.66.

⁷¹⁶ M, Wheeler (2016). *Roma Sanatı Ve Mimarlığı*. (Çev: Zeynep Koçel Erdem), Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd.Şti, s.186.

⁷¹⁷ Vermaseren, 1987, CCCA III, s.5.

⁷¹⁸ Teremann, 2007, **a.g.k.**, s.165.

küresel bir kapta bir şeyler yiyor veya içiyor vaziyette betimlenmişlerdir. Tahtın hemen her iki yanında uzanmış vaziyette iki figür yer alır. Bunlar dışa dönük taraftaki kollarını bir tefe dayamış vaziyette, diğer sağ elini de yukarı doğru çekilmiş dizinin üzerine yerleştirmişlerdir. Sağ kısımdaki figür genelde erkek olarak ele alır. Bu figür sol elinde uzun bir çam dalı tutmakta, vücudun alt kısmını tunik giymiş, sol elini ve vücudunu alt kısmını bir manto sarmaktadır. Bu figürler “Ana” tanrıçanın rahipleri olan Gallus ya da Attis betimleri⁷¹⁹ olarak yorumlanmıştır. Kabartmanın sağlam kalan akroterin de, sağ üst köşede bir palmet kuşağın üzerinde Korybant yer alır. “Ana” tanrıçanın silahlı görevlilerinden biri olan korybant, sol bacağını bükerek, sağ bacağını arka kısma çapraz olarak bağlamıştır. Aşağıya tanrıçanın tacına bakar vaziyette sola doğru bakmaktadır. Sağ elinde kılıç, göğsünün üzerinde kalkan yer alır. Pelerini arkadan dalgalanır vaziyette, paltononun üzerine kalçalarını örten kısa bir tunik giymiştir.⁷²⁰ Roller, buradaki sahnenin Roma’daki *sellisternium* töreni olduğundan bahseder. *Sellisternium* töreninde, tanrı(ça) heykeli bir şölen sofrasının önündeki sandalyeye yerleştirilir ve tanrıda törene katılım sağlamış olarak görülürdü. *Sellisternium* töreni Roma tanrıları için yapılan bir tören olması dolayısı ile önem taşımaktadır. Bu sahne bir *Sellisternium* törenini betimliyorsa şayet bu “Ana” tanrıça kültünün Roma’daki konumunu ve önemini gösteren önemli bir ayrıntıyı teşkil etmektedir. Bu törende tanrıçayı kuleli tacı temsil ederken aslanlar ve Attis (?) betimi de tanrıçaya eşlik etmekteydi.⁷²¹ Tapınak girişinin sağında ayakta duran bir “togatus” ve iki kişinin yönlendirdiği bir boğa kabartması yer almaktadır.⁷²²

“Ana” tanrıça Roma’da eski devlet tanrıça kimliğinin yanında yeni bir dünya düzeninde mucizevi habercisi olarak algılandığı ve özellikle Roma’da ortaya çıkan bereket tanrıçası rolü ve dinsel törenlerdeki coşkulu ayinler tanrıçanın varlığındaki karşılıklı ve kabulleniş sembolize etmekteydi. Tanrıça Roma’nın hem kahramanlık geçmişi hem de parlak geleceği bir birine bağlayan köprüydü.⁷²³ Antik kaynaklarca eleştirilen kült törenlerinin ve rahiplerinin kınanmasına rağmen o bir devlet tanrıçası olan konumunu hiçbir zaman kaybetmedi. Çünkü tanrıça kültü her türlü olumsuz tavır

⁷¹⁹Bell bu figürlerin kadın olduğuna değinir; Bell, 2009, **a.g.k.**, s.84.

⁷²⁰Bell, 2009, **a.g.k.**, s.66. Bell tapınak betimlemeleri ile Mars Ultor Tapınağı arasındaki bağlantılara dikkat çekerek farklı bir yorumlama ile ele alır. **a.g.k.**, s.70-95.; Simon bu kompozisyonu doğudan devşirme olarak ele almıştır, Bkz. E. Simon (1986). Augustus: Kunst u. Leben in Rom um die Zeitenwende. Germany: Hirmer Verlag München, s.24.

⁷²¹Roller, 2013, **a.g.k.**, s.361.

⁷²²Vermaseren,1987, CCCA III, s.7.

⁷²³Roller, 2013, **a.g.k.**, s.344,350.

ve tutuma karşın Romalılar tarafından ilgi çekici bir kült olarak görülmüş olacak ki varlığı asla göz ardı edilmemiştir. Bu gerek antik kaynakların aktarımları doğrultusunda olsun gerekse de Roma’da yoğun olarak ele geçen arkeolojik veriler olsun bunu doğrulamaktadır.

Tanrıça Yunan prototipinden gelişim gösteren bir Roma tanrıçası olarak yeniden şekillenmiştir. Özünde yani imgesel olarak bir Yunan tanrıça kimliği ile karşılaşmış olsak da o Roma’daki asıl mesajını kült uygulamaları ve politik mesaj taşıdığı efsanevi karakterinde göstermektedir. Çünkü bizler Helenistik “Ana” tanrıçanın politik olaylarla ya da önemli kişiler ile ilgi olmadığını yasaların koruyucusu olarak var olduğunu görmekteyiz. Ancak Roma’da kent devletlerini belirleyen ve koruyan bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir koruyucu kimliğini gösteren sur tacı Roma’da tanrıçanın en önemli atrübütleri arasında yer almıştır. O devletin esenliğini koruyan, yurtsever bir tanrıça olarak var olmuştur. Bu özelliğe onun Roma’nın zor zamanlarında getirilmiş olması ile ilgili bağlantılı bir özelliği olarak yaratılmış olmalıydı. Özellikle bizlerin Roma’da halka açık olarak sergilenen “Ana” tanrıça kült törenlerini baktığımızda bireysel bir kült olmadığı devlet destekli, kamu denetimine tabi kılınan bir kült olduğunu görüyoruz. Özellikle esime ayinleri ve hadım törenlerinin canlı potresini sunan Roma “Ana” tanrıça kültü bu açıdan önemlidir. Aynı zamanda Gallusları dışlanması ve doğulu karakter olarak sürekli lanse edilmesi de bir o kadar kült ile ilgili olan ikili görüşü ortaya koyar. Hadım törenlerinin tam anlamıyla ne Phrygia’da ne de birkaç istisnai örnek dışında Yunan “Ana” tanrıça kültüründe yer almış olmaması ancak buna karşın hadım törenlerinin Roma’da “Ana” tanrıça kültürünün ayrılmaz bir parçası olması da oldukça dikkat çekicidir. Bunu kaynaklar kültürün Roma’da koruma altına alınan rahiplik kurumu ile bağdaştırır ve bu nedenle sayılarını çoğaldığından bahsedilir.⁷²⁴ Özellikle tanrıçanın Roma’da uygulanan kült festivallerine halkın katılımı sağlanmış ve böylece devletin halka vermek istediği mesaj ve tanrıçanın Roma ile olan bağlantısı vurgulanmıştır. Tanrıçanın Roma’ya transferinden sonra ortaya çıkan Cladia Quinta efsanesi ve Scipio Nasica bağlantısı her daim yenilenmiştir. Augustus Dönemi’nde kendini rahatça hissettiren bu bağlantı bir propaganda aracı olarak ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda aydın kesimin “Ana” tanrıça törenlerinde üstlendiği sorumluluklar aracılığıyla reklamlarını yaparak prestijlerini artırmaya çalışmışlardır.

⁷²⁴Roller, 2013, a.g.k., s.368-71.

Kült Roma'ya taşındıktan sonra Ana yurdu olan Anadolu'da da etkisini hiçbir zaman yitirmedi. Roma Dönemi Anadolu'sunun hemen hemen her kesiminde Romalı bir "Ana" tanrıça olarak tekrardan şekillenmiştir. Özellikle MS ilk yüzyıllarda hemen hemen her toplumun kendine ait bir "Ana" tanrıça tapınağı bulunmaktaydı ve oraya özgü yöresel adı ile tapınım görmekteydi. Pessinus, Aizona ve Pergamon kentlerinde o önemini halen korumaktaydı. Tanrıça kent merkezlerinde varlığını sürdürmüş olsa da o halen asıl olarak Anadolu kimliğini vurgulayan dağ tapınaklarında tapınımını görmeye devam etmiştir.⁷²⁵

⁷²⁵Roller, 2013, **a.g.k.**, s.399.

2.6. Hellenistik Dönem’de Pergamon ve Şehir Roma’da “Ana” Tanrıça İkonografisi

Hellenistik Dönem “Ana” Tanrıça İkonografisi							
Pergamon						Şehir Roma	
TYP I Oturan Tanrıça				TYP II Ayakta Duran Tanrıç a Kat. No. 14	TYP I Oturan Tanrıça		
I.1 Taht Üzerinde		I.2 Aslan Üzeri nde Kat. No. 11, 12, 13	Typ I.1 Taht Üzerinde		Typ I.2 Aslan Üzerind e		
I.1A Kuşaksız Khiton			I.1A Üstten Kuşaklı Khiton		I.1A Üstten Kuşaklı ve Tympanonu Üstten Tutan Kat. No. 15, 16, 17, 18	Kat. No. 19	
I.1A1 Tympanon u Altan Tutan Kat. No. 1,2, 3, 4	I.1A2 Tympano nu Üsten Tutan Kat. No. 5		I.1B1 Tympano nu Altan Tutan Kat. No. 6, 7		I.1B2 Tympanon u Üsten Tutan Kat. No. 8, 9, 10		

2.6. 1. Pergamon ve Şehir Roma “Ana” Tanrıça Kült İkonografisi

Pergamon Kat. No 8	Şehir Roma Kat. No. 18
- MÖ 2. yüzyıl - Buluntu Yeri: Megalesion olarak düşünülen alanda bulunmuştur. - Korunan yüksekliği 1.55 m - Baş, sağ kol ve sol kolun altında yer alan cisim sağ ayakucu ve tahtın sol kısmı kırık ve eksiktir. - Ayrı parçalar halinde işlenen kollar ve ayaklar dübel delikleri ile birleştirilmiş. - Sol tarafında tympanon kısmen	- MS 1. yüzyıl - Buluntu Yeri: Palatinus’daki tapınak yakınında bulunmuştur. - Korunan yüksekliği 1.70 m - Baş, sağ ayağının ucu ve kolları kırık ve eksiktir. - Ayrı parçalar halinde işlenen kollar ve ayaklar dübel delikleri ile birleştirilmiştir. - Sol elinde yukarıdan tutulmuş bir tympanon olmalıydı. . - Sağ elde muhtemelen phiale yer alıyordu.

korunmuştur. • Tympanon üstten tutulmuştur. • Sağ elinde muhtemelen phiale tutuyor olmalıdır. • Yüksek arkalıklı bir taht (thronos) üzerinde oturmaktadır. • Ayaklar alçak tabure (diphros) üzerinde • Kuşaklı khiton ve himation giymiştir. • Kemer bir şerit halinde göğsün biraz altında yer almaktadır. • Khiton göğüs üzerinde “V” şeklinde iç içe kıvrımlar yapmaktadır. • Sağ ayağı önde, sol ayağı hafif geride durmaktadır. • Uzun himation dizlerden aşağıya doğru ağır bir şekilde uzanmaktadır. Himation tomarları sağ bilekten sol dize doğru uzanmaktadır.	• Yüksek arkalıklı bir taht (thronos) üzerinde oturmaktadır. • Ayaklar alçak tabure (diphros) üzerinde • Kuşaklı khiton ve himation giymiştir. • Kuşaklı bir şerit halinde göğsün biraz altında yer almaktadır. • Khiton göğüs üzerinde “V” şeklinde iç içe kıvrımlar oluşturmaktadır. • Sağ ayağı önde, sol ayağı hafif geride • Himation sol omuzdan aşağıya bir kütle halinde düşmektedir. Aynı şekilde kucağındaki Himation tomarı sol yanından aşağı inmektedir. • Sağ ayağı önde, sol ayağı hafif geride durmaktadır
• Her iki heykelinde tapınak yakınlarında ele geçmiş olması, bir kült heykeli olarak tasarlandıklarına işaret etmektedir.	

2.6. 2. Katalog

Kat. No. 1	Sağ Üst: Mamurt Kale; Terrakota figürin; Tanrıça bir naikos içinde ve tahtta oturmaktadır. Tanrıçanın uzun saç bukleleri vardır ve sol elinde tympanonu alttan tutmaktadır. Sağ Alt: Tanrıça, naikosun içinde (tek sütunu korunmuş) ve tahtta oturmakta. Sağ yanında yüzü cepheden gösterilmiş bir aslan oturmaktadır.⁷²⁶ Tamamlanan çizimde, Tanrıça çarpaz uçlu, arkalıklı tahtında oturur vaziyette, sol elinde tympanon, sağ elinde phialesi
--------------------------	--

⁷²⁶CCCA I, 1987, No: 396-7.

	ile naiskos içinde, taburesi ile sağında ve solunda aslanları ile betimlenmiştir.⁷²⁷ Tarih: Hellenistik Dönem
Kat. No. 2	Mamurt Kale; Terrakota figürün; Tanrıça yüksek arkalı ve tabureli bir tahta oturmuştur. Başında polos vardır. Chiton giymiştir. Sağ elinde phiale, sol elinde üst kısmı kırılmış tympanonu tutmaktadır.⁷²⁸ Tarih: Hellenistik Dönem
Kat. No. 3	Mamurt Kale; Terrakota figürün. Tanrıça yüksek arkalı tahta oturur vaziyette, uzun saç bukleli ve polosludur. Chiton ve Himation giymiştir. Sağ elinde phiale sol elinde alttan kavradığı tympanonu tutmaktadır. Kucağında oturan aslanın yüzü sola dönüktür. Mamurt Kale örnekleri tympanonu genelde alttan tutmaktadır. Tarih: Hellenistik Dönem
Kat. No. 4	Tanrıça kucağında aslanı ile tahta oturmuştur. Sağ elinde phiale tutmaktadır.⁷²⁹ Sol elinde tympanon yer almakta. Tarih: Hellenistik Dönem
Kat. No. 5	Mermer heykel; Tahta oturan Tanrıçanın, polos, sağ eli ve sol ayağı eksiktir. Sol eli büyük bir tympanonun üstünde yer almaktadır. Sağ elinde kısmen korunmuş bir phiale tutmaktadır. Tahtın her iki yanında başları cepheden betimlenmiş birer aslan oturmuştur.⁷³⁰ Tarih: Hellenistik Dönem

⁷²⁷ Vermaseren, 1987, CCCA I, No: 396-397.

⁷²⁸ Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 401.

⁷²⁹ Kielau, 2009, **a.g.k.**, Taf. 2A Kat. 5.

⁷³⁰ Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 358.

Kat. No. 6	Tanrıça yanında aslanları ile tahta oturmaktadır, taht, çapraz arkalık ile donatılmıştır. Sol elinde alttan kavradığı tympanonu, sağ elinde <i>omphalos phiale</i> tutmaktadır. Saç ortadan ikiye ayrılmış ve bukleler halinde omuzlar üzerine bırakılmıştır. Yüksek kemerli chiton ve himation giymiştir. Himation örtü olarak başın üzerine çekilmiştir. Ayaklar tabure üzerinde, sağ ayak ileri doğru uzatılmış, sol ayak hafif geriye çekilmiş; sol diz, sağ dize oranla daha yüksek işlenmiştir.⁷³¹ Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl
Kat. No. 7	Terrakotta figürin; Tahta oturan Tanrıça, Diadem ve sur tacı takmaktadır. Saç, ortadan ikiye ayrılmış ve dört uzun örgü halinde omuzlar üzerine düşmektedir. Kemerli chiton ile oluşturulan zengin kıvrımlar dikkat çeker. Kumaş tomarları sağdan sola doğru kucakta yer almakta. Sağ elinde phiale yer alır. Kaldırılmış sol el ile Tympanon tutmaktadır. Figürin parçalar halinde korunmuştur. Tanrıçanın dizlerden aşağısı tamamen kırık ve eksiktir.⁷³² Tarih: MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı
Kat. No. 8	Pergamon-Magelesion alanı; Kült heykeli; İnsan ölçülerinde (korunan yükseklik 1.55 m); beyaz mermerden. Bu eser, Agorakritos'un modelinden türetilmiştir. Tanrıça, büyük bir tahta, ayakları tabure üzerine yerleştirmiş şekilde betimlenmiştir. Tabure Oldukça yüksektir ve çift palmet ile süslenmiştir. Tahtın kolları oturan sfenks ile süslenmiş ancak sağdaki sfenks tahrip olmuştur. Taht arkılığı yüksek bir sırtlığa sahiptir. Yan dayama yerlerinin altında, koltuğun üzerinde dışa doğru şişkin ve kavisli bir

⁷³¹Kielau, 2009, Taf. 1A, s.37.

⁷³²Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 384.

	şekilde gösterilen kalın bir minder görülür. Kuşaklı bir khiton ve bir himation giymiştir. Khitonu göğüs üzerinde ‘V’ şeklinde kıvrımlara sahiptir. Heykelin başı, sağ kolu ve sol kolun hemen altında yer alan obje, her iki ayakucu ve taburenin sol kısmı kırık ve eksiktir.⁷³³ Tarih: MÖ 2. yüzyıl
Kat. No. 9	Mermer heykel; Tahta oturan “Ana” tanrıça, kuşaklı bir khiton ve uzun bir himation giymiştir. Göğüste bağlanan kuşak fiyonk şeklinde düğümlenmiştir. Sol kol dayama yerinde dikey olarak duran Tympanon göğsün alt kısmına kadar ulaşmakta. Sol kol bükülmüş ve tympanonun üstüne yerleştirilmiş. Sağ elinde phiale tutuyor olmalıdır. Sağ tarafta bir aslan dik bir şekilde oturmakta. Tanrıçanın başı, sağ kolu, sol eli ve tahtın sol ön kısmı eksiktir.⁷³⁴ Tarih: Hellenistik Dönem
Kat. No. 10	Mermer Heykel; Tanrıça tahta oturmakta ve her iki yanında birer aslan oturmaktadır. Tanrıça kuşaklı bir khiton ve himation giymektedir. Başı, iki kolu ve ayakları ile sağ tarafındaki aslanın başı, sol taraftaki aslanın sol ön patisi eksiktir. Olasılıkla sağ elinde phiale sol elinde bir tympanon (üsten) tutmaktadır. Tarih: MÖ 2. yüzyıl
Kat. No. 11	Pergamon Sunağı; Tanrıça gür yeleli aslan üzerinde yan oturmuş pozisyonda savaş alanında ilerlerken gösterilmiştir. Sol eli ile aslanın yelesini tutan tanrıça, sağ eli ile sırtındaki sadaktan ok alırken betimlenmiştir.

⁷³³Vermaseren, 1987, CCCA I, No.350.

⁷³⁴Vermaseren, 1987, CCCA I, No.361.

	Tarih: MÖ 2. yüzyıl
Kat. No. 12	Altar, beyaz mermer. Merkezde meşale benzeri bir objenin iki yanında güzel, süslü bitkiler, çiçekler ve meyveler yer almaktadır. Kaidenin yanında sağda bir aslana binen tanrıça betimlenmiştir. Tarih: MÖ 1. yüzyıl
Kat. No. 13	Mamurt Kale; terrakotta figürün; Tanrıça, bir aslan üzerinde, aslan soldan sağa doğru yürüyor. Tanrıçanın başı ve aslanın ön patileri eksiktir. Tanrıça sağ elinde <i>omphalos phiale</i> tutmaktadır; Tympanon kırık ve eksiktir.⁷³⁵ Tarih: Hellenistik Dönem
Kat. No. 14	Pergamon; heykel; beyaz mermer; poloslu tanrıça ayakta iki yanında birer aslanla betimlenmiştir. Apoptygmalı Chiton ve himation giymektedir. Kaide üzerindeki tanrıçanın sağ ayağı sabit, sol ayağı hareketlidir. Kaide üzerinde yazıt yer almaktadır: Μητέρα θεῶν Π(ερ)γαμηνὴν / Νεικηφόρος [τὴν] ἰδίαν / προστάτιν.⁷³⁶ Tarih: MÖ 2. yüzyıl
Kat. No. 15 (Şehir Roma)	Mermer heykel, Tanrıça yüksek arkalıklı ve tabureli bir tahtta oturuyor. Kemerli bir Chiton ve himation giymektedir. Her iki yanında, başları cepheden, oturan birer aslan yer almaktadır. Kaidenin ve aslanların başı, sağ kolu ve parçaları kırık ve eksiktir.⁷³⁷ Tarih: Hellenistik Dönem
	Mermerden “Ana” tanrıça heykeli ya

⁷³⁵ Conze, Schazman, 1911, Tafel XII. 3

⁷³⁶ Vermaseren, 1987, CCCA I, No. 364.

⁷³⁷ Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 247

Kat. No. 16	Campus Matris Magnae'de (1868'de) ya da tiyatronun yakınında (1881'de) bulunmuştur. Tanrıçanın, iki yanında birer aslanın bulunduğu alçak bir tahtta oturuyor. Sol eli büyük bir tympanon üzerine yerleştirilmiş. Kuşaklı khiton ve himation giymiştir. Baş ve sağ ön kol eksik. Himation'un sol kol üzerindeki dökümü Roma'daki Palatinus Tapınağı civarında bulunan Kat. 20 ile aynıdır.⁷³⁸ Tarih: Hellenistik Dönem
Kat. No. 17	“Ana” tanrıça yüksek arkalı ve tabureli bir tahtta oturuyor. Surlu bir taç, uzun bir duvak, khiton, himation ve sandalet giymekte. Sağ tarafında, tanrıçaya bakan, oturan bir aslan. Sağ elinde bir demet haşhaş ve başak tutmaktadır. Sol eli şimdi kayıp olan bir tympanonu üstten tutuyor olmalıydı. Tympanonun altında bir dümen ve çam kozalakları, üzüm ve elmalarla dolu bir cornucopia yer almakta. Heykelin arkasında, heykeli bir niş içine sabitlemek için kullanılan büyük bir kare dübel deliği vardır.⁷³⁹ Tarih: MS 50-60
Kat. No. 18	Roma Palatinus Tapınağı civarında bulunan “Ana” tanrıça heykeli. Göğsünün altında bağlanan kuşaklı bir khiton, himation ve sandalet giymektedir. Himation kumaşı kalın, daha kabarık ve daha yumuşak olarak verilmiştir. Bu kalın ve sarkık olarak verilen kıvrımlar derin ve geniş kanallar ile bir birinden ayrılmıştır. Omuzlarında sarkan örtü yatay olarak yayılmış geniş ve bol kıvrımlar olarak kucakta toplanmıştır.⁷⁴⁰ Tarih: MS 1. Yüzyıl

⁷³⁸ Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 410.

⁷³⁹ Vermaseren, 1987, CCCA III, No. 311.

⁷⁴⁰ Vermaseren, 1987, CCCA III, No.3.

Değerlendirme;

Bu bölümde, Hellenistik Dönem’de Pergamon ve Şehir Roma’da görülen tanrıça ikonografisi ele alınmıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak, sadece her tipi temsil eden birkaç örnek seçilmiştir. Pergamon tanrıça ikonografisinin Şehir Roma da ne kadar benimsendiği ortaya koyulmak istenmiştir. Yapılan tipolojik çalışma da Pergamon tanrıça ikonografisinin Roma’ya aktarıldığı açıkça tespit edilmiştir.

Pergamon ve açık hava kutsal alanlarında ele geçen “Ana” tanrıça örneklerine baktığımızda; Typ I Oturan ve Typ II Ayakta Duran Tanrıça tipleri ile karşılaşmaktayız. Typ I kendi içerisinde; Typ I.1 Taht Üzerinde ve Typ I.2 Aslan Üzerinde Oturan olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Tanrıçanın erken dönem örneğini oluşturan I.1A kuşaksız khiton, kendi içerisinde tympanonu tutuş şekli bakımından I.1A1 Tympanonu Altan Tutan ve I.1A2 Tympanonu Üsten Tutan olarak iki alt tipe ayrılmaktadır. Geç Hellenistik Dönem’de karşılaştığımız, I.1B Üstten Kuşaklı Khiton ise I.1B1 Tympanonu Altan Tutan ve I.1B2 Tympanonu Üsten Tutan olarak iki alt tipten oluşmaktadır.

Pergamon’da “Ana” tanrıça ikonografisinde karşılaştığımız en yaygın tympanon tutuş şekli tympanonu alttan tutan ikonografidir (Kat. No. 1, 2, 3, 4, 5- 6, 7). Tympanonu alttan tutan tip Pergamon’un yanı sıra ağırlıklı olarak Mamurt Kale örneklerinde rastladığımız bir ikonografidir (Kat. No. 1, 2, 3). Tympanonu üstten tutan ikonografi ise Pergamon örnekleri içerisinde, özellikle Magelesion olarak adlandırılan alanda bulunan “Ana” tanrıça heykelinde karşılaştığımız bir ikonografik (Kat. No. 8) özellik olması bizim için önemlidir.

Pergamon’da Typ I.1 Taht Üzerinde Oturan, tanrıça ikonografisinin karakteristik genel özellikleri arasında; poloslu veya sur taçlı tanrıçayı görmekteyiz. Genel olarak tympanon sol elde yer alır. Typ I.1 A1 tympanonu altan tutan tutuş şekli nedeniyle, sol kolun bükülmüş dirseğindeki karakteristik üçgen kıvrımı oluşmaktadır. Sağ elde phiale (ompholoslu) yer alır. Genel olarak, saç ortadan ikiye ayrılmış ve omuzlar üzerinde saç tutamları görülür. Tahtın her iki yanında veya kucakta yer alan aslan ile tahtın arkalık çaprazı (haç) (genelde sol taraf arkalık çaprazını tympanon kapatmakta) görülen ikonografik özelliklerdir.⁷⁴¹

⁷⁴¹S. Kielau, 2009, Terakotten Aus Pergamon Tonfiguren Aus Wohnhäusern Der Stadtgrabung. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Münster (Westf): Westfälischen Wilhelms-Universität, s.32.

Nadir görülen Typ II Ayakta Duran Tanrıça (Kat. No. 14) ikonografisinin yanı sıra Typ I.2 Aslan Üzerinde Oturan Tanrıça (Kat. 11, 12, 13) ikonografisi çok yoğun olamamakla birlikte Pergamon “Ana” tanrıça ikonografisinde özel bir yeri vardır. Bu tip özellikle Pergamon etkili bir ikonografi olması ve Roma “Ana” tanrıça ikonografisinde karşılaşılan bir özellik olması önemlidir. Roma “Ana” tanrıça ikonografi kısmında ele alınan Hellenistik Dönem’e tarihlenen bir örnek dışında (Kat. No. 19) diğerleri genel olarak MS 2. veya 3. yüzyıla tarihlenen örnekleri oluşturmaktadır.

Şehir Roma “Ana” tanrıça ikonografisinde, Hellenistik ve Erken Dönem örnekleri arasında ağırlıklı olarak Pergamon ikonografisi ile karşılaşmaktayız. Şehir Roma’da, TYP I Oturan Tanrıça ikonografisi; Typ I.1 Taht Üzerinde ve Typ I.2 Aslan Üzerinde olmak üzere iki tipe ayrılmıştır. Typ I.1 Taht Üzerinde oturan tanrıça tipolojisinin alt tipini oluşturan I.1A Üsten Kuşaklı ve Tympanonu Üstten Tutan tanrıça ikonografisinde bizler Pergamon etkili bir ikonografi görmekteyiz. Özellikle Palatinus tapınak yapısında bulunan (Kat. No. 18) ve Hellenistik Dönem’e tarihlenen (Kat. No. 15, 16) örnekler ortak ikonografik özellikler sergilemektedir. Şehir Roma “Ana” tanrıça ikonografisinde gördüğümüz; sol elde yer alan tympanonu üstten tutuş şekli, sağ elde phiale yer alması, kuşaklı khiton ve himation giymeleri, Göğüste yer alan iç içe ‘V’ yaka kıvrımları, sağ ayağın ileri pozisyonu Pergamon etkili ikonografik özellikler yansıtmaktadır. Aynı zamanda Palatinus tepesinde kült heykeli olarak tasarlandığı düşünülen (Kat. No. 18) örnekte gördüğümüz, sol omuz üzerinde yer alan himation kıvrımların aşağı doğru dökülmesi, gibi detay isteyen özellikler Şehir Roma’da Hellenistik Dönem “Ana” tanrıça ikonografisinde görülmesi önemlidir. Şehir Roma’da Hellenistik Dönem’e tarihlenen aslan üzerinde tanrıça ikonografisi (Kat. No. 19) yukarıda da değinildiği gibi Pergamon etkili bir özellik olması, Şehir Roma’da “Ana” tanrıça ikonografisindeki Pergamon etkisini göstermesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Galatlar'ın MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da (Küçük Asya) göstermiş oldukları yayılım ve istilacı faaliyetler ile başlayan bu süreç onların Anadolu topraklarında yurt edinmesi ile sonuçlanmıştır. Galatlar'ın Hellen kentleri üzerinde yarattığı korku, panik ve Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi olaylar göz önüne alındığında her ne kadar Galatlar'ın Anadolu'ya girmeleri engellenmeye çalışılmış olsa da başarılı olunamamıştır. Galatlar özellikle MÖ 3. ve 1. yüzyılları arasında oynadığı rol Anadolu siyasetinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Özellikle Galatia bölgesine yerleştikten sonra Pergamon Krallığı ile yaşanan savaşları ve ilişkileri “Ana” tanrıça kültünün gelişiminde ve yayılımında büyük rol sahibi olmalarını sağlamıştır.

Galatlar Pessinus'da köklü bir geçmişe sahip olan “Ana” tanrıça inancını zamanla özümseyerek kültte aktif rol oynamışlardır. “Tapınak Devleti” olarak bilinen bu kutsal alanın yaşanan tüm savaşlar ve siyasi olaylarda bağımsız bir kült devleti olarak görülse de özellikle rahipler aracılığı ile aktif bir siyasi faaliyet yürütmüşlerdir. “Ana” tanrıçanın Attis ve Gallus ismini taşıyan bu rahipleri sadece din olgusuyla değil siyasi ve ekonomik gibi birçok konuda ön plana çıkarak da etkin bir rol oynamışlardır. “Ana” tanrıça ve Attis mythosu bu rahiplik kurumunun oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle kült törenlerinin bir parçasını oluşturan hadım törenleri “Ana” tanrıça ve Attis mythosundaki benzerliği dolayısı ile oldukça dikkat çekicidir. Romalı yazarlar tarafından tanrı Attis efsanevi kimlikten çıkıp özellikle Hellenistik Dönemi'nde getirmiş olduğu değişime ayak uydurarak Gallus rahipleri ile bütünleşip somut halini almıştır. Gallusların Anadolu'daki dinsel uygulamaları hakkında fazla bir bilgi yoktur. Bizim Galluslar ve kült törenleri hakkında edindiğimiz bilgiler Yunan ve Romalı yazarlar tarafından aktarılan bilgilerdir. Ancak aktarılan bilgiler doğrultusunda, kült törelerinin her ne kadar bir takım değişikliklere uğramış olsa da Phrygia kökenli olduğundan ve Anadolu'da yer alan törenlerinde bu çerçeve de gerçekleşmiş olduğu düşüncesi yer almaktadır.

Pergamon “Ana” tanrıça kültüne baktığımızda gerek kent içi gerekse de kent dışında yer alan açık hava tapınakları kültün kent için olan önemini gözler önüne sermektedir. Tanrıça kültü kente bireysel bir tapınım görmüş olmanın yanında aynı zamanda devlet destekli bir kült olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle Mamurt Kale, Kapıkaya ve Molla Mustafa Tepesi'nin en önemli “Ana” tanrıça kült alanlarını

oluşturmaktadır. Pergamon şehir içi kutsal alanları arasında şehir dağının batı, doğu ve kuzey yamaçlarında tespit edilmiş doğal kült alanları bulunmuştur. Bu kutsal alanlar arasında; Kutsal Alan (Heiligtum) , Büyük Kaya Kutsal Alanı (Große Felsheiligtum) ve Mağara Tapınağı (Grottenheiligtum) alanları yer almaktadır. Özellikle Pergamon “Ana” tanrıça heykelinin varlığı ve ikonografik özellikleri ele alındığında bu modelin bir ekol oluşturduğu ve Anadolu kentlerinden Gordion, Troia, Ordu (Kurul), Didyma, Smyrna, Batı Anadolu’nun kıyı ketleri gibi birçok alanda “Ana” tanrıça örnekleri ile benzer ikonografik özellikler sergilediği gözlenmektedir. Agorakritos modeli olarak bilinen bu ikonografide “Ana” tanrıça, tabureli tahtında oturur vaziyette betimlenmiştir. Baş ve kollar kırıktır, ancak başında yüksek surlu taç, sol elinde üsten tuttuğu bir tympanon, sağ elinde de bir phiale olması muhtemeldir. Tanrıça yüksek kuşaklı khiton ve bir himation giymiştir. Himation kıvrımları kucağında sağdan sola doğru bir döküm göstermektedir. Bu ikonografiyi bizler Roma “Ana” tanrıça ikonografisinde görmekteyiz.

Pergamon Krallığı ile Pessinus rahipleri arasında gerçekleşen yazışmalar ele alındığında iki kent arasında çıkar ilişkisi üzerine kurulmuş bir dostluk görmekteyiz. Bu ilişkiyi belgeleyen en önemli veriyi ise Pergamon ve Pessinus rahipleri arasında geçen yazışmalar göstermektedir. Yazıtlar MÖ 163 ile en geç MÖ 156 yılları arasında ele alınmışlardır. Pergamon’nun Galatia toprakları üzerindeki egemenlik isteğini ortaya koyan bu mektuplar MÖ 166 yılına ait Roma kararına aykırılık teşkil etmesi dolayısı ile bu yazışmalar MÖ 156 yılında Roma’yı karşılarına alamayacaklarını bildiren II. Attalos’un mektubuyla son bulmuştur.

Tanrıça MÖ 205 yılında Roma’ya transfer edilmiştir. Burada antik kaynaklar tanrıçanın transfer edildiği yer ile ilgili farklı görüşler bildirmektedirler. Bu transfer Pessinus, Pergamon ve İda Dağı etrafında şekillenmektedir. Pessinus, gerek dönemimin en önemli tapınak merkezi ve kült alanı olması dolayısı ile gerekse de Pergamon Krallığı ve Pessinus rahipleri arasında geçen yazışmalar doğrultusunda ele alındığında “Ana” tanrıça transferindeki Pessinus’un rolünü netlik kazanmaktadır. Ancak dönemin getirdiği siyasi ve dini etkenler kültün Roma’ya taşınmasındaki kült ve kült törenlerindeki değişikliği de beraberinde getirmiştir. Genel olarak “Ana” tanrıça kültü Pessinus’tan sembolik olarak alınmış ise de Roma’daki ikonografisi ağırlıklı olarak Pergamon ekollü bir izlenim göstermiştir. Buda bizlere kültün taşınmasında Pergamon’un oynadığı rolün yanı sıra izlediği dini-siyasi propagandayı göstermesi

açısından önemlidir. Roma'nın da Anadolu için aynı propagandayı izlemesi Pergamon'un transferdeki rolünü ön plana çıkarmış gibi görünmektedir. Roma'daki "Ana" tanrıça kültü hem kült törenlerinin çeşitliğinde hem de Roma'da üstlendiği rolü gereği özünde bir Phrygia tanrıça kimliği taşısa da o artık Hellenleşmiş bir Roma tanrıçasıydı. Romalı "Ana" tanrıça kendine kattığı bereket tanrıçası ve Anadolu geçmişine sahip olan kent koruyucu tanrıça kimliği ile Roma'da ön plana çıkmıştır. Roma'ya özgü bu özelliklerin yanında tanrıça Batı Anadolu tanrıça ikonografisi ile birlikte ağırlıklı olarak Pergamon "Ana" tanrıça modeli üzerinde bir ikonografi izlemiştir.

Bu çalışmanın amacı Anadolu'daki "Ana" tanrıça ikonografisinin izlerini Roma'da takip edebilmektir. Gerek antik kaynaklarca bahsedilen doğu kökeni gereksede Roma "Ana" tanrıça ikonografisinde izlerini sürdüğümüz Anadolu -ağırlıklı olarak Pergamon- ikonografisi bunu bizlere açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Appian (1912). *Roman History*. London: Harvard University Press.

Arnobios (1871). *Christian Library: Arnobius Adversus Gentes*. (Çev: A. H. Bryce ve H. Campbell). Cilt XIX. Edinburg: T.& T. Clark.

Aristophanes (1998). *Birds*. Oxford: University Press.

Caesar, G. I. (2017). *Galya Savaşı Üzerine Notlar*. (Çev: S. Özgüler). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Callimachus. (2004). *Aetia, Iambi, Hecale, and Other Fragments* (Çev: C. A. Trypanēs). London: Harvard University Press.

Cassius Dio. (1938). *Roman History*. (Çev: E. Gary). London William Heinemanx.

Catullus. C. V, (1894). *The Carmina*. Londra: R. F Burton ve L. C Smithers, LXIII

Diodorus, S. (1935). *Bibliotheca Historica, Cilt II*. (Çev: C. H. Oldfather). London: Harvard University Press.

_. (1939). *Bibliotheca Historica, Cilt III*. (Çev: C. H. Oldfather). London: Harvard University Press.

Dionysius, H. (1963). *The Roman Antiquities*. Cilt I. (Çev: E. Cary). London: Harvard University Press.

Euripides (1892). *Bacchae*. Cambridge: University Press.

Livius, T. (1873) *Ab Urbe Condita*. (Çev: W. Weissenborn). Lipsiae: B. G. Teubneri.

_. (1878). *Ab Urbe Condita*. (Çev: W. Weissenborn). Lipsiae: B. G. Teubneri.

Marcellinus, A. (1862). *Roman History*. (Çev: C. D. Yonge) London: HG Bohn.

Marcus Iunianus Iustinus (1848). *Historiae Philippicae*. (Çev: FR. Arnulfus). Taurini: Ex Officina Regina.

Memnon, (2007). *Peri Herakleias (Herakleia Pontike Tarihi)*. (Çev: M. Arslan), İstanbul: Odin Yayıncılık.

- Minucius, M. F. (1912). *Octavius*. (Çev: I. P. Waltzing). Lipsiae: B.G. Teubneri.
- Ovidius (1959). *Ovid's Fasti*, (Çev: S. J. G. Frazer). London: Harvard University Press.
- Herodotos (1973). *Herodot Tarihi*. (Çev: M. Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Justinus, M.J. (1880). *Delle Istorie Di Giustino, Abbreviatore Di Trogo Pompeo, Volgarizzamento Del Buon Secolo*. (Çev: L. Calori). Bologna: Gaetan Romagnol.
- Pausanias. (1900). *Description of Greece* (Çev: A. R. Shilleto). London: George Bell and Sons.
- Polybios. *The Histories*. (W.R. Paton). London: William Heinemann.
- Prudentius, A. C. (1953). *The Poems Of Prudentius: Peristephanon*. Cilt II. (Çev: H.J. Thomson). London: Harvard University Press.
- Strabon. (1966). *Geographie*. Cilt II. (Çev: F. Lasserre). Paris: Les Belles Lettres.
- _. (1967). *Geographie*. Cilt III. (Çev: F. Lasserre). Paris: Les Belles Lettres.
- _. (1873). *Geographie*. (Çev: P. A. Tardieu). Paris: Hachette Et Cie.
- _. (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*. (Çev: A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Servius (1826). *Commenhterü In Virgilum*. (Çev: H. Albertus Lion). Göttingae: Vandenhoeck ve Ruprecht.
- Varro (1967). *One The Latin Language*. (Çev: Roland Grubb Kent). London: Harvard University Press.
- Vergilius Maro. P. (1903). *Aeneis*. (Ed. E. Norden). Leipzig: B.G. Teubneri,

Modern Kaynaklar

- Agelidis, S. (2009). Cult and Landscape at Pergamon. C. Gates, J. Morin ve T. Zimmermann (Ed.), *Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions* içinde (s. 47-54). İngiltere/ Oxford: Publishers of British Archaeological Reports.
- _. (2011). Kulte und Heiligtümer in Pergamon. Berlin: Petersberg, Sayfa 174-183.

_. (2014). Pergamon'da Tanrılar ve Kutsal Alanlar. F. Pirson ve A. Scholl (Ed.), *Anadolu'da Helenistik bir Başkent Pergamon* içinde (s. 380-401). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akça, S. (2004).” *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Belgeler Işığında Küçük Asya'da Attis Kültü*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları*. (8. Baskı). İstanbul/İzmir: Net Turistik Yayınları A.Ş.

Akşar, A. (2008). *Eskiçağ Literatüründe Mysia: Coğrafya, Kentler ve Kültler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akşit, B. (1993). *Phryg'ler ve Phrygia ile İlgili Antik Kaynaklar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyürek Vardar, N. (1992). *Anadolu'da Kybele Tasvirleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alanyalı, H. S. (2011). Side'nin Roma Dönemi Pantheonu. *Anadolu/Anatolia*, (37), 75-92.

_. (2012). Der Kentauromachie- und der Gigantomachie-fries im Theater von Perge. Viyana.

Albayrak, C. (2007).” *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkış Yazıcı, G, Üreten, H. (2020). Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt, 7, Sayı. 1, s.452-495.

Alvar, J. (2008). Religions in the Graeco-Roman World: *Romanising Oriental Gods Myth, Salvation and Ethics in the Cults of Cybele, Isis and Mithras*. (Çev: R. Gordon). Leiden/Boston: BRILL

Altunay, E. (2018). *Paganizim I*, (12. Basım), İstanbul: Destek Yayınları.

Armstrong, K. (2006), *Mitlerin Kısa Tarihi/ A Short History of Myth*. (Çev: D, Şendil). İstanbul: Şefik Matbaası.

Arslan, M. (2000). *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Arslanlar, A. (2017). *Karia Bölgesinin Arkaik ve Klasik Dönemlerinde Ana Tanrıça Kültürleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, A. (2010). *Steatopijik Ana Tanrıça Heykelticikleri ve 20. YY Heykel Sanatına Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Ateş, G. (2013). “Pergamon’da Ana tanrıça İnancı” Pergamon Kralları’nın Kültür Politikası ve Ana tanrıça Kybele. *Aktüel Arkeoloji* (32), 138-145.

_. (2014).” *Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon” Pergamon’da Doğa ve Kült: Ana Tanrıça İnancı ve Doğal Kutsal Alanlar*” (1. Basım), İstanbul: YKY.

_. (2018). Kybele İkonografisinde Typanon. *MCBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, Sayfa 291-318.

Avram, A., Tsetskhladze, G.R. (2014). A New Attalid Letter From Pessinus, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Cilt, 191, s. 151-181.

Aydın, T. (2015).” *Mysia Bölgesi’nde Kybele Kültü.*”. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydoğdu Yılmaz, H. (2010). *Ana Tanrıça’nın Anadolu’da Biçimsel Değişimi ve Günümüz Türk Heykel Sanatına Yansımaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Babington, C. (2020). On an Unedited Autonomous coin Of Pessinus, In Galatia, Together With Some Remarks On The Name Of The City. *Royal Numismatic Society*, Cilt 2, Sayfa: 36-9.

Bachofen, J. J. (1997). *Söylence, Din ve Anaerki*. (Çev: N, Şarman). İstanbul: Payel Yayınları, Özal Matbaası.

- Bağdatlı, F. (2009). *İ.Ö. 3. yy 'da Batı Anadolu ve Adalarda Heykeltıraşlık Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayatlı, O. (1996). *Bergama Tarihinde Krallık Devri*. İstanbul: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, No-23.
- Bayladı, D. (2003). *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*. (2. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- Bell, R. (2009). Revisiting the Pediment of the Palatine metroon: a Vergilian interpretation. *Papers of the British School at Rome* 77, Sayfa 65-99.
- Bencivenni, A. (2014). *The King's Words: Hellenistic Royal Letters in Inscriptions* 6. Bölüm K. Radner (Ed), *State Correspondence in the Ancient World* içinde (141-171), New York: Oxford University Press.
- Berndt-Ersöz, S. (2006).” *Phrygian Rock-Cut Shrines” Structure, Funation, and Cult Practive*. Leiden: Boston.
- Bogh, B. (2012). *Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities*, Cilt 59, Sayı 1, Sayfa 32-67.
- Bozok, N. (1989). *Ana Tanrıça Kybele'nin Frig Dönemi İkonografisi Ve Özgün Baskiresimdeki Yorumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burkert, W. (1999). *İlkçağ Gizem Tapıları*. (Çev. B.S, Şener), (1. Basım), Ankara: İmge Kitabevi.
- Burton, P. J. (1969). The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 B.C.). *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Cilt 45, Sayfa 36-63.
- Bremmer, J.N. (1979). The Legend Of Cybele's Arrival İn Rome. M. J. Vermaseren (Ed.), *Studies In Hellenistic Religions* içinde (9-22). Leiden: Brill
- _. (2004). Attis: A Greek God In Anatolian Pessinous and Catullan Rome. *Mnemosyne, A Journal of Classical Studies*, Cilt 4 Sayı 56, Sayfa 534-573.
- Claerhout, I., J, Devreker. (2008). *Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti Pessinus*. (Çev. B, Avunç), İstanbul: Homer Kitabevi.

- Coarelli, F. (1982). Monumenti dei culti orientali in Roma. Questioni topografiche e cronologiche (con una carta). U. Bianchi ve M.J. Vermaseren (Ed.) *La Soteriologia Del Culti Orientali Nell' Impero Romano* içinde (s. 33-67). Leiden: E.J. Brill
- Conze, A., Schazman, P. (1911). “Mamurt-Kaleh” *Ein Tempel Der Göttermutter Unweit Pergamon*. Jahrbuch des Deutschen Archaologischen Instituts, 9. Berlin.
- Çağlayan Takımcı, M. (2016). *Antik Çağ'da Bayramlar ve Festivaller (Yunan-Roma)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çapar, Ö. (1979-a). Anadolu'da Kybele Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX, 1-4, 191-210.
- _. (1979-b). Roma Tarihinde Magne Mater (Kybele) Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX, 1-4, 167-190.
- Çiçek, G. (2018). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Anadolu'da Ana Tanrıça Heykellerinin Örnekleme, Ordu Kurul Kalesi Kybelesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, Ş. (2019). Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş İnsan Figürünleri: Anlamsal, Bağlamsal ve Etnoarkeolojik Değerlendirmeler. Kocaeli Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 10, Sayfa 1-40.
- Çoşkun Abuagla, A. (2017). Antik Kaynaklar Işığında Megalesia Festivali. *Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi (Phaselis)*, Cilt III, Sayfa 271-280.
- Efecan, S. (2011). *Geç Neolitik Döneme Ait Hacılar Kazılarında Bulunmuş Terracota Figürlerin Çağdaş Yorumlarla Biçimlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Egeli McCain, E., McCain, A. (2011). *Pergamon*, Ankara: Scala Yayıncılık.
- Ekin Meriç, A. (2007). Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _. (2013). *Metropolis İonia III: Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları*. (1. Basım), İstanbul: Homer Kitabevi.

Erhat, A. (2012). *Mitoloji Sözlüğü*, (20. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ergin, Y. G. (2009). *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) Iustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergün, Ö. (2012). *Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Toprakta Yapılmış Kybeleler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi.

Erzen, A. (2010). *İlkçağda Ankara*, (2. Basım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Easterling P. E, B.M.W. Knox (1989). *The Cambridge History of Classical Literature*, Cambridge University Press.

Evans, R. (2011). *Roman Conquests: Asia Minor, Syria and Armenia*. England-Great Britain, Pen&Sword Books Limited.

Eyüpoğlu, İ. Z. (1973). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*. İstanbul: Sinan Yayınları, Sümer Matbaası.

Dağdeviren, M. (2005). *Ana Tanrıça Işığında Gerga'daki Eserlerin Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Darbyshire, G., Mitchell, S., Vardar L. (2000). *The Galatian Settlement in Asia Minor. Anatolian Studies*, Vol. 50 (2000), pp. 75-97, British Institute at Ankara.

Darga, A. M. (2013). *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Deveci, B. A. (2017). *Ana Tanrıça Kültü Bağlamında Hinduizm'deki Parvati, Durga, Kali*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Domaszewski, A. von (1911). *Magna Mater In Latin Inscriptions. The Journal of Roman Studies*, Cilt 1, Sayfa 50-56.

- Dürüşken, Ç. (2000). *Antikçağda Yaşamın ve Ölümün Bilinmezliğine Yolculuk: Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Fishwick, D. (1966). *The Connophori and The March Festival Of Magna Mater*. The Johns Hopkins University Press, Cilt 97, Sayfa 193-202.
- Frazer, J. G. (2018). *Adonis, Attis, Osiris Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları-1*. (Çev: İ.H, Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ful, Ş. D. (2008). *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Galinsky, G. K. (1969). *Aeneas, Sicily, And Rome*. Princeton University Press.
- Gasparro, G. S. (1985). *Soteriology and Mystic Aspects in the Cult Of Cybele and Attis*. Leiden.
- Gider Büyüközer, Z. (2019). Anadolu Dor Mimarisi: M.Ö. 4. Yüzyıl. *Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi (Arkhaia Anatolika)*, Sayı 2, Sayfa 102-165.
- Gruen, E. S. (1990). *Studies In Greek Culture And Roman Policy*. Leiden: The Netherlands, E.J. Brill, Sayfa 5-20.
- Günaltay, M. Ş. (1987-a). *Yakın Şark II Anadolu En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar*. (2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _. (1987-b). *Yakın Şark IV I. Bölüm Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*. (2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güngör, M. (2007). *Antik Çağ'da Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, Y. (2005). *Bergama Krallık Kültü*. (Bergama Belleten-14), İzmir: Çağdaş Matbaacılık-Bergama.
- Gürgen, İ. (2019). Galatların Anadolu'ya Geçiş Süreci ve Bithynia ile İlişkileri, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.17, Sayı.3.
- Halikarnas Balıkcısı, (1955). *Anadolu Tanrıları*. Ankara: Yeditepe Yayınları:43.

Haugwitz, E. (1901). *Der Palatin: Seine Geschichte und Seine Ruinen*. Roma: Loescher & Co.

Hepding, H. (1967) *Attis Seine Mythen und Sein Kult*. Berlin.

İndirkaş, Z. (2001) *Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*. (1. Basım), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İşcan, N. (1996). *Pessinus 'Balahisar' Ballıhisar*, Eskişehir, Ülkü Ofset.

İznik, E. (2004). Galluslar (İlkçağda Anadolu'daki Sıra dışı Rahipler), *Anadolu Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Sayfa:127-161.

İznik, E.- Toprak, M. (2007). Galloı Kybele'nin Rahipleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Işık, F. (1999). *Doğa Ana Kubaba/ Tanrıçaların Egede Buluşması*. İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED)

Işık, H. G. (2017). *Eski Anadolu'da Kadının Rolü (M.Ö. I. Binyıl)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kars Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karahan, G. (2018). *Bithynia Bölgesi'nde Kybele Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kadıoğlu, M, Kutalmış, G. ve Mitchell, S. (2011). *Roma Dönemi'nde Ankyra*. İstanbul: YKY.

Kaya, M. A. (2005). *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir: İlya İzmir Yayınevi Matbasası.

_. (2021). Romalılar Anadolu'da Roma-Anadolu İlişkilerinin İlk Yüzyılı, *Aktüel Arkeoloji* 79. sayı, s. 26-42.

Kaya, T. (2007). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Frigler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kielau, S. (2009). *Terakotten Aus Pergamon Tonfiguren Aus Wohnhäusern Der Stadtgrabung*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Münster (Westf): Westfälischen Wilhelms-Universität.

- Kolankaya Bostancı, N. (2014). *Paleolitik Çağ Kadınları*. Armizzi. Engin Özgen'e Armağan, Studies in Honor of Engin Özgen, Ankara: Asitan Kitap, Sayfa 191-204.
- Korkmaz, M., Aydın, T. (2019). Cevat BAŞARAN'a 60. Yaş Armağanı: *Eğridere Açık hava Tapınım Alanı Işığında Kapıdağı Yarımadası'nda Kybele Kültü*. Ankara: SAGE Yayıncılık, s.469-484.
- Kumandaş Yanmaz, H. (2016). *Galatia (Galatya) Bölgesi Pessinus Darph Sikkeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, M. (2010). Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Politikası Ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Rolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, Sayı 97-111.
- Kükürtlü, E. E. (2020). *Pagan İnanişında Ana Tanrıça: Antik Ege'de Kutsal Alanlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lancellotti, M. G. (2002). *Attis: Between Myth and History; King, Priest and God*. Leiden Koninklijke Brill.
- Lambrechts, P., Strubbe, J., Waelkens, M., Stoops, G. (1972). Les Fouilles De Pessinonte: Le Temple. *L'Antiquité Classique*, 41, Sayfa, 156-173.
- Lane, E. N. (1996). *Cybele, Attis and Related Cults*. (Cilt 131), Leiden. New York. Köln.
- Lazarova-Valkov, K. (2012). Der Hellenistische Kult der Kybele in Kleinasien. Das Beispiel Pergamon (Kapıkaya, Mamurt Kaleh, Metroon). *Seminararbeit für das Seminar "Orientalische Götter"*.
- Lequenne, F. (1979). *Galat'lar*. (Çev: S, Albek), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Liu, J. (2009). *Collegia Centonarum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West*. Leiden: Boston, E.J. Brill.
- Lukianos, S. (2017). *Suriye'nin Tanrıçası (De Dea Syria)*. (Çev. D, Demiralp). Ankara: Detay Yayıncılık

Malay, H. (1993). Aristonikos Ayaklanması (İ.Ö. 133-129). *Bergama Belleten* Sayı-3, İzmir.

Mağie, D. (2001). “Anadolu’da Romalılar-1-“Attalos’un Vasiyeti. (Çev. N, Başgelen ve Ö, Çapar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

_. (2015). *Anadolu’da Romalılar 5: Batı Anadolu’nun İç Tarafındaki Uyruk Topluluklar*. (Çev: N, Başgelen ve Ö, Çapar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Meyer, M.W. (1987). *The Ancient Mysteries A Sourcebook: Sacred Texts of the Mystery Religions of the Ancient Mediterranean World*. San Francisco: Harper& Row,

Mittag, P.F. (2014). Ohnmacht Und Religion. Bemerkungen zu Einigen Götterdarstellungen Auf Den Medaillons Des Antoninus Piu. *Electrum*, Cilt 21, Sayfa 133-152.

Mitchell, S. (1995). *Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor, The Celts And The Impact Of Roman Rule*. Cilt I, New York: Oxford University Press,

Moore, C.H. (1906). On The Origin Of The Taurobolium. *Harvard Studies in Classical Philology*, Cilt 17, Sayfa 43-8.

Mutlu, G. (2017). Helenistik-Roma Dönemi Phrygia Paroreia’da Dini Yapı. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı.1, Sayfa. 31-48.

Naumann, F. (1983). *Die İkonographie Der Kybele In Der Phrygischen Und Der Griechischen Kunst*. İstanbuler Mitteilungen, Tübingen.

Nikoloska, A. (2012). The Sea Voyage Of Magna Mater to Rome. *Histria Antique*, Sayfa 365-371.

Ohlemutz, E. (1941). *Die Culte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*. Würzburg.

Oy, H. (2018). İçbatı Anadolu’da Kutsal Bir Dağ: Murat Dağı (Dindymos). *SEFAD* (40), Sayfa, 283-296.

Özbayoğlu, E. (1999). İlk Çağ Anadolu Kültüründe “Esime”. Ankara: XII, *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Sayfa 227-240.

Özcan Elçi, D. (2018). *Batı ve Doğu Mitolojilerinde Kadın İmgesi: Tanrıça’lar*. Atlas International Refereed Journal On Social Sciences (ATLAS), Cilt 4, Sayfa 826- 840.

Özgan, R. (2016). *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı- II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özkan, E. B. (2016). *Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü* Sencer Şahin Anısına Yazılar. İstanbul: Yayıncılık Matbaacılık, Sayfa 657-681.

Özkaya, V. (1995). Kuyulu Anıtlar ve Friglerde Taurobolium. *Anadolu Araştırmaları*, Sayı 15, Sayfa 295-334.

Özman, R. (1999). *Eski Anadolu Tarihinde Galatlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pansabene, P. (1981). Nuove Ocquisizioni Nella Zono Sud-Occidentale Del Palatino. *Archeologia Laziale IV: Ouarto Incontro di studio del Comitato per l'archeologia laziale*, Sayfa 101-118.

_. (1982). Nuove indagini nell' area del tempio di Cibebe sui Palatin. U. Bianchi ve M. J. Vermaseren (Ed.) *La Soteriologia Del Culti Orientali Nell' Impero Romano* içinde (s. 68-107). Leiden: E.J. Brill

Palaz Erdemir, H. (2004). Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler. *Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü*, ADALYA VII, Sayfa 171-184.

Patacı, S. (2007). *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Kybele Tapınımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pirson, F. (2011). 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt: Pergamon 2009 Sezonu Çalışma Raporu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

-. (2012). 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt: Pergamon 2010 Sezonu Çalışma Raporu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Pirson, F., Ateş, G. ve Engels, B. (2012). Die neu entdeckten Felsheiligtümer am Osthang von Pergamon – ein innerstädtisches Kultzentrum für “Ana” tanrıça-Kybele?. K. Sporn – S. Landstätter – M. Kerschner (Ed.), *Natur – Kult – Raum Akten Des*

Internationalen Kolloquiums Paris-Lodron-Universität Salzburg, 20.–22. Jänner 2012 içinde (281-380). Viyana: Avusturya Arkeoloji Enstitüsü (Österreichisches Archäologisches Institut), Cilt 51.

Polat, G. (2013). *Thrakia’da Ana Tanrıça Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Potter, D. (2005). Hellenistic Religion. A, Erskine, *A Companion To The Hellenistic World* içinde (s.407-430), Malden, MA: Blackwell.

Radt, W. (1999). *Pergamon Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*. Almanya: HMS Druckhaus, Dreieich.

Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev. M. Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Rasmussen, A. H. (2002). The Attalid Kingdom and the Cult of Cybele At Pessinous. K. Ascani, V. Gbrielsen, K. Kvist ve A. H. Rasmussen (Ed.), *Ancient History Matters: Studies Presented to Jens Erik Skydsgaard on His Seventieth Birthday* içinde (s. 159-163). Rome: <L’erma> di Bretschneider.

Rıcl, M. (2003). Society and Economy Of Rural Sanctuaries In Roman Lydia and Phrygia, *Epigraphica Anatolica* 35.

Roller, L.E. (1991). The Great Mother At Gordion: The Hellenization Of An Anatolian Cult. *Journal Of Hellenic Studies* III (128-143).

_. (1998). Phrygian Myth And Cult. *Source Notes In The History Of Art*, Cilt VII, No. 3/4, Sayfa: 43-50.

_. (2004). *Ana Tanrıça’nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*. (Çev. B. Avunç). İstanbul: Homer Kitabevi 1. Basım.

_. (2013). *Ana Tanrıça’nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*. (Çev. B. Avunç). İstanbul: Alfa Yayınları 1. Basım.

Sait, M. (1982). *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2 “Anadolu’da Helenistik Dönem”*. Yazır Matbaacılık.

- Sarıkcıoğlu, E. (1983). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevgi, P. (2006). *Augustus Döneminde Din ve Din Propagandası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Scullard, H.H. (1951). *Roman Politicians 220-150. B.C.* Oxford: At the Clarendon Press
- Schwertheim, E. (2009). *Antikçağda Anadolu*. (1. Basım), (Çev. N. Batu), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Simon, E. (1986). Augustus: Kunst U. Leben in Rom um die Zeitenwende. Germany: Hirmer Verlag München.
- Simpson, E. (1988). *The Phrygian Artistic Intellect*. Notes in the History of Art, Cilt 7, Sayı 3/4, Sayfa 24-42.
- Smith, R.R. R. (2013). *Hellenistik Heykel*. (Çev: A. Yoltar Yıldırım), İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Showermann, G. (1901). *The Great Mother Of The Gods*. Madison, Wisconsin, Cilt I, Sayı 3, Sayfa 221-329.
- Soykal, F (1998). *Denkmäler Des Kybele-Meterkultes In Ephesos*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Viyana-Avusturya: Universitat Wien, Institut für klassische Archäologi.
- Soykal Alanyalı F. (2001). Ephesos'da Phrygialı Bir Tanrıça. *Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3, Eskişehir.
- _. (2008). Eine Statuettengruppe von Meter mit einem Begleiter im Museum von Kütahya -Eine Forschung über die Paredros sowie die laendliche Religiösitaet der Göttin in römischen Phrygien. T. Tarhan (Editör), *Muhibbe Darga Armağanı* içinde (s.55-67). Sedberk Hanım Müzesi.
- _. (2011). *Çoban Kitabı, Ana Tanrıça Kültünde Çobanlar ve Çoban Tanrılar*. İstanbul: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bayrak Matbaası.
- Stone, M. (2000). *Tanrılar Kadıncık*. (Çev: N. Şarman), İstanbul: Payel Yayınevi.

Şakar, G. (2020). Helenistik ve Roma Döneminde Smyrna’da “Ana” tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme. *TÜBA-AR* 27, Sayfa 242-255.

Şenyurt, Y- S, Durugönül (2018). Kurul (Ordu) Kalesi’nde Bir Kybele Heykeli, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Arştırma Merkezi Yayınları, *Olba XXVI*.

Tamsü Polat, R. (2022). İdollerin Frig Kültüründeki Kimliğine Dair Bir Analiz. *Art-Sanat* 17, 451-473.

Takacs, S.A. (2008). *Vestal Virgins, Sibyls, and Matrons: Women In Roman Religion*. Austin: University of Texas Presss,

Taşdöner, K. (2016). Anadolu’nun Galat Kökenli Kralları: Amntas ve Sonrası. Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı. 53, S. 305-315.

Taşkın, S. (1997). *Ege Rüzgarları Sürgündeki Zeus, Pergamon Hümanizması ve İzmirli Kör Ozan Homeros*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Tekin, A. (2001). *Ana Tanrıçanın Işığında Kadının Yeni Bilinci*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Teraman, Ö. (2007). *Roma Dönemi Tiyatro-Tapınak Kompleksleri Ve Anadolu’daki İzdüşümleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Birinci Cilt), (Çev: Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

_. (2002) *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (İkinci Cilt), (Çev: Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Thonemann, P. (2009). Asia Minor 21. Bölüm, A. Erskine (Ed.) *Acompanion To Ancient History* içinde (22-235). ABD: New York: Blackwell.

_. (2015). Pessinous and the Attalids: A New Royal Letter. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Cilt, 194 s. 117-128.

Tozan, M. (2017). Pergamon’un Yolları: Antikçağ’dan Bizans’a Bakırçay (Kaikos) Havzası’nın Yol Sistemi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, Sayfa 531-563.

Ulusoy, D (2006). *Archaeology Of The Galatians At Ancyra From The Hellenistic Pperiod Through The Roman Era*. The Graduate School Of Social Sciences of The Middle East Technical University.

Üreten, H. (2003). *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Helenistik Dönem 'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_. (2006). Mamurt Kale'de "Ana" tanrıça Aspendene Kültü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46, 1. 211-222.

_. (2011). Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı. *Uluslararası Bergama Sempozyumu 7-9 Nisan I. Cilt sunulan bildiri*, İzmir: Ege Üniversitesi.

Van Doren, M. (1953). L'évolution des Mystères Phrygiens à Rome. *L'antiquité Classique*, Cilt 22, Sayı 1, Sayfa 79-88.

Vermaseren, M.J. (1987) *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA), I. Asia Minor*. New York. Köln.

_.(1987) *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA), III. Italia-Latium*. Leiden, Brill,

Vilogorac Brčić, I. (2013). The Taurobolium and Criobolium In Dalmatia. Proceeding of the International Conference Šibenik 12th–15th September 2013, Zagreb: *Department of Archaeology Faculty of Humanities and Social Sciences, Universty Of Zagreb*, Sayfa 391-400.

Virgilio, B. (1981). *IL <Tempio Stato> Di Pessinunte Fra Pergamon E Roma Nel II-I Secólo A.C.*, Pisa.

Yalçinkaya, I. (1973). Paleolitik Devirlerde Kadın Figürünleri. *Antropoloji* 6, Sayfa 203-222.

Yılmaz, L. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I. Cilt, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Yılmaz Kalyoncu, B. (2021). Attouda'da Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 52, Sayfa 57-76.

Yücel, Ç. (2018). Tarih Öncesi İnsan Biçimli Figürünler Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı 21, Sayfa 228-239.

Waelkens, M. (1971). *Pessinonte Et Le Gallos*. Byzantion, Cilt. 41.Cilt, Sayfa.349-373.

-. (1986). *The Imperial Sanctuary at Pessinus: Epigraphica Anatolica*. İstanbul: Deutsches Archaologisches Institut Abteilung, Sayfa. 37-72.

Welles, C.B. (1934). *Royal Correspondence In The Hellenistic Period: A Study In Greek Epigraphy*, Yale University: New Haven, s. 241-253.

Wesendonk, O.G Von. (1932). Asia Minor and the Introduction of the Worship of Kybele, Mā, and Mithra- into Rome. Cambridge University Press: *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.1, Sayfa 23-28.

Wheeler, M. (2016). *Roma Sanatı Ve Mimarlığı*. (Çev: Z. Koçel Erdem), Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.

Winter, F. (1907). *Die Skulpturen mit Ausnahme der Altarreliefs*. Berlin: Königliche Museen zu Berlin, Altertümer von Pergamon VII.

Wurzer, J. (2015). *Griechische Quellheiligtümer in Kleinasien*. Masterarbeit/ Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Vienna: Universität Wien.

E Kaynak

http-1: <http://www.attalus.org/docs/rc/index.html>

(Erişim Tarihi: 11.10.2021).

http-2: <http://numismatics.org/crro/id/rrc-356.1a>

(Erişim Tarihi: 6.12.2021).

http-3: <http://numismatics.org/crro/id/rrc-491.2>

(Erişim Tarihi: 6.12.2021).

http-4: <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=133653>

(Görseller Dizini 2. 11. Erişim Tarihi: 17.12.2021).

http-5:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bergama_Zeus_Suna%C4%9F%C4%B1#/media/Dosya:Pergamonmuseum_-_Antikensammlung_-_Pergamonaltar_37.JPG

(Görseller Dizini Kat. 11 Erişim Tarihi: 17.12.2021).

http-6:

<https://arachne.dainst.org/entity/1120932/image/532445?fl=20&q=Pergamon%20Kybele&resultIndex=1> 182

(Görsel Dizini Kat. 8. Erişim Tarihi: 25. 02. 2022)

http-7:

<https://arachne.dainst.org/entity/1123994?fl=20&q=Bergama%20kybele&resultIndex=1> 182

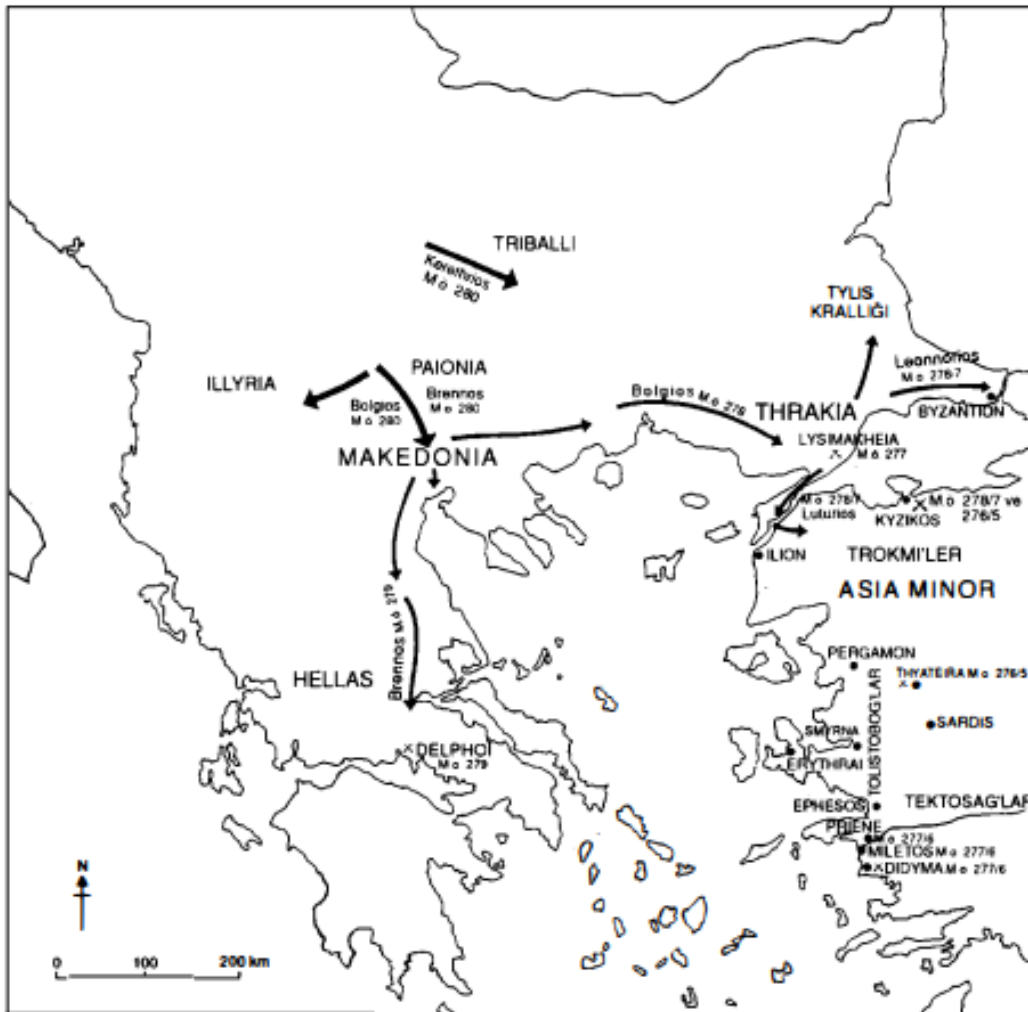
(Görsel Dizini Kat. 9. Erişim Tarihi: 30.01. 2022)

http-8:

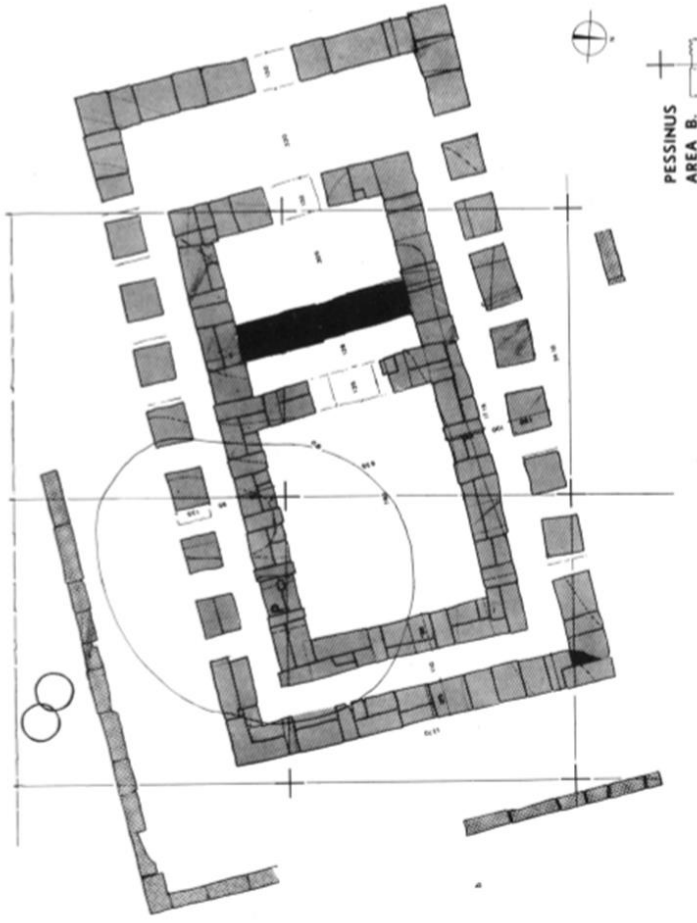
<http://informadik.blogspot.com/2017/09/ana-tanrica-kybele.html> 184

(Görsel Dizini Kat. 18. Erişim Tarihi: 25. 02. 2022)

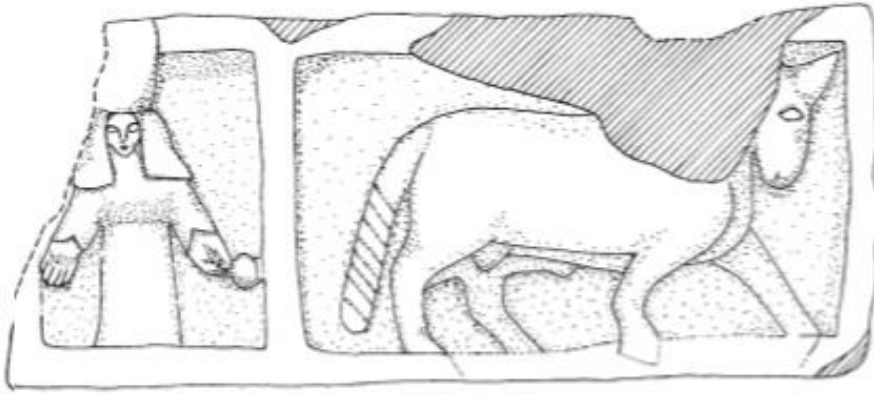
GÖRSELLER

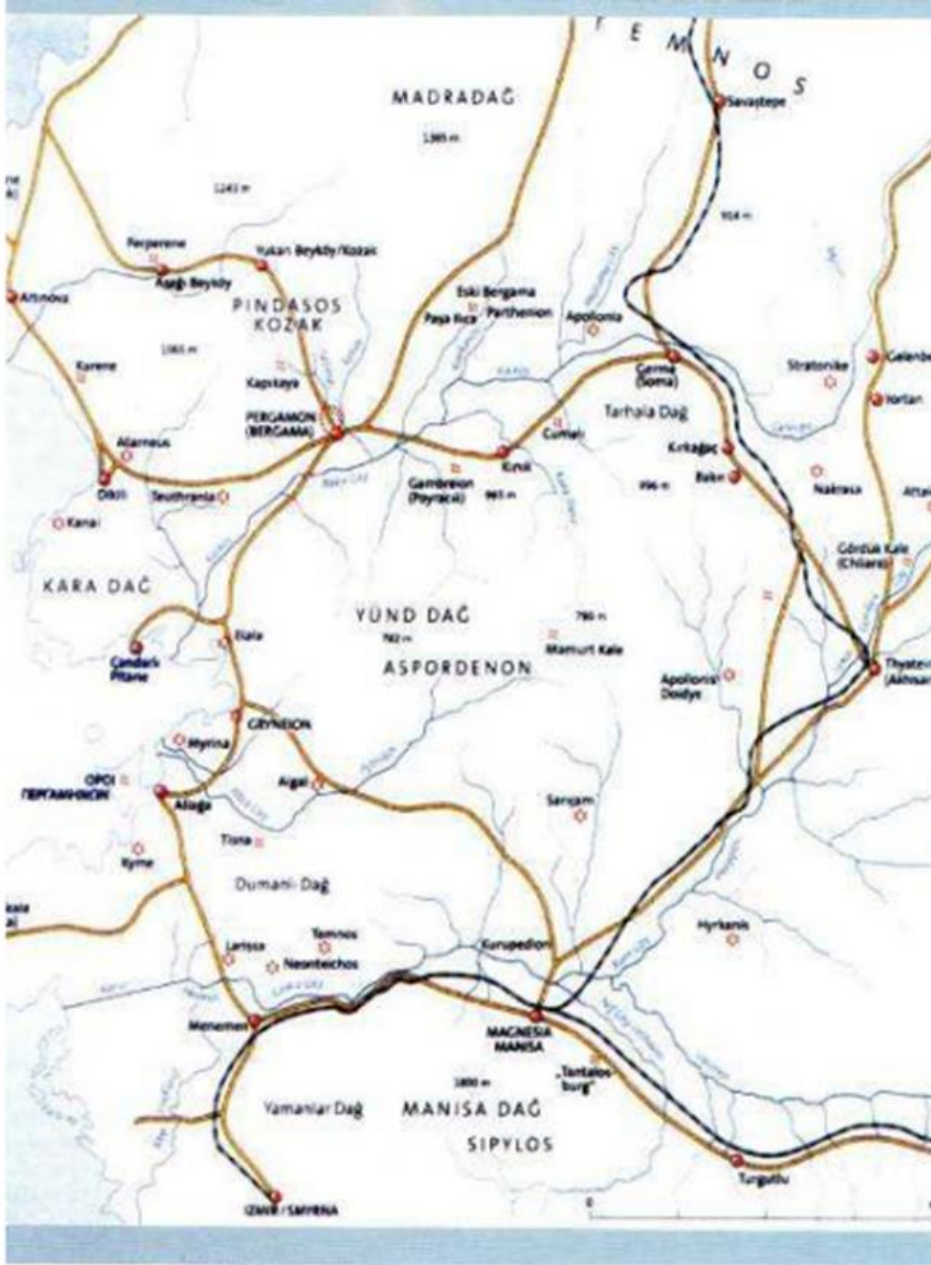
Görsel 1. 1. Galatlar'ın Anadolu'ya Geçişi.

Görsel 2. 1. Pessinus Tapınak Yapısı.

Görsel 2. 2. Gordion'dan "Ana" Tanrıça ve Boğa Kabartması.

Görsel 2. 3. Pergamon Çevresinin Görünümü.

Görsel 2. 4. Kutsal Alan

Görsel 2. 5. Mağara Kutsal Alanı

Görsel 2. 6. Büyük Kaya Kutsal Alanı

Görsel 2. 7. Mamurt Kale “Ana” Tanrıça Kutsal Alanı- Plan Taslağı

Görsel 2. 8. Terracottalar

Görsel 2. 9. “ATTIN” Yazısı İle Flüt Çalgıcısı Betimi.

Görsel 2. 10. Kapıkaya Kutsal Alanı

Görsel 2. 11. Molla Mustafa Tepesi

Görsel 2. 12. Pergamon Mermer Attis Heykeli.

Görsel 2. 13. Gordion Tahta Oturan Phiale ve Tympanonlu "Ana" Tanrıça.

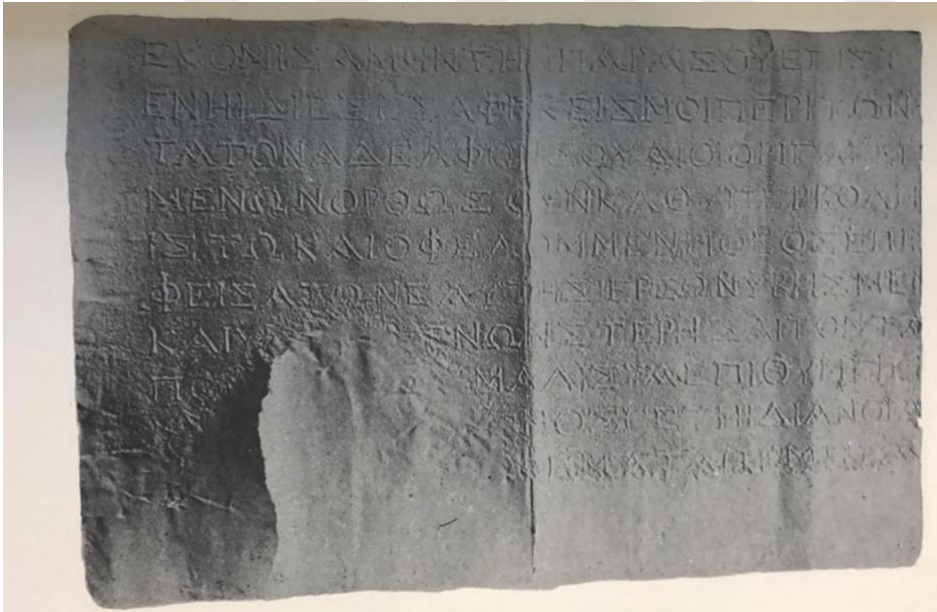
Görsel 2. 14. Gordion = Tahta Oturan “Ana” Tanrıça= Görsel 2. 15. Troia

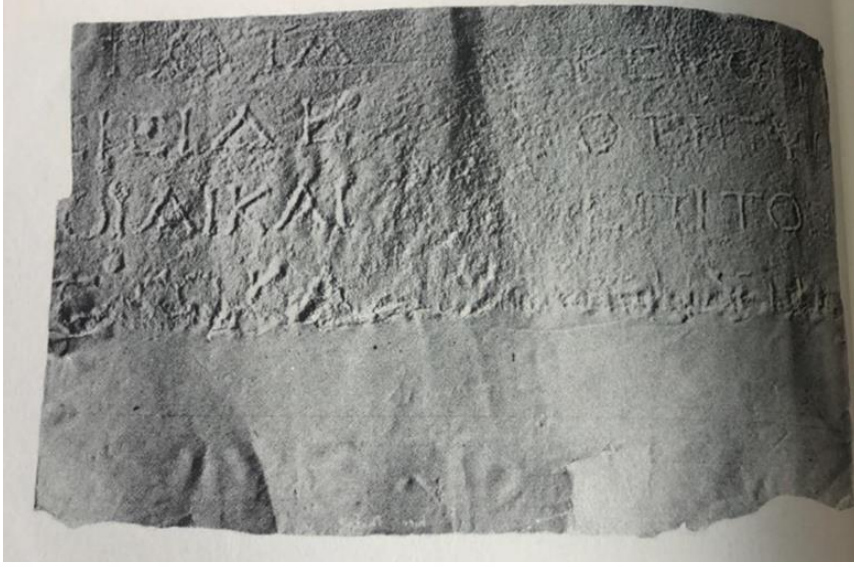
Görsel 2. 16. Gordion =Aslan Sirtında Oturan “Ana” Tanrıça= Görsel 2. 17. Didyma

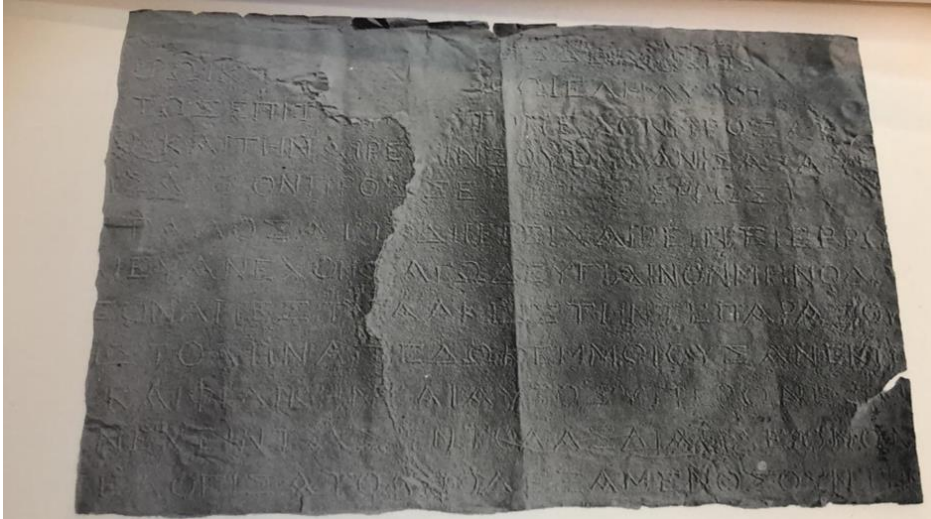
Görsel 2. 18. Ordu Kurul Kalesi “Ana” Tanrıça Heykeli

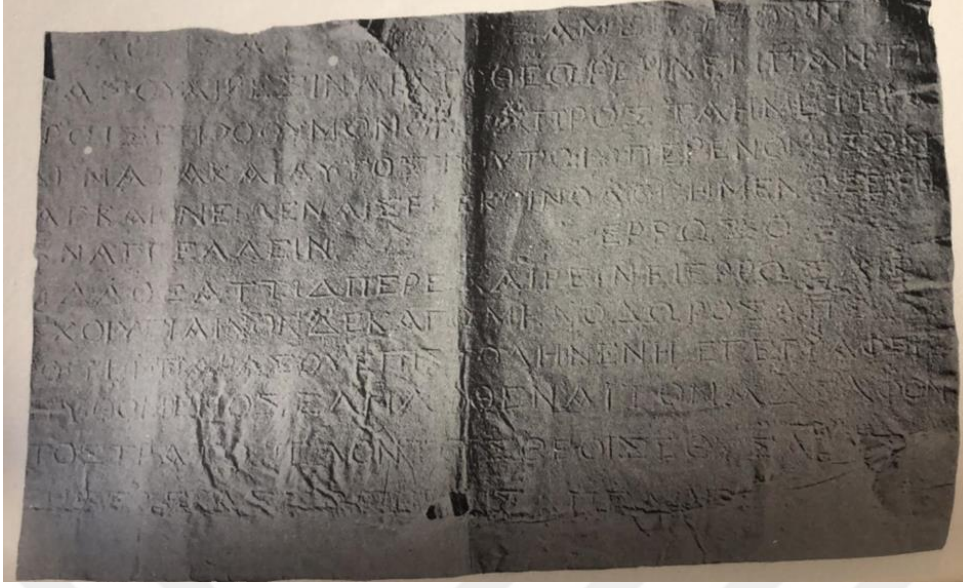
Görsel 2. 19-a. 2. Mektup

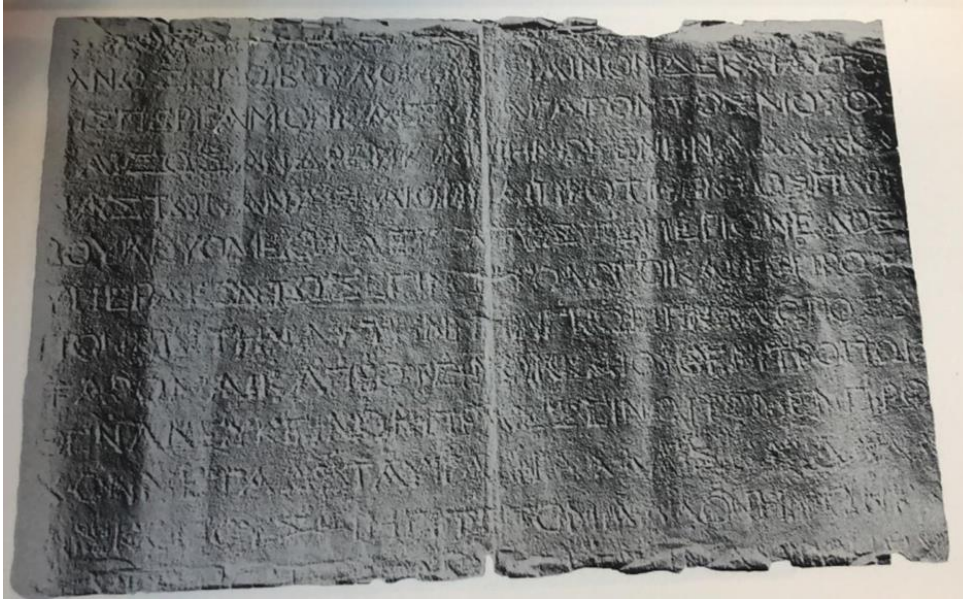
Görsel 2. 19-b. Sol taraf, 2. mektubun 9-12 son satırları = sağ taraf 5. Mektup (3-6 satırları)

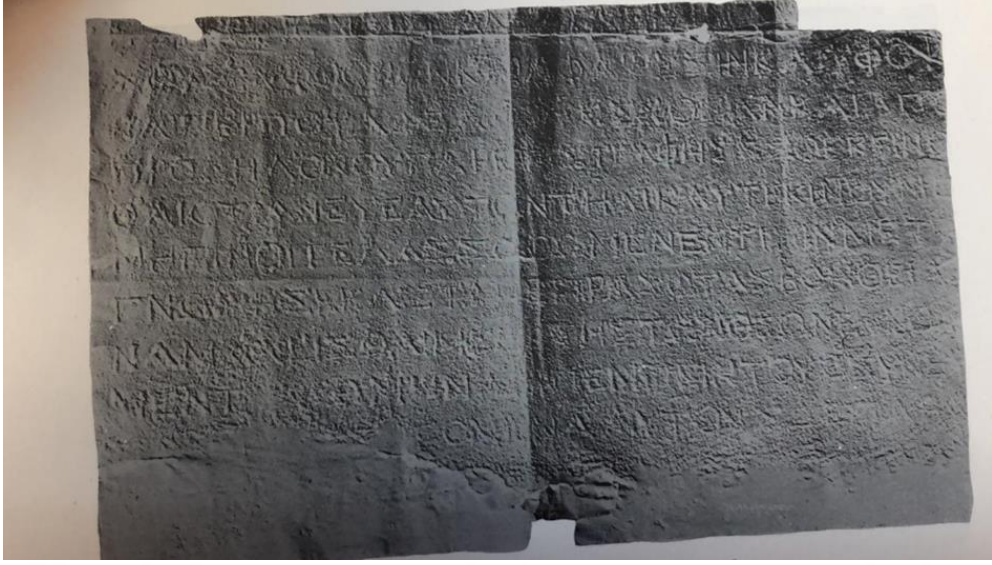
Görsel 2. 20. 3. Mektup (1-5 satırlar) = 4. Mektup (6-12 satırlar)

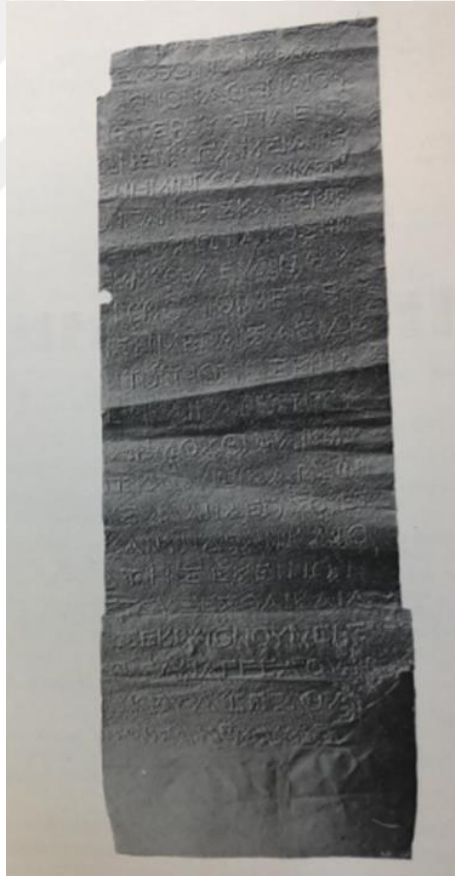
Görsel 2. 21. 4. Mektup (1-6 satırlar) = 5. Mektup (7-12 satırlar)

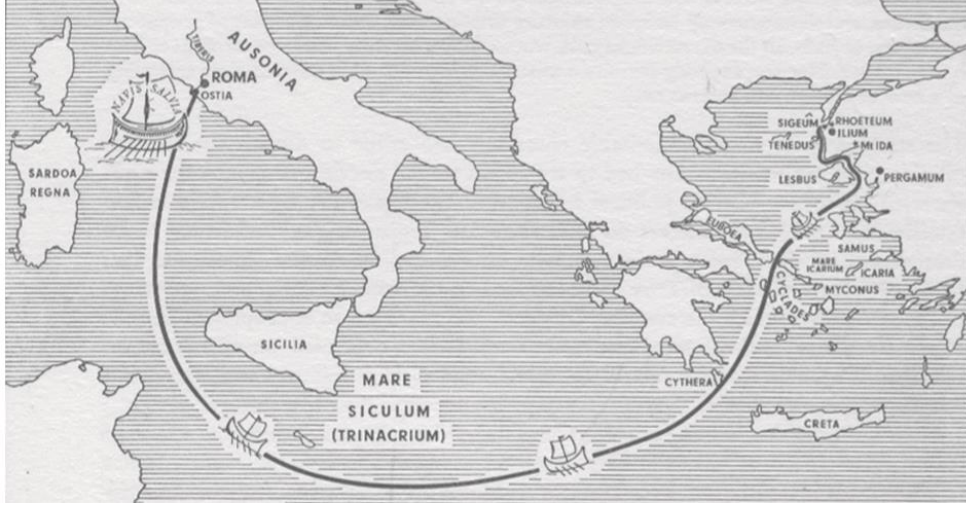
Görsel 2. 22-a. 7. Mektup sol kısım (1-12 satırlar).

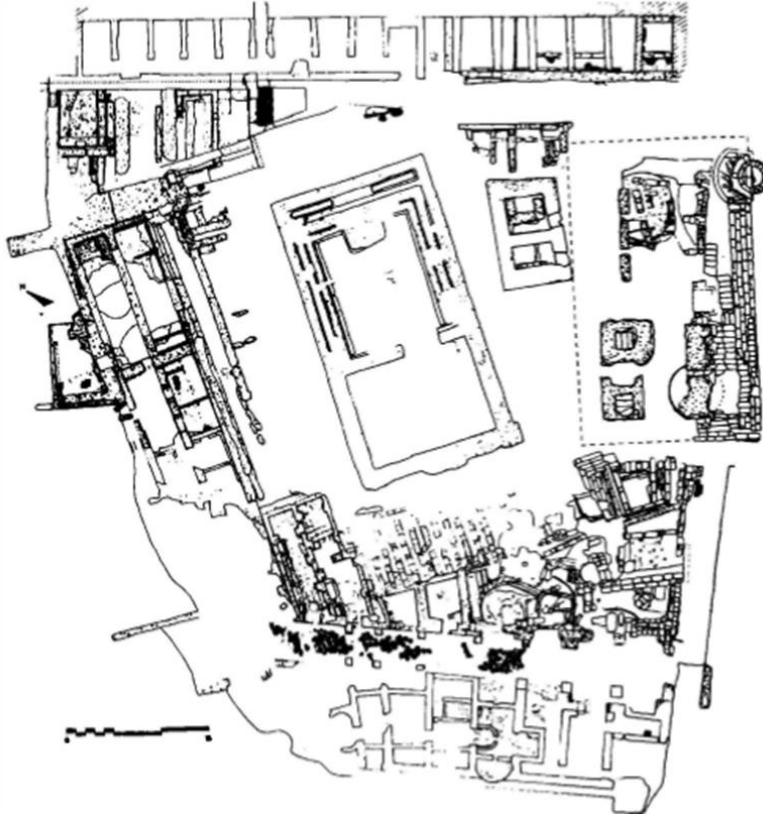
Görsel 2. 22- b. 7. Mektup sol kısım (13-23 satırlar)

Görsel 2. 22-c. 7. Mektup sağ kısım (1-23 satırlar)

Görsel 2. 23. “Ana” Tanrıçanın Roma’ya Yolculuğu

Görsel 2. 24. Roma Palatinus Tepesi’ndeki “Ana” Tanrıça Tapınağı

Görsel 2. 25. Sur Taçlı “Ana” Tanrıça

Görsel 2. 26. Claudia Quinta ve “Ana” Tanrıça

Görsel 2. 27. Ara Pietatis Augustae-Valle- Medici Kabartması

GÖRSEL KATALOG

Kat. No.1

Kat. No.2

Kat. No.3

Kat. No. 4

Kat. No.5

Kat. No.6

Kat. No.7

Kat. No. 8

Kat. No.9

Kat. No.10

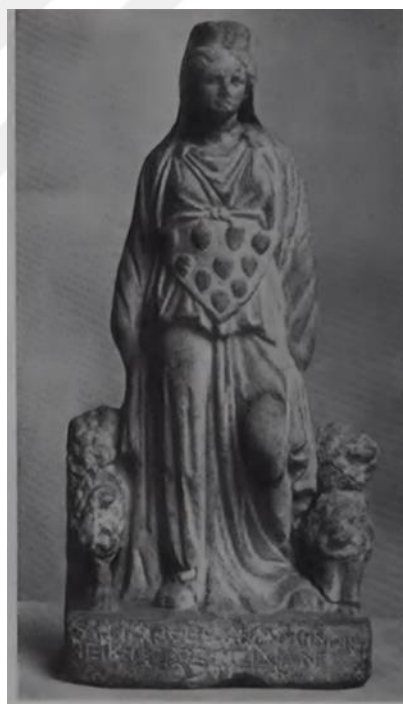
Kat. No.11

Kat. No. 12

Kat. No.13

Kat. No. 14

Kat. No.15

Kat. No.16

Kat. No.17

Kat. No.18

Kat. No.19

TABLOLAR

Tablo 2. 1. Pergamon Krallığı

Pergamon Krallığı	
Philetarios: (M.Ö.283/1-263)	
Eumenes I : (M.Ö.263-241)	
Attalos I : (M.Ö. 241-197)	
Eumenes II : (M.Ö. 197-159)	
Attalos II : (M.Ö. 159-139/8)	
Attalos III : (M.Ö. 139/8-133)	

Tablo 2. 2. Mektupların Genel Kronolojisi

C.B. Welles	55 ve 56. mektuplar, yaklaşık olarak M.Ö. 163 57,58 ve 59. mektuplar, M.Ö. 158'den önce 60 ve 61. mektuplar, M.Ö. 158'den sonra
A. Bencivenni	A. 19; 1. mektup (m. 55): M.Ö. 163 2. mektup (m. 56): M.Ö. 163-162 3. mektup (m. 57): M.Ö. 162-160 4. mektup (m. 58): M.Ö. 162-160 5. mektup (m. 59): M.Ö. 162-160 6. mektup (m. 60): M.Ö. 159-158 7. mektup (m. 61): M.Ö. 158-156
Helenistik Dönem'de Kraliyet Yazışmaları	RC_55, Eumenes II'nin Attis'e Mektubu M.Ö. 163. RC_56, Eumenes II'nin Attis'e Mektubu M.Ö. 163-160. RC_57, Attalos'un Attis'e Mektubu M.Ö. 163-160. RC_58, Attalos'un Attis'e Mektubu M.Ö. 163-160. RC_59, Attalos'un Attis'e Mektubu M.Ö. 163-160. RC_60, Attalos II'nin Attis'e Mektubu M.Ö. 162-159. RC_61, Attalos II'nin Attis'e Mektubu M.Ö. 159-158.

Tablo 2. 3. *Mart Festivalleri Tablosu*

Mart Festivali	Claudius	Antonius Pius	Antonius Pius veya Sonrası
15 Mart		Cannaintrat (Cannophori)	
22 Mart	Arborintrat (Dendrophori)		
24 Mart	Sanguis (Galli)		
25 Mart			Hilaria
26 Mart			Requietio
27 Mart	Lavatio		

ÖZGEÇMİŞ

Adı- Soyadı: Rukiye ÇOMAK

Yabancı Dil: İngilizce

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

Yüksek Lisans, 2018-2022: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Tezli Yüksek Lisans.

Ön Lisans, 2014-2016: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Sosyal Hizmetler Bölümü.

Lisans, 2013-2017: Adıyaman Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Lise, 2008-2012: Ardahan Kız Meslek Lisesi.

Yayınları ve/veya Bilimsel/Sanatsal Faaliyetleri:

2020, Arkeolojik Varlıkların Korunması ve Kurtarılması, SARAT Projesi, Koç Üniversitesi Online Programlar.

2021, Diyarbakır Zerzevan Kalesi Kazıları Gönüllülük Projesi.